issn 0557-9465

riječi

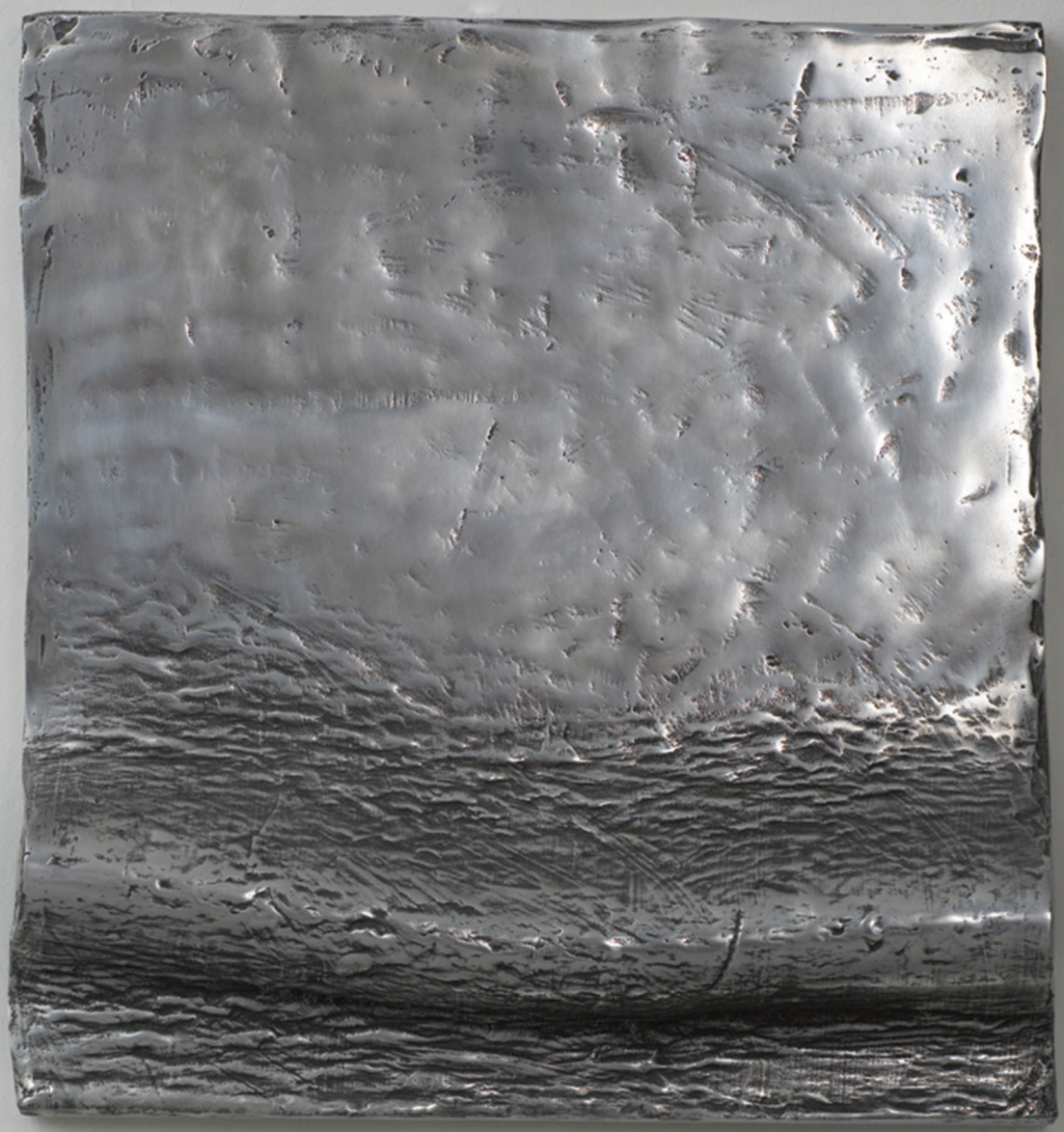

MATICA HRVATSKA SISAK

ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST, KULTURU I ZNANOST

1-2/2025.

riječi

časopis za književnost, kulturu i znanost
Matice hrvatske Sisak
Utemeljen 1969.

1-2/2025.

riječi

časopis za književnost, kulturu i znanost
Matice hrvatske Sisak
Utemeljen 1969.
1-2/2025.

Nakladnik
Matica hrvatska Sisak

Za nakladnika
Tomislav Škrbić

Glavna i odgovorna urednica
Đurđica Vuković

Uredništvo
Đurđica Vuković, Tomislav Škrbić - zamjenik glavne i odgovorne urednice,
Darija Žilić - urednica, Mirna Rudan Lisak, Petra Sigur, Vlatko Čakširan, Ivan Smiljanić,
Ivica Plavec, Iva Pavušek Rakarić - lektorica

Oblikovanje
Julija Marjanović

Naslovnica
Alem Korkut: *Sparina* (snimio Marko Ercegović)

Tisak
Studio Moderna d.o.o. Zagreb

Uredništvo	Ogranak Matice hrvatske Sisak, Rimska 19, 44000 Sisak
Internet	www.maticahrvatskasisak.hr
e-mail	maticasisakogranak@gmail.com

Uredništvo prima srijedom 17 do 20 sati. Rukopise ne vraćamo. Cijena pojedinog broja 10 €. Godišnja pretplata 35 €. Ovaj broj tiskan je novčanom pomoći **Županije Sisačko-moslavačke i Ministarstva kulture i medija RH.**

Sadržaj

USKLIČNIK **1**

Žarko Paić / Tehnopoietičko čudovište moći - Sutlićevo traganje za izlazom iz realizirane metafizike u „svijetu rada“ 1

ESEJISTIKA **10**

Dragutin Lučić Luce / DEFEKTOLOGIKA ili sindrom „Kraljevne na zrnu graška“ 10

Boris Kvaternik / Problem višestruke šifriranosti okultnih tantričkih rukopisa 17

PROZA **30**

Gordana Crnković / Pogled na prozore 30

Gordana Crnković / Sezona lošeg kruha 39

Petra Sigur / Bijeli princ 43

Maja Ručević / Bunker bb 45

Boris Perić / Trauma 49

Ljiljana Brković Zorčić / Najlakše bi bilo sve to gurnuti pod tepih 56

Slobodan Vrčić / Mulac 62

Stjepan Šešelj / Naše more hrvatsko 66

POEZIJA **82**

Marija Lamot / Čekanje snijega 82

Bogdan Arnautović / Kopna zemlja 87

Predrag Vrabec / Grude sunčane 93

Dragica Reinholz / Pjesme 95

Senka Slivar / Pjesme 105

Omer Ć. Ibrahimagić / Na ovaj način, čini mi se, moguće je voljeti 115

Krunoslav Mrkoci / Nove pjesme 123

Ivan Koprić / Sretno ćemo se izgubiti 131

PRIJEVODNA KNJIŽEVNOST **146**

Brigitte Hamann: Bertha von Suttner – jedan život za mir 146

LIKOVNOST **159**

Boris Greiner / Alem Korkut: Prostor promijenjenih pravila 159

KRITIKA/OGLED/PRIKAZ **164**

Ivan Smiljanić / *Filozofijsko djelo Gjure Arnolda* 164

Darija Žilić / *Nož* Salmana Rushdija 170

Darija Žilić / Dragec Galić-Hanzek „Trajanje“ 173

Luka Rončević / Sjećanje na Danijela Dragojevića 175

POVJESNICA **182**

Ivan Smiljanić / Od Krbavske (1493.) do Sisačke bitke (1593.): stogodišnja povijest hrvatsko-osmanskih sukoba 182

Povodom stote obljetnice rođenja Vanje Sutlića

Žarko Paić

Tehnopoietičko čudovište moći

Sutlićevo traganje za izlazom iz realizirane metafizike u „svijetu rada“

1

Drugo izdanje knjige Vanje Sutlića *Praksa rada kao znanstvena povijest* nije slučajno mislilac promijenio u podnaslovu. Namjesto podnaslova prvoga izdanja iz 1974. godine koji je glasio „Ogledi uz filozofijsko ustrojstvo Marxove misli“, zaključna verzija njegova životnoga djela kao nastavka *Biti i suvremenosti* iz 1967. godine „drugim sredstvima“ jest „Povijesno mišljenje kao kritika kriptofilozofijskog ustrojstva Marxove misli“. Jasno je da je Marx bio ponajprije „filozof“ i da je za mnoge suvremene „marksiste“ kao što je to najodrješitije razriješio Luis Althusser gotovo samorazumljivo da njegovo mišljenje ima dvije međusobno povezane i ujedno radikalno razdvojene faze. Prema Althusseru, tzv. mladi je Marx filozof kao „ideolog“ oslobođenja rada i usmjerenja povijesti u prostor i vrijeme komunizma kao nadolazeće zajednice slobode i sjedinjenja naturalizma kao humanizma, dok je onaj drugi Marx, nakon tzv. *Pariških rukopisa* iz 1844. i *Grundrisse* iz 1857./1858. godine s kojim nastaje doba znanosti političke ekonomije izričito izvedeno u *Kapitalu*, antiideolog, jer njegov znanstveni diskurs nadilazi granice filozofije.[1]

1 Luis Althusser, *Pour Marx*, Gallimard, Pariz, 1962.

Čitava intencija Sutlićeva *povijesnoga mišljenja* jest da kritički prevlada upravo ono što Althusser kategorijalno određuje kao ,,epistemologijski rez'' (*coupure epistémologique*), izraz koji je preuzeo od filozofa znanosti Gastona Bachelarda, i primijenio ga na Marxa u smislu onog što bismo mogli odrediti kao radikalnu crtu razdvajanja između onog Istoga u razlikama. Ovo je razdvajanje, uostalom, čisto metafizičko pojmovlje, jer pretpostavlja da se mišljenje dijeli na dva suprotstavljena pola i strukture, diskursa i dispozitiva, forme i sadržaja, kao što je to i u samome životu kao ozbiljenju duhovnoga bitka. Međutim, Sutlićeva kritika suvremenoga marksizma ne odnosi se samo na zastupnike ovog Althusserova ,,scijentizma'', koji je naizgled po intenciji bliži njegovu tumačenju Marxa, već poglavito na onaj smjer tzv. mišljenja revolucije i različitih obnova praktične filozofije i pojma prakse koji iznova zapada u okrilje predhegelovske metafizike s njegovim različitim ,,izmima'' poput ,,stvaralačkoga humanizma'', ,,etičkoga horizonta Marxove misli'' i ontologija ,,društvenoga bitka'' u rasponu od kasnoga Lukácsa do Adorna i Horkheimera te Marcusea kao zastupnika Frankfurtske kritičke teorije društva. Sutlić, dakle, s podnaslovom drugoga izdanja svojeg ,,kasnoga mišljenja'' jasno daje do znanja da se njegovo tumačenje Marxa ne može svrstati ni uz koji dostupni smjer suvremenoga mišljenja, pa tako ni uz onaj koji mu je možda bio i najbliži, tzv. hajdegerijanski marksizam. Što znači to - *povijesno mišljenje kao kritika kriptofilozofijskog ustrojstva Marxove misli?*

Najsažetije rečeno znači ovo: *Marxovo je mišljenje onkraj metafizičke razlike između esencije i egzistencije, onostranoga i ovostranoga, bitka i bića, filozofije i znanosti jer se u njegovoj toponomiji pokazuje i iskazuje mogućnost otvorenosti drugačijega mišljenja od onoga koji je s Hegelovom apsolutnom znanošću duha dospjelo do sinteze zapadnjačke povijesti polazeći od same biti filozofije kao takve. Otuda povijesno mišljenje nastaje nužno kao ono ,,iskonsko'' i ono ,,nadolazeće'' u kritici svekolike prikrivenosti same biti filozofije u onome što se u Marxa začinje kao ,,praksa rada kao znanstvena povijest''.* U razgovoru s Borisom Jurinićem iz 1986. godine naslovljenim ,,Razgovor umjesto predgovora'' Sutlić kazuje o tom rangu koji nadilazi bilo kakvu ontičku hijerarhiju ili, pak, ontologijski situiran odnos vladavine jednoga načela nad drugim u smislu nadređenosti-podređenosti, uspostavljajući Hegela kao dovršitelja filozofije kao metafizike.

> ,,Hegel je prvi, i u principu nenadmašivo, dao metafizički sustav kategorija na kojem pred njim i poslije njega participiraju sve filozofije kao filozofije, tj. mišljenja bića kao takvog i u cjelini. Korekcije nad Hegelom su moguće i, dakako, faktički već poduzete. Ali, zakon metafizike ostaje neizmjenjiv. Historija posthegelovske filozofije je utoliko izigravanje jednog kategorijalnog momenta na račun drugog. I Marxova misao se pokorava ovoj toponomiji, iako je najradikalnija. Marx je najbliže povijesnom mišljenju jer doprinosi svojim kritičkim pojmom ,,reifikacije'' i korelatom ,,ideologije'' destrukciji tradicionalne ontologije stvari i pregorijevanja metafizike uopće. On je najdalje postavio nužno pitanje vremena. Razlikujući slobodno vrijeme od radnog vremena. On je pitanje povijesti, za razliku od svakog historizma i relativizma, nastojao riješiti odnosom ,,logičkog'' (ontologičkog) i povijesnog koje se tek zgušnjava u ,,logici'' (na primjer, kapitala) kojoj teže sve logike prethodnih ekonomskih formacija društva. On je, nadalje, sve ,,prirodno'' protumačio kao residuum ljudskih učinaka koji ulazi u povijesni svijet s ostatkom svoje još nepronicljive budućnosti. Marx je, na kraju, dobro znao za povijesni karakter svojeg vlastitog mišljenja, tj. historijskog materijalizma, premda tu riječ sam nije nikad upotrijebio, ograđujući se od toga da ovaj – historijski materijalizam – bude neka vrst za sva vremena proklamirane filozofije društva i povijesti, analogne jednoj filozofiji prirode za koju je pribirao materijale njegov prijatelj Engels.''[2]

2 Vanja Sutlić, *Praksa rada kao znanstvena povijest: povijesno mišljenje kao kritika kriptofilozofijskog ustrojstva Marxove misli*, Globus, Zagreb, 1987., str. 19.

Toponomija i rang mišljenja koje se naziva *povijesnim mišljenjem* zahtijeva i samo kritiku onog mišljenja koje je nakon Kanta najradikalnije imalo za svoj poriv i snagu prodora u samu zbiljsku povijest pojma. Riječ je, dakako, o Marxovu *historijskome materijalizmu.* No, Sutlićeva kritika kao inherentna za mjesto i sustavnu artikulaciju mišljenja onkraj logike i znanstvenoga diskursa nije više zatočena okvirom ili ustrojstvom „kriptofilozofijskoga", već se bitno usmjerava onkraj granica metafizike u realiziranome „svijetu rada". To znači da su i pojmovi i kategorije, odnosno jezik „povijesnoga mišljenja" nužno „hibridnoga" karaktera, što je prvi u suvremenoj filozofiji 20. stoljeća izveo Heidegger počevši od njegova glavnog djela *Bitak i vrijeme (Sein und Zeit)*, a Sutlić u navedenom ulomku izričito spominje baš Heideggerov pojam *destrukcije tradicionalne ontologije* koji je bio uvjet mogućnosti njegova bitkovno-povijesnoga mišljenja uopće, a ne tek u ovoj tzv. prvoj fazi mišljenja.[3] Destrukcija nije razaranje filozofijskoga „sadržaja" u smislu njezinih temeljnih pojmova i kategorija od iskona do Hegela i dalje, već izabrana riječ/pojam koji pretpostavlja istodobno ono što je s Hegelom dospjelo do stadija spekulativno-dijalektičkoga ukidanja kao prevladavanja (*Aufhebung*) jedne ekonomsko-političke formacije društva njegovim uzdizanjem do sinteze ideje i pojave u modernome kapitalizmu. Sutlić primjenjuje Heideggerov „program" iz *Bitka i vremena* na Marxovu kritiku političke ekonomije. Razlog leži u tome što njegov pojam dijalektike izlazi iz okvira Hegelova apsolutnoga pojma i ujedno nadilazi vlastitu toponomiju tzv. historijskoga materijalizma.

Nije li paradoksalno da je sam Marx u onome što Sutlić naziva „stvari mišljenja" preokrenuo Hegela i time što je u kritici moderne znanstvene redukcije svijeta kao okružja „ideologije" kapitala preusmjerio razvitak povijesti na njezinome kraju onkraj granica metafizike iako je sam bio gotovo do paroksizma uvjeren u bezuvjetnu vladavinu i moć tzv. proizvodnih snaga (znanosti, tehnologije, industrije) kao puta „oslobođenja" samoga rada od njegove historijske nužnosti koja čovjeka reducira na *animal rationale* u radnome vremenu njegove proizvodne biti kao samostvaralačkoga bića? *Nije, dakle, čovjek tek biće prakse, koja je uvijek zapravo teorijska praksa jer je mišljenje ono koje čovjeku podaruje smisao njegove povijesne egzistencije, već biće pro-iz-vodnje samoga života. Poiesis prethodi praxisu jer mu omogućuje prostor i vrijeme za djelovanje.* Marxova je blizina s Aristotelom neoboriva čak i u ovoj razdiobi duhovnoga bitka jer pokazuje da je ono što logičko-povijesno prethodi svekolikoj ljudskoj povijesti ništa drugo negoli nešto „čudovišno". Što? Ono što je povijesnotvornost i povijesnomjernost samoga čovjeka koji se ujedno razvija u biološkome i duhovnome smislu samo zbog toga što mu je medij ovoga razvitka ujedno njegova sloboda i nužnost, istodobno njegova spasonosnost i prokletstvo. Sutlić kroz pronalazak Hegela u ontologijskome smislu i kroz analizu Marxa u kritici političke ekonomije kapitalskoga načina proizvodnje to „Ono", što će na Heideggerovu tragu Foucault i Agamben imenovati *dispozitivom moći (jezik, tehnologija, biopolitika)*,[4] određuje metafizičko-postmetafizičkim izrazom *praksom rada.* U istom razgovoru s Borisom Jurinićem odgovara ovako na pitanje: Što je posljednja intencija Vaše *Prakse rada* kao znanstvene povijesti?

> „Posljednja intencija knjige *Praksa rada kao znanstvena povijest* nije apsolutno etabliranje neotuđenoga rada, rada van njegove diobe, nego priređivanje drugačijeg karaktera povijesnog sklopa."[5]

Rad i proizvodnja su samo povijesno-epohalne mogućnosti, zbilja i nužnost prebivanja čovjeka u konstelaciji njegove bačenosti u svijet preuzimanjem onoga što nije tek podareno-pruženo kao događaj/zgoda (*Ereignis*) otvorenosti i zatvorenosti življenja kao moći-biti. Dok je rad ono što etablira

3 Vanja Sutlić, *Kako čitati Heideggera: Uvod u problematsku razinu „Sein und Zeit"a i okolnih spisa*, A. Cesarec, Zagreb, 1988.

4 Michel Foucault, *Naissance de la biopolitique: Cours au Collège de France (1978-1979)*, str. 4. i Michel Foucault, *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*, (ur. C. Gordon), Pantheon Books, New York, 1980., str: 194–195. te Giorgio Agamben, *What is an Apparatus? and Other Essays*, Stanford University Press, Stanford CA, 2009. Vidi o tome: Jeffrey Bussolini, „What is a Dispositive?", *Foucault Studies*, br. 10/2010., str: 85–107. i Žarko Paić, „Zatvoreno društvo: O Foucaultovu dispozitivu moći", u: *Nemezis: Aporije političkoga i politike*, Naklada Breza, Zagreb, 2022., str: 171–206.

5 Vanja Sutlić, *Praksa rada kao znanstvena povijest: povijesno mišljenje kao kritika kriptofilozofijskog ustrojstva Marxove misli*, Globus, Zagreb, 1987., str: 19.

svijet tehnologijski shvaćene povijesti s kojom se „čovjek" uzdiže iznad svih bića i biva gospodarem bića i namjesnikom bitka, proizvodnja pripada iskonskome nabačaju onoga što određuje ne samo ljudski svijet, već i moguće druge svjetove kao otvorenost nastupanja bića iz bitka. I jedno i drugo, rad kao nužnost i proizvodnja kao sloboda u smislu metafizičkoga, dakle grčkoga razlikovanja *ergon-energeia* i *poiesis* nisu mogući o-sebi, već jedino kroz praksu rada kao tehnopoietičko „stvaranje" novoga u svijetu u smislu uradaka i proizvoda. I zato Sutlić u istom razgovoru nastoji pokazati zašto je tvrdnja kako je pojam rada nužno metafizičkoga podrijetla i pripada konstelaciji nihilizma kao „svijet rada" u kapitalizmu moderne tehnologije, dok je, navodno, proizvodnja iskonska „ljudska" djelatnost stvaralačkih mogućnosti čovjeka izvan kapitalske okovanosti društvenim uvjetima odnosa gospodstva i sužanjstva zahvaljujući logici djelovanja tržišta i političke ekonomije koja počiva na ideji viška vrijednosti čiji je posljednji izraz u realnoj ekonomiji upravo profit ništa drugo negoli posvemašnje nerazumijevanje Marxa i otud samoga Sutlićeva povijesnoga mišljenja. Ovo je ključno mjesto Sutlićeva otklona i izdvojenosti iz onoga što je od 1960-ih godina pa sve do danas u znaku diskurzivne vladavine tzv. praxis-filozofije, ali i svekolikoga dogmatskog marksizma kao i različitih neo-post-marksističkih doktrina u 21. stoljeću koje sve odreda naprosto ponavljaju „dječje bolesti" svojih prethodnika. Evo, što Sutlić kaže o tome:

> „Rad ukinut u proizvodnji, sa svim elementima diobe rada, ostaje interepohalni proces, konstituira i učvršćuje epohu rada umjesto da je prebolijeva. Epoha rada ne terminira dijalektički u samodjelatnosti koja nadomješta svijet rada. Ako se proizvodnja shvati kao dijalektička paralela radu, uvlači se ona, kao oslobođeni rad, u cjelinu zbivanja istine rada. Dok je na razini *Biti i suvremenosti* distinkcija rada i proizvodnje još mogla, onako kako je prikazana, navesti nekoga na antropologističko, transcendentalističko ili čak fundamentalnoontologističko razumijevanje, ona je u *Praksi rada* jednoznačno tematizirana u okviru povijesnog mišljenja. Kako je nešto sasvim drugo govoriti o povijesnom mišljenju, mišljenju povijesti, mislenoj povijesti, a nešto sasvim drugo razumjeti povijesno mišljenje kao drugu riječ za filozofiju povijesti, ili za historijski materijalizam, posrijedi je ne samo misleno i smisleno razlikovanje, nego i terminologijska konfuzija."[6]

No, „stvar mišljenja" onog što Sutlić naziva povijesnim mišljenjem i iz čijeg horizonta slijedi mogućnost kritike etabliranja „svijeta rada" kao nihilizma kapitalističke proizvodnje kao otuđenja i postvarenja biti rada, u načelu je ono jednostavno. Mišljenje nije više metafizička povijest filozofije koja s Hegelom dovršava krug svih unaprijed zacrtanih mogućnosti kroz apsolutnu znanost duha, već početak povijesnoga mišljenja s Marxovom dvoznačnom i otvorenom dijalektikom povijesti koja pretpostavlja ono autentično (slobodu) i ono neautentično (nužnost) unutar i izvan kruga metafizike koja se naposljetku kao i Nietzscheova oznaka nihilizma pojavljuje kao ideologija ili pervertirana svijest lažnoga bitka.[7] Povijesno mišljenje stoga leži u samoj jezgri ove temeljne nelagode moderne ljudske egzistencije i ne može se olako uzeti za nešto ljudsko-suviše-ljudsko, jer bi tako bilo svedeno na „antropologizam", ali niti na neku „vječnu filozofiju" bitka koji nadilazi povijesnost bića poput teologijski shvaćenoga boga u skolastičkoj tradiciji metafizike. *Ono što povijesnome mišljenju podaruje iznimnost jest otvorenost slobode kao eksperimentalne djelatnosti ljudskoga duhovnoga bitka. No, Sutliću je jasno da su to sve izrazi koji pripadaju onome što se realizira u „svijetu rada" i time postaju reliktima odavno iščezle filozofije povijesti u svim njezinim doktrinarno-dogmatskim formama suvremenoga mišljenja.* Problem je u onome što povijesno mišljenje „nužno" potrebuje kao svoj misaoni korelat izvan dijalektike povijesti i izvan granica Marxova historijskoga materijalizma. Riječ je o pojmu koji je „kasni Sutlić" skovao u analogiji s „kasnim Heideggerom" i ta je paralela neizbježna.

6 Vanja Sutlić, *Praksa rada kao znanstvena povijest: povijesno mišljenje kao kritika kriptofilozofijskog ustrojstva Marxove misli*, Globus, Zagreb, 1987., str. 19–20.

7 Vanja Sutlić, *Predavanja o Nietzscheu*, Matica hrvatska, Zagreb, 2022. Priredio: Damir Barbarić

Pojam je to *povijesne zgode.* Za razliku od povijesti kao historije, Sutlić dolazi do etimologijske mogućnosti hrvatskoga jezika koja je u 19. stoljeću imala mogućnost mišljenja izvan pozitivizma moderne lingvistike i skovala je tako riječ koja se nije ustalila u modernome hrvatskome jeziku – *zgodovina.* Povijest kao „zgodovina" nije nikakva nužnost, već „slučaj" jedne posve drukčije slučenosti događaja s kojim se otvara ono što više nije svedivo na metafizičku istovjetnost rada kao kapitala i kapitala kao apstraktne vrijednosti ne tek robe, već čitavog ustrojstva *prakse rada kao znanstvene povijesti.* Bez povijesne zgode ni povijesno mišljenje kao epohalni horizont konačnosti nema svoju vjerodostojnost i posljednje opravdanje. Da je time razvidno kako Sutlić nadilazi i prelazi sve granice unutar kojih se smještaju različita tumačenja Marxa kao „filozofa prakse i revolucije" i kao „znanstvenika" koji napušta ideologičnost filozofije u korist kritike političke ekonomije kao zbiljske znanosti modernoga svijeta uopće, čini se kao da nije više potrebno posebno isticati. No, vidjeli smo da je podnaslov drugoga izdanja *Prakse rada kao znanstvene povijesti* ono što povezuje povijesno mišljenje i historijski materijalizam kroz *kritiku kriptofilozofijskog ustrojstva* upravo Marxove misli. Problem nije više „danas" u tome je li Sutlić u svojim posljednjim intencijama uistinu „oslobodio" Marxa od suvremenoga (dogmatsko-liberalnoga) neo-post-marksizma, i tako mu podario „suvremenost" i protiv svih zastranjenja realnih socijalizama u svijetu u 20. stoljeću. Ne, problem je u tome je li zapravo ono što Marx iskazuje kroz *praksu rada kao znanstvenu povijest* u izvanmetafizičkome smislu nakon realizacije u „svijetu rada" kao epohalnome horizontu kraja povijesti uopće ništa drugo negoli jedan „zauvijek" zatvoreni prostor-vrijeme nečega što Sutlić u prvoj bilješci teksta naslovljenog „Rad i moć: Ljudi (slojevi, staleži, klase itd.) kao nosioci moći i moć kao zgoda bitka" iskazuje ovako:

> „TEHNE postaje tehnikom, ali ne tehnikom kao sredstvom, nego kao u sebi zaokruženom svrhom."[8]

2.

Iako Sutlić u okviru jezično-terminologijske problematike uspostavljanja i realizacije metafizike Zapada u „svijetu rada", kao i Heidegger u duhu njemačkoga jezika koristi za ono što pripada biti moderne tehnologije izraz „tehnike" u smislu izvornoga nabačaja onog *téchne*, postaje bjelodano da postavka koju smo naveli u prethodnom odjeljku ima višestruko dalekosežno značenje za bit suvremenosti, a ne tek za odnos biti i suvremenosti. Kad, naime, tehnika od sredstva ili instrumenta nečeg izvanjskoga (primjerice, rada kao izvora svekolike polit-ekonomski shvaćene vrijednosti u društvenome poretku kapitalizma) postaje „zaokružena svrha", susrećemo se s odlučnim obratom u samoj biti tehničke konstrukcije bitka. Zašto je tome tako? Iz jednostavnog razloga što pitanje metafizike kao zakona kauzalnosti koji određuje svu povijest svijeta kao teleologije i eshatologije dospijeva do posredujuće neposrednosti ili hegelovski do o-i-za-sebe (*an-und-für-sich*) bitka koji se ukida u refleksiji o zbiljskome stanju predmetnosti predmeta. Svrha koja je k tome „zaokružena" označava onaj stadij razvitka tehnike koji nadilazi povijesno-epohalne granice antičko-srednjovjekovnoga shvaćanja pojma prirode (*physis, natura naturans i natura naturata*). Svrhovitost prirode u smislu kauzalnosti i teleologije jest slika svijeta Kantove transcendentalne estetike u kojoj postoji jasno razlikovanje područja *theoria*, *praxis* i *poiesis* polazeći od umne tvorbe zbilje kroz tri modalne kategorije (mogućnosti, zbilje i nužnosti).[9] No, sve se to ruši u krhotine u ideji apsolutne znanosti duha kroz realizaciju sintetičkoga jedinstva subjektivnoga i objektivnoga duha u povijesti koji prirodu uzdiže do duhovne potencije samoga pojma u kojem se sabire ono duhovno-povijesno i ono duševno-prirodno (biologijsko).

8 Vanja Sutlić, *Praksa rada kao znanstvena povijest: povijesno mišljenje kao kritika kriptofilazofijskog ustrojstva Marxove misli*, Globus, Zagreb, 1987., str. 87., bilješka 1

9 Vidi o tome: Martin Heidegger, *Kants These über das Sein*, V. Klostermann, Frankfurt am Main, 1963.

Problem s tehnikom kao „zaokruženom svrhom" koju ima u vidu Sutlić polazeći od konstruktivne dijalektike Hegela i destruktivne dijalektike Marxa, međutim, zahtijeva ono što nadilazi čak i svu emfazu „imanentne transcendencije" kao kibernetičke strukture pojmovno-kategorijalnoga „ozbiljenja filozofije" u jednoj-jedinoj znanosti povijesti kao tehnologičkoj *praksi rada* onkraj razdiobe na umni i fizički rad u ontičkome smislu. Iako Sutlić, dakle, rabi izraz tehnika u povijesno-epohalnome razvitku onog tehničkoga od Grka do Hegela i moderne tehnologije kao rezultata sinteze prirodnih znanosti i primijenjene tehnike, to je izraz iz „nelagode", jer kad se tehnika realizira u metafizičkome smislu kao trijada zakona kauzalnosti, teleologije i eshatologije, ono što otuda nastaje nije ništa drugo negoli ono što Marx u *Grundrisse* 1857./1858. godine naziva „procesom automacije" stroja kao proizvodne snage u materijaliziranoj formi samo-kretanja i samo-ostvarenja.[10] Ova je realizacija aristotelovski shvaćene ideje neživoga koji pokreće živo iz sebe same upravo realizacija potencijala energetski pogonjenog stroja na višoj razini „automacije", jer automatski „rad" stroja još je uvijek u zbilji industrijski određenoga modernoga kapitalizma sukladna shvaćanju tehnologije koja, doduše, postaje sama sebi „zaokruženom svrhom", ali problem je u tome što ova samo-realizacija ne označava i ono najčudovišnije i najfluidnije, ono najfascinantnije uopće, što ni Marx, ni Heidegger ni Sutlić nisu imali u vidu u njihovu horizontu malih razlika u „povijesnome mišljenju". Marx je, nedvojbeno, u *Grundrisse* predvidio razvitak kapitalizma u smjeru samoostvarenja ideala moderne tehnologije kao stroja koji robotski obavlja ono što mašinerija omogućuje čovjeku kao subjektu/nadzorniku radnoga procesa, jer sva volja i smjer razvitka tehnike u budućnosti za Marxa, ali i za Heideggera i Sutlića, još uvijek nije „stvar mišljenja" nikoga drugoga negoli čovjeka u njegovu „ukinutome obliku" kojeg rani Heidegger u *Bitku i vremenu (Sein und Zeitu)* naziva tubitkom (*Dasein*) onkraj metafizički uspostavljenoga humanizma.[11]

Ne može se poreći da Sutlić u kontekstu rasprave o „radu i moći" ne podaruje analitički besprijekorno izvođenje mogućnosti nastanka onoga što nazivam *tehnosferom* kao najvišim rangom razvitka i napretka tehnike do onog što više nije moderna tehnologija jer se u potpunosti radi o realizaciji kibernetike u nečemu što više nije ni stroj ni mašina neljudskoga, već transhumani sklop posthumane tehnološke singularnosti s temeljnom razlikom spram tehnike kao sredstva i tehnologije kao svrhe zapadnjačke povijesti metafizike. Ta *differentia specifica* sastoji se, naime, u tome što ovaj transklasični stroj/mašina jest „stroj ili mašina koja misli", a to znači da ima posve drugačije ustrojstvo mišljenja i onog na što se ovo „novo mišljenje" referira u *četvorstvu* informacije-povratne sprege (*feedback*)-kontrole-komunikacije. Referencijalni okvir *tehnosfere kao samostvaralaštva (autopoiesis) nadilazi granice i proizvodnje bića kao uradaka i rada kao uvjeta mogućnosti nastanka vrijednosti u okružju kapitalskoga načina proizvodnje života uopće. Drugim riječima, dok tehnika oponaša prirodu i „radi" tako što služi čovjeku za druge svrhe, a moderna tehnologija preuzima u svoje „ruke" poluautomatski model rada kao svrhovitosti proizvodnje u smislu Marxove „automacije", tehnosfera „misli" tako što računa-planira-konstruira kontingentne situacije kao nove emergentne događaje u onome što Deleuze naziva beskonačnom brzinom procesa postajanja.*[12] Što je zapravo konzekvencija Sutlićeve postavke o *praksi rada kao znanstvenoj povijesti* s obzirom na relaciju rada i moći, odnosno ono što se uvjetno kazano odvija kao odnos bitka i bića u vertikalno-horizontalnoj organizaciji društvenih odnosa u realiziranome „svijetu rada" kao najvišoj formi nihilizma modernoga kapitalizma? Ovako završava ta „famozna" opširna i sustavno-analitički izvedena bilješka koju valja razumjeti kao pojašnjenje svih modifikacija pojma MOĆI u kontekstu vladavine onog što nema nikakve veze s tzv. tehno-determinizmom ovog ili onog smjera u suvremenome mišljenju bilo ono „marksističko" ili „strukturalističko", „fenomenologijsko" ili „psihoanalitičko", „ontologističko" ili „sociologističko".

10 Karl Marx, *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*, MEW, sv. 42, Dietz, Berlin, 1983., str. 465.

11 Martin Heidegger, *Sein und Zeit*, GA, sv. 2, V. Klostermann, Frankfurt am Main, 2000.

12 Žarko Paić, *Tehnosfera*, sv. I-V, Sandorf i Mizantrop, Zagreb, 2018. – 2019.

„Tako za Marxa „viša djelatnost" kao znanstveni rad jest *ujedno* „umjetnički rad", a disciplinirano uvježbavanje za produkciju = ponovni prihvat, „zdušno" obdržavanje, sabrano raz-biranje, raz-umijevanje „produktivne snage rada" kao moći koja je sve postavila (*religio*). „Realni životni proces" = „produkcija radi produkcije" jest legitimni nadljednik Hegelovog „apsolutnog duha" kojeg se struktura i artikulacija (umjetnost, religija, znanost = filozofija) sasušila u *jednoobraznost* (uniformnost) rada s onu stranu njegove diobe."[13]

Samo-svrha, samo-realizacija, samo-kretanje, proces automacije rada, što je to drugo negoli smjer koji vodi, tendencijski-latencijski, do *tehnosfere*, ali mu nedostaje ono posljednje što je ujedno i prvo kao apsolutna razlika i drugost onkraj svekolike granice spekulativno-dijalektičke logike. Da, već je Hegel ukinuo sve pojmove ontologije kao metafizike polazeći od refleksije sustavno raščlanjene logike „kraja povijesti", a na njegovu je tragu Marxu preostalo da sve ono što je Hegel učinio u radu pojma kao apsolutu preokrene u pojam rada kao apsoluta koji više nije apsolutna refleksija povijesti, već povijesni apsolut refleksije u formi „realizirane filozofije" kao jedne-jedine znanosti. Problem je samo u tome što su i Marx, i Heidegger, i Sutlić ostali unutar ne više metafizičke artikulacije „stvari mišljenja", već u emfazi drugačije, eksperimentalne misaone alternative ovom „svijetu rada", naravno, uz male razlike u shvaćanju povijesnosti povijesti i njezine svrhe i cilja. Heidegger i Sutlić krenuli su putem posve drugačije kritike realizirane metafizike polazeći od razlike u shvaćanju pojma zgode/događaja (*Ereignis*), koja omogućuje drugačijem mišljenju od onog koje nasljeđuje i Marx da se upusti u avanturu traganja za novim koje je starije od staroga i da gradi uvjete mogućnosti nadolazeće zajednice iz iskonskoga kazivanja samoga jezika kao zgode/događaja drugačijega mišljenja.

U Sutlićevu pojašnjenju odnosa rada i moći, zgode/događaja i fakticiteta povijesnoga razvitka proizvodnih snaga koje je već Marx teleologijski dohvatio formulom „produkcija radi produkcije" (samosvrha kapitalizma kao društvenoga poretka zasnovanog na ireverzibilnosti kretanja kapitala u formi znanosti kao apsolutu), sve je bjelodano do krajnjih granica mogućnosti kazivanja. Nema nikakvih iluzija da se izvan „svijeta rada" kao novoga apsoluta suvremenosti stvori neka fantomska protu-moć ovom svijetu „rada kao moći" osim onog što uistinu hajdegerovskim izrazima označava kao *pregorijevanje metafizike* i dolaženje do smislenoga življenja koje proizlazi iz nesagorive potencijalnosti same slobode kao bestemeljnosti uopće. Pritom valja dodati da se Sutlićeva analiza Marxovih pojmova ideologije i otuđenja/postvarenja pojavljuje kao „destrukcija fundamentalno-ontološke" funkcije svijesti kao refleksije „o" bitku kao predmetnosti predmeta s kojim tzv. zbiljski svijet postaje određen kao „svijet rada". Samo u tom-i-takvome svijetu koji zapravo gubi značajke svjetovnosti u smislu otvorenosti horizonta smisla bitka jer je sve što jest proizvod i učinak prakse rada kao znanstvene povijesti moguće je da se ono neposredno pojavljuje kao posredno, a ono zbiljsko kao izokrenuto u samoj biti tvorbe zbiljskoga svijeta uopće. Ideologija nije otuda problem tzv. lažne svijesti, već pitanje o fundamentalnome karakteru MOĆI samoga rada onkraj svoje diobe iz čije „ontologičko-političke" strukture proizlazi svako moguće ovo-ili-ono „društvo spektakla, nadzora, doživljaja" itd. Ako je za Heideggera pojam modernoga (industrijskog) društva rezultat „apsolutiziranja moderne subjektivnosti"[14], onda je za Sutlića sve što pripada tzv. društvenosti društva u metafizičkome okviru kapitalskoga načina proizvodnje ništa drugo negoli rezultat primarne logike nadređenosti-podređenosti života čovjeka kao subitka (*Mitsein*) u okružju „imanentne transcendencije" jedne moćnije MOĆI od svega ljudskog-suviše-ljudskoga. Sutlić je u interpretaciji Marxove 11. teze o Feuerbachu i kritici Heideggerove interpretacije Marxa stoga dospio do sljedećih bitnih postavki.

13 Vanja Sutlić, *Praksa rada kao znanstvena povijest: povijesno mišljenje kao kritika kriptofilozofijskog ustrojstva Marxove misli*, Globus, Zagreb, 1987., str. 87. bilješka 1

14 Martin Heidegger, Die Herkunft der Kunst und die Bestimmung des Denkens", u: Petra Jaeger i Rudolf Lübbe (ur.), *Distanz und Nähe. Reflexionen und Analysen zur Kunst der Gegenwart*, Würzburg, 1983., str. 18. i Martin Heidegger, *Vier Seminare*, GA, sv. 15, V. Klostermann, Frankfurt am Main, 2005., 2. izd., str. 359.

„…(1) *nije* znanstvenost atribut društvenog ljudstva (čovječanstva), nego je, obratno, društvenost kao bit čovjeka atribut znanstvenog rada, rada znanosti; ne konstituira se rad u društvu, nego je društvo za razliku npr. od horde, omogućeno njime;

(2) nije „društvo" apsolutiziranje moderne subjektivnosti, nego je ono, obratno, relativna organizacijska funkcija znanosti kao rada koji je moderna subjektivnost koja traži organiziranog radnika s onu stranu diobe rada.

Heidegger misli da je svojim stavovima uzeo u obzir i priznao osobito značenje Marxove misli danas. Međutim, ozbiljno uzeti Marxovu misao znači preći preko socio-logičkog apsolutiziranja društva k *ergo-logičkom* uviđanju 'proizvodnih snaga', kao supstancije-subjekta modernog svijeta. Nije, da tako kažemo Engelsovim riječima, društveni čovjek stvorio rad, *nego je obratno, rad stvorio društvenog čovjeka.*"[15]

Međutim, ono čudovišno što nadilazi svaku spekulativno-dijalektičku logiku realizacije metafizike u „svijetu rada" dolazi iz samosvrhe i samokretanja tehnologije koja više nije stvar mišljenja čovjeka u bilo kojem njegovu ukinutome obliku, već je „mišljenje kao stvar" koja misli interobjektivno kao *tehnosfera sjedinjujući računanje-planiranje-konstrukciju umjetne inteligencije i racionalnu intuiciju umjetne stvarnosti onog što se naziva pojmom tehnološke singularnosti. A to više nije svedivo na pojam „automacije" i „produkcije radi produkcije" kao rada, već se odvija kao autopoietički sustav informacija koji proizvodi svoju okolinu iz čistih kontingencija nečega što nije više izvorni način bitka=življenja. Umjesto toga, sve se pojavljuje u razlici živoga i umjetnoga, a tehnosfera kao tertium datur proizvodi mogućnost-zbilju-nužnost novoga događaja. Nije to ni Heideggerov Ereignis ni Sutlićeva povijesna zgoda, a još manje Deleuzeov événement, ili Badiouv relikt „političke ontologije".*[16] Tehnopoietičko čudovište MOĆI više nije svedivo na samosvrhovitost tehnike u njezinoj „zaokruženosti". Ono sferično što *tehnosferu* razlikuje bitno i od tehnike i od tehnologije odnosi se na kozmo-logičko-transverzalnu singularnost s kojim posve drugačije, ali ne više ljudsko-suviše-ljudsko mišljenje jednog *homo kybernetesa* ima značajke koje više nisu moguće unutar pred-i-post-metafizike s njezinim patosom realizacije u „svijetu rada".

Možemo li kazati da *tehnosfera* „radi" i da je njezina bit ono što Sutlić kroz Marxa i preko njega naziva najmoćnijom formulom suvremenoga svijeta uopće, naime, *praksom rada kao znanstvenom poviješću*? Odgovor je jednoznačan: Ne! Razlog leži u tome što *tehnosfera* „misli" računajući-planirajući-konstruirajući ono čega nema, što nije ni bitak ni ništa, već se „radi" o *tehnogenezi virtualnih svjetova onkraj svih metafizičkih razlika subjekta i supstancije, živoga i mrtvoga. Ono što je „umjetno" (artificijelno) nije otuda puka kopija „živoga", već simulakrum njegove životnosti i ima svoj način „osmišljavanja bitka" tako što tehnopoietički konstruira sam život kao drugu prirodu i drugu formu egzistencije u metastabilnoj ravnoteži tehnologije, znanosti i umjetnosti kao hiperplastičnoj metamorfozi samoga svemira.* Zato je kapitalizam i pojam kapitala kojemu vrijednost daje konkretna forma ljudskoga rada opredmećena u onome što Marx u *Grundrisse* naziva „procesom automacije" bitno zastarjeli poredak društvenih odnosa u suvremenom svijetu i održava se na životu samo zahvaljujući sprezi militarizma, libidinalne ekonomije i neprestane obnove zaliha *tymosa* kao volje za moć jednog zastarjeloga bića kojemu *poiesis* prethodi svekolikome radu *praxisa.* Uostalom, život sam nije u svojoj životnosti „praksa rada", već MOĆ stvaralačkoga *autopoiesisa* onkraj razlike ljudskoga i neljudskoga. Za razliku od Sutlićeva *povijesnoga mišljenja kao kritike kriptofilozofijskoga ustrojstva Marxove misli*, kako glasi podnaslov drugome, proširenom i popravljenome izdanju njegove fundamentalne knjige za cjelokupnu suvremenu filozofiju na njezinu kraju, možda valja promijeniti smjer misaonoga „lutanja" i transverzalno krenuti izvan putanja mišljenja i Marxa, i Heideggera, i

15 Vanja Sutlić, *Praksa rada kao znanstvena povijest: povijesno mišljenje kao kritika kriptofilozofijskog ustrojstva Marxove misli*, Globus, Zagreb, 1987., str. 253.

16 Vidi o tome: Žarko Paić, *Izgledi nadolazeće filozofije: metafizika – kibernetika – transhumanizam*, Mizantrop, Zagreb, 2023., str. 327–351.

Sutlića. To je jedino smisleno i nužno sve dok i samo mišljenje s pečatom filozofije još osvjetljava prolaz kroz otvorenost druge i drugačije povijesti od ove u znaku posvemašnjeg pomračenja.

Alem Korkut: *1,40* (snimio Marko Ercegović)

Dragutin Lučić Luce

DEFEKTOLOGIKA ili sindrom „Kraljevne na zrnu graška“

Kraljevna na zrnu graška

Još nisam naišao na nekoga tko ne bi poznavao *Kraljevnu na zrnu graška* H. C. Andersena. Biti poznanikom jedne kraljevne nije mala stvar. No kako više nismo djeca, a uspomene blijede, nije naškodu osvježiti ih:

„Bio jednom kraljević, koji se silno ponio željom, da se oženi kakvom kraljevnom. No morala je biti prava pravcata. I obilazio bijelim svijetom da bi je našao, ali bi ga uvijek nešto pomelo. Kraljevnâ, doduše, bijaše dosta, samo on nije mogao biti načisto, jesu li prave. Svagda ga je nešto smetalo; nikad da bude sasvim kako treba. I tako se najposlije vratio kući i bio neobično tužan, jer je gorio od želje za pravom pravcatom.

Jedne se večeri obori strahovito nevrijeme. Grmjelo i sijevalo, a kiša pljuskom pljuštala. Bijaše strašno. Uto se začu kucanje na vratima grada, i stari kralj ode otvoriti.

Vani stajala neka kraljevna. Moj bože, kakva li bijaše od tog pljuska i oluje! Voda joj curila niz kosu i haljine, pa se slijevala u vrhove cipela, a izlazila na zapetnice… I veli, da je prava kraljevna.

To ćemo brzo vidjeti! – pomisli stara kraljica, ali ništa ne reče, već ode u spavaonicu, skinu svu posteljinu i na dno postelje stavi zrno graška. Zatim uze dvadeset dušeka i naslaga ih na grašak, pa onda još dvadeset perina od guščjih pahuljica. Tu je imala kraljevna te noći spavati.

Ujutro je zapitaše kako je spavala.

Oh, užasno loše! – potuži se kraljevna. Cijele noći nisam gotovo ni oka sklopila! Bog zna, što je to bilo u postelji. Na nečem sam tvrdom ležala, tako da mi je tijelo puno modrica. Grozno, kažem vam!

I tada vidješe, da je prava kraljevna, kad je kroz dvadeset dušeka i dvadeset perina

osjetila zrno graška. Tako osjetljiva može biti samo prava pravcata kraljevna.

Kraljević je uze za ženu, jer je sada znao da ima pravu. A grašak pohraniše u riznicu, gdje ga i sad možeš vidjeti, ako ga tko nije uzeo.

Gle, to bi prava bajka!"[17]

Umjetnik na trapezu

Kao kontrapunkt, tako reći, kao negativ male zgode Hansa Christiana Andersena stoji isto tako kratka infantilena Franza Kafke *Prva bol*, koja će se ovdje uglavnom prepričati.

Kafka započinje ovako: Neki je umjetnik na trapezu isprva u želji da usavrši jedno od ljudima najteže dostiživih umijeća, a poslije i iz navike koja je njime tiranski ovladala, svoj život udesio provodeći dane i noći visoko gore u cirkuskoj kupoli – narečenim uvodom ilustrira se do koje je mjere jedan umjetnik svoj život poistovjetio sa svojom umjetnošću, gotovo pa do nerazlikovanja. (Od tog motiva Italo Calvino sastavio je cijelu jednu malu neobičnu biografiju o barunu–penjaču lišenu kafkijanske atmosfere i obuhvatnosti. Ono što u nastavku kod Kafke postaje „graničnom situacijom", kod Calvina je ipak tek egzotična dosjetka.) Jedinu smetnju, napominje, pričinjala su ona „neizbježna" cirkuska putovanja od mjesta do mjesta, koja su imala razoran učinak na nerve umjetnika na trapezu. Zapravo će jedan takav putnički *intermezzo* poslužiti Kafki da baci pogled u ono iznenadno što provaljuje u dotadašnji tijek sudbine mijenjajući njezin hod, karakter i smisao. Ostavit će, pritom, prije neki upitnik negoli uskličnik?!

Naime, dok su tako jednom zgodom umjetnik na trapezu i njegov impresario putovali vlakom, prvi će iz mrežice za prtljagu u kojoj je ležao, i koja je bila mala, ali ipak nekakva zamjena za visine u kojima je inače boravio, tiho osloviti drugoga koji prekraćuje vrijeme čitajući neku knjigu zavaljen u uglu kupea: zahtijeva tiho, ali odlučno da umjesto jednog za svoje akrobacije, odsad na raspolaganju mora imati dva trapeza; nikad, ali nikad više neće, ni pod koju cijenu, izvoditi vježbe (manipulirati) samo na jednom trapezu. Impresario kao impresario, suglasio se, naravno, da su dva trapeza svakako nešto bolje od jednoga; štoviše, takva je novost veoma probitačna, jer će udahnuti novu živost cijeloj produkciji. „Uto umjetnik iznenada brizne u plač. Duboko prestrašen, impresario skoči i upita ga što se dogodilo, pa kad nije dobio odgovor, popne se na sjedište, pomilova ga i priljubi njegov obraz uz svoj, tako da su i njega kvasile suze iz očiju umjetnika na trapezu." Poput nekog razmaženog djeteta umjetnik na trapezu jecajući izgovara sada već retoričko pitanje: Kako se uopće može živjeti samo s tom jednom jedinom šipkom u rukama?!

Da bi ga nekako umirio, impresario mu daje riječ obećavajući da će već s prvog kolodvora brzojaviti u mjesto gostovanja da se postavi i drugi trapez, te mu, predbacujući si što ga je tako dugo puštao da izvodi majstorije samo na jednom trapezu, zahvaljuje što ga je upozorio na taj nedostatak. Ali on sam sebe nije umirio! Na što misli dok zabrinut krišom motri umjetnika na trapezu u košarici za prtljagu? „Ako su ga već jednom počele zaokupljati takve misli, mogu li one ikada sasvim iščeznuti? Neće li te misli postajati sve to crnje? Ne ugrožavaju li one i život sam? I odista, impresariju se učinilo da vidi kako se u naizgled mirnom snu kojim se plač okončao prve bore počinju urezivati u glatko djetinje čelo umjetnika na trapezu."[18]

Kafka jednostavno dopušta da se stvar zaključi sama od sebe, da netko uz njegovu minijaturu izgovori ono što je već svakomu na vrh jezika, naime: načelno, ima nebrojeno mnogo trapeza…

17 Prevedeno prema prijevodu s danskog Maje Spiz i Josipa Tabaka u H. C. Andersen *Priče i zgode*, Novo pokoljenje, Zagreb, 1950.

18 Prevedeno prema prijevodu Zlatka Gorjana s njemačkog u Franz Kafka *Pripovjetke* (knjiga prva), Zora – GZH, Zagreb, 1977.

Andersen i Kafka

Naravno, i Andersenovu bajku i Kafkinu noveletu moguće je istumačiti na množinu načina, no u ovom eseju s unaprijed nabačenom zadaćom uzima ih se ekskluzivno ne kao bitkovne sheme ove ili one, ovakve ili onakve manipulacije, nego manipulacije *sui generis* – manipulacije kao manipulacije: tako reći, manipulacije s onu stranu dobra i zla. Hoće se reći da je u *Kraljevni na zrnu* graška i *Prvom bolu* moguće isljeđivati metafizički shematizam manipulacije kao bitnog događaja današnjice, polazi se od pretpostavke, moguće i od predrasude, da je takva jedna inačica novovjekovne metafizičke istine o biću kao takvom u cjelini u njima prepoznata, ugođena i kao takva sačuvana, bez obzira htjeli to njihovi autori ili ne. Tek usputno, zašto je tomu tako, na to se pitanje iz obzora metafizike, iz njenih unutarnjih razloga, više nije moguće odgovoriti. Pa što se onda toliko krucijalnoga iz gore zauzete perspektive poručuje u spomenuta dva teksta?

Nije teško primijetiti da se u oba atmosfera mijenja, štono se kaže, preko noći, posve iznenadno. Izražava se nezadovoljstvo dosadašnjim položajem u svijetu: što je bilo podnošljivo, štoviše prihvatljivo, postaje nepodnošljivo i neprihvatljivo; što je imalo smisla, sad se čini besmislenim; što je imalo jedan smisao, sada ima potencijalno neki drugi; što je bilo dostatno, sad je premalo; što je bilo premalo, sad je previše; nešto što je do sinoć bila najobičnija sitnica (zrno graška), jutros je vrijedno svega, nešto što se još jučer moglo ispuniti, iskupiti i opravdati cijeli jedan život (trapez), danas je posve bezvrijedno – nešto je kao ništa; postojeće je već nepoželjno, poželjno još ne egzistira. Sve je ostalo isto, a sve se stubokom izmijenilo?! U postojani, pregledni, štoviše samorazumljivi vladajući poredak života provalila je dotad nepoznata pretenzija na apsolutno zadovoljenje, započinje proces kojemu se samo u nečemu nalik bajci može nazrijeti svršetak: kao kod nagle promjene vremena kad iznenadno zapuše južni vjetar otapajući led da bi se dogodio prijelaz iz krutog u tekuće agregatno stanje, nakon čega je tek i moguć onaj legendarni Heraklitov fragment prema kojemu nije moguće dvaput stupiti u istu rijeku. (Diogen je istupivši, primijetio: Niti jednom!). Samo netko tko se narodio pod suncem Mediterana, a ne recimo, na dalekom sjeveru, mogao je donijeti na svijet takvu misao! Starogrku bi led i voda bila dva različita elementa, moderno rečeno, dva različita medija; kao u nekoj do karikature dotjeranoj simplifikaciji, kakvom je, naprimjer, Nietzsche sebi predstavio razliku između Parmenidove i Heraklitove mudrosti, moglo bi se zaključiti kako akcent prelazi s tradicionalno istumačenog postojanog bitka na samo fluidno bivanje, zbivanje, Kafka bi rekao: *Proces*. S tom mijenom, naravno, mijenja se i bit, narav, i karakter istine. Ona apsolutna pretenzija, koje svoje porijeklo ima u novovjekoj metafizici od Leibniza do Nietzschea, od onoga *apettitus* do *volje za moći*, prosijava sad iz svoje perspektive sva zatečene bića u cjelini, vrši njihovo prevrjednovanje, stavlja ih u poredak ranga koji je njoj po volji – među ostalim, jedna uzdiže do apsolutnih vrijednosti, druga unizuje do relativnosti sredstava njihova ispunjenja, uspostavljajući istom ničim dosad znanim uklonjivi nesrazmjer među njima. Odsad, načelno do u svu vječnost, s tim se (i doslovno) mora računati (broj je eminentno perspektivistička forma) iako će se pokazati da je iz te modernom ljudstvu dosuđene povijesne okolnosti svaki račun, bez iznimke, račun bez krčmara! Naime, svaka se mjera mora uspostavljati iz onog vladajućeg nesrazmjera da bi se opet i opet svaka pokazala kao nešto što ima tek privremeni, provizorni, odnosno prolazni i prijelazni karakter – svaka biva postavljena da bi bila prekoračena, svaka biva prekoračena da bi nova bila postavljena, i tako unedogled, i tako u „lošu beskonačnost", i tako u *progresus ad infinitum*, i tako dalje, i tako dalje… U tom događaju onda treba tražiti uzrok i razlog vladavine ideologija, utopija, iluzornoga, fantazmagoričkoga, fatamorganičkoga, prividnoga, virtualnoga, simulatornoga, manipulatornoga, simulakruma…

U toj putanji ono bajkovito Andersenove bajke nije da je jedna pokisla i mamurna kraljevna postala kraljicom, nego da je uklanjanjem zrna graška, zauvijek uklonjeno i njezino nezadovoljstvo: Jer u tom nanovo novim očima viđenom svijetu u koji smo se probudili pitanjem više nije (medicinski rečeno), ,,hoće li se" simptomi nesanice ikad više, nego ,,kada će se" simptomi nesanice opetovano pojaviti, paradoksalno, ma ne pojavili se nikad?! Ako se kad/tad ipak pojave – tim bolje po ovaj novi logički shematizam. Može li jedan takav svijet obuzet takvim brigama ikad više mirno leći na počinak? Naime, rizik, naravno, uvijek postoji, a rizik je zapravo ona mogućnost za mogućnost, ono još ne, zbiljska prisutnost onog potencijalnog u sadašnjem… Uvijek postoji strepnja da bi se poneko zrnce iz one neizmjerne virtualne pričuve moglo naći pod našim jastukom, kojih je stalno preventivno gomilanje upravo negativno priznanje ove strepnje, odnosno jedne iz samog zbivanja izazvane nove vrste hipohondrije, umišljene bolesti, koja nadilazi razinu privatnih mušica ili nastranosti, psihičkog ili psihopatologijskog, dakle puko antropologijskog. Mogu li se umišljene bolesti liječničiti umišljenim zdravljem, kao što je to, prema Karlu Marxu, cijeloj jednoj epohi poslije Francuske revolucije priuštio njegov učitelj Hegel?

U Kafke bi, pak bajkovito bilo da je njegov umjetnik utonuo u spokoj, jer će već u sljedećem mjestu manipulirati s ona dva čvrsto obećana trapeza. Ne, bol neće, bol ne može nikad zauvijek nestati, apsolutne rane nikad ne zacjeljuju. Najzad, Kafka svoju karikaturu i nije nazvao *Bol,* nego *Prva bol*…

Sindrom „Kraljevne na zrnu graška"

Riječ po riječ, i kao da više nije riječ o budoaru i cirkusu, nego o nekom modernom medicinskom i ekonomijskom pogonu – kao da između njih još ima neke presudne razlike: zdravlje i blagostanje, ono što su za Aristotela bile dvije *najvažnije-sporedne* stvari uspjelog i posrećenog obitavanja u polisu, uzdižu se u 19. i 20. stoljeću do *najvažnijih-najvažnijih* stvari u kojima se ogleda način produkcije i reprodukcije vladavinskih tvorevina života, odnosno života samog, ako se tako nešto još ima pravo nazivati tim imenom. Nagovoren od samog tog stanja stvari, njemački će mislilac Odo Marquard, učenik oca suvremene filozofijske hermeneutike Hansa Georga Gadamera, dopustiti da ga dotični medicinski kompleks oslovi kao ono obuhvatno i univerzalno egzistencijalnog iskustva današnjice. U spisu pod naslovom *Medizinerfolg und Medizinkritik: Die modernen Menschen als Prinzessinen auf der Erbse*[19], od kojega je ponešto uzeto na posudbu i u ovom pokušaju, Marquard poentira ovako: ,,Što ljudima ide bolje, to gorim drže ono zahvaljujući čemu im ide bolje. Sa stajališta napretka to znači: što se više nesreće napretkom iskorjenjuje, to neodoljivijim postaje pogled na napredak kao nesreću. Sa stajališta medicine, to pak znači: što više bolesti medicina pobjeđuje, to većom postaje sklonost da se samu medicinu protumači kao bolest; i što većma nedaća njezin napredak olakšava, to većma se sam njezin napredak doživljava kao nedaća."[20] Dotičnu rečenicu kao da se negdje već čulo?

Uzimajući, u spomenutom pogledu, bolest i zdravlje za ,,socijalne metafore", Ivan Illich (1926. – 2002.), internacionalno angažirani intelektualac hrvatsko-židovskog podrijetla, u ,,lezione magistrale" na simpoziju u Bologni – ,,europskom gradu kulture 2000.", naziva takvo stanje ,,bolešću zdravlja"[21]. Jer zdravlje više nije dinamički balans vitalnih snaga, nije onaj ,,ekvilibrij", ,,ravnovjesje" iz riznice Tinove ,,lirozofije", nije ono što Freidrich Nietzsche predmnijeva pod *summa summarum* velikim zdravljem za koje su i male bolesti stimulans za život, za više života. Nasuprot tomu, zdravlje se moderno interpretira kao odsutnost bole-

19 Prema Odo Marquard *Skepsis und Zustimmung. Philosophische Studien*, Philipp Reclam jun., Stuttgart 1995.

20 Ibid. str. 106.

21 Ivan Illich, *Ne podlegnimo dijagnozi, nego se izbavimo od bolesti zdravlja* (Iz knjige *Le perte des sens*, Fayard, Paris 2004., odnosno *Lezione magistrale* na simpoziju održanom u Bolonji od 25. do 28. listopada pod naslovom *Bolest i zdravlje kao društvene metafore*) – u *Europski glasnik* br. 9, Zagreb, 2004., str. 589–595.; *Oruđa za druževnost* (Iz *Tools For Conviviality*, Fontana/Colins, Glasgow 1975.) – u *Europski glasnik* br 9, str. 595–601., Zagreb, 2004.; *Smrt pod intenzivnom terapijom* (*Nemesis medicale*, Seuil, Paris 1975.) – *Europski glasnik* br. 9, Zagreb, 2004., str: 603–613.

sti, bolje rečeno kao permanentno suzbijanje bolesti i smrti, odnosno kao stalno namicanje zdravlja. Za Illicha je tako nešto, nešto kao ,,kibernetički egzorcizam''! Otud, od 19. stoljeća toliko ,,interdiciplinarnih osjećaja'' od očajanja, strepnje, straha i trepeta, mučnine, tjeskobe, drhtanja, bojazni.., što su od Kierkegaarda, preko Marxa i Nietzschea, do Sartrea, Jaspersa i Heideggera mahom promovirani u ,,temeljne ugođaje'' epohe, u ono što se uobičajilo nazivati – *taedium vitae*. Tu, moglo bi se reći, frojdističku ,,nelagodu'' (u kulturi), odnosno nezadovoljstvo, svojstveno ne samo medicinskom, nego svakom napretku, naziva Marquard: ,,*sindrom kraljevne na zrnu grašk*a[22]''!

Razlog tomu pronaći će u formulaciji: ,,doba apsolutnih zahtjeva[23]'', a napominje, manifestira se u prekomjernim očekivanjima koja idu ruku pod ruku sa stalnim izostankom njihova ispunjenja! U ime krhkosti i konačnosti egzistencije, ulaže Marquard prosvjed protiv ,,pseudokritičkog pritiska na apsolutnost''[24], protiv neprestano obnavljanih pokušaja (p)ostvarenja apsolutnih ,,ideala'', napokon neodržive ambicije da se ,,nebesa spuste na zemlju''! Začuđuje kako nije primijetio da se tako nešto već događa, da se već dogodilo! Začuđuje kako u onom procesu spuštanja nebesa k zemlji (uz istodobno uzdizanje zemlje k nebesima) nije prepoznao ono što se od Karla Marxa i Friedricha Nietzschea titulira kao ,,kraj metafizike'', odnosno kao ,,europski nihilizam''?!

Rescendencija

Kao kod kozerije, tako se i ovdje pretpostavlja da manje/više svi znaju što je to *metafizika*, što je *kraj*, pa onda i što je *kraj metafizike*. Naime, u ovom se pokušaju pod pojmom metafizike ne misli niti na neko ekskluzivno čovjekovo postignuće ili zabludu, ali niti na jednu od baštinjenih školsko-filozofijskih disciplina, nego na povijesno iskustvo bitka kao onto-teologije progledano u jeziku, u jezicima i misliocima od Platona do Heideggera, pa su u tom pogledu platonisti i oni koji izrijekom to ne žele biti, kao primjerice Nietzsche, sklon sebe nazivati i Anti-Platonom?! Kraj, pak, ne znači degeneraciju, degenerescenciju, prestanak ili skončanje, nego nešto kao kad se kaže rodni kraj, brdoviti kraj, krševita pokrajina, vojna krajina… Otud je onda sintagmom kraj metafizike kršteno sabiranje povijesti metafizike (platonizma) u njezine krajnje mogućnosti, odnosno njezin zalazak u njezin kraj, u pokrajinu, krajinu, u proces svjetovnog života… Onako kako je u Marxovoj verziji ovog događaja, Temistoklo kad je Ateni zaprijetila opasnost na kopnu ovu utemeljio na moru – ,,na jednom novom elementu''. Za ovo novo stanje ,,niti na nebu niti na zemlji'', u kojemu su tradirani pojmovi poput ovostranosti i onostranosti, imanencije i transcendencije, postali besmisleni, pa su neki u tuzemstvu i inozemstvu ovu poteškoću kušali riješiti nezgrapnom složenicom *imanentna transcendencija*, slovenski bard mišljenja Dušan Pirjevec, kasnih šezdesetih 20. stoljeća, pronalazi pojam – *rescendencija*.

To dvostruko nijekanje – ,,niti… niti'' – izlazi na vidjelo i u karakteru nihilizma kako ga Nietzsche, parodirajući nihilist, nabacuje u & *585 A Volje za moći*: ,,Nihilist je čovjek koji o svijetu kakav postoji sudi da bi trebao 'ne' biti, a o svijetu onakvom kakav bi trebao biti sudi da 'ne' postoji.''[25] Jesu li to riječi umjetnika na trapezu iz ona Kafkina kupea? Heidegger ovo važno mjesto iz Nietzscheove ostavštine komentira ovako: ,,Ovdje u dvostrukom nijekanju biva ipak naprosto nijekano sve: prvo postojeći svijet, a potom jednako ovom postojećem svijetu poželjni nadosjetilni svijet, ideal. No iza tog duplog nijekanja stoji već potvrda jednog svijeta koji ono 'dosadašnje' odbacuje, a ono 'novo' ustanovljuje iz samoga sebe…''[26]

Ne opisuje li se tu pod pojmom nihilizma upravo kraj, odnosno ozbiljenje filozofije = metafizike, odnosno *rescendencija* (barem u jednom njezinom bitnom aspektu)?

22 Odo Marquard, *Skepsis und Zustimmung*, Philipp Reclam jun., Stuttgart, 1995., str. 106.

23 Ibid. str. 108.

24 Ibid. str. 101–108.

25 Friedrich Nietzsche, *Der Wille zur Macht*, Alfred Kröner Verlag, Stuttgart 1980., & 585 A

26 Martin Heidegger, *Nietzsche II*, Pfullingen 1961., str. 29.

Pitanje je sad, tko ili što, koja svjetska ili životna instanca jamči održanje i postojanost tom tako ocrtanom svijetu ili životu da se ovaj ne raspadne u pomutnju, kaos i ništavilo? Da ne nestane u eksploziji ili imploziji? U kakvoj sada relaciji, u tom jednom životnom svijetu, stoje „niti" i „niti" – ovo „niti" i ono „niti", postojeće i poželjno, dosadašnje i odsadašnje, odbacivanje i ustanovljivanje, ono što bi trebalo i ono što ne bi trebalo biti, nešto kao ništa i ništa kao nešto, najzad, ono biti i ono ne-biti, u krajnjem: Bitak i Ništa? Što je uzrok, a što posljedica? Što je *a priori*, a što *a posteriori*? Slijedi li odbacivanje nakon ustanovljivanja ili je, pak, upravo, obrnuto!? Je li riječ zapravo o ustanovljujućem odbacivanju ili odbacujućem ustanovljivanju? O čemu se zapravo pita?

Defektologika

Suočen s istovjetnim shematizmom kakav po njemu vlada impostiranjem prirode u Hegelovoj filozofiji prirode, mladi Marx je na gornja pitanja odgovorio prigovorom: Radi se o teleologiji, o teleologijskom lancu, o nerazrješivom pitanju, o besmislenom pitanju. Name, i Hegel izrijekom kaže kako je nemoguće odgovoriti što je prije hrast ili žir, naš bi narod rekao – koko ili jaje?! Mnogo kasnije, u analizama onoga što naziva „krajem pretpovijesti" ili „krajem carstva nužnosti", odgovorit će i na pitanje o jamcu održivosti i postojanosti takvog svijeta, odnosno života, naravno, polazeći od učiteljeva iznašašća da je jedna osnova za život, a druga za znanost – „od početka laž": znati i živjeti za nj su, u načelu – sinonimi! Njegov odgovor glasi: „Eksperimentalna znanost, materijalno sebetvoreća i sebeopredmećujuća se znanost…" kao „automat=autokrat", pa i teokrat, odnosno u krajnjoj konsekvenciji kao *perpetuum mobile*.

Na ovom mjestu treba upozoriti da bi se olako moglo previdjeti da *automat* nije isto što i *apsolut*, opasno ih je pomiješati – naime, automat (ma bio i *perpetuum mobile*) nema svrhu samome sebi, služi nekoj izvanjskoj svrsi, ima svoju svrhu izvan sebe, da tako kažemo, ne sadrži u sebi apsolutnu (samo)svrhu. Ne upućuje li se time na neku „pogrešku, manu koja ne bi trebala egzistirati"? Nije li, naime, već postavljen kao „biće koje nije manjkavo samo za mene u mojim očima, nego po sebi ima nešto izvan sebe što mu manjka"? Nije li njegovo „biće drugo nego ono samo"? Nije li unaprijed postavljeno kao „potencijalno ukinuto biće?"[27] Drugačije rečeno: ima ono što nema, a da to ima ne bi bilo ono što (koje) jest?! Otud se onda govori o „nedostatku", „manjkavosti", najzad – „defektu" – sve su to prigovori što ih je mladi Marx uputio na Hegelov račun, dočim se u zrelim godinama nije prisjetio da isti račun ispostavi i samome sebi, onoj „svojoj" znanosti poistovjećenoj sa životom?! Ponajprije zato jer je ovoj eksperimentalnoj, racionalnoj, kontrolirajućoj, komponirajućoj i iznad svega *preventivnoj* znanosti dodijelio ulogu neprestanog uklanjanja „nedostatka", „manjkavosti", jednom riječju – „defekta"! Tako se u svojoj fizičko/metafizičkoj biti ova znanost=život razotkrila kao *Defektologika*: vječiti samog sebe otklanjajući defekt?! No vječito njegovo otklanjanje upravo je njegovom vječitom potvrdom, uvjetom njegova održanja – vječita negacija kao vječita afirmacija. Heidegger će u tomu prepoznati „organizaciju manjkavosti". S njim i Kierkegaardom moglo bi se reći da je takav život ustvari bolestan na smrt, štoviše, jest bolest na smrt, te je osuđen na vječito liječničenje. No bolestan na smrt – raspolaže li on uopće svojim krajem?

Epilozi manipulaciji

Naravno, Marx zna da u izvjesnim (epohalnim=defektologičkim) okolnostima „nije samo bolest nešto zlo, nego i sam liječnik", štoviše „trajni liječnik je bolest u kojoj nema izgleda ni da se živi ni da se umre". Stoga se nakon svega i pita: „Zar smrt nije poželjnija od života koji je samo preventivna mjera protiv smrti?" Gotovo u istom dahu i odgovara: „Neka život umre, smrt ne smije živjeti!"[28] Zvuči gotovo kao: Bolje grob, nego rob! – čije porijeklo seže

27 Karl Marx / Friedrich Engels, *Rani radovi*, Kultura, Zagreb, 1953., str. 58., 59., 280.

28 Ibid. str. 280.

do Platona, koji postojanje robova opravdava već samom činjenicom da u ime slobode nisu radije izabrali smrt.

Na neki način Nietzsche (Anti-Platon), u *Sumraku kumira* iz 1888., posljednje godine budnog života, u suglasju sa svojim naukom o „slobodi za smrt", „opetuje" Platona, ponudivši nam da u okolnostima nedostojnima života podignemo ruku na sebe! Kad više nije moguće gospodski živjeti, moguće je gospodski umrijeti. Paradoksalno, ubiti se na vrijeme, za nj znači zaslužiti da se živi i dalje?! Je li mislio ozbiljno ili je to bila tek jedna od njegovih brojnih provokacija, o tomu se pouzdano više ništa ne može pouzdano reći. Naime, godinu dana nakon *Sumraka kumira*, i sam je u Torinu utonuo u sumrak, dospio je u stanje, koje bi pri zdravoj pameti – o tomu nema dvojbe – držao nedostojnim života, a da pritom više nije bio toliko priseban da takvo stanje radikalno prekrati. Više nije mogao podići ruku na sebe!

Ima li u tomu i neke sudbinske ironije? Ni najveći oponenti nisu mu mogli zamjeriti nedosljednost!

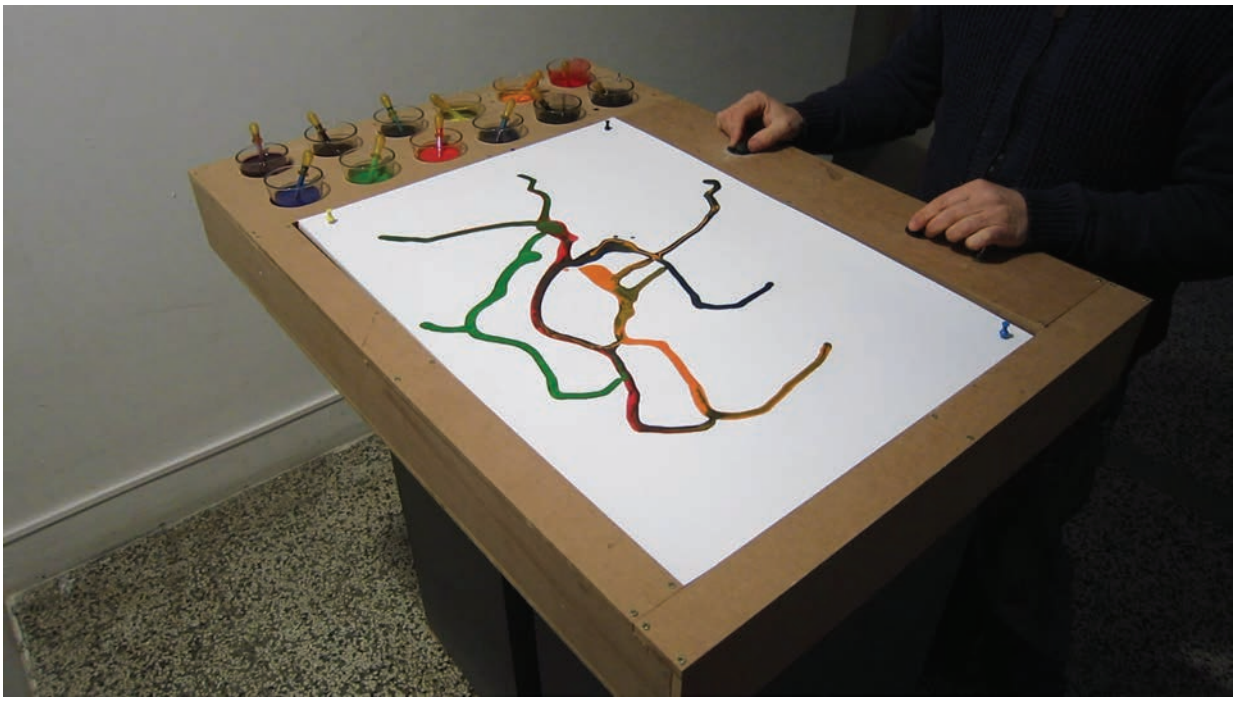

Alem Korkut: *Igračka 2* (snimio Marko Ercegović)

Boris Kvaternik

Problem višestruke šifriranosti okultnih tantričkih rukopisa

1. Uvod

Tantrizam je jedna od, uvjetno rečeno, ,,slijepih točaka'' indologije kao akademske znanosti.

Na području tantričke filologije u posljednjih je stotinjak godina dolazilo do značajnih pomaka i otkrića. Isto tako, na Zapadu su se poduzimali i još se uvijek poduzimaju izazovni prevodilačko-interpretativni tantrički pothvati. Ipak, usprkos tome – broj još uvijek neprevedenih i neistraženih tantričkih rukopisa, kao i povijesnih, ikonografskih, jezičnih i inih dilema na ovom je polju ostao ogroman sve do danas.

1. 1. Poteškoće unutar okvira tantričke filologije

Većinu tantri moglo bi se definirati kao okultne priručnike netradicionalističkih religijskih sekti hinduizma, budizma i jinizma. Zapadnjačka predodžba o tantrama kao o ,,tekstovima za samopomoć'' (*self-help* literatura) usredotočenim posebice na oplemenjivanje osobnog erotskog iskustva vrlo je daleko od ikakve izvorne predodžbe o tantrama. Tantrički bi se tekstovi, prema svjetonazorima koje ocrtavaju, kao i prema stilskom oblikovanju ove vrste literature, prije mogli usporediti s kabalom, alkemijom, gnosticizmom te okultnim hermetizmom.

Razlozi za slabu filološku istraženost tantričke grane indijske literature brojni su i složeni, no možemo ih sažeti u par najbitnijih točaka.

Sami tantrički tekstovi sve su donedavno (tj. do pojave interneta) bili teško dostupni pošto ih se čuvalo kao okultno znanje dopušteno samo za osobe službeno uvedene u tajne ove tradicije od strane punopravnog duhovnog učitelja. Uz to, i ono malo dostupnih rukopisa bilo je (iz raznih razloga) najčešće vrlo teško čitljivo. Isto tako, pošto su ovi tekstovi sadržavali tajno znanje kojem se pripisivala iznimna čarobna moć, autori okultnih rukopisa trudili su se svoje tekstove dodatno zaštititi posebnim žargonom te tajnim šiframa.

S obzirom na to da u današnje vrijeme dostupnost interneta, kao i pojava nekih kritičkih te tiskanih izdanja tantričkih rukopisa, djelomično uklanjaju poteškoće poput nedostupnosti i nečitljivosti dijela ovih tekstova, u ovom članku želim se prvenstveno osvrnuti na i dalje prisutan problem šifriranosti i tajnog rječnika. U nastavku članka pokušat ću ukratko oprimjeriti nekoliko uobičajenih načina šifriranja tantričkih tekstova, pritom ni u kojem smislu ne težeći za razrađivanjem potpunog sustava razvrstavanja poznatih nam tantričkih šifri.

Svoje primjere za potrebe ovog članka bazirat ću na vlastitom radnom prijevodu teksta po imenu *Niruttaratantra*[29], koji pripada *kaulskoj* sljedbi glasovite Kālī – božice vremena, razaranja, smrti, čaranja i onostranih duhovnih uvida.[30]

2. Vrste tantričkih šifri

Indijska književnost, dakako, poznaje sanskrtski izraz kojim se označavala točno ona vrsta jezika koji je tema ovog članka. Taj sanskrtski izraz poznat nam je u nekoliko jezičnih inačica koje sve imaju približno slično značenje. Tako se *saṃdhyābhāṣā*, tj. prva inačica sintagme o kojoj je ovdje riječ, može otprilike prevesti kao „jezik sumraka". Druga i treća inačica sintagme, *saṃdhābhāṣā* i *saṃdhibhāṣā*, mogu se prevesti kao „jezik s [posebnom] namjenom" i „jezik koji navodi [na specifično značenje]". Sve ove inačice, zapravo, ukazuju na isti zaključak – ova je sintagma, u svim svojim jezičnim inačicama, označavala „govor u šiframa" (Alper 2012: 416).

No, što je zapravo ono što se, u sklopu tantrizma, smatra šifriranim jezikom? Kako je takav jezik izgledao? Koje je postupke šifriranja rabio? Alper piše kako je malo koji akademik dosad pokušao sistematski prikazati ovu vrstu jezika, bilo iz gledišta jezične filozofije ili pak iz gledišta književne kritike. (Ibid.) Ipak iz njegova teksta doznajemo nekoliko potencijalnih definicija tantričkog „jezika sumraka". Tako je, prema njemu i njegovim izvorima, to zapravo: a) sustavna višeznačna uporaba riječi, i to na način da je takav izraz od strane neupućenih ljudi moguće shvatiti u doslovnom (tj. površnom) značenju, a upućenima u njegovom pravom iliti „višem" značenju; b) posebna razrada mantričkog jezika, iako sami „jezik sumraka" ne mora imati izravne veze s *mantrama*; c) uporaba svakodnevnih pojmova za iskazivanje nečeg nesvakidašnjeg, kao i uporaba posebnih nesvakidašnjih izraza kako bi se naznačilo nešto uobičajeno i svakodnevno (Ibid.: 416-417).

Ovakvo definiranje tantričkog šifriranog jezika, dakako, ne saopćava mnogo o samoj njegovoj naravi, posebice stoga što se u tantričkim tekstovima posebna značenja od neupućenih zakrivaju putem više različitih postupaka koje je moguće i razvrstati prema njihovim osobinama. Ovaj članak nastao je upravo iz pobude predočavanja zainteresiranim čitateljima barem triju osnovnih vrsta tantričkih postupaka za zakrivanje dubljih tekstualnih značenja.

Ono što je u ovom uvodu još potrebno istaknuti jest to da *saṃdhyābhāṣā* nije ni svaka metaforička niti svaka višeznačna uporaba jezika u tantrama (Ibid.: 417). Tantrički šifrirani jezik razlikuje se od uobičajene metafore i višeznačnog izraza, rekao bih, po tome što su metafora i višeznačje govornički postupci kojima je krajnji cilj ipak uspostava komunikacije sa širokim krugom pripadnika iste kulturne zajednice, pri čemu bi većina njih trebala biti u stanju iz teksta iščitati natuknuta značenja bez određenih slabo raširenih predznanja ili specifičnog „ključa za čitanje". Pravi tantrički „jezik tmine" s druge strane, nema cilj uspostave što šire komunikacije, već upravo ograničavanje protoka informacija za ljude neupućene u tajna znanja.

2. 1. Prva razina šifriranja: ikonografska neproničnost

Prva i najjednostavnija razina zakrivanja skrivenih misaonih sadržaja u tantričkim tekstovima mogla bi se nazvati razinom ikonografske neproničnosti. Naime, tantre u pravilu često ustrajno koriste

29 Ovaj tekst je najvećim dijelom ostao potpuno nepreveden na bilo koji zapadni jezik do danas. Moj prijevod i tumačenje *Niruttaratantre* u njezinoj cijelosti stoga tvore jedinstven projekt. Jedini postojeći djelići prijevoda *Niruttaratantre*, koliko mi je poznato, nalaze se u dva izvora: a) u vrlo šturom i anonimnom *online* sažetku sadržaja *Niruttaratantre*, koji također sadrži prijevode i parafraze nekolicine stihova preuzetih iz ovog tantričkog djela (*Hindu Online*, https://hinduonline.co/Scriptures/Tantra/NiruttaraTantra.html); i b) u Odierovoj knjizi koja sadrži, nažalost, iznimno nekvalitetan i neupućen pokušaj prevođenja 2. odjeljka *Niruttaratantre* (Odier 2016). Razlog iz kojeg nazivam Odierov pokušaj prijevoda 2. odjeljka *Niruttaratantre* potpuno promašenim leži, među mnogim drugim razlozima, i u činjenici da je on sasvim propustio primijetiti kako su neki dijelovi 2. odjeljka teksta zapravo šifrirani; stoga ih je on pokušao prevesti doslovce, što je (ne iznenađujuće) rezultiralo potpuno besmislenim prijevodom te usiljeno sklopljenim značenjima koja izvorni tekst uopće ne podrazumijeva.

30 Uzgred budi rečeno – moj prijevod *Niruttaratantre* je, u nedostatku postojanja kritičkog izdanja teksta, zasnovan na usporedbi dvaju sanskrtskih verzija: 1) jedne od mnogih postojećih rukopisnih verzija ovog teksta (MSS br. 1652, Shri Raghunatha Temple); te 2) tiskane indijske verzije popraćene hindskim uvodom (Šukla 1979).

vrlo živopisnu, razrađenu te naoko zastrašujuću, sablažnjivu i proturječnu ikonografiju vlastitih božanstava, a poglavito tantričkih božica, kako bi oprizorile kakvu apstraktnu metafizičku predodžbu ili međuodnos.

Proučimo u vezi s time nekoliko stihova iz već spomenute *Niruttaratantre*:

> *[2.33.b] dhyāyet kālīṃ karālāsyāṃ pīnonnatapayodharāṃ | [...]*
>
> *[2.34.b] sadyaśchinnaśiraḥkhaḍgavāmorddhādhaḥkarāmvujām | [...]*
>
> *[2.35.b] paṃcāśadvarṇamuṇḍālīgaladrudhiracarccitāṃ | [...]*
>
> *[2.37.a] śavānāṃ karasaṃghātaiḥ kṛtakāṃcīṃ hasanmukhīṃ | [...]*
>
> (MS br. 1652, Shri Raghunatha Temple: str. 4b-5a)
>
> —
>
> [2.33.b] Kālī [si, tijekom umnog zadubljenja, štovatelj] treba predočiti kao: [božicu] razjapljenog ždrijela; [onu] čije su grudi natečene i ispupčene od mlijeka; [...]
>
> [2.34.b] sa sječivom u gornjoj [lijevoj] i upravo odrezanom glavom u donjoj lijevoj lopočolikoj ruci; [...]
>
> [2.35.b] prekrivenu krvlju što [joj] se cijedi iz ogrlice [sačinjene od odsječenih] glava [koje predstavljaju] pedeset slova [sanskrtske abecede]; [...]
>
> [2.37.a] s opasačem načinjenim od ruku mnoštva leševa; nacerenih usta; [...]

Ikonografski opisi božice Kālī zapravo su, za naše zapadnjače predodžbe, poprilično ,,demonski'', a ne božanski. No, ovakav je dojam ishitren te proizlazi iz nerazumijevanja na prvi pogled nepronične, a zapravo vrlo promišljene tantričke ikonografije. Jer u duhu je tantre pripisivanje božanstvu privlačnih jednako kao i neprivlačnih osobina. To je tako jer tantrizam predstavlja nedvojan pogled na stvarnost, donekle sličan metafizičkom stavu nedvojstva poznatom nam iz mističko-filozofskih tekstova *upaniṣada*. No, to ne znači da tantrici ne čine razliku između dobra i zla, već da smatraju kako prava narav svega postojećeg posjeduje istu božansku esenciju. Volja Apsoluta utjelovljuje se u svemu što postoji. I život i smrt stoga su etički nepristrano obojeni procesi, pa se i različita tantrička božanstva prikazuju u zazornijem ili privlačnijem svjetlu, no njihova ikonografija ne sugerira etički predznak njihove naravi, već prihvaćanje sveukupnosti pojavnog postojanja kao božanskog.

U tom smislu, i strašna Kālī je tek utjelovljenje nekih određenih osobina sveobuhvatnog Apsoluta kojeg tantrici, između ostalog, imenuju i upanišadskim nazivom *Brahman* (dosl. ,,širenje''). Zato su sve, pa i najstrašnije Kālīne osobine dubinski poželjne i božanske, a ne demonske[31]. Primjerice, njezino razjapljeno ždrijelo označava je kao proždiračicu svemira. No, s obzirom na to da hinduisti vrijeme poimaju kružno, nužno je da na kraju svakog kozmičkog razdoblja Kālī ,,proždre'' (tj. u sebe povrati) iz Apsoluta ispoljenu božansku kreaciju, jer bez poništenja jednog kozmičkog razdoblja ni ne može doći do novog razdoblja stvaranja. Stoga već idući stih ističe Kālīne bujne grudi pune mlijeka, time je označavajući i kao božansku majku te skrbnicu svemira, a ne samo kao poništiteljicu.

Nadalje, odrezana glava koju Kālī drži u ruci obično se opisuje kao glava demona, što će reći da Kālī ,,ubija'' naše ,,demonske'' (tj. duhovno nepovoljne iliti dvojne) osobine poput ega.

Ogrlica od pedeset lubanja predstavlja pedeset slova sanskrtske abecede (i to logikom koja se može predočiti ovako: glava > dio tijela s ustima; usta > govor, glasovi), a svako slovo sanskrtske abecede predstavlja neki od vidova božanske moći. Stoga označiti Kālī kao gospodaricu svih pedeset slova abecede znači predočiti je kao kreativni božanski ,,pol'' iz kojeg izviru *svi* svjetotvorni zvukovni titraji (tj. glasovne vibracije Apsoluta). Jer tantra božansku moć opisuje kao *zvučni titraj*

31 Dobra uvodna literatura u problematiku tumačenja Kālīnih atributa bila bi publikacija: D. Kinsley, *Tantric Visions of the Divine Feminine: The Ten Mahāvidyās*.

(*spanda*) koji se širi iz nedvojne i nadiskustvene točke božanskog stanja Apsolutnog Jedinstva. Ovaj se iskonski svjetotvorni titraj (predstavljan slogom *oṃ* ili *auṃ*) dalje dijeli na brojne podvrste istančanih zvukovnih titraja pomoću kojih Božanstvo počinje iz sebe ispoljavati sve zasebne vidove postojanja, od onih potpuno onostranih, pa do onih nadiskustvenih no ovosvjetovnih te naposljetku i do onih potpuno materijalnih vidova postojanja.

Krv kojom je Kālī prekrivena, osim što očito podrazumijeva smrt i uništenje, također označava i stvaranje, pošto crvena boja simbolizira *guṇu* (tj. „svjetotvorno svojstvo") *rajasa* (tj. „aktivnosti").

Kālīn pojas od odsječenih ruku predstavlja ovu božicu kao gospodaricu sveukupne *karme*, tj. zakona uzročno-posljedičnog prerađanja živih bića (jer ruke predstavljaju ljudsko „djelovanje" općenito, a time i zakon *karme*). Poništavanjem utjecaja *karme* (tj. „rezanjem ruku") obustavlja se vječni niz prerađanja i pojedinačna duša doživljava izbavljenje iz zatočenosti u ograničenom materijalnom postojanju, u smislu ponovnog stapanja s Apsolutom.

2. 2. Druga razina šifriranja: tajni žargon

Autori tantričkih tekstova također su imali „nezgodnu" naviku dodatnog zakrivanja tekstovnih značenja uporabom tajnog okultnog rječnika čije je pravo tumačenje bilo poznato samo punopravnim pripadnicima sljedbe. Pritom su razne tantričke sljedbe imale vlastite žargonske inačice.

Dijelove ovog tajnog rječnika je, međutim, danas djelomično moguće ispravno protumačiti preko usporedbe različitih srodnih tantričkih tekstova, kao i posredstvom sačuvanih sanskrtskih komentatorskih tekstova i sličnog pomoćnog štiva.

Za primjer prevoditeljskih muka pri susretanju s tantričkim tajnim rječnikom mogu navesti problem s kojim sam se susreo pri prevođenju prvog odjeljka *Niruttaratantre,* za čije je točno tumačenje bilo ključno ispravno razumijevanje u tekstu vrlo česte riječi *kalā*.

Već pri letimičnom savjetovanju s pouzdanim sanskrtskim rječnikom[32], *kalā* nam se, kao i mnoge druge sanskrtske riječi, razotkriva kao izrazito višeznačna. Tako ovaj izraz može označavati sljedeće pojmove i predodžbe: a) mali djelić nečega, dio veće cjeline, posebice 1/16 nečega; b) broj 16; c) Mjesečev stadij; d) kamatu; e) umijeće, umjetnost; f) drevnu vremensku jedinicu; g) materijalne sastavnice ljudskog tijela (npr. meso, krv, kost, sjeme, urin, itd.); h) atom; i) sastavnice materijalnog svijeta; j) ljudski zametak; k) mjesečnicu; l) neznanje, neupućenost; m) brod; n) dubok, nježan i tih ton; o) jednu od 36 *tattvi*, tj. „svjetotvornih počela" potrebnih za nastajanje prividno dvojnog svemira iz nedvojnog Apsoluta – *kalātattva* pritom predstavlja počelo ograničavanja dvojnih postojanja… (Stavke od a) do n) navedene su prema klasičnome sanskrtskom rječniku (Monier-Williams 2005); stavka o) navedena je prema specijaliziranom izvoru (Pandey 1963: 373).

Pritom se ova riječ u samoj *Niruttaratantri* pojavljuje bez rastumačenog smisla, tj. podrazumijeva se da je ispravan smisao dobro poznat punopravnom pripadniku okultne tradicije. Tako tekst sadrži stihove poput, primjerice:

> *[1.35.a] yonirūpā kalā devi dakṣiṇaiva na saṃśayaḥ | [...]*
>
> *[1.36.a] paśubhāvāśrito maṃtrī kalāṃ naiva prapūjayet |*
>
> *[1.36.b] kalāyā dvividhā pūjā guptā vyaktā kuleśvari |*
>
> (MS br. 1652, Shri Raghunatha Temple: str. 3.a)
>
> —

32 Monier-Williamsov rječnik je u svakom sanskrtskom prevoditeljskom pothvatu apsolutni i neprolazni autoritet.

[1.35.a] O, božice – *kalā* je nalik rodnici, baš kao [i božica Kālī koja je poznata i pod imenom] Dakṣiṇā. U ovo nema sumnje!

[1.36.a] Znalac *mantri* [koji je] posjednik „životinjske" [vrste] osobnosti nikako ne smije [obredno] štovati *kalā*-u.

[1.36.b] O, gospodarice [„južne"] sljedbe – [obredno] štovanje *kalā*-e [može biti] dvovrsno, [to jest] – skrovito [i] javno.

Izabrati ispravno značenje u pregršti mogućih značenja može biti izrazito škakljivo u ovakvom filološkom značenjskom okviru. Ovdje je problem konkretno u tome što tantre u raznim slučajevima spominju i tjelesne izlučevine poput sjemena, mjesečnice, urina i sl., kao i Mjesečeve stadije, te svjetotvorna „počela", tj. *tattve*, stoga čak i u posebnom tantričkom značenjskom okviru ovdje u obzir ulazi više mogućih tumačenja, a ne treba smetnuti s uma ni mogućnost dodatnih tajnih značenja kojih nema u rječnicima.

Koje bi, prema tome, ovdje bilo pravo značenje?

U jednom sam stadiju svoga prevodilačkog projekta bio poprilično siguran kako sam razotkrio pravo značenje ovog okultnog izraza preko predznanja o postojanju tajnih, netradicionalnih te za pravovjerne hinduiste sablažnjivih obreda unutar sljedbe *kaula* koji uključuju štovanje i konzumaciju mjesečnice kao simbola ženske božanske moći. Primjerice, ukratko mogu navesti tek neke od prikupljenih dokaza za ovo tumačenje, a svi oni počivaju na navodima preuzimanim iz pouzdane indološke znanstvene literature i prijevoda:

- U prijevodnoj verziji odlomka 11.8 teksta *Kubjikā Upaniṣad*, (koji pripada srodnoj „zapadnoj" kaulskoj tradiciji naspram *Niruttarine* „sjeverne" kaulske tradicije), navodi se: „*U šaktističkoj tradiciji (štovatelj treba biti) božanske osobnosti, posvećen duhovnom životu; gol u noći, usredotočen na seksualnost i pijenje vina, upražnjavajući umnu recitiaciju i štujući (božanstvo) ženskim izlučevinama [...]*" (Gourdiaan; Schoterman 1994: 116), pri čemu se, ovisno o rukopisnoj inačici, za ženske izlučevine koristi izraz *yonikṣata* ili *yonikṣālita* (Ibid.: 50).
  Još jednu potvrdu ovakvih praksi nalazimo i u prijevodu odjeljka *Kubjikā Upaniṣadi* 17.7, onom koji se bavi obredima obezglavljene božice Chinnamaste, a gdje se spominje da se ovu božicu štuje uz seksualno zadovoljavanje partnerice, nakon čega se Chinnamasti nudi muško sjeme te joj se uvijek prinose ženske izlučevine koje su rezultat spolnog odnosa, kao i mjesečnica (iliti „spontani cvijet") (Ibid.: 132).

  U iznimno dojmljivom enciklopedijskom djelu u šest svezaka po imenu *Brill's Encyclopedia of Hinduism* doznajemo više podataka o tantričkim seksualnim tradicijama te o obrednom blagovanju te prinošenju spolnih izlučevina. Tako u trećem svesku ove enciklopedije doznajemo da su ranije te primitivnije i sablažnjivije tantričke sljedbe, poput npr. sljedbe *kāpālika* (tj. „lubanjaša"), prakticirali grobljanske obrede, rituale zaposjednuća, simboličko samo-žrtvovanje te blagovanje ljudskih izlučevina. No, u 10. ili 11. st. te zatim u 13. st. došlo je do svojevrsnih preinaka unutar tantrizma, a njihovo provođenje se pak ponajviše pripisuje dvjema od glavnih ličnosti tzv. religijske sljedbe *nātha* – učiteljima, misticima i *yoginima* po imenu Matsyendra (9.-10. st.) i Gorakh (ili Gorakṣa, 11. – 13. st.). Pod utjecajem ovih učitelja, izričiti seksualni obredi postepeno su se počeli „pounutarnjivati", polagano postajući sve više tek vizualizacijskim motivima umjesto doslovnog upražnjavanja obrednog seksa (Jacobsen; Basu; Malinar; Narayanan 2011: 584-585). Tantričke orgije tako su počele ustupati mjesto mističnoj *yogi*, *alkemiji* i vjerskom odricanju od spolnosti.

Međutim, izgleda da sami seksualni sastojak tantričkih rituala nikad nije bio u potpunosti iskorijenjen, jer enciklopedija ujedno s provođenjem ovih reformi spominje i daljnje supostojanje prakse blagovanja mjesečnice iz „donjih usta" partnerica kao poseban blagoslov od Božice. Isto su se tako i dalje vršili tajni prinosi muških i ženskih seksualnih tekućina koje bi se sakramentalno konzumirale s lista, iz pehara ili posude od lubanje, često pomiješane i s ostalim tjelesnim izlučevinama (nosna sluz, urin, izmet) te s vinom, mesom i ribom, a najčešći termin za seksualne tekućine bio je navodno *kuṇḍagolaka*. O tome koliko su ovakve navade (koje su prvenstveno služile za nadilaženje dvojnih predodžbi poput odbojnosti, pravovjerja, društvenih pravila i sl.) bile duboko ukorijenjene u tantru jasno pokazuje i činjenica da su one vrlo prisutne u djelu koje se smatra vjerojatno najutjecajnijim i najistančanijim tantričkim tekstom ikad napisanim, tj. u djelu *Tantrāloka* autora Abhinavagupte iz 11. st. Ovo djelo spominje obred po imenu *kulayāga* („klanska žrtva" – podrazumijevala je obožavanje tijela, štovanje ženskog spolovila, međusobno nadraživanje, blagovanje zajedničkih izlučevina dodavanjem njihove mješavine iz usta u usta) te grupni seksualni obred *cakrapūjā* („grupno štovanje") (Ibid.: 585.-586).

Čak i u kasnosrednjovjekovnom šaktističkom bengalskom tekstu *Yonitantra* („Stidnička tantra"), iz vremena kad su ovakve eksplicitne prakse većinski odavno bile zamijenjene vizualizacijom i *kuṇḍalinī yogom*, također se spominje štovanje partneričinog spolovila kao simbola same Božice (Ibid.: 585).

- Rawson, iako nudi ponešto pristrana tumačenja tantričkih praksi, u načelu također potvrđuje mišljenje o postojanju i važnosti obreda navedenih u maločas spomenutim tiskovinama, tvrdeći da je orgazam u tantri bio cijenjen kao obredna istoznačnica s drevnim vedskim ritualom lijevanja ulja ili maslaca u vatru na žrtveniku. Po njemu, žensko spolovilo u tantrizmu počinje obnašati namjenu postolja za žrtvu ljevanicu, a u posebno sablažnjujućoj tantri ovaj se čin mora obavljati u vrijeme mjesečnog ženskog ciklusa, pošto su tada *„ženine životne energije na njihovom opasnom vrhuncu"* (Rawson 1982.: 31).

Ukratko – vođen ovima i sličnim tekstualnim tragovima, imao sam konkretnu osnovu za građenje pretpostavke o korištenju izraza *kalā* u značenju „ženske izlučevine" ili „mjesečnica" unutar teksta moje *Niruttaratantre*. Međutim, koliko god ovo tumačenje bilo zavodljivo (jer ovakvo bi tumačenje učas moj prijevod učinilo sablažnjivijim, a time i zanimljivijim širem krugu čitatelja), nisam bio do kraja uvjeren u ispravnost ovakvog čitanja. Za ovo je nekoliko jednostavnih razloga.

Kao prvo, nikad ni u kojem sanskrtskom izvoru nisam pronašao izravnu potvrdu za korištenje termina *kalā* u značenju „ženskih izlučevina" ili „mjesečnice". Jedini spomen *kalā*-e u ovom smislu pronalazio sam u Monier-Williamsovu rječniku, a on pak možda nije našao potvrdu za ovo značenje u nužno tantričkom značenjskom okviru.

Drugi razlog za sumnju bio je taj što se u *Niruttaratantri* riječ *kalā* gotovo uvijek javlja popraćena optativom poput *pūjāyet* („treba štovati"), a ne nekim izrazom koji bi nužno značio „treba obredno ponuditi / žrtvovati / blagovati". A u maločas navedenim izvorima ženske izlučevine su se gotovo uvijek javljale u značenjskom okviru žrtvenog prinosa, a ne samog predmeta štovanja (štovati se, izgleda, pak moglo žensko spolovilo, ali se ženske sokove i izlučevine nije „štovalo", već ih se blagovalo i/li prinosilo u svrhu štovanja Ženskog Božanskog Načela).

Treći i određeniji razlog za sumnju ležao je u jednostavnoj činjenici što je prijevod nekih stihova iz *Niruttaratantre* djelovao vrlo neprirodno ili pak posve nelogično kada bi se na njih primijenilo tumačenje izraza *kalā* u smislu „ženskih izlučevina". Jedan od takvih je, primjerice, sljedeći stih:

[1.36.b] kalāyā dvividhā pūjā guptā vyaktā kuleśvari |

[1.37.a] guptā ca sādhakaiḥ kāryyā nirjjane ca mahāniśi |

[1.37.b] vyaktā divā prakarttavyā lokācārakrameṇa tu |

(MS br. 1652, Shri Raghunatha Temple: str. 3.a)

—

[1.36.b] O, gospodarice [„južne"] sljedbe, [obredno] štovanje *kalā*-e [može biti] dvovrsno, [to jest] – skrovito [i] javno.

[1.37.a] Skrovito [štovanje je ono koje] treba biti činjeno od [strane] štovatelja u privatnosti te u gluho doba noći.

[1.37.b] Javno [štovanje je ono koje] treba biti izvođeno danju te [u skladu] s pravilima društvenog ponašanja.

Očito je da ovi stihovi tematiziraju tradicionalno (tj. vedsko i brahmanističko) te netradicionalno (tj. tantrističko) štovanje *kalā*-e. A ako pretpostavimo da je *kalā* ovdje naziv za ženske izlučevine, tada pravovjerno vedsko i brahmanističko štovanje ovog predmeta štovanja postaje potpuno nezamislivo, pošto se mjesečnica i ženski fluidi u tradicionalnom hinduizmu smatraju jednima od najnepoželjnijih i obredno najnečistijih supstanci. Zato čak ni tumačenje prema kojem bi danje te tradicionalno štovanje „ženskih sokova i izlučevina" trebalo vršiti samo u mislima, tj. vizualizacijom također nije nimalo uvjerljivo.

Zbog ovdje nabrojana tri glavna razloga za sumnju, trebalo mi je novo tumačenje ovog tantričkom smisaonom okviru namijenjenog pojma *kalā.*

- Finn navodi nekoliko tumačenja izraza *kalā.* Prvo se usredotočuje na brojčanu simboliku ove riječi, ističući kako ona podrazumijeva 16 Mjesečevih stadija te također i 16 suglasnika sanskrtske abecede (Pandey pak detaljno tumači kako 16 sanskrtskih vokala u tajnoj okultnoj ikonografiji može označavati 16 stadija stvaranja svemira potaknutih od strane Apsoluta, a posljedično s time i 16 glavnih te dualnošću još neokaljanih onostranih vidova samog Apsoluta (Pandey 1963.: 653-657)). Isto tako, Finn povezuje termin *kalā* i s brojčanim vrijednostima 12 i 10, time ga poistovjećujući i sa Sunčevim i „plamenim" stadijima.

  Nadalje, autorica tumači značenje *kalā*-e i u značenju jednog od 36 „svjetotvornih počela" (*tattva*), definirajući *kalātattvu* kao „ograničeno djelovanje [Apsoluta]", koje je nužno za proces stvaranja svemira, jer bez ograničavanja onog Apsolutnog ne može se ispoljiti nešto što ne bi bilo Apsolutno već pojedinačno (poput našeg naoko dvojnog svemira). Zato autorica navodi kako je *kalātattva* „*vid [vrhovne] Stvarnosti putem koje se Ona manifestira kao moć razvitka svemira*", pridodajući i kako ovaj pojam objedinjuje vidove postanka poput "*djelovanja i ograničene protežnosti*", te stoga *kalā* podrazumijeva i „*izražene fizičke konotacije*" (naspram onih onostranih), ali i one „*metafizičke*" (u smislu „*najnadiskustvenih i bestjelesnih oblika bivstvovanja*"). Ovime postaje jasno i da Finn dovodi u vezu izraz *kalā* s predodžbom *Prakṛti*, koja pak označava djelatan „ženski" vid Apsoluta ispoljen kao fizički svemir i njegove zakonitosti (tj. *Prakṛti* bi bila vid Apsoluta koji bismo si mogli predočiti kao poosobljenu i obogotvorenu Prirodu u svim njezinim fizikalnim, umnim, nadosjetilnim i inim vidovima) (Finn 1986.: 57-59).

  Sve ovo navodi na zaključak kako Finn izraz *kalā*, između ostalog, tumači i kao jedan od važnijih pridjevaka za označavanje Ženskog Božanskog Načela.

Izravnu potvrdu ovog Finničina tumačenja nalazimo i u nekim drugim značajnim indijskim i europskim indološkim naslovima. Primjerice, Bhattacharyya također određuje *kalā-e* kao vidove Velike Majke koji putem slovne simbolike ocrtavaju svjetotvorna počela kroz koja se Ona manifestira. Isto tako, ovaj autor nedvoznačno ustvrđuje i: ,,*U tantrama i drugim śaivističkim i śāktističkim tekstovima izraz kalā također se rabi i u drugačijim značenjima. On označava* ***Prakṛti****,* Śakti *i Māyā-u.*" (Bhattacharyya 2002.: 69) Pritom se pod pojmom Prakṛti misli na Božicu kao kompletnu materijalnu i nematerijalnu Prirodu. Pod pojmom Śakti misli se na Božicu kao Djelatno Žensko Načelo u kojem se obistinjuje stvaralački poriv bezličnog Apsoluta. Pod pojmom Māyā misli se na Božicu kao Onu koja navlači pokrov prividne dvojnosti preko nužno nedvojstvenog božanskog djela, i to kako bi putem ovog privida svemiru bilo omogućeno da naoko nastane kao samosvojna tvorevina nepoistovjetljiva s nedvojstvom Apsoluta u kojem je baš sve sadržano i iz čega sve nastaje, a On se pritom ne umanjuje niti se mijenja.

- Suvremeni indijski komentar uza stih 1.3.a iz mističnog joginskog teksta po imenu *Vijñānabhairava* izričito potvrđuje ovu teoriju, navodeći: ,,Kalā *označava* vimarśu *ili kreativnu moć Božanskog. Ove moći su* anuttara, ānanda, icchā, jñāna *i* kriyā. *Kroz njih se stvaraju različita slova od ,,*a*" do ,,*kṣa*". Iz ovih slova nastaju razne* tattve *(stvaralačka počela) od kojih je svemir sačinjen [...]. Slovo ,,A" označava* prakāśu *ili* Śivu, *dok slovo ,,Ha" označava* vimarśu *ili* Śakti." (Singh 1979.: 5).

Tako su sve ove poteškoće, filološka lutanja, značenjske stranputice, uspoređivanja i dokazivanja poslužila samo da bih pouzdano odredio značenje tek jednog jedinog okultnog pojma s posebnim značenjem pri radu na prijevodu *Niruttaratantre*. Naveo sam cijeli ovaj postupak dolaska do konačnog zaključka da bi si čitatelj mogao predočiti kako *doista* izgleda stručno tumačenje i prevođenje tantričke literature.

Sa svim ovime na umu, ovu sekciju teksta mogu završiti konačnim zaključkom o tome da pojam *kalā* u misaonom okviru *Niruttaratantre* nedvojbeno označava Aktivno Žensko Božansko Načelo Apsoluta, posebno naglašavajući povezanost Ženskog Načela s procesom kreacije svemira te ističući njegovu postepenu narav i međuovisnost njegovih brojnih pod-vidova. Zato u radnoj verziji svoga prijevoda *Niruttaratantre* pojam *kalā* prevodim opisno, uglavnom kao ,,Objedninjujuće Žensko Božansko Načelo Stvaranja". Ovaj prijevod ima i određene etimološke smislenosti, pošto pojam *kalā* prvenstveno znači ,,dio" ili ,,sastavnica". Tako je Božica čiji je epitet Kalā zapravo ,,Ona Koja Objedinjuje Sve Vidove Stvaranja", jer ona je ,,Najviši Vid Postojanja". A pošto se tekst *Niruttaratantra* prvenstveno bavi obredima sljedbe božice Kālī, i pošto se ona u tekstu izravno naziva vrhovnim božanstvom i vrhovnom stvarnošću s točke gledišta ,,sjeverne" kaulske sljedbe (*uttarāmnāya*), tada je jasno i da tekst podrazumijeva da je Kalā jedno od božanskih pridjevaka imena same Kālī:

[2.9.a] ***nirguṇā jyotiṣāṃ vṛndaṃ paraṃ vrahma sanātanī |***

[2.9.b] ***paraṃ ca puruṣaṃ viddhi mahānīlamaṇiprabhaṃ |***

[2.10.a] ***jyotiśca dakṣiṇā kālī dūrasthā syāt prapaṃcasu | [...]***

[2.12.a] ***nārīrūpaṃ samāsthāya saiva viśvaṃ prasūyate |***

(MS br. 1652, Shri Raghunatha Temple: str. 3.b-4.a)

—

[2.9.a] [Śivaśakti, iliti nedvojstvo Nedjelatnog Muškog i Djelatnog Ženskog Božanskog Načela, jest] bez svojstava [i, kao takvo, ovo bezlično nedvojstvo je] roj svjetlosti [Božanskoga Uma – ta objedinjujuća energija zapravo je] Najviši Brahman, [tj. sami Apsolut, te je On kao takav] Izvorno [Božanstvo].

[2.9.b] [Tako sada] spoznaj i [Njega], Vrhovnu Dušu, [Onoga koji se istovremeno odlikuje] sjajem [poput] dragulja, [kao i] najvećom tminom.

[2.10.a] [Ta] svjetlost [božanskoga uma još] treba biti [shvaćena] i [kao] Dakṣiṇā Kālī, [ona koja] potiče [nastanak] mnogostrukosti [iz nedvojstva]. [...]

[2.12.a] Ovaj kozmos tako biva rođen od tog [nedvojnog Brahmana] koji poprima ženski lik.

Ovo je samo jedan od zaista mnogih primjera značenjskih nedoumica s kojima se prevoditelj i tumač tantričkih tekstova susreće na svakom koraku zbog pripisivanja posebnih značenja općim riječima unutar skupa tantričke literature.

2. 3. Treća razina šifriranja: uporaba doslovnih jezičnih šifri

Treća i najsloženija razina šifriranja teksta (koje ćemo se, silom prilika, dotaći tek ovlaš) jest ona pri kojoj dolazi do doslovne uporabe tajnih jezičnih šifri unutar tantričkih tekstova. Ova je vrsta zakrivanja tekstualnih značenja česta, a najviše se koristi za prikrivanje tajnih izraza moći (tj. čarobnih *mantri* iliti bajalica) unutar teksta. Ove šifre djeluju tako da određena riječ unutar teksta stoji kao zamjena za drugu riječ, slog ili broj koji se nastoji prikriti[33], a pritom značenjski međuodnos ovih dvaju pojmova ne počiva na ničemu činjeničnome, već se temelji isključivo na tajnom jezičnom „dogovoru" o njihovoj međusobnoj povezanosti, tj. na izrazito neproničnoj religijskoj simbolici. Kako to konkretno izgleda i ponovno je moguće vidjeti na primjeru mojeg rada na tekstu *Niruttaratantre*. (Da bi se razumjelo do koje je razine ovako šifriran tekst nerazumljiv, čitatelj prvo može pročitati samo dijelove prijevoda koji stoje izvan uglatih zagrada, jer to su dijelovi teksta izravno izraženi u sanskrtskom izvorniku. Tek pri drugom čitanju neka zatim pročita i pridodana prešutna značenja koja se u izvorniku podrazumijevaju, a u mojem su prijevodu ponuđena unutar uglatih zagrada:)

[2.22.a] vrahmāsanayutaṃ devi nādavindusamanvitaṃ |

[2.22.b] vāmanetrārṇasaṃyuktaṃ citsvarūpaṃ parāparaṃ |

(MS br. 1652, Shri Raghunatha Temple: str. 4.a)

—

[2.22.a] O, božice – [prvi ovdje navedeni glas je „onaj glas koji je] povezan s Brahminim prijestoljem", [tj. to je glas „k", a idući glas je „onaj koji] posjeduje ton i kaplju", [tj. glas „ṃ"].

[2.22.b] [Ti glasovi su] popraćeni glasom [zvanim] „lijevo oko", [tj. glasom „ī", kao i] onim „[glasom] čiji je oblik nagomilan [poput drva za vatru]", [tj. glasom „r", a cijeli ovaj slog, kad se rabi u sklopu višesložne Božičine *mantre* koja će biti opisana u nastavku, tada se još jednom ponavlja] i prije i poslije [ovdje sastavljenog sloga, tj. sveukupno ga se ponavlja tri puta].

[Dešifriranje jednosložne Kālīne mantre: ((1. slovo sloga: „glas koji je povezan s Brahminim prijestoljem" → „k") + (4. slovo sloga: „glas koji posjeduje ton i kaplju" → „ṃ") + (3. slovo sloga: „glas po imenu lijevo oko" → „ī") + (2. slovo sloga: „glas čiji je oblik nagomilan [poput drva za vatru]" → „r") + (dodatna uputa: „i prije i poslije" (tj. sveukupno x3)) → kṃīr x 3 (šifre za pojedina slova ovog sloga u stihu su namjerno nabrojane krivim redoslijedom!) → pravi je redoslijed: krīṃ x 3 = krīṃ krīṃ krīṃ]

Potrebno je ponovno naglasiti koliko je simbolička poveznica između ovih jezičnih šifri i izraza koje one zamjenjuju u ovakvim pasusima zapravo nepronična. Radi se o zamjeni prema principu tajnog dogovora i stoga je potpuno nemoguće „nagonski" odgonetnuti ovakve pasuse (kao što bi ih bilo

33 Još dodatnih osnovnih informacija u vezi s ovom problematikom može se naći u članku: Kavaleuskaya, A. „Extraction of Mantras". *Etnografia.* 2020. 4 (10): str. 59-79.

moguće odgonetnuti nagonski da se ovo zakrivanje značenja temelji na običnoj metaforičnosti, višeznačnosti ili sličnim književno-stilskim elementima), već je doslovce unaprijed potrebno poznavati određenu apstraktnu šifru i njezino značenje, a također bi se moralo imati barem neku ideju o tome koja se vrsta *mantre* ovakvim odlomcima zakriva (tj.: a) kojoj božici pripada?; b) koliko slova i/ili slogova sadrži?; c) u koju ritualnu svrhu se koristi?). Naprimjer – što se tiče stihova iz *Niruttaratantre* koje sam upravo naveo – bez ovog tipa predznanja o *mantri* koja se skriva u ovim šifriranim stihovima ne bi bilo moguće ni primijetiti da su slova čarobnom snagom nabijene riječi *krīṃ* sadržane u njima namjerno navedena prema pogrešnom redoslijedu – kao *kṃīr*.

Ovo svrhovito navođenje slova ili riječi *mantre* prema netočnom redoslijedu još je jedan (od mnogih postojećih) pomoćnih postupaka daljnjeg prikrivanja šifriranih pojmova kako bi u njih bilo još teže značenjski prodrijeti. Druga potvrda navođenja šifri koje sadrže Kālīn „sjemeni slog" *krīṃ* prema pogrešnom redoslijedu može se, primjerice, pronaći u *Toḍalatantri* 3.9-13: „*Za prvi [sjemeni slog mantre] uzmi slog ka, dodaj mu ī, r, i bindunāda-u [tj. ṃ].*" (Gupta 2000.: 482).

Značenja mnogih ovakvih šifri do danas su zaboravljena, a različite tantričke škole, tradicije i autori koriste međusobno različite šifre. Stoga je često šifru moguće pogoditi isključivo „sretnim" pronalaskom drugoga teksta koji rabi istu šifru, a u sklopu kojega je samu riječ koja biva šifrirana moguće „iščitati" iz razumijevanja značenjskog okvira samog teksta.

Ovu sam kiticu tako dešifrirao tražeći tumačenja u njoj sadržanih šifri u raznim drugim publikacijama. Dekodiranje prve slogovne šifre („*glas koji je povezan s Brahminim prijestoljem*" → „*k*") utemeljio sam na Finničinu prijevodu teksta *Kulacūḍāmaṇitantra* (5.45) u kojem se javlja slična slogovna šifra *brahmā* (naspram inačice šifre *vrahmāsanayutaṃ* iz mojeg teksta (a ovo je zapravo *brahmāsanayutaṃ*; jer na istoku Indije nerijetko dolazi do glasovne modifikacije b>v)), a koju autorica tumači kao slovo „k" (Finn 1986.: 119).

Idući kodni izraz („*glas koji posjeduje ton i kaplju*" → „*ṃ*") jedan je od najčešćih tantričkih kodnih izraza uopće i gotovo da nije ni potrebno potvrđivati njegovo tumačenje, pošto se neku inačicu ove šifre može naići praktički u svakoj tiskovini koja se bavi dešifriranjem tantričkih šifriranih izraza. Tek reda radi, kao primjer publikacije koja potvrđuje ovo tumačenje navodim opći sanskrtski rječnik (Monier-Williams 2005.: 534 (natuknica *nāda*); 731 (natuknica *bindu*)).

Naći potvrdu za ispravno dešifriranje iduće slogovne šifre („*glas po imenu lijevo oko*" → „*ī*") bilo je također manje složeno, pošto se i ovdje radi o šifri koja se javlja u značajnom broju tekstova. Mogao bih navesti razne izvore kao potvrdu ovakvog tumačenja, no istaknut ću tek Woodroffeov prijevod i tumačenje hvalospjeva *Karpūrādistotra* (Avalon 1953.: 46) u kojem se navodi ovakvo tumačenje šifriranog izraza *vāmākṣarī* (naspram izraza *vāmanetra* iz moga teksta, no oba izraza u doslovnom prijevodu znače isto: „lijevo oko").

Posljednju navedenu šifru bilo je potrebno odgonetavati zaobilazno. Naime, u ovom stadiju, prepoznajući već tri od četiri slova ove *mantre*, bilo je smisleno za pretpostaviti kako ovi stihovi kriju poznatu Kālīnu sjemenu mantru *krīṃ*. No, trebalo je još nekim tekstualnim dokazom ovu teoriju do kraja i potvrditi, i to tako što bi se nekako potvrdilo da šifra *citsvarūpa* tj. „[glas] čiji je oblik nagomilan [poput drva za vatru]" doista treba protumačiti kao glas „r". U tantričkoj je literaturi, međutim, općepoznato da se glas „r" najčešće povezuje s prirodnim počelom vatre (potvrdu za to moguće je naći u doista mnogim djelima, a ja ovdje želim istaknuti tek dva od njih – Woodroffeov prijevod *Mahānirvāṇatantre* (Woodroffe 1971.: potvrda npr. na str. 73., ali i na mnogim drugim mjestima), kao i izdanje *Uddhārakośe*, teksta koji funkcionira kao rijedak rječnik tantričkih kodova i „sjemenih slogova" (Taki; Vira 1938.: 114)). Stoga je bilo potrebno povezati izraz *citsvarūpa* s elementom vatre, a to sam uspio služeći se običnim sanskrtskim rječnikom u kojem piše da riječ *cit*, osim svog uobičajenog značenja („svijest", izvedena iz glagolskog korijena CIT 4) može značiti i „nagomilan"

(izvodeći se od gl. korijena CI 5) (Monier-Williams 2005.: 394-395)., te tada izrazi poput *agnicit* podrazumijevaju „*slaganje žrtvene vatre*" (Ibid.: 5) pa stoga postaje očito da *cit*, kad se izvodi iz gl. korijena CI 5, može biti shvaćen kao „gomilanje / raspoređivanje drva za vatru". Stoga je *citsvarūpa* zapravo „[onaj] čiji je oblik nagomilan [poput drva za vatru]" (a ne npr. „onaj čiji je oblik svijest"), te je stoga jasno da je ovo šifrirani izraz koji označava prapočelo vatre, tj. „r".

Dakle, da zaključimo: sve ove jezične, filološke i ine poteškoće oko samo jedne kodirane strofe služile su samo kako bismo iz nje „iskopali" jedan kratak no bitan slog čarobne moći: *krīṃ*. Ovo je osnovni slog koji predstavlja božicu Kālī kojoj je i posvećen cijeli tekst *Niruttaratantre*. Ovaj njezin tajni slog utjelovljuje njezinu bit, a time i njezine božanske moći. Onaj tko poznaje ovaj slog moći te ga zna ispravno rabiti u obrednom smislu stječe strašne čarobnjačke sposobnosti. Zbog takvog uvjerenja ovaj je slog bio ovako složeno zaštićen tajnim tekstualnim šiframa.

2. 4. Zaključak

Primjeri višestruke šifriranosti tantričkih tekstova u ovoj kratkoj studiji su, dakako, tek „vrh ledenog brijega" onoga što očekuje filologa pri upuštanju u prevođenje tantričkoga teksta. No, nadam se da će ovi primjeri biti dovoljni kako bi potencijalno zainteresirani čitatelj dobio nešto življu predodžbu o samoj naravi i jezičnom stilu okultnih tantričkih tekstova.

Popis literature:

1. Alper, Harvey P. „A Working Bibliography for the Study of Mantras". U: Alper, Harvey P. (ur.). 2012. *Understanding Mantras*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers Private Limited. (1. izdanje: 1989.)
2. Avalon, Arthur. 1953. *Hymn to Kālī: Karpūrādi-stotra*, Madras: Ganesh & Co., (Madras) Ltd. (1. izdanje: 1922)
3. Bhattacharyya, Narendra Nath. 2002. *Tantrābhidhāna: A Tantric Lexicon*. New Delhi: Manohar.
4. Finn, Louise M. 1986. *The Kulacūdāmaṇi Tantra and the Vāmakeśvara Tantra with the Jayaratha Commentary.* Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
5. Goudriaan, Teun; Schoterman, Jan A. 1994. *The Kubjikā Upaniṣad.* Groningen: Egbert Forsten.
6. Gupta, Sanjukta: „The Worship of Kālī According to the Toḍala Tantra". U: White, David Gordon. 2000. *Tantra in Practice*. Princeton; Oxford: Princeton University Press.
7. Hindu Online. *Niruttara Tantra*. Dostupno na: https://hinduonline.co/Scriptures/Tantra/NiruttaraTantra.html. Pristupljeno: 22. 2. 2024.
8. Jacobsen, Knut A. (gl. ur.); Basu, Helene (ur.); Malinar, Angelika (ur.); Narayanan, Vasudha (ur.). 2011. *Brill's Encyclopedia of Hinduism. Vol. III. Society, Religious Specialists, Religious Traditions, Philosophy*. Leiden; Boston: Brill.
9. Kavaleuskaya, A. „Extraction of Mantras". U: *Etnografia.* 2020. 4 (10): 59-79. Dostupno na: https://etnografia.kunstkamera.ru/files/etnografia_journal/2020_04/5_kavalevskaya.pdf. Pristupljeno: 2. 11. 2023.
10. Kinsley, David. 1997. *Tantric Visions of the Divine Feminine: The Ten Mahāvidyās*, London: University of California Press.
11. Monier-Williams, Monier. 2005. *A Sanskrit-English Dictionary*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers Private Limited. (1. izdanje: 1899).

12. *Niruttarataṃtram.* Rukopis br. 1652. Shri Raghunatha Temple MSS Library. Jammu. (Kolekcija Dharmartha Thrust-a). Klasifikacijska oznaka: Almira 27; Shelf 1. (Dostupno na: https://archive.org/details/NiruttaraTantraAlm27Shlf16040DevanagariTantra/mode/2up. Pristupljeno: 8. 12. 2023.
13. Odier, Daniel. 2016. *Tantric Kali: Secret Practices and Rituals*. Vermont: Inner Traditions.
14. Pandey, Kanti Chandra. 1963. *Abhinavagupta: An Historical and Philosophical Study*. Varanasi: The Chowkhamba Sanskrit Series Office. (1. izdanje: 1936.)
15. Rawson, Philip. 1982. *The Art of Tantra*, London: Thames and Hudson. (1. izdanje 1973).
16. Singh, Jaideva. 1979. *Vijñānabhairava or Divine Consciousness.* Delhi; Varanasi; Patna: Motilal Banarsidass.
17. Śukla, Kulabhūṣaṇa Paṇḍit Ramādatta (ur.). 1979. *Niruttara Tantram*. Prayāga: Kalyāṇa Mandir Prakāśāna. (Godina 1. izdanja nepoznata). Dostupno na: https://www.academia.edu/39461419/Niruttara_tantra_hindi_intro_summary_and_sanskrit_text. Pristupljeno: 6. 2. 2024.
18. Taki, Shodo; Vira, Raghu. 1938. *Dakshiṇāmūrti›s Uddhāra-Kośa – A dictionary of the secret Tantric syllabic code: Text, Introduction, Appendices and Exegetical Notes.* Lahore: The International Academy of Indian Culture. Dostupno na: https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.279912/page/n153/mode/2up. Pristupljeno: 7. 12. 2023.
19. Woodroffe, John. 1971. *The Great Liberation: Mahānirvāṇa Tantra,* Madras: Ganesh & Company (1. izdanje: 1913.).

Alem Korkut: *Slabost snaga* (snimio Marko Ercegović)

PROZA

Gordana Crnković

Pogled na prozore

„Jesi vidjela da neki ljudi drže gredice sa cvijećem na krovu? Tamo na onoj četverokatnici."

„Vidjela sam."

Pripremio je tjesteninu i zajedno objeduju kao što čine s vremena na vrijeme. Pogled kroz prozor trebao je, možda, biti tema koja neće potaknuti raspravu.

„Čitao sam da negdje ljudi čak sade i povrće na krovu."

Na to nije rekla ni riječ pa je dodao: „Dobar nam je pogled iz dnevne sobe. Puno bolji nego u starom stanu!"

„Pa da, bolji je. Ali onaj svjetleći reklamni pano je stvarno jeziv. Svaki čas se mijenja slika. Zamisli kako je ljudima koji su kat-dva ispod nas. Za ljetnih vrućina noću ne mogu podignuti rolete jer im pano svijetli u sobi."

Slabašno sunce probija se kroz izmaglicu zimskog neba. Za Tonija pogled s njihovog prozora otvara se upravo na tu svjetlost. Dalija gleda malo niže. Prije mnogo vremena tu njezinu sklonost gunđanju smatrao je dražesnom. Govorio je da samo mrmlja kao mali medo koji se nastoji što bolje namjestiti. Zapravo Dalija gunđa o sitnicama, a vedro gleda na bitne životne teme. Sve suprotno od njega? On će prvi zapaziti lijep cvijet pokraj puta, a reći će da njegovi putovi ne vode nikamo.

„Istina, Dalija, bilo bi puno bolje bez te goleme reklame. Inače nam zgrada nije loša. Četvrt je simpatična. Čini se da nam je gradnja solidna."

„Rano je za zaključke. To je nova zgrada, nije još prošla test vremena."

Tonija umara Dalijino stalno osporavanje svega što kaže. Ona to naziva duhom dijaloga i rasprave. Dijaloga u kojem je njezina uloga provocirati, a njegova da ostane čvrst. Kao da je to lako!

„Ne znam kakva bi to bila zgrada koja bi tebe zadovoljila. A ti baš moraš stalno oponirati. Kad se samo sjetim kako se nismo mogli dogovoriti kamo na odmor."

Komad pancete zapeo mu u jednjaku. Nije to smio reći. Bio je to čisti autogol.

„Aha, misliš onda kad si isforsirao paradu sa starim!"

„Znaš što, to si spomenula barem pet puta u zadnje vrijeme. Otkači to i živi u sadašnjosti.“

„Pa ti si prvi rekao da sam ja komplicirala oko destinacije.“

Itekako je bio svjestan da je tada on zeznuo stvar. Bilo je to onog ljeta kad su koristili slobodne dane zbog selidbe. Selidba i sunčani dani u Daliji probudili su dobro raspoloženje i predložila je da nekamo zajedno otputuju, barem na nekoliko dana. Još nisu ni dovršili slaganje stvari u novom stanu i ideja o putovanju bila je čudna, pomislio je tada Toni, ali samo na tren. Plan da se odgode sve te strašne kućanske obaveze zapravo je bila sjajna zamisao. More, seoski turizam, obilazak gradova u nekoj susjednoj zemlji, rekao je da mu je sve podjednako privlačno, kao da je bio na oprezu, u strahu da bi krivi prijedlog mogao trajno sve upropastiti. Ali Dalija je nalazila manu svakoj ideji, u toj mjeri da je on polako gubio volju za putovanjem. Dugo godina Dalija je htjela samo na more, ali to je bilo prije, dok je još s njom putovalo dijete, tada je znala što traži: živahno mjesto gdje se na rivi navečer mnogo toga događa, pa šetnja omami malenog. Otkako je Dan otišao, kao da joj je svakidašnjica izgubila strukturu, i više nije znala što bi htjela.

Napokon su odabrali selo, smješteno među planinama. Dva dana šetali su po uređenim stazama, odlično su spavali, na velikom krevetu, čak se i grlili prije spavanja. Bilo im je fino. Treći dan javio se stari. Glas mu je bio piskutav, nešto između jada i bijesa. Domaćica se jako prehladila i ne može dolaziti nekoliko dana. Pipa u kupaonici curi. Netko bi trebao pozvati majstora. Netko bi trebao naći zamjenu za domaćicu tako da stari ima barem svježa peciva ujutro, juhu za objed i pospremljen stan. Nisu znali kome se obratiti da sve to riješi pa su se pokupili doma s idejom da će se u ubavo selo vratiti čim organiziraju sve za staroga. Dojurili su do staroga, kuferi su im još bili u automobilu. Stari je izgledao zadovoljno. Njegova domaćica Ljubica poslala je kćer da starome pomogne i oni su mirno mogli doma raspakirati se. Ili se opet voziti do tog idiličnog sela, ali to nisu učinili, ni tada ni ikad poslije.

Znao je Toni da je previše slab na staroga i njegove prohtjeve. Ali bilo je tu i drugo. Pogled unatrag njemu je značio obuhvatiti neke druge događaje. Nije mogao to ne vidjeti ako se već osvrtao. Događaje koji s Dalijom nisu bili povezani ili jesu, ali neizravno. A Dalija se pretvorila u nemoguće zanovijetalo. Zaslužio je da ga ne obožava, ali stalno te iste recitacije, ista zamjeranja, izvlačenje starih grijeha! Spas je nalazio u vlastitoj sobi. I onda taj pogled kroz prozor. I taj jedan jedini osvijetljen prozor u neprijateljskom susjedstvu. Ne bi valjalo da ih je više. Jedan jedini, upravo ono što mu je trebalo.

Tek kad su nakon kratkog izleta Dalija i Toni ušetali u svoj novi dom, primijetio je – čudo kako to prije nije vidio – da prozor njegove sobe gleda na drugo krilo zgrade, koje mu zaklanja pogled na grad. Sad se tu više ništa nije moglo učiniti. Trebao je prije gledati. Sve što je uvijek volio, noćno svjetlucanje koje veliki, prljavi grad pretvara u predmet mašte, zakrila je betonska neman. Toni je uvijek volio sitne sate kada Dalija već spava, sate u kojima je mogao čitati ili gledati kroz prozor, ali zapravo bio je važan samo taj ugođaj trenutaka totalne samoće. Sada se pred njegovim pogledom ispriječila betonjara s mnogo prozora, roleta, svjetiljki i njihovih odraza, rijetkih i trenutačnih silueta ljudi iza zavjesa. Zgrada je zastrla pogled na dobar dio ulice, tek u daljini nazirala se avenija, automobili, rijetki prolaznici, zgrade koje izgledaju kao kockice, komad neba i malo zelenila. Kasno navečer većina je prozora bila spuštenih roleta. Samo u jednom stanu još je bilo živo: jasno se vidjela svjetlost iza zavjesa, i to jedino otvoreno oko na betonskoj zvjeri Tonija je činilo nemirnim. Konture lika koji se kretao ovamo-onamo po sobi nimalo mu nisu bile ugodne.

Sutradan nakon propalog izleta Toni je posjetio staroga. Otišao je po njega u kućicu na rubu grada. Stari je dočekao Tonija u dnevnoj sobi, posve spreman, ali zadrijemao je dok ga je čekao. Na polici su bile stvari koje tu obično stoje, pepeljara koja se nikad ne koristi, dvije knjige, potpuno nove, jedna zapakirana u vrlo tanku prozirnu ovojnicu, pokraj ured-

no složenih novina koje su izgledale kao da ih nitko nije ni otvorio. Toni je pomislio da su knjige tu samo da bi impresionirale posjetitelja, to jest njega. Na stolu je stajala šahovska ploča s postavljenim figurama premda Toni i stari godinama nisu sjeli odigrati partiju.

Kad je stari otvorio oči, izgledao je zastrašujuće opušteno, kao da je netom stigao iz nekog drugog svijeta. U kavani je bio sigurno najstariji čovjek, jedan od najstarijih ljudi koje je uopće moguće sresti u nekom lokalu. Za samo pet minuta Toni je razvedrio staroga. Lice mu je opet poprimilo onaj luckasti izraz, Toniju tako dobro poznat, kao da kazuje: ako štogod i izmislim, ti me nećeš otkriti. Stari bi potonuo kad god bi se osjetio neprihvaćeno, kad bi sugovornik prozreo njegov lažni nastup. Tada bi ga uz loše raspoloženje obuzela i srdžba. Smatrao je da samo ograničen čovjek odbija povjerovati u njegove riječi. Za njega baš ništa nije bilo krivo u njegovim pričama iz života obogaćenima detaljima koje bi taj čas nadodao. Toni je sada uz smiješak kimao, replicirao, postavljao pitanja, komentirao. Obavljao je korektno ulogu koja ga nije mogla nadahnuti.

„Stalno su u dvorištu, čitavo ljeto nemam mira!"

Toni je pomislio da stari ne treba čitav dan sjediti na trijemu, nego se može povući u svoju sobu u kojoj neće čuti susjede. Ali nije bio čas da to izgovori.

„Rospija obožava lijepo vrijeme, prva počne rondati po vrtu i dvorištu. Odmah ujutro! A njenima je još hladno, pa se zadržavaju u kući. Onda se s njima dovikuje! Sve bi bilo kako-tako da nema taj visok, iritantan glas."

„A muž joj je cijeli dan u kući?"

Trudio se pokazati interes, ali u sebi je znao da bi stari mogao zagnjaviti s tim susjedima. Trebalo ga je zaustaviti.

„Ma kakvi! On je u vrtu popodne. Neki dan je iznosio potrgane stolce, kutije s nepotrebnim stvarima. Bio je bijesan! Nešto se tamo događa! Prije su se znali glasno svađati, nju se čulo više nego njega, on bi zagalamio tek kad bi mu se nakupilo. Otići će on, pokupit će se taj, vidjet ćeš!"

Stari je sigurno imao još štogod reći o susjedima, ali Toni je ubacio drugu temu.

„Znaš koga sam sreo? Gorana!"

„Bili smo dobar tim u uredu, Goran i ja! Sve sam ga naučio i nikad se nismo posvađali. Tolike godine smo sjedili skupa u sobi. Nikad mi se poslije nije javio."

Žena koja je sjedila s prijateljicom za susjednim stolom svako malo ih je pogledavala u čudu kao da se pita kako Toni uspijeva raspričati oca i održati vedro raspoloženje. Toni je uživao u tome što umije zavarati promatrače. Mislio je da nitko ne može pogoditi kako je on sin u kojemu ne zatitra veselje kad ugleda staroga, kojemu ne zasuze oči kad otprati staroga do njegova doma, preda ga na brigu pomoćnici Ljubici, sjedne u auto i uključi se u promet.

Dok se vozio kući, klizeći pokraj svih tih prigradskih radionica i praznih polja Toni je pomislio kako je toliko puta donosio krive odluke i kako je čudno što prije nije o sebi na taj način razmišljao. Dugo je vremena bio gotovo zadovoljan ili barem nije sebi postavljao pitanja o tome kako se osjeća. Bio je predan svojim dužnostima od jutra do kasno navečer. U tom tunelu polumraka i radosti skupljao je stvari koje su Dalija i Dan ostavljali po čitavom prostoru, stavljao svaku stvar na njezino mjesto, nabavljao namirnice, kuhao variva. Najviše je volio kad bi svi troje sjeli u auto i poveo malu obitelj na izlet. Ali kad je Dan završio studij i odselio se nekoliko stotina kilometara dalje prema sjeveru, u drugu zemlju, zato što su tamo pravila jasna, kako je rekao, Toni je odahnuo. Tuga je i prije tinjala u njemu, ali bila je tiha, a onda je tugu zamijenio dobar osjećaj da je uspješno odradio što je trebao.

Kasnije te večeri Toni je sam sebe zatekao kako duge minute zuri kroz prozor, a nije imao što vidjeti, osim tog drugog krila zgrade njemu pred nosom. Jedanput prije, veselio se kad bi noću pogledom tražio udaljeni semafor, a na njemu – zeleno. To je bilo kao da mu se smiješi

sloboda. A zatim se umorio i želja za bijegom u njemu je utihnula. Počelo mu se činiti da je kasno za krupne promjene. Već dugo vremena Toni nema posebnih čežnji. Samo jedanput imao je veliku želju, ali brzo je zaključio da je ona luda i promašena.

Toni koji nema želja zurio je kroz prozor predugo i pogled su mu privukla dva prozora u zgradi nasuprot, jedan do drugoga, jedan sa žućkastim, drugi s bijelim svjetlom. Bio je to isti stan koji je bio osvijetljen i one prve noći, koji mu je tada izazivao nelagodu. Fatalnu nelagodu, reklo bi se, kao kad čovjeka nešto stalno tjera da se vraća na to mjesto. Sada je svjetlost bila nekako posebna, kao zakrivena koprenom magle, drukčija nego u ostalim stanovima. Ugledao je konture dvoje plesača. Žena je bila čvrsta, a putena, krupna i visoka, izgledala je kao osoba koja bi mogla pomoći prenijeti neku tešku stvar nekamo, a noću se pretvara u barsku plesačicu. Izvijala se nevjerojatno graciozno, a muškarac ju je nekako uspijevao pratiti, pokreti su mu gipki, mladenački, ali neuvježbani.

Nakon te plesne večeri Toni je često pogledavao u stan u zgradi preko puta, ali danima se nije vidjelo mnogo. Jednog dana ugledao je čovjeka s dječakom, stajali su uz prozor, promatrali događa li se što vani. Čovjek ima duguljasto lice, neobičan luk obrva zbog kojeg čak i na daljinu izgleda kao da je taj čas uočio nešto bitno. Na balkon nisu izišli. Ni Toni i Dalija ne koriste svoj balkon koji je dosta prostran. Možda bi ga koristili kad bi ga uredili.

Kad je čovjek kod kuće, kao da slavi život. Uređuje prostor jer mu netko uskoro dolazi: dječak ili djevojka. Spravlja večeru, razgovara s djevojkom, pokazuje joj nešto u stanu, na polici, i nešto vani, na ulici. Puno toga čini, a da ne spusti rolete. Zna se dogoditi da hoda po stanu užurbano i nervozno. Toni je u tome počeo uživati kao što je prije volio gledati semafor u daljini. Postalo mu je zabavno promatrati večeri tog čovjeka, iščekivati hoće li biti kod kuće, sam ili u društvu, što će ga zaokupiti. Toniju se katkad činilo da mnogo zna o susjedu, i što je više mogao razabrati, susjed ga je više zanimao. Svjetlost metalik plavičasta, zatim žućkasta, pa zelenkasta, sve to Toniju je magično i uzbudljivo, kao da bi mu baš taj vatromet boja mogao donijeti ono što mu je potrebno, ma što to bilo, premda, shvatio je uskoro i sam, čitav prostor osvjetljuje tek velik ekran uključenog televizora.

Sve u vezi s tim čovjekom Toniju je izgledalo zagonetno, nerazumljivo, kao što mu je davno sve što je njegov otac činio djelovalo čudno.

Toni je otpočetka znao da je krupna, tamnokosa djevojka onamo zalutala. Kad ih je prvi put vidio kako plešu, već je pomislio da je ona tamo prvi put. Primijetio je da ne dolazi često. Kad sutradan, opet je bila tu i njih dvoje opet su zaplesali. Djevojka poznaje korake mnogih plesova, a čovjek je bio opušten pa kad je krenuo krivo, brzo je uhvatio ritam, i to je ispalo simpatično. Idući dan došao je dječak. Toni je zaključio da bi mu to mogao biti sin. Upitao se vodi li ga otac nedjeljom na šetnje prirodom. Ili posjećuju baku i djeda. Ili se vrzmaju po gradu, od filmskih projekcija do slastičarnica. Toni nije mogao čovjeka zamisliti ni na jednom od tih mjesta, teško mu je bilo pogoditi kamo čovjek i dječak vole odlaziti. To je možda bila stvar Tonijeve oskudne imaginacije. Po tome Toni nije pravi sin svojeg oca, kojemu mašte ne nedostaje.

Sljedeće subote Toni se opet uputio po staroga, ovoga puta da ga odveze do centra grada gdje se stari sastaje sa svojim momcima. Stari ima to društvo likova sličnih sebi, koji se poput njega nadaju doživjeti barem devedesetu, s kojima se nalazi jedanput na mjesec, osim po velikoj vrućini i velikoj hladnoći, ukupno sedam ili osam puta na godinu, već godinama, i Tonijev je zadatak otići po staroga i voziti ga na te susrete. Kavana je u najužem centru. Toni iskrca oca iza ugla, zatim se vozika naokolo ne bi li našao parkirno mjesto, ako ga nađe, obavi nekakvu sitnu kupovinu ili ode negdje na kavu i prolista novine. To je bitno lakši zadatak nego zabavljati staroga u kavani i baš zato ili usprkos tome, tko bi znao, ovoga puta kad je staroga iskrcao Toni se počeo osjećati loše. Nije imao

volje izlaziti iz auta. Prohladno jutro rane jeseni nije ga izmamilo na zrak. Znao je da je to pogrešno, svakome godi šetnja. Kad samo pomisli što bi bilo od staroga da ne izlazi subotom, naravno uz Tonijevu pomoć! Toni je dugo vremena osjećao barem malo zadovoljstva zbog toga što je starome koristan, jer uspješno odrađuje svoju ulogu odraslog sina koji pomaže ocu. Ali u posljednje vrijeme Toni, donedavno prosječni grintavac, kao da je učinio korak dalje i počeo se pretvarati u očajnika. I tako je sjedio u autu na parkiralištu i slušao radio, ali jedva da je što čuo i razabrao, jer su ga spopadale tugaljive misli.

Prošla su vremena kad su mu ulični žamor i dah mladosti oko njega mogli popraviti raspoloženje. Umjesto da sanjari o putovanju u ljepše predjele, popodnevnom maestralu uz morsku obalu ili nekoj drugoj divoti, Toni je počeo zamišljati smirenje, izdvajanje, tišinu, nešto kao nestanak. Uvijek je bio gunđalo, ali sada mu se kemija u organizmu dodatno poremetila. Sve se potrošilo, njegov nekad radostan interes za posao nestao je. Dalija nikad nije inzistirala da bude po njenom pa joj nije ni ugađao. Štogod bi stari tražio, Toni bi mu rado učinio. Tko je bio agresivniji, taj je odnio pobjedu, tako je Toniju bilo jednostavnije. A onda je nastupio osjećaj dosade. Lako je bilo skliznuti dalje, u mrak. Nije mu jasno zašto se njegov stari i dalje bori za svaki dan, za svaki korak, predano vježba i jede povrće, uzima vitaminske pripravke. Tonija smiruje jedino pomisao na konačni rasplet.

U dogovoreno vrijeme otišao je po starog iza ugla same kavane da ga vozi kući i što se tiče odnosa njih dvojice susret je prošao gotovo pa ugodno. Toni nije morao izmišljati ludosti da iz starog izvuče trunak živosti. Stari se brzo umorio i samo je nekoliko riječi promrmljao o susretu s momcima: jedan iz ekipe nije došao, jer mu je netko umro, a nečiji je potomak jako uspješan upravo dobio fantastičnu poziciju. Zatim je ušutio, izgledalo je da je zadovoljan što sve još nekako traje. Toni zapravo nije slušao pozorno što stari priča. Njegov subotnji zadatak bližio se kraju. Koliko ima starih prijatelja na tim sjedeljkama, tko vodi glavnu riječ i nameće teme, ima li tkogod posve šutljiv u društvancu, o svemu tome Toni nije imao volje ispitivati staroga. Tek je uočio kako je netko iz tramvaja pogledao face njega i staroga koji su u tom trenutku možda izgledali zadovoljno i kako je zacijelo pomislio da su njih dvojica skladan tim.

Navečer je Toni pogledao ta dva prozora preko puta. Prostor susjedova stana nije pretrpan komadima namještaja, a osvjetljenje je blago tako da čitav prizor kroz maglu zavjesa izgleda baš zgodno, čini večernju utjehu nekome tako praznjikavom kao što je Toni. Kad je u kasni sat ugledao plavičasto svjetlo, osjetio je kao da nekome može reći laku noć. Sa sjetom Toni je pogledao semafor u daljini koji mu je jednom prije značio sve, značio je bijeg, značio je nasmiješenu Taru, dječački mršavu, koju je Toni očajnički želio tetošiti. Čitavo vrijeme u starom kvartu mislio je da se Tara s njim voljela družiti zabunom. I slučajno. Da su se upoznali u trenutku kada je bila osobito ranjiva i samo zato je pomislila da bi se njih dvoje moglo zavoljeti. Neko vrijeme bio je strastveno zaigran, i zatim je odmah počeo činiti mnogo toga da je otjera od sebe. On misli da to nije bilo samo zbog Dalije i Dana. Vjerovao je da se mlađahna Tara treba osloboditi njega što prije, krenuti dalje kao da se među njima baš ništa nije dogodilo. Tara je poslije postala tko zna tko, netko drugi, i možda se nije osvrtala na te subote ujutro kada je s Tonijem sjedila po kafićima gdje su kao dvije budale vodili razgovore o životu, budućnosti, osjetljivosti, zaboravu i novim počecima. A Toniju je nedostajalo ono snatrenje o bijegu. Izgubio je i volju za bijeg. Zapravo, možda nije bio čovjek spreman na bijeg ni onda kada je još mislio da bi to mogao biti: možda je malu Taru odabrao baš zato što, jasno, s njom nije mogao otići.

Ipak, da je Toni bio hrabriji, da je napustio Daliju, možda bi se uz Taru posvetio stvarima koje je zapustio kroz sve te učmale godine. Da je bilo kuraže, uz nju bi opet planinario, trčao i svirao gitaru, a stari... stari bi shvatio da njegov sin ima svoj život, pustio bi ga na miru i sabrao bi se, možda bi to za staroga tek bilo korisno....

Dugo vremena Toni je znao pomisliti da dvoje ljudi treba uživati u zajedništvu ili ako toga nema, svatko treba potražiti svoj put. Ali, sada za Tonija više nije čas za bilo kakvu odluku. Zapravo, sada Dalija i on kad baš trebaju o nečemu razgovarati i dogovoriti se, to prođe na zadovoljavajući način.

Iduću večer u stanu preko puta susjed i djevojka prepirali su se. Djevojka je stajala uspravno, ruke namjestila u trokut, dlanove na bokove. Čovjek je bio neobrijan i neuredan, košulja mu se izvukla iz hlača trenirke. Širio je i podizao ruke, izgledao je kao divljak s tim istaknutim, crnim obrvama i neobično krupnim dlanovima. Toni je promatrao kako se u tom stanu događalo sve ono što Tara i on nisu nikad doživjeli: ples ljubavnog početka, poslije burne razmirice.

U čovjeku je vidio obrnutog sebe. Bio je sve što Toni nije. Toni nije imao hrabrosti, čovjek je imao samo hrabrost. Toni je bio neodlučan, čovjek nepromišljeno odlučan. Toni je izbjegao vezu s Tarom, pobjegao je kad je sve trebalo tek početi, a čovjek je, poput Tonijeva oca jedanput davno, uletio u vezu tako lako, kao da to i nije najvažnija stvar na svijetu. Toni je uvijek sumnjao u svaku svoju odluku, a otac je srljao u nepoznato i tek bi poslije razumio što je učinio. Neko vrijeme, na početku zrelosti, Toni je vjerovao da je bolje biti Toni nego otac. Radije razumjeti nego uspjeti. Otac je za Tonija bio čovjek koji ne vidi druge oko sebe, i to je kao da ne vidi ništa. Otac nije dao da ga itko pregazi, kad je trebalo, posvađao bi se. Toni nije vidio problem u tome što je jedanput na gubitku, drugi put na dobitku. Sve dok nije počeo sve više gubiti. Na poslu, među znancima, u susjedstvu, sve više je bio onaj koji promatra druge, onaj kojeg se ne zamjećuje. U nekom trenutku Tonijeva sumnja počela je jačati, nagrizati sve spone Tonija s drugima. Uvijek pitanja i pitanja, malodušje, ne zna ni sam kako se to dogodilo, ali počeo je gubiti volju, nalazio bi manu svakom prijatelju, ostao je sam.

Tu je naravno i Dalija, njegova stara prijateljica, u istom stanu. Prije je imao naviku upadati Daliji u sobu da je obavijesti da je stigao ili da joj kaže kako je uključio perilicu i odnio smeće. Dočekala bi ga njezina zaprepaštena faca. Rekla bi samo: da? Bilo je to kao da kaže: zašto to meni sada govoriš? Uvijek bi je zatekao totalno zaokupljenu nečim, prekopavanjem po ormaru, preslagivanjem stvari, gledanjem kratkih filmova na laptopu. S vremenom je prestao ulaziti joj u sobu. Nikad mu nije govorila koliko joj nedostaje Dan, zamišlja li da se vraća. Činilo mu se da je zadovoljna svojom rutinom, sve je obavljala zdušno i srčano, nije izgledalo da se dosađuje. Toni misli da je za ljubav potrebna osama i udaljenost, u smislu da možeš o nekome sanjariti jedino u samoći, dok ste razdvojeni, i da ljubav može nastati jedino iz tih trenutaka sanjarenja, nipošto ne samo u susretu. Za ljubav je potrebno oboje, dijalog s razumijevanjem, plus čežnja i sjeta. Tako da je Toni jedno vrijeme mislio kako su ljubav i zajedničko domaćinstvo nespojivi, a onda, kad je počeo žaliti za zajedničkim trenucima s Dalijom, ona je već bila otplovila u svoj svijet.

Ovoga puta tjestenina mu je fino uspjela i prepirka se smiruje. Dalija kuha kavu i kaže mu neka ne pobjegne odmah u svoju sobu, jer mu mora pokazati fotografije koje je Dan poslao. Toni je štipne straga, a ona se izmakne, i nasmije, skokne po računalo, servira kavu. Onda sjednu na sofu i ona govori na svoj uobičajeno radostan način, o e-mailu koji joj je Dan poslao, o djevojci koju je upoznao, a zatim naglo ušuti.

Iskrivi usne kao da se ispričava.

„Jesi vidio što se događa iza osvijetljenog prozora nasuprot nas? Neugodno mi je to reći, ali ovaj susjed preko puta nikad ne spušta rolete, a kod njega se stalno nešto događa, tako da htjela-ne htjela stalno virim u njegov život."

Toni lagano kimne, podigne obrvu, kao da prvi put čuje za susjeda.

„Brinem se Toni, već znam previše o tom čovjeku. Počela sam zuriti u susjede kao tvoj stari. Još malo pa ću trčati na špijunku da vidim tko hoda po stubištu. A staroga mi ništa ne spominješ u zadnje vrijeme, kako je on?"

Ne spominjem ga jer ti ga nemam kad spomenuti, jer ti i ja baš rijetko razgovaramo, misli Toni.

„Pa on ti je uvijek isto."

„Uvijek isto? A ja sam baš imala osjećaj da se totalno promijenio kad sam ga zadnji put vidjela. Ima iste navike, ali kao da to više nije on. Ona drskost, samosvijest, sve je to nestalo", reče Dalija gotovo s tugom.

Za Tonija stari je isti onaj prema kojem se određuje sve ostalo, jedina konstanta, zadana funkcija njegova života. To da se stari promijenio Toni jedva primjećuje. Za njega, on je figura koja otvara igru. Malo se promijenio njihov odnos, to je istina. Toni je naučio komunicirati sa starim, što prije nije znao. Počinje shvaćati da se ne mora u svemu ravnati prema njemu.

„Ti hoćeš reći da je drskost bila njegova vrlina? Meni je on uvijek bio jako naporan, a sada više nije, više me ne opterećuje. Prošla su vremena kad me mogao izluditi!"

Kao onda kad se vratio. Toni to ne kaže na glas, jer zna da Dalija ne želi slušati njegove analize prošlosti. Tada nije htio da se vrati. Bilo mu je bolje samome s majkom. Majka je imala povjerenja u Tonija. Puštala ga je da sam predloži kad će se nešto obaviti, što će se kuhati. I to mu je godilo. Ali nije se opirala očevu povratku. Odmah je pristala, primila ga je natrag. Toniju se i ona gadila u tom trenutku. Stari je bio osobito naporan kad se vratio. Pun prijedloga, ideja o zajednički provedenom vremenu. Majka bi se obično izgovorila na umor i obaveze. Toni nije zavolio izlete u okolicu ni televizijske sportske programe. Ali odrađivao je zadatke bez prigovora. Šah mu se više svidio. Dugo vremena stari je za Tonija bio taj koji je otišao i vratio se, a da nije na to imao pravo. Ta slika dugo nije blijedjela. Oholo lice povratnika dugo je vremena bojalo sve novije slike oca. Kad se stari pravio važan, Toni je to shvaćao kao uvredu. Ali više se tako nešto ne događa. Nešto je u Toniju iscijelilo. Rana nastala zbog obitelji iz koje dolazi, očeva nametljivost i lažljivost, Toniju kao da više ne znače mnogo. Gotovo mu se na trenutke čini da sve to nije ni postojalo.

Dalija kao da zna kamo je otplovio u mislima, pa ne kaže ni riječ. Pusti ga da prvi progovori.

„Osjećam se slobodnije, kao da moj život sada pripada samo meni, ali sada je za to kasno."

„Toni, nikad nije kasno da se čovjek počne osjećati slobodnije."

Nije mu jasno kako joj to uspijeva, pomiriti se s činjenicom da više nisu partneri nego nekakvi sustanari, prijatelji. I biti tako lucidna i dobra prijateljica. On tako ne može.

„Ovaj čovjek preko puta ne sviđa mi se. Ima one užasne gotovo prozirne zavjese koje izgledaju jeftino i neprestano svima pokazuju njegov isprazan život. Dugo mi se činio bezveznim, a onda sam shvatila da je jadan. Dovede malenog sina i ne zna što bi s njim počeo. Hej Toni, jesi ti sad vidio isto što i ja?"

Toni glumi smetenost, kao da ne zna o čemu Dalija govori, ali pogled mu šmugne tamo gdje je trebalo. Susjed je sada jedini u kadru, nervozno kruži po sobi i razgovara na telefon. Toniju taj čas sine da čovjek toliko toga obavlja stojeći, uspravno, da je po tome poseban. Ne bavi se razmišljanjem s kim čovjek tako nervozno razgovara. Ni inače Toni ne srlja u zaključke, a osobito ne sada, u ovoj neočekivanoj konverzaciji s Darijom, posve iznenadnom doticanju njegove višednevne opsesije.

„Jesi vidio da su se neki dan prepirali, zapravo svađali? I sad je već zove na telefon. Mislim da je površan i ne zna što hoće."

Toniju je prizor neugodan i kaže da bi možda trebali spustiti rolete i ne baviti se problemima tog susjeda. I fino mu je što su desetak minuta Dalija i on sjedili jedno pokraj drugoga, kao da se ništa među njima nije promijenilo, kao da nije bilo tih dugih godina polaganog odvajanja. Trebao je upravo to: kratke trenutke bliskosti. Za nešto više nije imao force.

Dalija pažljivo spusti rolete i uoči dvije-tri stvari koje nisu na svom mjestu. I odmah je užurbana kao da stvarno obavlja velike poslove. Toniju je zgodna u tom času i dohvati je za bokove, a ona se izmakne. Kako je samo mogao zaboraviti da Dalija ne poznaje iskre bliskosti! Njezino je udaljavanje nepovratno. A susjed je samo jedan od likova koji zaokupljaju njezinu živu

znatiželju. Blago njoj na njezinoj živosti, pomisli. Čovjek koji joj se nije sviđao nije imao moć nad njom, nije joj mogao pokvariti nijednu jedinu večer.

,,Ne misliš li da je taj čovjek ipak zanimljiv tip? Izgleda mi kao da ostvari sve što poželi, i to nije baš tako loše", reče Toni, premda nije planirao o tome govoriti.

,,Ne, uopće nisam u tom smjeru razmišljala. Izgleda mi bezvezan, nezanimljiv, rekla sam ti, površan. Znaš, katkad mi fali stari kvart i druženje s Jagodom…"

Malo se namršti, kao da ju je negdje zaboljelo, uzme svoju šalicu, odloži je u sudoper i krene za tko zna kojim svojim poslom, izgubi se u svojoj sobi. Toni srkne kavu koja se na pola ohladila, ljutito krene potražiti jaknu i tenisice. Srdžba mu godi: ima volje za šetnju, dugo mu se to nije dogodilo. Jesen u ulici, blago brujanje glasova i prometa, sve poziva na hodanje bez cilja. I prije je tako znao izići, u staroj četvrti, ali tamo je uvijek postojala i mogućnost da sretne nekog tko mu je važan… baš je morala spomenuti Jagodu, pomisli.

Prvo se pokupila sa svojom šalicom baš kad mu je bilo dobro u njezinom društvu. Pa je još spomenula da joj fali stara četvrt – tako malo treba da se čovjeka izbaci iz njegove orbite. Ako treniraš ravnodušnost, nadomak si očajanja. Ako pustiš da te taknu u mjesto koje nije zacijelilo, eto ga, mir je izgubljen. Ili ipak ne. Treba samo hodati. Izbaciti sve to iz sebe.

Doista nije imao u planu upoznati se sa susjedom, jer uostalom na određeni način već ga je i poznavao, ali bukvalno naleti na njega. Prije ga je viđao samo iz daljine, ali nije bilo zabune: taj luk obrva činio je da izgleda kao čovjek koji intenzivno doživljava sve oko sebe. Čovjek Tonija okrzne pogledom kao da ga prepoznaje. Ima tamne kolute oko očiju i izgleda umornije nego kada ga se promatra kroz staklo. I kao da netko drugi iz njega progovara, Toni izusti: ,,Susjed, dobra večer, jeste možda bili jučer na onom sastanku u vezi sa saniranjem betonske ploče?"

Ugrize se za jezik jer ubacio se na teren po kojem se neće znati kretati. Dalija se brinula za održavanje stana i komunikaciju u zgradi.

Čovjek ga pogleda u čudu, s radosnim pristankom na dijalog, i spremno se predstavi.

,,Ja sam Stan, za susjede. Službeno: Stanislav. Slušajte, susjed, ja sam vam zapravo u gabuli, praktički u govnima, i ne odlazim na sastanke stanara. Učinio sam ćumez od svog života, štogod sam mogao uprskati, to sam uprskao, tako da jedva obavljam što moram, odrađujem posao."

I što ću sad, misli Toni dok se pred njim ruši čitava priča koju je gradio mjesecima. Nije htio slušati Stanovu ispovijed o tome kako je možda trebao ustrajati, ne kidati veze, ostati sa ženom i sinom, kako se zapravo ne uspijeva dublje povezati s krupnom plesačicom. Jer Toni nije samo promašio životne poteze, on je i u maštarijama skrenuo krivo i pogubio se. Susjed, jedina osoba s kojom je u zadnje vrijeme bio u živom dijalogu, istina imaginarnom, obrnuti Toni, njegov lakmus-papir za sva životna pitanja, naprimjer o odvažnosti, stoji pred njim, s mračnim krugovima oko očiju, kao dokaz koliko je Toni glup. Ili je ovaj susret možda prilika da Toni iziđe iz nijemosti? Je li susjed, Stan, i prije zapazio Tonija? Bi li njih dvojica mogli povremeno prošetati i otići na piće, a da ne moraju načinjati bitne teme?

Toni je pobrkao Stana i staroga. Stari je bio taj koji je srljao u događaje i izlazio iz njih kao pobjednik. Upustio se u vezu s nekom ženom, i nije to skrivao od majke. Otišao pa se vratio, samo tako. Poslije je očekivao da se sve zaboravi. Nije dopuštao turobno raspoloženje u kući. Stari je uvijek bio posvećen samo trenutnim ugodama i užicima. Stari, a ne Stan. Dalija je bila u pravu: ni stari više nije bio isti kao prije. Za Tonija je bilo kasno, i nije bilo kasno. Počeo je osjećati da je svaka igra odsad samo njegova. Zabavljen tim mislima, na susjeda je gotovo zaboravio. Stan ga promatra onim svojim uvijek usredotočenim pogledom.

,,Oprostite, da, vi možda žurite, a ja krenuo sa svojim problemima…"

„Ma ne, ja vas razumijem, dođe čovjeku da se nekome požali. Ali, trebao bih nešto kupiti za staroga, sutra je subota pa idem k njemu odmah ujutro.“

Stan se sada već prikupio i izgleda kao moguće društvo za neko šuplje poslijepodne.

„Vidimo se, susjed. Javite se!“

Sutradan Toni stiže k starome. Iz susjedove kuće i dalje se iznose gomile stvari, to je izgleda nekakvo godišnje čišćenje. Ovoga puta susjedu pomaže i supruga. Dan je svijetao i Toni jasno vidi njezino lice: usne iskrivljene u stranu kao od stalne zajedljivosti, rumeni obrazi, markantan nos i nasmiješene oči. Ta žena nije poput Dalije, izdvojena i postojana, ona je danas ovakva, a jučer je bila onakva, i razumije da udaljavanje ne mora biti zauvijek. Izgledaju dobro raspoloženi, razdragani. Toni se sjeti što je stari trabunjao o susjedu, rospiji i razvodu. Sve na svijetu biva drukčije nego što čovjek u svojoj dokonosti može zamisliti. A čovjek se zaplete u tlapnje kad živi poput Tonija svoj ne-život, a Toni živi poput svojeg starog, ali stari je barem star pa ima opravdanje. Ali Toni to ne spomene. Stari je posve spreman, u dnevnoj sobi, zatvorenih očiju, u očekivanju izlaska.

Gordana Crnković

Sezona lošeg kruha

Dragi M.,

kad sam te neki dan nazvala ološem, krivo sam se izrazila. Ti si nešto drugo. Nećeš me zateći doma kad se vratiš. Ne znam jesi li primijetio da se u zadnje vrijeme mijenjam i da, sada sam donijela odluku: odlazim. U času kad sam izgovorila tu riječ, ološ, prvi put sam osjetila promjenu. Ne znam odakle se ta riječ stvorila, samo je izletjela iz mene, i isti čas javilo se olakšanje. Oslobođenje od čudne pasivnosti, vremena kad sam potiskivala želje i osjećaje, a sve kako bih funkcionirala iz dana u dan, obavljala sve po redu. Izgovoriti, bijesno viknuti: Ološ! donijelo mi je novu snagu. Napokon sam počela govoriti to što imam reći, pa makar i ne nalazila točne riječi. Ti si se na tu moju riječ vjerojatno samo posprdno osmjehnuo krajičkom usana – ta tko bi tebe, finog i otmjenog, obrazovanog i uglednog, mogao nazvati tako pogrešnom, glupom odrednicom – ali ja zapravo nisam vidjela tvoj izraz lica u tom trenu, jer si se naglo okrenuo, korakom ljutite zvijeri povukao si se u svoju radnu sobu. Želim reći da si moj usklik oslobođenja možda doživio kao neprecizan napad. Znam da ti umiješ doći do ruba i onda zaokrenuti, grubost i prostota samo su jedno lice tvoje divlje snage. Ne bi ti bio tako uspješan da si ološ, a uostalom Maša i ja često smo imale koristi od tvoje mužjačke agresivnosti, ako ništa drugo onda materijalne koristi, plaćao si nam ljetovanje svake godine, bez komentara vodio si naše financije čak i onda kad smo bile nestašne u kupovini.

Znam da sam te pogrešno optužila. Kad se sve uzme u obzir, tvoja karijera, očinstvo, ti si katkad plemenit otac, čak i dobar sin, ugodan drug svojim suradnicima, barem se tako čini. Ali jesi li bio dostojan partner meni? Znalo mi je biti krivo što nikad nisi razumio ni cijenio mene, kako sam razborita i organizirana. Znalo mi je biti žao što nisi bio spreman učiniti nešto meni za ljubav, nešto što bi me usrećilo. Pozvati me na izlet, na putovanje. Samo si pristajao da budemo logistika jedno drugome i nisi shvaćao koliko je to nedovoljno. Možda si upravo zato bijesno nasrnuo na mene one nedjelje kad sam razbila tvoju omiljenu šalicu. I tvrdio si da sam to učinila namjerno. Naravno da nisam. Nismo se prije toga taj dan ni svađali. Zašto bih to učinila? Iz mržnje? Ali ja ne mrzim. Ni tebe ni druge. Nemam u sebi ni prezira prema drugima, mislim da možda imaju svoje razloge za loše živote, nesuvisle stavove. Pretpostavljam da ne znaju kako se potruditi da shvate svijet oko sebe, sve to što se događa. Kada bi shvatili, možda bi bili bolji. Moguće je da sam naivna. Možda i previše prihvaćam različitosti. Ti si zloupotrijebio moje prihvaćanje tvoje samodostatnosti i udaljio se u potpuni egoizam. A Lara… vidiš, s njom je ispalo dobro. Vjerujem da znaš koliko mi je Lara bliska i važna, to je očito sve ove godine, morao si to vidjeti čak i ti koji ne primjećuješ raspoloženja drugih ljudi. Godinama sam smatrala da je ona previše pod utjecajem Ozrena i njegove umišljene majke. Da prati pogrešne medije i stječe krivu sliku o svemu. A nije glupa. Ona je to što jest i takva je meni potrebna. Kao što ona ima svoje razloge, valjda ih imaju i drugi za svoje zablude. Znam da te ovo ne zanima. Možda nećeš ni pročitati cijelo pismo, a opet, možda ćeš ga kad-tad potražiti u nizu poruka. Vjerujem da ćeš lako zapamtiti dan i mjesec kad si ga primio pa ti neće biti teško naknadno pronaći privitak. Ili ga ipak nikad nećeš ni pročitati. Pred očima mi je slika tebe koji se pokušavaš

iskrasti iz sobe dok govorim. Reci ti meni, što ostaje između dvoje ljudi koji više ne mogu razgovarati? Bijes? A tada kada si nasrnuo na mene zbog razbijene šalice, uplašila sam se da ćeš me udariti, pa sam se naslonila na novu nisku policu koju si nedavno kupio, krhka je i mogla bi se slomiti, znala sam da mi nećeš ništa dok sam na tom mjestu.

Oprosti što sam toliko opširna. Na štednjaku imaš tjesteninu, i umak je posebno. Umak je potrebno podgrijati, a ako griješ tjesteninu, onda na tiho. Salata je oprana, samo je trebaš začiniti. Maša i ja smo objedovale. U perilici je bijelo rublje – samo tvoje, Maša i ja smo oprale svoje dok si ti bio na putu, jer je bilo važno da se osuši prije nego što ona otputuje u novu studentsku godinu, a ja odem tamo kamo idem. Perilicu trebaš uključiti na 60 stupnjeva, 800 okretaja, stavi deterdžent u prahu. Moram ti reći da je Maša bila silno povrijeđena tvojim riječima. Ona je ozbiljna i pametna cura i to što će studij trajati godinu dana dulje nego si ti očekivao, ne znači da je sebična i pokvarena. Ne znam kako si joj to mogao reći. Znam, ti si platio veći dio školarine. Da ovisimo o plaćama poput moje, Maša bi vjerojatno trebala naći studentski posao. Ali reći kćeri jedinici glupačo sebična, pokvarena, i to onakvim bijesnim izrazom lica, s podignutom pesnicom, bilo je to strašno neugodno. Tada se u meni prvi put javila ta riječ – ološ – ali na glas sam te tako nazvala tek kad si pošizio zbog one razbijene šalice. Bilo mi je još gore onog dana kad si se izderao na Mašu i bijesno nas potjerao iz dnevne sobe da možeš u miru večerati, kako si rekao. Pustite me da jedem, vas dvije glupače! To su bile tvoje riječi. Ti ne vidiš da je Maša osjetljiva djevojka, ona skriva svoje osjećaje, ne povjerava se ni meni. Često izgleda kao vesela osoba, ali povučena je i usamljena, a ja poznajem njezin drhtaj lica kada je netko uvrijedi. Još kao djevojčica skrivala je svoja prava raspoloženja i uvijek je bila tako uviđavna, puna suosjećanja čak i za nas, eto, njezine roditelje, kao da je mislila da ne smije naše komplicirane odrasle živote još i ona opterećivati svojim proživljavanjima. A tebi nije neugodno gnjaviti Mašu pričama o tvojim izgubljenim parnicama! Uvijek sam se pitala zašto misliš da bi ona morala znati sve te detalje o tvojim manjim i srednjim porazima! Nije ti neugodno opteretiti mladu osobu svojim, da oprostiš, sranjima. Znam da tebe ne zanimaju ovakvi uvidi, uzaludna razmatranja. Ali sad mi je došlo da ti sve to napišem. Kad sam jedanput krenula, teško mi se zaustaviti.

Sutra ti dolazi gospođa Branka. Draga Branka, koliko mi je samo pomogla u ovoj zadnjoj sezoni križobolje! Jedina dobra stvar koju sam učinila zadnjih godina jest što sam tebe uvjerila da mi treba pomoć u kući. Kako si se samo protivio! Nije te zabrinulo gledati me kako hodam, šepuckam ako sam predugo sjedila te ne mogu požuriti i moram uzeti više vremena nego drugi ljudi da nekamo stignem. Nije ti bilo neugodno gledati kako se mučim dok peglam i moram učiniti tri pauze u sat vremena! Situaciju je spasio tvoj toplo-hladni odnos s Mašom, bio si u dobrohotnoj fazi baš onaj dan kad je Maša oprala sve prozore u stanu i jako si se začudio kad je rekla da mora jer mama stvarno ne može. Kao da si tada prvi put čuo za moju boljku! Kao da to nisi mogao i sam prije vidjeti! Odahnula sam kad smo našli gospođu Branku, to jest kada je Maša nagovorila majku svoje prijateljice da nam preporuči svoju spremačicu. A Branka je uredna i pristojna! Ti je samo pusti u stan sutra prije nego što ideš na posao. Ona zna kada točno treba stići tako da ti ne zakasniš. Zna i što sve treba obaviti. Slobodno joj možeš platiti unaprijed, odmah ujutro, isti iznos kao inače, ona će sigurno sve obaviti prema dogovoru. Nema smisla da ona čeka u stanu da se ti vratiš, to je valjda izlišno i spomenuti, tko bi znao kada ćeš ti stići kući. Branka će ti za sutra i za iduće dane skuhati sarmu. Jedna porcija čekat će te na štednjaku, za sutra ćeš imati i pire-krumpir. Jednu veću porciju Branka će ti ostaviti u zamrzivaču u onoj većoj staklenoj posudi za zamrzavanje.

U zamrzivaču ima još nekoliko staklenih posuda s pripremljenim jelima. Mislim da imaš jedan pileći paprikaš i još jedan umak za tjesteninu. U kutiji sa žutim poklopcem su šljive bez koštica, to je za štrudlu. Znam da to nećeš koristiti. Htjela sam reći Branki da to uzme, ali zaboravila sam. Branki se svakako neću više javljati. Sve i da joj se planiram javiti, lako je moguće da bih zaboravila. Kad započ-

neš novo poglavlje, neki se ljudi iz prošlosti jednostavno izbrišu. Prepoznaš fizionomiju ako osobu slučajno sretneš, ali ne znaš u koju bi je prošlost trebalo smjestiti. Tako se barem meni događa. Nimalo ne zavidim ljudima koji sve pamte. Time se izgubi sav čar. Ovako, kad poneseš u novi dan samo ono najvažnije iz prethodnog, osjećaš se lakše, a potpunije.

Potvrda iz kemijske čistionice nalazi se u kutiji pokraj fiksnog telefona. Ostavila sam im tvoj broj pa će ti oni poslati SMS za dan-dva, kad košulje budu spremne da ih preuzmeš. Oni rade do navečer.

Moj brat ima ključ od stana pa će doći po peglu koju si bijesno bacio na pod onaj dan kad ti košulja nije bila dobro ispeglana. Ne znam točno zašto mu treba ta pegla, ali znam da on puno toga umije popraviti, možda može iskoristiti neke dijelove. Sad sam se sjetila kako je još kao dječak mami popravio stol koji se klimao! Uvijek je bio veoma praktičan.

Odlazim kod sestrične Lare. Maša je otputovala i ja sam sada slobodna. Povremeno ćemo biti u Larinu stanu, ali ona ima i kućicu u prirodi i tamo će nam biti još bolje. Kad sam joj rekla što si sve izveo u zadnje vrijeme, kako si me isprepadao i zamalo ozlijedio, ona je samo slegnula ramenima. Nije svemu tome pridavala važnosti. Bila je zadovoljna što sam napokon progledala. „Draga moja, rekla sam ti da su muškarci niža vrsta!“, lakonski je stavila točku na tu temu. Lara je nedavno napustila Ozrena. Prvo se dugo borila s njegovim snishodljivim obožavanjem gospođe mame, njezinim riječima koje je dobar sin izgovarao kao papiga. A kada je stara posenilila, Ozren je u Lari počeo tražiti novog vodiča kroz život. Nije željela postati njegova osobna savjetnica. Riješila se i dosadnog posla, otišla je u prijevremenu mirovinu, sada je posve radosna. Pitaš se zašto ti sve to govorim. Ako te napuštam, zar nisam ogorčena? I jesam i nisam. Dogodilo se još nešto, reći ću ti što, i ja sam sada otplovila daleko od uobičajenih ljudskih razmirica i zamjeranja. I želim ostaviti sve čisto kad odem. Stan pospremljen, suvišni papiri i stare krpe pobacani su. Za sobom ne ostavljam pustoš nego uredan poredak stvari i informacija. Da, informacija. Želim da znaš što se zbivalo s Larom. Mislim da ti ni Maša nije rekla da je promijenila studijsku grupu, sada kad upisuje diplomski to je bilo moguće. Reći će ti ona sve o tome nakon što se smiri. Trebat će nam svima vremena da se naviknemo na drukčije živote.

I da, dobila sam nalaze, i priznajem da sam ti o tome lagala. Lakše mi je o tome pisati nego govoriti. Ona cista nije bila samo cista, kao što bol u leđima nije bila od išijasa. Nego nešto zabrinjavajuće. Lara sve zna, a Maši ću reći. Naravno da ne planiram Laru mučiti svojom patnjom i odlaskom. Bit ću kod nje dok mi bude dobro. Ona se složila s takvim planom. Postoji i plan za dalje. Ako dospijem tamo kamo već dospiju oni koji su osuđeni na prerani kraj, znam da će me Lara i ondje posjećivati i neću ostati posve sama na svijetu.

Premda, znaš, postoji mogućnost i da se izvučem. Možda liječnici pacijentu uvijek ostavljaju nadu. Ja svakako mislim da bi oni tako trebali postupati. Moja me liječnica ohrabrila. Ako sve bude dobro, čeka me miran život u slobodi. Ta me pomisao toliko raduje da nekako vjerujem kako ću uspjeti. Oduprijeti se bolesti.

Živjeli smo u nekom bunilu, srdžbi, besmislu, to je poticalo tvoju grubost i moju malodušnost. Možda ćeš naučiti da je dobro biti sam neko vrijeme. Nema koristi od buke zajedništva koje nije zajedništvo. Dobro je brinuti se za sebe, za domaćinstvo, vidjet ćeš. Ta prizemljenost, ta ukotvljenost u ono svakidašnje daje ti izoštrenu sliku svega, i neku plemenitost. Vjerujem da ćeš se s gospođom Brankom lako dogovoriti o pomoći u kući, ali na tebi ostaju neke obaveze. Naprimjer, kupnja kruha. Znao si reći da Maša i ja kupujemo pogrešan kruh koji se previše mrvi. A mi smo kupovale kruh gdje bismo stigle i kakav bismo našle! Možda ćeš se ti bolje snaći u vezi s kruhom.

Svaki dan može tražiti od nas da donesemo neku odluku. A mi smo se ponašali kao da toga nema. Samo smo uvijek iznova rješavali banalne zadaće. Nismo se snašli u toj gunguli obiteljskog života! Nije čudno da smo se pretvorili u to u što smo se pretvorili. To što smo postali ne znamo ni ime-

novati. Ne znamo što nam se to dogodilo ni zašto, a još manje uspijevamo iz svega izvući pouku. Sve to – tvoji bjesovi, moja prisutna odsutnost, bijeg koji to nije – kao da se sve to zbivalo, a mi nismo bili kod kuće.

Nadam se da će i tebi biti dobro, da ćeš početi razmišljati o bitnim stvarima. Vjerujem da možeš postati bolji nego si bio dosad. Tvoja obijest rasla je s vremenom i možda možeš pronaći u sebi osobu kakva si bio jedanput prije. No možda ti se neće svidjeti živjeti bez publike. Ako ti se i nismo divile koliko si se nadao i mislio da zaslužuješ, barem si nas mogao optužiti da te ne cijenimo dovoljno. Da ne želimo priznati koliko si sposoban, divan, superioran svima oko sebe! A znaš što mi je bilo najgore od svega? Nisu to bili oni trenuci kad si dospio do ruba grubosti. Znala sam da nikada nećeš prijeći tu granicu. Ili sam barem tako mislila. Najgore mi je bilo kad bi ti učinio neku sitnicu za nas, za Mašu i mene, i tada tražio zahvalnost i priznanje. Kao da si to činio da uzvisiš sebe, a ne zbog nas. Kao da si ti jedini na svijetu koji je učinio nešto za druge ili kao da činjenica što si upravo ti učinio nešto za druge ima osobito značenje.

Prijateljski te pozdravlja

tvoja D.

Petra Sigur

Bijeli princ

Prošli tjedan sam u svojim kratkim flanerskim krugovima po centru naišla na ,,bijelog princa''. I dobrano se iznenadila, jer izgleda skoro pa kao nekad, iako je neminovno morao ostarjeti nakon 20, 25 godina. A već tad je bio zreo muškarac, reklo bi se, ,,u najboljim godinama''. Dražio je maštu nas srednjoškolskih klinkica koje smo prebrojavale i karakterizirale svakog ,,frajera'', jer je frajerova misija proći primijećen i ostaviti dojam. Ipak, on je bio posebna pojava, nije se uklapao u nijedan kontekst postojećih, oformljenih društvenih grupica i o njemu se nije znalo ništa. Briljirao je ljeti kad bi nastupila vrućina. Tada je do izražaja dolazila sva raskoš njegove predodžbe tajanstvenog pastuha koji žene ostavlja bez daha. U gradu se pojavljivao predvečer, vikendima, vješto tajmirajući svoj dolazak kad se scena popunila.

Niz kafića na visokoj obali rijeke Kupe činili su pojas okupljanja 90-ih godina prema glazbenim i stilskim preferencijama aktivnog stanovništva. Negdašnji javni zahod, dok je na tom mjestu u 80-ima funkcionirala tržnica, sada *pizzeria*, bila je krik trendova s tendencijom okupljanja moderne, *cool* ekipe kojoj se omilila stasajuća tehno, *rave*, klupska glazba u svojim razblaženim, provincijskim žarištima. Tepih mekane, ošišane trave između dvije niske, pravokutne građevine dijelio je pribježište ,,zlatne mladeži'' od Zlatnih godina – rokerske birtije novog datuma koja je često znala organizirati koncerte lokalnih bendova koristeći taj pojas trave između dva muzička svijeta... Na lagodan način svojstven rokerima, oduzimajući tako spickanim tehno cupkarošima probijanje sintetičkog ,,beata''. U produžetku se nastavljala već pomalo isfurana Banana, koja je svoju popularnost izgradila uviđanjem prednosti lokacije na ispražnjenom prostornom pojasu tik do rijeke. ,,Šminkeri generalis'' bili su njezina ciljana skupina, ušla sam unutra sve skupa četiri, pet puta, uključujući onda kad mi se u gradu pripiškilo pa nisam imala alternative.

,,Bijeli princ'' u sumrak bi dojahao biciklom. Moguće muškom Rogu, tanke, crne rame s ravnom šipkom koju je elegantno prekoračivao silaskom. Bio je visok i taj usporeni pokret nogom naglašavao je njegov protegnut stas. A na glas je, u prvom redu i došao zato što se oblačio u čisto bijelo... Barem u tim specijalnim, svečanim prilikama kad se pojavljivao među ljudima... Popiti kavu sa šlagom, možda i koka-kolu, ne sjećam se boce piva na njegovom stolu. Nije bio pijandura ni tipičan, rijetko je sjedio u društvu, redovito sam, eventualno kad bi se noć razbuktala, a on još ostao, jer predugim zadržavanjem na istom mjestu gubi svoj tajanstveni sjaj. Netko bi mu se u raspuštenoj gunguli uvalio na susjedni stolac, poveo razgovor... Prije muškarci nego žene, iz opuštene znatiželje ispipavajući o kome se radi, budući da nije poduzimao korake da mu se neka ženska pridruži, a odašiljao je takav frajerski potencijal. Tada bi se sramežljivo smješkao sugovorniku ispod zavjesa namašćenih kovrča spuštenih s obje strane lica… Antonio Banderas, poboljšana verzija.

Vrlo brzo je postao sprdnja, ne samo iz razloga što je njegova bogolika pojava ,,latino lovera'' djelovala prepotentno ispotencirana, već zato što nikad nije ušao u optjecaj. Frajeri su dolazili i odlazili s godinama, prešetavali se

tulumima i birtijama, uzimali danak u podsuknjama i uspomenama, njihova je zasljepljujuća fama kratkotrajna, kad-tad bi ga neka uhvatila, pripitomila, iscijedila njegovu čar, izdojila mu nektar i premalo ostavila drugima, iako se oni najizdržljiviji snalaze i s to malo... Frajer od nekad uvijek može skinuti koji avion.

Visok, korpulentan tip u bijeloj košulji raskopčanoj na prsima, oko vrata usko svezana kožna ogrlica, dolje ležerne, bijele, potfrknute hlače i smeđe sandale velikog broja, preko 46 – a zna se, ili se barem govorka, čega je mjera veličina stopala. Iščeznuo je kao duh nakon nekoliko godina urednih pohoda biciklom do grada. Kad smo skužile da njegova savršena, zavodnička statua na nikog ne pada, da tamo sjedi poput kipa očiju pokrivenih sunčanim naočalama ispod kojih samo snima, počela su otvorena izrugivanja. Sjedile bismo na travi ili stepenicama što su se spuštale prema rijeci, s čašom ili flašom u ruci i puknule se smijati kad bi prilazio praznom stolu pokretima Mickeyja Rourkea i krakato se spuštao na stolac s raširenim nogama u koljenima. Činilo se kako mu je golub mogao sjesti na rame i posrati mu se na glavu, a on ne bi zamahnuo rukom da ga potjera, koliko je od svega najbitnija ispala ta neiskorištena poza. Čemu vizualni kodovi riječnog galeba, švalera, zavodnika, ako dođeš uniformiran za lov na komade, a onda sjediš k'o mumija?! Pa ti ta ležerna, lahorasta, bijela košulja dođe umjesto gipsa ili zavoja u koje si umotan do nepokretnosti, ili pelena koje ti mama nikad nije skinula… Kakav falš, kakva varka! Unatoč zrnu prenaglašene kičavosti, ipak je sasvim uvjerljivo iskopirao nekog glumca, noćnog zabavljača i spasitelja, Mitcha Buchanona s tom dječje kovrčavom kosicom muškog anđela, da bi onda samo važno ćubio bez odigrane uloge, svima nam zakretao vratove za ništa…

Vidim ga ispred FINA-e neki dan. Isti stamen stav, iste pokrivene oči sunčanim naočalama, ista poza, i frizura je pomno namještena, samo što je izbacio čistu bijelu iz upotrebe, sad nosi bež kratke hlače s obojenim trokutima, i postao je djelatan. Bez trunke krzmanja, mekanim, bijelim rukama izvlači boce iz kanti za smeće… Pogleda u jednu, izvuče ako ima što, pa se elegantnim, usporenim pokretima odšeta do iduće i naviri unutra, sve dok nije obrađena čitava šetnica. Nekako ga zamišljam s ruskim hrtom… Ako bi imao za psa, najviše bi mu odgovarala ta aristokratska pasmina.

Maja Ručević

Bunker bb

kaleidòskop

(tehn.) optička sprava u obliku cijevi u kojoj su dva ili tri zrcala međusobno nagnuta pod određenim kutom; unutar njih ubačena sitna tijela okretanjem oko osi oblikuju razne šare

Noć balzamira upaljeni bubnjić dana, cvilež šina kojima danju hropću zaparene ljudske lokomotive. Ciljevi, planovi, programi, sve ušuti, ogoli se i od boja. Monokromatika smiraja. Neko vrijeme samo ležim. Potom nahrupi južni rub bunkera. I u njemu sitna tijela koja okretanjem oko moje osi oblikuju optiku sjećanja. Ponovno je sve raznobojno, pokretno i bučno. Ponovno palim crni vrh solarnog pleksusa. S planine iznad koje lete nezaboravni gorostasi dolijećem u padobranu umora. Upadam u cijev poznatih hipnotičkih vizuala. Tu je Sila, preimenovala se iz Mile, Ljudmile, tvrdila da se tako zove pred kraj života. Ona je najpokretnije sitno tijelo u mom kaleidoskopu uspomena. Sitna Sila teško umire. I dok to čini, širi oko sebe svoja filigranski krhka krila da je ne zaboravim. Sve je u njezinom životu bilo prošiveno nepoderivim koncima nježnosti, otpornim poput niti koje tkaju neke vrste paukova, a koriste ih čak i plastični kirurzi za delikatne zahvate. Zašila je njima svoje oštećene živčane završetke, hladnoću u kostima i melankoličnu narav. Zato se i nije bacila s mosta sa svojom djecom šezdeset i četvrte. Dovoljno je bila staložena. Znala je da je njezina misija davanje. Tako je i starila. U mene je ubrizgala cijelo svoje biće, kao infuziju u vodu Hada kojim postojano teku rijeke boli, jadikovanja, vatre, zaborava, mržnje, sjećanja i hladnoće. Voljela me. Dala mi je sve što je mogla. Nedostajala mi je čak i kada sam bila pokraj nje, dok je bila zdrava i u snazi. Nikad to nisam shvatila. Je li moguće nekoga oplakivati dok još nije iščeznuo i dok ti nesebično daje sebe? Kao da sam se oduvijek pripremala na trenutak u kojem će započeti hlapljenje. Demencija ju je samo produhovila. Kada je nastupila, jednog dana kada sam ušla kod nje u sobu, rekla mi je: „Baš dobro da si došla, majčice moja." Možda sam joj i bila poput majke, tko zna. Toliko zaštitničkog impulsa ni prema kome nisam osjetila. Bila je silna čak i u toj zbunjenosti, pobrkavši naše odnose i uloge. Štoviše, toliko ih je ispremiješala da mi i dalje lebde pred očima kao lelujave, neegzaktne, ali upečatljive šare. Oduvijek tražim muškarca kakvog bi ona odobrila. Pouzdanog, srčanog, koji se ne boji otvoriti svoje karte, ma kakve bile, i pomiješati ih s mojima. Koji bi me smatrao „posebnom" (njezina omiljena riječ za karakteriziranje nečijeg dobrog srca), izdvojio me od ostalih žena i vjerovao u mene, baš kao ona. S koliko je samo pažnje slušala o mojim osjećanjima, zapažanjima, bodrila svaku moju misao i želju. Odrastajući i školujući se, postajala sam kompleksnija, i kao u svakom ljudskom biću koje razmišlja, stremi i čezne, unutar mene granalo se drvo raznorodnih težnji. Neuka i priprosta, a osjećajna i razborita, usmjeravala je moje pupoljke k suncu. Svaki put kada kiši, u bunkeru otvaram kišobran za nju. Za njezin košmarni, a dobrohotni unutarnji svijet. Ne smije se smočiti ta proćelava glava, sunce moje sićušno. Moja predsjednica bunkera od plijesni. Moja zaštitnica. Sila Ljudmila.

Memorijalni centar, Bunker bb

Iste večeri, Igor se vratio kod mene kad je završio s obavezama. Odlučili smo jesti kod kuće pa sam napravila brzu večeru, a onda smo se zapričali na kauču moje sobe, koja je ujedno služila i kao dnevna. U jednom trenutku upitao me želim li otključati sobu s uspomenama.

Pritisnula sam prekidač i žarulja iz visećeg bijelog lustera iz sedamdesetih prosula je mlitavu svjetlost na prostoriju. Prvih nekoliko sekundi, Igorov izraz lica odavao je frapiranost, a nedugo zatim, u kutu njegovih usana zatreperio je sjetan osmijeh. Bio je to zapuh nostalgije za vremenom u kojem smo oboje odrastali. Kao da ni sam nije znao u što bi prije pogledao. U mom memorijalnom centru, Igor je, premda to nisu bile njegove osobne uspomene, bio na prilično poznatom terenu.

„Pa ovo je muzej!“, rekao je tiho.

„Nakupilo se s godinama. Neke sam stvari bacila, ali dosta toga čuvam u ovoj sobi otkako više nema nikoga“, odgovorila sam.

Neko vrijeme smo šutjeli. Ja sam sjedila na rubu starog tamno oker kauča na kojem je nekoć spavala Ljudmila, a Igor se obzirno, gotovo na prstima, pomicao amo-tamo, proučavajući artefakte i relikvije jednog prošlog vremena. Prostorijom je dominirao smeđi regal od punog drveta sa zastakljenim vitrinama i otvorenim policama. Nikad Ljudmila i Barba nisu ozbiljno renovirali ništa, investirali su isključivo u neophodne popravke kvarova poput onih na bojleru, veš-mašini, brojilu ili plinskim instalacijama. Dekor i estetika sobe u kojoj su spavali do svojih smrti čuvali su duh života iz doba bivše države. Kada su umrli, njihovi su duhovi nastavili čuvati duh vremena: sveske enciklopedija u policama i usnule goblene na vrhu regala, boce vinjaka i ostalih teških špirita u matiranoj vitrini, set porculanskog posuđa koje se nikad ni za koga nije iznosilo, heklane tabletiće. Bijele pamučne gaće i rebraste potkošulje u četvrtastim stranama regala, tamo do vanjskog zida; a u onim većim, u sredini – kutije od beskorisnih ispijenih vitamina, plastični globus na stalku, primjerci ilustriranog časopisa *Svijet*, potrgane i selotejpom lijepljeni okviri jeftinih dioptrijskih naočala, razglednice sa zimovanja na Bjelašnici, razglednice s ljetovanja iz Zadra, božićne i novogodišnje čestitke s motivima košuta u snijegu, djevojčice i dječaci na sanjkama iza kojih se u svjetlucavoj zimskoj noći naziru dimnjaci u toplim kućama, fotoalbumi s dokazima o prvim koracima i vjenčanjima (oni o razvodima nikad ne dospiju u te povlaštene spomenare).

„Mogu li?“, okrenuo se Igor prema meni pokazujući na prvi album na gomili, tražeći moje dopuštenje.

„Da“, rekla sam, pomalo i sama iznenađena prisnošću s kojom ga propuštam u memorijalni dio bunkera.

Sjeo je pokraj mene i otvorio prvu stranicu fotoalbuma s plastificiranom naslovnom stranom na kojoj djevojčica u bijeloj haljini bere sitno žuto cvijeće na livadi. Okrenuta je leđima i ne vidi joj se lice, ali unutra je upokojeno nekoliko meni važnih lica i života. Između prve dvije stranice albuma, umetnula sam još davno, u malim plastičnim vrećicama, odrezane uvojke kosa s nekoliko glava. Točnije, kestenjasto-plavi uvojak ravne kose moje majke i sijedi, trajnom ukovrčani uvojak njezine majke, Ljudmile. Ugledavši te pramenove na koje sam zaboravila, tu kosu mrtvih majki, nešto se u meni pobunilo, neki su duhovi gotovo nečujno, poput suflera iza kulisa, u mom umu uporno počeli došaptavati riječ *ne*. Uzela sam album iz njegovih ruku i zatvorila ga.

„Oprosti, ali ipak ne bih. Nije trenutak. Ali pogledaj sve drugo što te zanima“, rekla sam.

Igor je poštovao moje granice, no znatiželja u njegovom glasu nije.

„Razumijem. Je li to majčina kosa?“

„To je kosa svih mojih majki.“

Sve te biološke i odgojne figure ionako su u mom životu bile pomiješane, kao što je sumanuto pomiješano bilo i sve u toj zaključanoj i zagasitim masivnim zastorima zastrtoj muzejsko-kazališnoj prostoriji. Lutke su i dalje bile žive, provirivale su iz svega; iz jednoličnog zvuka pritiskanja prašnjave nožice šivaće mašine, iz škripe nikad podmazane mesingane ručke na napuklom staklu lijeve strane vitrine, iz ljepuškastih, a blaziranih lica zaobljenih šarenih babuški koje se tako okrutno repliciraju – posegneš za jednom, a u njoj druga, a u toj treća, a tu je i četvrta, sve do one sićušne, u živopisnu nošnju i maramu odjevene replike prvobitne babuške, ili je to pak matrjoška, nevaljalice male rasklopive, bake, majke, nikad ne znaš koja je koja. Još uvijek nešto gunđa i ne da se ni Barbina kutija s dokumentima koji svjedoče o nekadašnjoj zavedenosti u sustav; vojna knjižica, štedna knjižica, devizna knjižica, odresci računa, letci i reklamni materijal niskobudžetnih prehrambenih lanaca, liječnički nalazi. Sustav vjere, poljuljane, svedene na mali medaljon s likom Djevice Marije, zaboravljene u kutiji *Bata* cipela, negdje između zavoja, flastera i masti. *Zdravo budi, Marijo.*

Bale tkanina, svežnjevi krojeva, krede, igle, vuna, konci, gumbi, ziherice;

posljednji (tada prvi, tek iznikli) mobiteli, penkale, patrone, tranzistor, digitroni, kasete;

kuharice sa zamašćenim listovima i obilježenim receptima, zalihe nikad obješenih novih zavjesa, isprane krpe, frotirni ručnici, karirane pidžame, gaze, paket higijenskih uložaka *Ona*;

herbariji, spomenari, leksikoni, mapa likovnih radova, barbike, drvene bojice, pastele i tempere, ljubičasta haljina sašivena za maturalac u osnovnoj školi, pionirska knjižica, kapa i marama, zdravstveni karton, dude i podbradnjaci;

snop pisama povezanih tankom špagom i na njega naslonjena fotografija u bijelom okviru...

Igor je zastao kraj pisama i dugo gledao u tu fotografiju, ne dodirujući je. U nekoj ulici, dvoje odraslih, muškarac i žena, držali su djevojčicu za ruku. Pogledao je mene pa ponovno fotografiju i prvo pismo na vrhu snopa, pečatirano, sa švedskom poštanskom markicom. Adresirano na gospođu S.

,,Tvoji roditelji?'', upitao je u pola glasa.

,,Da.''

,,Ako želiš, možemo izići'', rekao je.

,,Idemo zapaliti'', odgovorila sam, propustila ga kroz vrata, ugasila svjetlo i zaključala duhove.

Ostatak večeri proveli smo razgovarajući o obiteljima. Ljudi koji odrastaju u relativno sretnim i normalnim okolnostima lakše govore o tome. Već je u Sarajevu, kada smo se upoznali, shvatio da ne volim o toj temi, ali pohvatao je kroz naše prijašnje razgovore neke sitnice. Zanimalo ga je što se zapravo ,,dogodilo'' (glagol je izgovorio jako polako i pažljivo), kopkalo ga je zašto o tome ne govorim.

I doista, što se zapravo ,,dogodilo''? Prije bih rekla da se niz događaja događao. Nikad se nešto enormno, lako pamtljivo nije jednostavno ,,dogodilo'' i samim time zasjelo na tron dramatike. Traumatizmi su posljedica niza događaja i na neki izvještačen način vječno traju i trule, narastajući u našim dušama poput fantazmagoričnih nemani nalik na Goyina čudovišta, bez svršavanja.

Te večeri, povjerila sam mu se u kraćim crtama. Otac je, kao u najtipičnijoj onodobnoj priči, zapalio trbuhom za kruhom u Švedsku. Majka je željela da nas dvije pođemo s njim kako su se prvobitno dogovorili, no Ljudmila i Barba žestoko su se usprotivili. Otpočetka ga nisu voljeli niti se slagali s majčinim brakom. A i nema on što odvoditi njihovu kći u neku tuđinu, tvrdili su. Otac je otišao, a nas dvije se vratile u bunker. Poslije godinu dana pisma su prestala stizati i telefoni prestali zvoniti. Majka je otišla za njim kako bi provjerila je li dobro i pronašla ga u krevetu s nekom našom zemljakinjom koju je tamo upoznao. Uvjerila se da mu je jako dobro. Poslije dvije godine naši životi više nisu bili povezani. Otac je slao alimentaciju, majka klela sebe, njega i tu *kurvu*, a mene odgajala s Ljudmilom i Barbom. Deset godina nakon toga Barba je umro od zasićenosti životom u bunkeru.

Liječnički nalazi tvrdili su da se radi o prezasićenosti. Alkoholom. Njegova ciroza utjecala je na sklerozu nekih drugih mehanizama kod Ljudmile. Ali nadživjela je i njega i moju majku koja je, kada sam ja navršila dvadeset i sedam godina, umrla od predoziranja tugom. Liječnički izvještaj tvrdio je, tom prilikom, da se radi o predoziranju tabletama za smirenje. Smirenje tuge. Ali tuga se u bunkeru nije mogla smiriti. Kako sedirati parazita koji krvoločno žudi za uništenjem svog domadara? Okrutna simbioza. Iz tog kaveza nema bijega, osim u smrt. Majka više nije željela ništa od onog što joj je život priredio. Ugasila se jednako bezglasno kao što je i živjela. U mojim pubertetskim, buntovnim godinama, nekoliko sam je puta poželjela protresti, kao kutijicu šibica. Raspiriti, zapaliti, pretvoriti tu njezinu pasivnost u bilo što aktivnije, makar i bijes. No nije bila od te vrste. Tugom je, nedugo poslije razvoda, u svojim ranim tridesetima, akcelerirala svoju starost. Postoje ljudi koji k njoj vrlo rano hrle.

Posljednje Ljudmiline godine proživjela sam s njom. Ona u osamdesetima, ja u svojim tridesetima. Živjele smo od mojih honorarnih poslova i njezine penzije. Nekoliko godina prije no što je obolje-la, ispričala mi je neke stvari koje nije bilo lako probaviti. Moja majka nikad nije željela da znam da tamo negdje, daleko, postoji moj mlađi polubrat. *Kopile od kurve i šljama*, citirala je majčine riječi Ljudmila koja je, shvatit ću kasnije, željela da saznam da ne ostajem posve sama. Posljednje mjestimično lucidne trenutke Ljudmila je koristila kako bi mi naglasila važnost oprosta u ljudskim životima. Ali ja sam tada bila izvan sebe. Kopnjela je i moja posljednja preostala majka. Nisam shvaćala što mi želi reći. Mislila sam da joj bolest muti razum. Osim teme opraštanja, često je mrmljala nešto nepovezano i o strahu i podmukloj zvijeri. Ona, koja se tako neuko i jednostavno izražavala, tonula je u mračnu metaforiku, zabijajući nekim iglenim, odrješitim jezikom posljednje ubode u tapiseriju svog života. Oca nikad, otkako je otišao u Švedsku, nisam ni čula ni vidjela.

Tako sam saznala da imam mlađeg polubrata s očeve strane. Danas živi daleko, u onom, za nas Balkance, „sterilnom i dosadnom" dijelu posrnule eminencije Europe u kojem je stalno tmurno, ali koji visoko kotira kada je riječ o makroekonomskim indikatorima, indeksima sreće, ukratko, životnom standardu zahvaljujući kojem čak i tamošnja socijala živi zbrinuto. Kada je navršio dvadeset i pet godina, jednom prilikom boravio je tu, u Zagrebu, i javio mi se kako bismo se upoznali pa smo se našli. Naš zajednički otac za života nije mario ni za jednog od nas i naše su se teme isprva svodile uglavnom na to, ali moj polubrat Jan danas je čovjek od trideset i pet godina koji živi u uređenoj državi i odgaja malo dijete sa svojom svjetloputom ženom. Nismo stasali u istom bunkeru, niti se razvijali u istim pravcima. Viđamo se ponekad kada on dođe u Zagreb i svako toliko se čujemo. Jana ne muče iste stvari kao i mene. Ali on je moj jedini preostali rod i to je, pretpostavljam, dobro znati. OK se slažemo.

Bunker koji je iza Barbine smrti pripao Ljudmili, poslije smrti moje majke i Ljudmile, pripao je meni. Kada je umrla i Ljudmila, jedino mi je on i pripadao. Moj najzlokobniji duh.

Boris Perić

Trauma

(ulomak iz romana)

Sunce zrela ljeta probija se kroz krošnju razlistala javora pred birtijom kao mistična svjetlost kroz staklen vitraj crkve. Tek, vrelo je, agresivno vrelo. U crkvi je hladno, što reče William Blake, a birtija je zdrava i ugodna, i topla. Za ovakvih dana, međutim, taj stih ne vrijedi papira na kojem bijaše napisan i čovjek bi rado vrelinu toplinskog vala zamijenio za memlu i studen crkvene lađe samo kad bi ondje uz hlad točili još i pića svjetovnija od misna vina. I dijelili zagriske manje beživotne od blijede hostije. Kad živa u toplomjeru prijeđe određen stupanj (na radiju rekoše trideset i šesti-sedmi, moguće i osmi), čovjeku nije do lomljenja pogače i prolijevanja vina, nije mu ni do tijela ni do krvi zavjeta, hoćemo li, ni do kanibalizma ni do vampirizma, jer tijelo je umorno i tromo, a krv vrije u svojem ludilu i tjera na čelo i pod pazuha nekome moguće još nezgodan znoj. I sad ti nešto radi.

U stakleničkom dijelu birtije prazno je kao u doba pandemije, samo što vrata uzaludno zjape otvorena i, tobože, mame goste. Staklenik se ne može klimatizirati, a staklenički plinovi druga su priča. Jedan kosook turist (Kinez, Japanac, Koreanac, što li?), zbunjen i očevidno zalutao, s mobitelom u jednoj i planom grada u drugoj ruci, svejedno ulazi. Teško mu je čitati izraz lica, kao što možeš našem čovjeku. Tko zna, možda nije ni zalutao, možda samo želi vidjeti i na *selfie* ovjekovječiti dijelove grada koji se turistima ne pokazuju. Ili kao što je nekoć netko pjevao negdje drugdje: *Side of London that the tourists never see*. Cinično i nedvosmisleno, pjesmu, koju teško da ćemo čuti na radiju, otvara uvodno skandiranje: „Svjetina! Rat! Ubij! Mrzi!“ Pa što? To vrijedi dan-danas. Ili: To danas tek vrijedi. Turist izlazi iz staklenika, očito zagušljiva sparina ondje ni njemu nije po volji. Zašto li smo samo uvjereni da su ljudi iz dalekih krajeva navikli na temperature koje nas ovdje dovode do ludila? Koje nas unatoč tromosti tijela navode na nasilje, jer naši mozgovi hoće da zavru i na osjetno nižima.

Nekoliko minuta nakon turista iz staklenika izlaze dvojica sredovječnih muškaraca u odijelima. Košulja zakopčanih do vrata, kravata uredno zategnutih ispod ovratnika kao u političara. I kao i u njih naoko nigdje tragova znoja. Zapitasmo li se ikad zašto se političari zapravo ne znoje, čak ni kad svoje dosadne govore drže na otvorenom, pod podnevnim suncem srpnja ili kolovoza? Kad pod istim suncem daju intervjue, otvaraju gradilišta, sijeku vrpce, polažu vijence, komemoriraju žrtve, vlastite i tuđe, uveličavaju prigode svojom rashlađenom nazočnošću? Dobitni odgovor današnjice glasio bi: zato što nemaju toplu krv, što su reptili, što ih vrelina ne dira i što odbacuju svoje repove pred kamerama poput guštera, što zapravo i jesu, ne bi li im odmah potom ispod hlača izrasli novi. Zato što su hladnokrvni i zli. I što se hrane insektima i nekim izlučevinama mrtve djece, koje im daju besmrtnost i privid ljudskosti. Naravno, to smo sve već pročitali. Kod onih koji tvrde da su pročitali gmazove. I odmah se potom probudili, dok mi ostali drijemamo omamljeni posvemašnjom vrući-

nom. Ali na stranu sad histerija priželjkivanog smaka povijesti i poretka, jer niti u tome ima istine, niti su gospoda koja se nevidljivo pirjahu u stakleniku političari. I mora da su silno znojni ispod košulja i sakoa.

Prošlo je već nekoliko mjeseci otkako su onoj nesretnici na parkiralištu iza zgrade oteli dijete, a on, Marko Kukec, iako ondje uposlen kao stručnjak za glazbu, a ne da uskače u retke crne kronike, svojem uredništvu o tome nije isporučio ni valjana retka. Samo zato što se zločin odigrao takoreći ispod njegova prozora. I sad sjedi ovdje, na terasi birtije odakle se ne pruža pogled ni na što osim donekle na njezinu unutrašnjost i čeka urednika da dogovore subotnju temu. Ne ide mu se u novine, jer zgrada u kojoj se kraj nekoliko firmi i stranih predstavništava stisnula i njegova redakcija također nije nešto klimatizirana, a on se gnuša politike i zato jest sklon znojenju, pa i prekomjernom. Uostalom, od pandemije naovamo javno se propagira rad od kuće, u kojem su mnoge firme smjesta vidjele i priliku za uštedu, pa ga stišavanjem pošasti nisu ni ukinule. Osim toga, ljepše je dogovarati posao u birtiji, gdje nema tko da ti sa strane nezvan soli pamet, tako mu se bar čini, jer dosad se nije dogodilo ništa što bi ga uvjerilo u suprotno. Gle, kosook turist pronašao je mjesto na ne baš praznoj terasi, a stigao mu je i isti takav drug s plavom naprtnjačom – ovdje bi se reklo ruksakom – na kojoj iznad nekoliko redaka nekih žutih slova s Dalekog istoka (ili su ta slova moguće poredana u stupce?) stoji latinično „Press".

Kolega? Po peru? Po zvanju? Po uzaludnosti posla? Zasigurno ne po rubrici, ali nikad se ne zna. A možda u njegovoj zemlji samo slovi kao kul ako ti na ruksaku piše „Press". Pa i mi tiskamo svakakve gluposti na ruksake i majice, to nije tema za razmišljanje, to se samo zamjećuje, katkad s podsmijehom, jer natisak na bilo čemu što se, kako se kaže, nosi na sebi, trebao bi u sebi nositi bar trag spomena na željeni identitet, štoviše, uspostaviti tračak nijeme komunikacije sa svakim tko ga opazi, posebice ako je taj također nosilac nekog natiska, i tako dalje, i tako dalje. Ne, to nije vrijedno razmišljanja. Ako će pravo, ni identitet nije vrijedan razmišljanja, ma koliko da smo se javno raspričali o njemu. Ali na stranu sad identitet dalekoistočnih ruksaka, vidio je on neki dan u gradu djevojku u crnoj majici s natisnutim bijelim zapisom emisije radiovalova pulsara i gotovo bi se bio okladio da ista nema pojma što je točno posrijedi i kakve bi to trebalo imati veze s njom nepoznatim zadovoljstvima, moguće čak ni tko su uopće bili ti neki Joy Division.

Slušao je on nekoć tu grupu, pun žara, zanosa i znatiželje, sluteći u njezinoj glazbi neku dublju tajnu nesretnog života, egzistencije ili čega već, a sve se, ako će pravo, svodilo na to da u prvo vrijeme još ne bijaše ovladao dovoljno engleskim da shvati kako joj pjevač sve vrijeme zapravo pjeva o sebi i patnjama ljubavi koja bi svoje sudionike na kraju trebala razdvojiti i razderati sama. Ali ni on sam baš ne bi uspio proizvesti nešto bitno bolje, pribojava se i prisjeća kako je nekoć maštao o bendu koji će zvučati više-manje isto, tako i ostavljati isto tako dubok dojam na neupućene, kakav, doduše, bijaše i sam. O moglo se tu svašta, jer svijet je tada još blistao neotkriven i mlad, kao titrava zrcalna slika njegove vlastite mladosti i nesposobnosti da otkrije jednu jedinu tajnu, naime, da je sve to, podvuče li se crta, ipak bez veze. Kad se jednom pomiriš s činjenicom da dubljeg smisla nema ni u smislu ni u besmislici, kao jedina utjeha preostaje ti glazba, jer ona svojim strukturama još nikog nije prevarila ni obmanula. A opet, kako li je u mladosti samo želio prevladati te uhodane, okoštale, skamenjene strukture, sve dok nije koliko-toliko naučio svirati neke žičane instrumente, čije ga strune, ugođene dobro ili traljavo, vječno vraćahu istom. I tu se ostavi želje za glazbenom karijerom, prihvati glazbu kakva je i posveti joj se profesionalno. Tako bar misli ili si takvim mišljenjem samo tepa? Možda je trebalo pročitati tog Schopenhauera do kraja, pa onda… ah, evo napokon urednika.

– Čuj – reče taj, nakon što se bijaše smjestio i naručio pivo (samo neka bude što hladnije, ova vrućina je neizdrživa) – čuj, kisele se krastavci, a sve opet bruji o tim nekim, kako da kažem, crnim sljedbama, pa ako uzmeš da

tu mora biti i ljudi naših godina, a ne samo mladih i zaluđenih, ljudi koji su, kako da kažem, odrasli na *rock and rollu*, što ne bismo ponovno objavili tekst o tekstovima, mislim, onima koji navode… kužiš, ne?

– O sotonskim stihovima? Pa to je već prežvakano bezbroj puta, a i slovi kao jedna od većih gluposti. Nema što se nije demantiralo, nema što se nije pogrešno tumačilo.

– Ma, neka ga, mislim, možeš ti to i sa zadrškom, s odmakom, sumnjom, onako profesionalno, profesorski, samo da se dogovorimo za koju bi to publiku bilo.

– Kako za koju publiku? Mlađe to baš i ne zanima, a stariji… Mislim, pa nećemo se sad valjda i mi upletati u tobožnje zavjere?

– Gle, ljude to itekako zanima, i mlađe i starije, pa vidiš što se događa po Americi, malo trampovštine nikad ne škodi, a onda se u poenti lijepo svisoka izrugaš iz svega toga i gotova priča. A riješili smo bar plahtu. Možda i koji stupac više, stavili bismo dosta slika.

– Čijih slika? Sotone?

– Pa i to, što da ne? Mislio sam, ono, omote albuma, znaš, Stonesi, Eagles, Led Zeppelin, šta ja znam, nisam ti ja od te tvoje struke. Black Sabbath, e, da, Black Sabbath.

– Pa nećemo valjda opet „Stairway to Heaven" natraške. I vrapci na grani to znaju odcvrkutati, a znaju i da nema smisla.

– Slušaj, govori se da ti tipovi, kako se već zovu, žrtvuju djecu i piju im krv i neke druge tjelesne sokove, kao i oni truli gmazovi u Washingtonu, ne? I to ovdje, usred Zagreba, jebote. Da otimaju djecu po gradu i – što je najgore – da im neki roditelji svoje klince čak i prepuštaju. Valjda za lovu, šta ja znam. Ne valjda iz uvjerenja!?

– Daj, molim te, imali smo to već prije nekih trideset i pet godina i sve je ispalo budalaština. Medija, uglavnom.

– Šta naši čitatelji znaju što je bilo prije trideset i pet godina? Uostalom, sjećam se nečeg kroz maglu. Kako se ono zvala ta zla sljedba? Crna ruža hrvatska, ne?

– Ne. Ruža hrvatska ti je zadnja. Ovo se zvalo…

– Hrvatska zadnja? Gdje to? Hrvatska je prvak svijeta, kažem ti, u bilo čemu.

– Rekoh, Ruža hrvatska je zadnja. A ovo se zvalo…

– Ma, šta me briga kako se zvalo, smisli nešto novo, originalno.

– Ja, jebote?

– Nego tko? Pa neću valjda dati da mi klinci iz crne kronike to pišu, oni ne znaju smisliti ni pošteni naslov, niti napisati poštenu vijest. Kužiš, ono, elementarnih 5 G, ništa. Ti znaš sve te pizdarije. Joy Division, ne?

– Pa, ne.

– Jebiga, onda „Hotel California", to uvijek pali. Ili „Simpathy for the Devil", to znam čak i ja.

– To ti je Bulgakov, više-manje. Humor.

– Rus? Još bolje. Je li to neki Putinov čovjek, oligarh, hm? Ili disident, još bolje! Pazi ovo, Staljin umro pedeset treće, Putin rođen pedeset treće, takoreći Ras-Putin, i onda nastupa taj tvoj Bulgakov, pa fino simpatija za vraga u Ukrajini, šta ja znam. Je li živ taj Bulgakov ili ga je Putin već dao poginuti nesretnim slučajem ili umrijeti prirodnom smrću?

– Nije odavna živ, on ti je bio pisac…

– Nemoj mi pisce, oni su šupci.

– Zašto? Pa objavljujemo svako toliko intervjue s njima.

– Ma, to je zato što moramo, zato što to i drugi rade. Ali što oni imaju reći? Zapravo, što se oni usude reći? Sve nešto cici-mici i tobože intelektualno, a zapravo žalibože papira. Ali ako je Rus, to je drugo, šteta što nije živ. Kažeš, napisao „Simpathy for the Devil", a?

– Napisao je *Majstora i Margaritu* i onda…

– Ništa onda, kada je to napisao? Šezdesetih? Kubanska kriza, hm? Hladni rat? To nije bez vraga.

– Pa, nije knjiga bez vraga, doslovce nije. Pisao ju je prije, dvadesetih, tridesetih, ali da, objav-

ljena je polovicom šezdesetih, cenzurirana, dakako.

– To te ja pitam! Cenzurirana, mašala! Je li on napisao ono da je svaki murjak kriminalac, a svaki grešnik svetac?

– Ne, to je ipak bio Mick Jagger. Mislim, pa imaš cijeli film o tome.

– Jebo ti to, to je za kulturu. Kužiš šta ja hoću? Imaš te sotoniste, ne? Imaš onu ženu o kojoj nisi napisao ni retka, a lijepo smo te molili, onu što je, tako bar kažu glasine, namjerno dala da joj otmu dijete za te njihove kozmetičke potrebe. Imaš Rusiju, Ukrajinu, Putina, Zelenskog i jebenog Rusa koji je kumovao „Simpathy for the Devil", pa što hoćeš više? Rekao si humor. Pa dobro, može to biti i humoreska, ali ono, sa zrncem papra, što misliš?

– Soli, ne?

– Gle, nećemo sad o detaljima.

– Ali kaže se da vrag čuči u detaljima.

– Kaže se i da se s vragom sade tikve, pa nećemo o tome. Konobar, može još dva piva?

Iz nejasnih razloga na terasi, jednako udaljenoj od svih većih redakcija u gradu, pojavljuje se kolumnist jednih drugih novina. Kako u ponašanju, tako i u odijevanju, ljetno je ležeran, lepršav, opušten, svejedno, pozdrav prislanjanjem kažiprsta i srednjaka uz malčice oznojenu sljepoočnicu djeluje nekako militantno, militaristički. Navika, pomišlja Marko i ne zamara se više tom činjenicom. Pomišlja li njegov urednik pritom na bilo što, ovdje nije ni jasno ni bitno. Kako uokolo više i nema praznog mjesta, trojica novinara završavaju za istim stolom.

– Gospodo kolege, što se lijepo radi? – upita kolumnist, sjevši na prazan stolac, za koji se, unatoč sve većoj popunjenosti terase, začudo nitko nije zainteresirao pa se za njega nije morao ni izboriti.

– Eto – odgovara Marko – sadimo tikve. S vragom.

– Sadite tikve s vragom i čuvate glave da vam se o njih slučajno ne razbiju! – razdragano će kolumnist. – Nemate pojma, dragi kolege, koliko su te narodne mudrosti duboke. Tikva-glava, glava-tikva, zapravo sinonimi, pa to je ono kao udarac čelom u čelo, ne? Jaje na oko, a kurac u čelo, rekao bi narod. Ja jesam, donekle, filozof po struci, ali vjerujte mi, duboko vjerujem da je to jedna od uvjerljivijih argumentacija koje možete sugovorniku pružiti glavom, kurcem, pa i čelom, hoćete li. Čovjek je, kažu, čelo vijeka, pa onda čelom, vijekom, uvijek, dovijeka kurcem!

– Čuj, stari, je li mi to moramo sad baš slušati? – uzvraća urednik, malčice negodujući, ali ipak sretan što posljednja piva očito neće biti primoran platiti sam.

– Morate – odrješit je kolumnist – morate. Pa obavezaše me duhovi epohe da mudrošću inficiram ljude oko sebe, zar ne? Rekoh, ja jesam donekle filozof po struci, ali smatram da nema tog Hegela ili Heideggera koji bi se mogao junački okušati, nekmoli nositi s narodnim mudrostima. Evo, recimo, ova: U mog dragog kurac kao greda, svaka cura rado mu se preda. Ili: Nema dida čega da se boji, miso leti, a kurac mu stoji. To se, gospodo kolege zove međugeneracijska solidarnost. Hm, hm? E, moj kume, ti ne beri brige, pišem ja i o tome knjige. A idu, jeba ih ćaća, ko alva. Nego, kako ide vaš list?

– To je – urednik će rezolutno – ipak profesionalna tajna. A i znaš je, kad ovdje nitko ništa i ne taji.

– To je zato što tvrdite da ste, kao, liberalni – uzvraća kolumnist sa šeretskim cerekom na usnama. – Ima l' dosadnijeg od liberalnog teksta? Nema, brate, tute ni teksta ni seksa. Okej, ova mi nije baš uspjela.

– A ima l', brate, toga liberala koji tebi nije baš budala? – okuša se Marko u epskom desetercu, ali smjesta shvati da je, što se ono kaže, poprilično promašio fudbal.

– Samo narodski, gospodo, samo narodski – posprdno će kolumnist. – Užasavam se pridjeva desno, jer desno je još uvijek obijesno i bijesno, prijesno, pa i tijesno. Ova runda, naravno, ide na mene.

– A lijevo je, evo, zapravo kurčevo… – osramoti se sad urednik u prigodnoj folkloristici. – Što ima kod vas? Mi smo, dakle, na Sotoni.

– Na Sotoni ste? Pa gdje toga ima? Dobro, za vrućinu kažu da je paklena, ali pripisati to zavodniku svijeta, to je ipak malo *tu mač*. Pa znate li vi, gospodo kolege, da je u paklu nekoć bilo nesnosno ledeno i da se ondje još kod Dantea od silne nevolje škrgutalo i cvokotalo zubima?

– Mislimo, više-manje, na ljudski pakao.

– Ah, *oui, l'enfer, c'est les autres*! A iz kojeg ste točno *c'est la vie*, da vas takve primitivne stvari zanimaju sad kad nam domovina obara rekorde u toplinskim valovima i požarima? Ili bi nam malo paklene studeni na ovakvoj vrućini zapravo trebalo prijati?

– Vidi, vidi, *enfant terrible* – šutke pomisli Marko, trudeći se da mu podsmijeh slučajno ne izbije na kutove usta. – Ili, što bi rekli Slovenci, en fant te rible. I dobro te rible, nema šta.

– Što ne surfate na valovima toplinskog udara kao svi drugi, što ne slikate bujne turistice po plažama, nego ovdje propagirate mračnjaštvo?

– Vidjet ćeš zašto – zagonetno uzvraća urednik. – Vruće će biti svake godine, ali ovo… neka ostane tajna, može?

– Tajna kad nitko više ništa i ne taji? – zabavljeno će po struci donekle filozof. – Pa živimo u doba takve indiskrecije da se ni toplinski ni topovski udari ne mogu mjeriti s njom. A što mislite, odakle će stići atomski? Slijeva ili zdesna?

– Iskreno, zabole me, ali to s indiskrecijom, to si dobro rekao.

– Indiskrecija vas održala? Čast i dika liberala? Hvala, hvala, bojim se da mi lagano valja poći. Nerado vas ostavljam, ali dan će biti paklen, a paklene su i noći. Dakle, *au revoir les enfants*! Ili, kako bi rekao Tarantino, *reservoir dogs*!

– Uh, što se ovaj preserava s tim stranim jezicima, a ne zna zapravo nijedan – procijedi urednik, gledajući za kolumnistom kako nestaje u prolazu kroz zgradu prema stražnjem parkiralištu na kojem je ili ostavio kola ili ga ondje već ponizno čeka taksi s čijim će domigriranim vozačem spremno progovoriti…

– Kako se ono zove taj jezik?

– Urdu, hindu? Nepalski?

– Okej, kako god. Vratimo se mi temi. Recitiraj mi tog Bulgakova unazad.

– Kojeg Bulgakova?

– Pa to, „Simpathy for the Devil".

– Nema tu ništa unazad, rekao sam ti, to su gluposti. I nije to Bulgakov, rekao sam ti, niti je to ta pjesma, nego…

– Ma zajebi ti to. A ta Crna ruža? Hm? Ruža – ažur? Ajmo to ažurirati.

– Kako ono reče Dante, kad ga već spomenusmo? – pomisli Marko mrzovoljno i nevoljko prihvati ponuđenu temu, tek toliko da napokon okonča jalov razgovor s urednikom. – *Lasciate ogni speranza!*

Ostavite svaku nadu! Ostavite se ufanja, jer zahladnjeti neće tako skoro, možda i nikad više. Zaista, kažem vam, svemu što znamo i mislimo da poznajemo, stigao je kraj, pokajte se, ostavite nadu i cvokoćite zubima na trideset i osam stupnjeva u Hadu, to se zove *auto-da-fé*! Luđake koji tako urlaju i svojim pomućenim vizijama maltretiraju sebi nepoznate ljude po birtijama konobari srećom tjeraju odatle, i to je dobro. Jednog suhonjavog bradonju koji je za boljih dana moguće bio srednjoškolski nastavnik upravo je snašla ta sudbina, jer nitko, bar ne u kafiću, ne želi slušati o skrušenosti i kajanju, nekmoli razmišljati o vlastitim manama, greškama i propustima. Čega li je taj, bogzna, mogao biti profesor, zapita se nijemo Marko, još malčice zlovoljan od razgovora s urednikom. Možda marksizma, zašto ne? Ta ne zvaše li se ta apokalipsa, što je danas svojataju i zazivaju svi od meteorološki potkovanih do mentalno izazvanih, nekoć drugarska kritika? S pozicije današnjeg školstva, gdje svaki izazvani učenik i roditelj smije, kao onomad u drevnoj Grčkoj slobodni građanin, bez prevelikih problema umlatiti pedagoga, drugarska kritika

zove se mobing. Zbog mobinga se, kažu, čovjek voli razići s umom. Kao i zbog kritike. I kritičke teorije. Bio je, dakle, profesor filozofije, kao i kolumnist, donekle. I sad nema koga da se onako filozofski zapita kakav li bi brutalan mobing tek bila drugarska samokritika, kad je psihologija ne bi bila nakitila gomilom obrambenih mehanizama za koje je skovala tako lijepe voćarske metafore.

Još malo dokonog esejiziranja: Imamo u psihologiji taj famozni slatki limun, a imamo i kiselo grožđe, to znade svaki početnik. A kad bismo izostavili voćne komponente, kao što se u matematici krate razlomci, našli bismo se u kineskoj kuhinji. Slatko-kiselo, pa da! Nije to bez vraga, nikako. Taj umak mora da je bar jedno od osam blaga kineskog kapitalističkog čuda. Marko Kukec nehotice pogleda prema stolu za kojem su sjedila ona dvojica kosookih što ih je smatrao turistima i primijeti da su u međuvremenu otišli. Zato se – čovjek pod dovoljnom količinom stresa jednostavno nikad ne zna tko je sve ovladao telepatijom, a tko ne – okuraži dovršiti misao: Kakav god bofl proizveli, neka agresivna strategija na zadanu temu već će ga rasprodati diljem svijeta, a ako slučajno ne uspije, bofl strategije nije bio ni dostojan. Mogao je to reći već i Mao Ce-tung, ali preduhitrila ga je obrambena psihologija kapitalizma. I ne, ne razmišlja on slučajno o čudesnim premještanjima težišta unutar zakona ponude i potražnje, jer potražnja na dereguliranom tržištu očito više ne oblikuje ponudu, već je ponuda ta koja će svojom agresivnošću potrošačima na kraju osvijestiti tobožnje potrebe. Pa zašto bi logika medijskog tržišta tu onda predstavljala izuzetak?

Pa onda, ažurirajmo ružu kao što probuđeni mediji neprestance ažuriraju zavjere, u visinu, u dubinu, uširinu, ulijevo, udesno, u beskraj. A ništa čovjeku, znamo, ne pruža osjećaj beskraja koliko glupost. Ili kako pjeva jedan njemu drag njemački bend nama naprosto neizgovorljiva imena: Dvije stvari su beskrajne, glupost i svemir. Ako nam se, sinu mu, svemir kapitalistički tek počeo oblikovati kao nasušna potreba, glupost to odavna jest. Dovoljno je otvoriti komentare bilo kojeg novinskog portala, pa da vidiš kako glupost iz svakog slovca vapi za svojim zadovoljenjem. Dakle, što je ovaj ono htio? Stube do neba? *Nevaeh ot yawriats*? Bože, koliko li je samo gramofona sedamdesetih otišlo u kurac ne bi li se odgonetnula ta navodno skrivena, navodno zloguka, navodno sotonska poruka. A jedino što njemu sad zapinje za uho znakovita je rima: yawriats – ukurac. I koja li ga to predstaračka smušenost – o senilnosti zasad bi radije govorio samo napola u šali – tjera da je ovako sam za stolom sve vrijeme izgovara poluglasno?

Za stolom preko puta sjedi uniformirano policijsko lice na službenoj dužnosti pri alkoholnom piću i gleda u njega kao u zadnjeg idiota. Kad li je taj samo došao, zapita se Marko. Pogled mu zrcali nevjericu, kao što bi mu i opis posla trebao zrcaliti krajnju sumnjičavost, a to što je pobuđuje očevidna je šifra što je Marko neprestance mumlja sebi u bradu gotovo kao mantru. Yawriats – ukurac, yawriats – ukurac. Nije jasno čuje li je razgovijetno, ali razvidno je da ga iritira. Ne, premlad je on da bude svjedok tog vremena, ali nekoć se, znade, za izgovaranje nerazumljivih šifri i njihovo škrabanje po zidovima itekako hapsilo. Eh, bezbrižnih li dana policijske samovolje! I slaba bi mu sad bila utjeha što se to nesretno yawriats realizira samo u pismu te bi ga tamo neki Jacques Derrida, a moguće na njegovu tragu i naš kolumnist, s pravom nazvali *différance* ili razluka, kad jevrêts, što se vjerojatnije i dobivalo silovanjem gramofona, predstavlja isto tako opaku nepoznatu i nerazumljivu riječ.

Iako je Marko, shvativši da ima nezvan auditorij, bio smjesta umuknuo, lice ga sluša i dalje. Sumnjičavo, s nevjericom u očima, otpija svoje vino u malim gutljajima kao da bi pošten srk mogao zaglušiti nešto što nikako ne valja prečuti. Kao, recimo, melodičan zvuk mobitela koji ga iz sumnjičenja načas vraća u stvarnost. Lice se javlja, šutke kima glavom, pa žurno pozove konobara i zamoli ga da odnese čašu s nepopijenim vinom i donese mu veliku šalicu kave, takozvanu produženu. Vodu da može ostaviti, ona da je neutralna, u svakom pogledu. Drugo lice, koje se prvom ubrzo pridružuje

za stolom, bit će također policijsko, ali civilno, ne bi mu po svemu sudeći zamjerilo na vinu, ali nikad se ne zna. U svakom slučaju, djeluje umorno, iscrpljeno, možda čak i malčice neispavano, i vjerojatno bi mu i samom prijala neka lagana rakijica uz kavu, ali to su već spekulacije trećeg lica, koje je i gospođi iz sporne pjesme pripisalo naivnost dostatnu da povjeruje kako se svjetlucavim stvarčicama mogu kupiti stube do nebesa, a kad ono, ondje sve trgovine zatvorene. Loš tajming, reklo bi se. Loš, loš tajming, to je sve.

– Neki kažu da je najviša, najčišća i zapravo jedina istinska glazba ona bez riječi, instrumentalna – prisjeti se Marko jednog razgovora što ga je za istim ovakvim birtijskim stolom jednoć vodio s jednim studijskim kolegom, teorijski potkovanijim i glazbeno učenijim od njega. – Glazba koja čak ni melodijom, ni ritmom, ni odabirom instrumenata ne priča nikakvu priču kadru da…

Tu mu sjećanje naprasno stane. Kadru da… što? Da poremeti čist i istinski dojam? Ne, to bi bilo previše jednostavno. Ali da, tekst katkad samo smeta, pa s tim se upravo i pati, zar ne? Tekstu se vole pripisivati značenja katkad itekako različita od izvorno mišljenog. Tekst se, eto, može i okrenuti naopačke, pa tko živ, tko mrtav. Da nema tekst, zasigurno nikom ne bi palo na pamet da pjesmu kao što je „Stairway to Heaven", recimo, zbog lako pamtljivih gitarističkih dionica ili zgodno ukomponiranih promjena ritma i tonaliteta, proglasi sotonskim uratkom. I on bi je sad lijepo analizirao akord po akord, notu po notu, takt po takt, kao što se analiziraju djela tzv. ozbiljne glazbe, samo što to ama baš nitko ne bi čitao. Nema zla u duru, molu ili onom što se obično naziva maj 7. Ili možda ipak ima? Ali to bi značilo da akordi pričaju priču kadru da… A bjelodano je ne pričaju, bar ne ljudima željnima senzacije i dubokog smisla. Željnima kripte i kriptičnog, na čemu bi mogli temeljiti svoje nazadne pedagoške sanjarije. Kad je jedan od autora pjesme rekao da je ona napisana s najboljim namjerama, ti bi ljudi spremno pitali čime je kod Dantea točno popločan put do pakla? A probuđeni bi tome vjerojatno dodali da put do pakla ionako vodi u obrnutom smjeru od stuba do nebesa, što je već dovoljan znak da pjesmu treba slušati natraške.

Dok je tako mozgao i još se nijemo pitao razgovaraju li dvojica policijskih lica bogzna o ičem sličnom, iz živice onkraj staklene ograde terase začu se neko komešanje. Marko se mehanički naviri preko stakla prema izvoru šuškanja i s olakšanjem ustanovi da je posrijedi samo psić koji se onamo zavukao u potrazi za nečim poznatim isključivo njemu. To što mu je kudravo krzno bilo u potpunosti crno neka ovdje ostane zanemareno.

Ljiljana Brković Zorčić

Najlakše bi bilo sve to gurnuti pod tepih

Otvorio sam oči u nepoznatom prostoru i prešao pogledom oko sebe. Na stolu su stajale pepeljare pune opušaka, prazne boce vina i čaše od kojih su neke bile prevrnute. Ustajali zrak izazivao mi je povraćanje. Ono što sam osjetio ugledavši golo tijelo pored sebe, zasjenilo je sve ostalo. Tiho se izvučem iz kreveta i još tiše pokupim svoje stvari. Obučem se i obujem u tijesnom hodniku i iziđem. Dugo sam brzim korakom hodao nepoznatom ulicom u smjeru tornja poznate katedrale nadajući se da ću pješice doći do Marienplatza u čijoj se blizini nalazio Leonardo Boutique Hotel u kojem sam odsjeo sada, kao i nebrojeno puta prije. Činilo se kao da bježim od nekoga. Snebivajući se nad jutrošnjim prizorom, koji mi je svako malo iskakao pred oči, pokušavao sam vratiti sjećanje na prethodnu večer, ali u glavi je postojala rupa u koju je upao najveći dio tih sati.

Zastao sam pored table na kojoj je pisao naziv ulice, izvadio mobitel i provjerio jesam li Sabrini poslao poruku. Otpuhnem izgovorivši: *Eh Klaus, Klaus, dobro da i to nisi zaboravio*, a zatim pozovem taksi. Taksi me dovezao na Karlsplaz. Namjeravao sam kratko svratiti u crkvu, ali sam odlučio prvo otići do hotelske sobe. *Malo si više popio i popušio, a to što si se probudio pored golog tijela ne znači i da se nešto dogodilo*, izgovorim utješno zamagljenom odrazu u ogledalu.

Ulica je bila puna građevinskih ograda, na više zgrada obnavljali su fasade. Dugo sam stajao ispred kipa Djevice Marije prije nego što sam ušao u crkvu St. Michael. Nisam imao mnogo vremena za molitvu, žurio sam. *Sban* broj sedam kretao je za dvadeset minuta. Vozeći se prema Holzkirchenu, neprekidno sam buljio kroz prozor. Inače bih nešto čitao. Vagon u koji sam sjeo bio je gotovo prazan. Nekoliko mjesta ispred mene u tišini su sjedili muškarac i žena, jedno drugom preko puta. Tiho su razgovarali. Djelovali su smireno i usklađeno poput bračnog para iza kojeg je dug staž prebrođenih životnih izazova. Zvuk mog mobitela prisilio ih je da pogledaju u mom smjeru. *Hermann,* promumljam i odbacim poziv. Nakon nekog vremena u vagon su ušli stranci. Govorili su nekim slavenskim jezikom i glasno se smijali. Muškarac i žena su ustali i otišli. Kroz staklena vrata vidio sam kako traže mjesto u drugom vagonu.

Sabrina me kao i obično dočekala na stanici u Ayingu. Zagrlio sam je i dugo držao u naručju. Na putu prema našoj kući vozio sam ja. Fokusiranje na vožnju mi je dobro došlo.

„Kako je bilo u Münchenu?“, upitala je trudeći se da prikrije da je interesira zašto sam i sinoć prespavao.

„Bilo je dobro. Projekt je završen. Treba dovršiti još neku papirologiju“, zastao sam i duboko kroz nos udahnuo pa, smiješeći se, dodao: „To mogu i bez mene“.

Znao sam da samo na tu rečenicu čeka. Nije bila ljubomorna, ali nije voljela kad sam bilo gdje odlazio bez nje.

,,Znaš li da je i Bruna ovaj vikend bila u Münchenu? Navodno joj je baka bolesna.''

,,Nije mi se javila. Sigurno ih je bio pun auto'', odgovorim nezainteresirano.

Iako sam se tuširao u hotelu, čim sam došao kući otišao sam u kupaonicu i ponovno stao pod tuš. Napola hladna voda mi je godila, ali gađenje nisam mogao sa sebe oprati. Sabrina se radovala mom povratku i zajedničkom vikendu. Uključila je radio i pjevušila. Servirala je stol za ručak. Stavila čaše za crno vino i svako malo bi me pogledala i dodirnula. Ja sam, s vremena na vrijeme, razvukao usne u osmijeh. Njena želja za bliskošću pojačavala je moju krivnju i strah da ću podleći očaju i ispričati što se sinoć dogodilo.

,,Poslije ćemo izići van pojesti kolač i popiti kavu'', rekla je dok je stavljala suđe u perilicu. Činilo se kao da mi ima nešto važno reći.

Negodovao sam rekavši da se osjećam iscrpljeno i da moram leći. Rekao sam da mi se čini da imam temperaturu, da me boli grlo. Točno sam znao da osjeća kako se nešto dogodilo no čekala je da joj sam bez njenog propitivanja ispričam. Ispružio sam se na kauč i gledao po sobi. Sve stvari u kući su bile birane, jednostavne, ali vrlo lijepe. Sabrina je umjela od malo napraviti mnogo.

Ušavši u sobu pogledala je prema meni, napravila je pokret preko čela kao da briše znoj, uzdahnula i sjela na crvenu fotelju. Svaki put kad smo kupovali namještaj uvijek se vrtjela oko te fotelje. Bila je moderna, više nego lijepa, a jarkocrvena boja baršuna povećavala je njenu raskošnost. Djelovala je kao da je samo ona dovoljna da ispuni sobu životom. Bila je simbol svega što si nije dopuštala. Uvijek sam se pitao zašto ju je toliko privlačila. Kad su je jedne subote dovezli, mislila je da je greška.

,,To je poklon za tebe'', rekao sam. Ona je tiho upitala:

,,Znaš li da crvena boja donosi sreću i štiti od uroka.''

Nikad se nigdje i ni s kim nisam osjećao tako ugodno kao u ovoj kući sa Sabrinom, uhvatim misao koja me zaboljela.

Jedva sam dočekao da svane ponedjeljak. Čim sam došao na posao, naručio sam se na specijalistički pregled. Njoj sam rekao da moram ostati duže na poslu. Pregled je prošao dobro. To me donekle umirilo, ali nisam je prestao izbjegavati. Ostajao sam, gotovo svakodnevno duže na poslu. Neki zajednički dani su postali nepodnošljivi, a svađe nisu prestajale. Ona bi pitala što mi je, a ja bih rekao *ništa* ili *problemi na poslu* i nastavio šutjeti. Na moju bi šutnju sve češće planula:

,,Ne znam što se s tobom događa. Ali, ako ne želiš biti otvoren što će biti s nama?'', gotovo svakodnevno je ponavljala, a lice bi joj se osulo crvenim flekama.

Nakon njenih riječi osjetio bih okus pelina u ustima, oborio glavu i još više se zatvarao. Počeo sam se radovati novom radnom tjednu jer neću morati sve vrijeme biti s njom i gledati njen bijes i tugu.

Tog ponedjeljka ustala je prije mene. Ležao sam budan i osluškivao. Kad sam čuo sat kako otkucava šest, polako sam ustao, spustio se sporim korakom niz stepenice i tiho izgovorio *dobro jutro*, a zatim otišao u kupaonicu. Razmišljao sam da joj kažem kako imam nekih psihičkih problema i da ću potražiti stručnu pomoć. Gotovo sam se glasno nasmijao tome. Kad je snažno pokucala na vrata i viknula:

,,Zakasnit ćemo! Jesi li gotov?'', znao sam da je vrijeme za još jednu jutarnju svađu.

Vozeći se na posao, oboje smo šutjeli. Na semaforu se upalilo crveno svjetlo, a Sabrina je iz torbice izvadila maramicu. Obrisala je nos i otvarajući vrata gotovo viknula:

,,Tu ću izići.''

,,Mogla bi zakasniti'', rekao sam ne znajući što bih drugo.

,,Nema veze'', izgovorila je, izišla i zalupila vratima.

Kao po nekom unaprijed utvrđenom redu, sve ide naopako, pomislim dok sam palio lijevi žmigavac.

Bio sam na radnom sastanku kad mi je stigla Brunina poruka. A kad nije pristala na telefonski razgovor, ispričao sam se i zamolio kolegu da pročita moj izvještaj. Izlazeći iz upravne zgrade tvrtke „Spinner" u kojoj sam radio, nazvao sam Hermana, osjećajući snagu da se napokon suočim s onim što se u Münchenu dogodilo. Ukucao sam njegov broj i dugo čekao da se javi. Na kraju je automatska sekretarica izgovorila: „Korisnik nije u mogućnosti odgovoriti na vaš poziv. Nazovite kasnije ili ostavite poruku."

Prije nego sam okrenuo ključ i pokrenuo auto, promrmljao sam *pokušat ću poslije*, istovremeno odlučim Sabrinu pozvati na ručak. Tamo će biti ljudi i mogli bi u miru i bez vike razgovarati. Kakva bijedna kukavička manipulacija, zaključim odustajući i sam sebi naredim *idi kući i pripremi nešto za jelo, lakše ćemo razgovarati u miru.*

Trenutak prije nego što me Sabrina optužila da sam Klausova ljubavnica, osjetila sam snažan miris čaja od paprene metvice. Od apsurdnosti situacije nisam mogla u nju ni pogledati pa sam dugo šutjela. Uplašivši se da ću zaplakati, ustala sam, stavila torbicu na rame, preko ruke prebacila mantil i bez pozdrava izišla iz ureda. Sabrina je pritom neprirodno mirno sjedila. Bio je ponedjeljak, negdje oko pola devet. Otišla sam do šefove sobe i zamolila da odem s posla.

„Ne osjećam se dobro. Vrti mi se u glavi. Trebala bih otići kod liječnika", govorila sam držeći glavu kao da razgovaram s podom. Nikad nisam mogla u oči lagati. Uostalom, to da se ne osjećam dobro bila je istina, pravdala sam se u sebi oblačeći mantil dok sam izlazila iz zgrade. A treba mi i malo vremena da *proluftam* glavu.

Nas dvije bile smo prijateljice još od faksa. I s Klausom sam je ja upoznala. I kuma sam joj bila. Sabrina je u zadnje vrijeme gotovo svaki dan na posao dolazila tužna, nezadovoljna i svadljiva. Iako je oduvijek znala biti zaokupljena svojim mislima, sada je šutnjom gradila zid oko sebe. Nekoliko sam puta pokušala započeti s njom otvoreni razgovor. Jednom sam zamalo i uspjela, no prije nego se otvorila pozvao ju je šef, a kad se vratila, opet se zatvorila.

Dan je bio savršen za šetnju. Išla sam polako u smjeru medicinskog centra povijene glave i ramena kao da nosim ruksak s kamenjem na leđima, gledala sam u svoje noge i slušala tihi zvuk koji su stvarale cipele. Nisam htjela da me netko vidi i posumnja da sam bez razloga otišla s posla. Sjetivši se Sabrinina ukočenog blijedog lica i raširenih nozdrva kroz koje je glasno disala dok mi je govorila da sam Klausova ljubavnica, osjetila sam slabost, a čelo mi se istog trena orosilo. Tako sam se osjećala samo kad sam polagala ispit koji nisam pripremila. *Što li će biti sad?,* upitam se, uzdahnem i osjetim da sam se naježila.

Kad sam stigla do parka ispred zgrade medicinskog centra, izvadila sam vlažne maramice iz torbe i prije nego što sam sjela ispod stabla procvalog bagrema, obrisala sam klupu. U glavi mi je još uvijek odzvanjao Sabrinin blagi glas dok se trudila da bude staložena. Sjetim se da sam u tom trenutku čula kako joj srce jače lupa. S grana je dopirao pjev ptice. Ševa, pomislim. Bijeli cvjetovi bagrema njihali su se posvuda ispunjavajući park mirisom. Pčele su se dugo zadržavale na cvjetovima, a kroz krošnju se probijala svjetloplava boja. Osmijeh mi na čas preleti preko lica, a potom, vadeći iz torbe upaljač i kutiju s cigaretama, osjetim da bih mogla i zaplakati. Zapalim cigaretu i izgovorim: *Gadna stvar.* Duboko u sebe uvlačila sam dim i jako otpuhivala. Činilo se da se opuštam. Žila na sljepoočnici mi više nije pulsirala.

Klausa sam poznavala od djetinjstva. Oduvijek smo bili prijatelji. Toliko slični po obiteljskom porijeklu, navikama, temperamentu. Bio je miran i staložen čovjek. Na njega sam mogla uvijek i u svemu

računati. *No, ni rak ne ostaje uvijek u istoj ljušturi*, izgovorim staru poslovicu gaseći nogom cigaretu. Ustanem, podignem opušak sa zemlje, bacim ga u korpu i opet sjednem na isto mjesto. *Što sad?*, nastavim glasno govoriti kao da razgovaram s nekim tko sa mnom sjedi na klupi. Izvadim iz torbice mobitel. Prevrtala sam ga po rukama. Oslonim se laktima na butine. Dugo sam gledala mrave kako se užurbano kreću noseći terete veće od njih. *Možda će biti kiše*, pomislim i primijetim da mi je žica na čarapi puknula. Izvadim iz torbe bezbojni lak. Stavim kap na čarapu da zaustavim paranje. Neko sam vrijeme samo sjedila i pucketala prstima. Duboko uzdahnem, spremim lak u torbu, i počnem tipkati u mobitel:

„Sabrina misli da sam ti ljubavnica!"

Odmah je stigla Klausova poruka:

„Mogu li te nazvati?".

„Ne", na brzinu natipkam i isključim mobitel.

Iz torbe izvadim ruž. Spretno, bez ogledala, namažem usta. Ustanem, na rame stavim torbu i s mišlju da danas stignem napraviti malo bolji ručak, krenem doma.

Jutros sam u automobilu, nakon još jedne svađe, rekla Klausu da poslije radnog vremena ne dolazi po mene.

„Vratit ću se autobusom", izgovorila sam osjećajući njegov pogled na svojim leđima.

Godinama se nisam vozila autobusom. Rekli su mi da kreće u četiri pa sam izišla nekoliko minuta ranije s posla, ali autobus je već otišao. Tek sam danas po prvi put vidjela novopostavljenu nadstrešnicu. Nekoliko takvih niklo je na više stanica u gradu. Pričalo se da će ih biti još i da će postati prepoznatljivo obilježje grada. Pariško plava i kivi zelena na stranici nadstrešnice stvarale su radost u onima koji su čekali.

Sve se događa u moju korist, uhvatim misao koja mi je glavom proletjela kad sam se sjetila s kakvom sam lakoćom jutros uz kavu rekla kolegici da ostavi moga muža na miru.

Na pametnoj je klupi ispod nadstrešnice sjedio muškarac i punio mobitel. Dugog vrata i s neobičnom kapom kakvu nose golf igrači, podsjetio me na likove iz modnih časopisa. S vremena na vrijeme sa sjajem u očima pogledom je prelazio preko mene. Prošlo je mnogo vremena otkako sam zadnji put primijetila da me neki muškarac gleda. Čak i kad sam se okrenula pogledavajući niz cestu, osjećala sam njegov pogled na sebi. Proželi su me žmarci. Istovremeno osjetim i nelagodu. Uvijek ima nešto tajanstveno u muško-ženskim pogledima. Lako je nešto umisliti. Sljedećeg trenutka čula sam ženski glas stranog naglaska iza sebe:

„Vi čekate autobus za Bad Aibling?"

Makinalno se okrenem i ugledam gospođu koja se zapravo obratila muškarcu.

„Ne, ja čekam bus za Aing", izgovorio je smiješeći se i opet bacio pogled na mene.

Neki pogledi lako razbuktaju maštu, pomislim, a potom se i ja njemu nasmiješim.

Pričao je s gospođom, govorio je o voznom redu, te kako radi u školi i da vrijeme polaska autobusa nije usklađeno s potrebama zaposlenika. Uživala sam u ugodi koju je njegov glas stvarao u mom tijelu. Zaustim da nešto kažem, ali u ustima osjetim suhoću. Odlučim otići u kiosk koji je uglavnom prodavao kruh i pekarske proizvode, kupiti bocu s vodom. Na brzinu uđem i s police uzmem bocu s porukom. Ostavim na pultu euro i pol te izlazeći izgovorim:

„Zadržite kusur."

Dok sam otvarala bocu, čitala sam poruku: „Nije bitno koju odluku donijeti, bitno je da ste s tom odlukom sretni i zadovoljni.“

Ne znam kako uvijek pogode ono što se na mene odnosi?, tiho izgovorim.

Muškarac se digao s klupe i gledao u mome smjeru. Sjaj sunca na njegovom licu nije mu dozvoljavao da širom otvori oči. Prilazio mi je. Osjetim napetost. *Kako se lako upustiti u avanturu*, pomislim dok je autobus s brojem dvjesto tri stizao na stanicu. Pogledam na mobitel pa na *displej*. Pokazivao je da će odmah krenuti. Prije nego je vozač zatvorio vrata, potrčim i uskočim u autobus. Kad su se vrata zatvorila, nisam se okrenula da pogledam kroz prozor. Kupila sam kartu i iznenadila se kako je skupa.

Autobus nije vozio u smjeru naselja u kojem sam živjela. Vozit ću se nekoliko stanica više, a zatim ću polako petnaestak minuta pješice do kuće. Tako ću imati više vremena da razmislim o svemu. *Uostalom, neka i Klaus malo čeka,* trkeljala sam u sebi.

Ugledavši jedno slobodno mjesto, krenem prema njemu. Na stolici pored sjedila je ona ista gospođa koja je bila na autobusnoj stanici. Imala je veliku torbu. Napola ju je oslonila na stolicu na koju sam namjeravala sjesti.

„Je li slobodno?“, upitam, ali odgovor nije stigao.

Otkad se ne vozim autobusom, prestala sam viđati te vječno umorne žene koje su radile teške poslove u tvornicama. *Sigurno joj nije lako, a tek je ponedjeljak*, pomislim. Sjednem i poguram torbu prema ženi.

Autobus se polako kotrljao ulicama, a ja sam po glavi vrtjela misli o proteklim događajima. Još uvijek mi je puno toga bilo neshvatljivo. Sumnje koje sam već neko vrijeme imala u odnosu na Klausa, pitanja bez odgovora zbog čega su se naše svađe ponavljale iz jutra u jutro. Današnja šutnja prijateljice na riječi koje sam joj izgovorila. I na kraju razbuktana mašta od pogleda nepoznatog muškarca. Sve te misli poput potresa nisu dopuštale da se opustim. *Što ću napraviti kad dođem kući?*, upitam se. Pomislim da Klausu pošaljem poruku i kažem da sam razgovarala s Brunom. *Tuka mu je sigurno javila*, pomislim, i istog trenutka se predomislim. Neka bude što treba biti, zaključim.

Počela sam pratiti zvuk kotača po asfaltu. To me opuštalo. Promatrala sam ljude oko sebe. Iako su bili umorni, djelovali su mirno. Upitam se zašto se češće ne vozim autobusom. A kad je autobus naglo zakočio i putnik koji je stajao pored mene spreman da iziđe zamalo mi sjeo u krilo, prekorim sebe. *Eto ti zašto.*

Okrenem se na drugu stranu i nastavim gledati kroz prozor. Tek kad sam ustala da se pripremim za izlazak, shvatim da autobusna stanica u Feldollingu na kojoj sam namjeravala izići nije više na istom mjestu. *No dobro*, promrmljam pomireno. Umjesto petnaestak minuta, ići ću pješice pola sata.

Kad sam stigla, crna je Buba koju smo prošle godine kupili na kredit, bila parkirana ispred kuće. Sjetim se trenutka kad sam u njoj našla bijelu naušnicu kakvu je imala Bruna i kako sam u njoj osjetila miris njenog parfema. Želudac mi se napuni kiselinom. Osjetim znoj ispod pazuha i jaku bol u listovima. Stajala sam nekoliko trenutaka ispred vrata. Kad sam uhvatila za bravu, čula sam mačku kako me mijaukanjem pozdravlja. Izula sam cipele. Glasno pozdravim s *dobar dan*. Otvorena vrata kuhinje pokazivala su postavljen stol za ručak. Na stolu, u maloj vazi, bila je crvena ruža. Djelovala je kao poruka. Ogledavajući se u ogledalu ispred ulaznih vrata popravim haljinu i frizuru. *Najlakše bi bilo sve gurnuti pod tepih*, pomislim ulazeći u kupaonicu.

Operem ruke i stavim malo ruža na usne. Iz kuhinje je dopirala glazba koju sam voljela. Nasmiješim se i sjednem za stol.

„Kako si provela dan na poslu?“, započeo je Klaus trivijalan razgovor.

„Savršeno“, odgovorim.

Pravio se da ne primjećuje cinizam.

„Vjerojatno znaš da sam jutros rekla Bruni da znam za vašu vezu“, nastavim nakon što nam je u tanjur nasuo juhu.

Nakon izgovorenog, stavim žlicu juhe u usta i spustim pogled prema mački koja mi se motala oko nogu. Kad sam podigla glavu, susrela sam se s Klausovim očima. Širom su buljile u mene. S usana mu je visjelo tijesto iz juhe. Izgovorio je:

„Nije Bruna u pitanju.“

Nastalu tišinu remetilo je mijaukanje mačke koja je stajala ispred izlaznih vrata. Osjetim kiselinu paradajza koja mi se vraćala iz želudca. Stisnem usta. Ustanem i otvorim vrata kako bi mačka izišla da obavi nuždu.

Slobodan Vrčić

Mulac

Sutradan sam odmah ujutro, nakon što sam se digao, prošao preko brodske kuhinje kako bih s kuharom podijelio novost o Ivanovu poznavanju našeg jezika. Za vrijeme ručka svi će već biti upoznati; kuhar i konobar pobrinut će se da novost nikome ne promakne.

Jedva sam od nestrpljenja dočekao ponoć. Ivana nisam htio požurivati, ali kad sam vidio da je opet zauzeo poziciju u desnom kutu, nije bilo druge nego ga podsjetiti.

– Ivane, niste valjda zaboravili da ste mi obećali ispričati Vašu životnu priču – spreman sam slušati. Obećavam, neću Vas prekidati. – pokušao sam kroz šalu navesti ga da započne priču.

– *Drugi*, znam da sam obećao, ali nisam baš siguran da mi je to bilo pametno. Teško mi je pričati o sebi, nikad nisam nikome dosad, stoga Vas molim da me pokušate razumjeti.

– Kako hoćete, iako mi to nije pravo. Tako rado bih čuo Vašu životnu priču, a opet, možete biti sigurni da je nikome neću prepričati. – bio sam razočaran, dobro da je bilo mračno.

Odmaknuo sam se od Ivana i malo zabavio ucrtavanjem fiksa na kartu; GPS ga je upravo bio izbacio. Vratio sam se u prednji dio komandnog mosta i pripremio si kavu, a Ivan je ponovno bio vani na krilu mosta. Dok sam palio cigaru, prišao mi je.

– Ne krijem ništa, iako ima puno dijelova na koje nisam ponosan i zbog toga bih najviše volio to prepustiti zaboravu. Nastojat ću Vam, *Drugi*, ispričati svoj život onako kako ga ja vidim, bez uljepšavanja. Nekoliko mojih poznanika sigurno bi Vam drukčije ispričalo pojedine epizode iz mojeg života. Jeste li spremni slušati, *Drugi*? Ne bih želio pričati u vjetar samo da nam prođe vrijeme.

– Naravno da sam Vas spreman slušati, ne brinite, neće mi ništa promaknuti. Nastojat ću Vas ne prekidati, osim ako mi nešto ne bude jasno ili ne uspijem povezati.

– Dobro onda, moram od negdje početi. Roditelja se ne sjećam, oboje su umrli dok sam još bio mali. Ponešto mi je o njima pričala teta koja me je odgojila; od drugih samo uvrede i vrijeđanje na račun mojih roditelja. – zastao je i vidjelo se da razmišlja kako da nastavi.

– Teta Mara bila je žena brata moje matere, koja me je uz pomoć djeda s mamine strane odgojila u Šibeniku, gdje sam živio do svoje šesnaeste godine. Moji roditelji bili su moja pokora, sramio sam ih se, iako sam tek kao odrasla osoba shvatio da nisam imao razloga. Po priči tete Mare, jedne nedjelje poslije mise na Poljani, moja se pokojna mater zagledala u zgodnog i visokog Talijana. Ni on nije bio ravnodušan prema njoj – uskoro su započeli vezu skrivajući se. Šibenik je u to vrijeme prije Drugog svjetskog rata bio pod Italijom i nitko nije gledao blagonaklono na mješovite veze ili brakove. Kad se doznalo za materinu vezu, nastala je velika bruka, a ona se nije htjela odreći ljubavi prema ocu. Otac mi je bio službenik pri Poglavarstvu talijanske uprave grada, a kako mu je njihova veza prouzročila probleme, morao je napustiti Šibenik. Ondje su se htjeli vjenčati, no kako im to nije bilo dopušteno, brodom su krenuli preko Zadra za Trst. Bila je to velika sramota za porodicu moje matere. Moja

baba, njena mater, od tuge se i srama razboljela i uskoro umrla. Nakon malo više od godine dana, mater se jako bolesna vratila sa mnom u naručju. Vratila se s kopiletom, a nekoliko dana po povratku umrla. – sva gorčina svijeta tog se momenta mogla osjetiti u Ivanovu glasu.

– U djetinjstvu sam jedino to znao o svojim roditeljima pa vjerojatno razumijete kako mi je bilo – meni, jednom kopiletu. Svakakvih sam se pogrdnih naziva naslušao i toliko batina dobio od većih i starijih koji su me namjerno provocirali samo da bi me poslije, kad bih stao u majčinu obranu, mogli tući. – zašutio je. Htio sam mu reći da ne mora pričati o traumatičnim iskustvima, a kao da je osjetio moju namjeru, nastavio je.

– Bit će mi lakše ako ispričam još nekome o svojim roditeljima, jer priču o njihovoj ljubavi i nesretnom kraju zna još samo moja žena. Sad ću preskočiti jedan period svog života da bih priveo kraju priču o roditeljima, zato se sad vraćam na period svog djetinjstva u Šibeniku.

– Nakon djedove smrti, među njegovim papirima našao sam svoj rodni list iz Italije u kojem su uz moje bila navedena imena moje matere i oca. Nisam tada mogao znati da kod Talijana svatko u braku zadržava svoje prezime. Tako sam bio prilično šokiran kad sam vidio da moje ime i prezime nije ono kojim sam se tada koristio. Prezime je bilo mog oca, a moje pravo ime Carlo. Vjerojatno je djed po majčinu povratku u Šibenik nekako isposlovao da dobijem njegovo prezime i ime Ivan. Posjedujući taj papir, poslije sam već kao dvadesetogodišnjak pokušao pronaći svoju rodbinu u Italiji. Našao sam babu Rosu s očeve strane. Od nje sam doznao ostatak priče o svojim roditeljima nakon njihovog dolaska u Trst. – zastao je u pričanju, a za trenutak je izgledalo kao da će se udaljiti i otići na krilo mosta.

– Došavši u Trst, moj je otac stupio u kontakt sa svojim ocem kako bi ga obavijestio da se sa svojom zaručnicom vratio u Italiju. Tražio je malu financijsku pomoć dok ne stanu na noge i skuče se u Meštrima pokraj Venecije, gdje je bio našao posao. Njegov otac, na nagovor svoje braće i ostale rodbine, nije mu htio pomoći jer je doveo „slavu", moju mater, za ženu – nisu ih, dakle, prihvatili ni u Italiji. Moja baba je po svom priznanju podržala muža u tome, da bi nakon što su čuli od neke rodbine da im je sin teško bolestan, otišli po njega i ženu. Doveli su ih kod sebe kući u Vestone pokraj Brescie; mater je već bila u poodmakloj trudnoći. Imali su potvrdu da su vjenčani u Trstu. Moja je majka bila zakonita žena mog oca i ja nisam bio kopile.– s toliko je ponosa u glasu Ivan izgovorio.

– Nažalost, moj je otac umro ne dočekavši da se ja rodim, a majka je odmah poslije njegove smrti rodila. Iako nerado, baba mi je rekla da su oni na jedan način nagovorili moju mater da se onako bolesna i iscrpljena vrati svojima u Šibenik. Dali su joj novca za put vlakom do Trsta i poslije za brod do Šibenika. Baba je proplakala kad sam joj rekao da je mater umrla nekoliko dana po povratku u Šibenik. Uspio sam još doznati da su mi djed i jedan stric poginuli za vrijeme rata. Oprostio sam se od babe Rose, znali smo oboje da se više nećemo vidjeti. Dala mi je na odlasku sliku mog oca i rekla da sam lipši nego što je on bio. Zagrlio sam je i otišao bez da se okrenem iako sam to želio.

– Nije vam bilo nimalo lako. – dojmio me se jako taj dio Ivanove priče, a vidjelo se i da je njemu bilo teško pričati o tome.

– Najgori period života bilo je moje odrastanje u Šibeniku. Otkad znam za sebe bio sam maltretiran i ponižavan od svojih vršnjaka i starijih. Jedino kada bih bio u društvu djeda, bio bih donekle pošteđen podbadanja i pogrdnih naziva. Uz djeda je bio još tetak Vice – od matere mi brat i muž tete Mare. Oni nisu imali djece. Prvo dijete umrlo im je kao beba, a teta je poslije još imala spontani pobačaj. Odgajala me čitavo vrijeme kao rođenog sina i dan-danas sam joj zahvalan na tome. Onda je počeo Drugi svjetski rat, a ja se samo sjećam tetina plača. Večer prije nego što je tetak Vice otišao u rat, prvi me je put uzeo u ruke i prigrlio. Sutra ujutro više ga nije bilo. Sjećam se da je djed rekao teti Mari kako je molio da njega uzmu,

a Vicu ostave. Poginuo je na samom kraju rata, oslobađajući s partizanima Rijeku. Teta Mara je taj dan obukla crninu koju nikad više nije skinula, a djed mi se u nekoliko dana pred očima pretvorio u starca. Za mene je započeo pakao od života koji još uvijek traje. – prekinuo je Ivan na trenutak svoju priču. Vidjelo se na njemu da je prisjećajući se dosta emotivno to proživljavao.

– Te sam godine na kraju rata počeo ići u školu. Bio sam dobar đak, ali nisam volio školu jer sam ondje doživljavao neprekidna poniženja. Najgore bi mi bilo kad su me zvali Mulac ili Talijanac. Iako sam bio mršav i žgoljav te prosječno visok za svoju dob, kad bi me provocirali ili vrijeđali nisam se plašio potući sa starijima od sebe. Uvijek sam ja bio taj koji je izvlačio kraći kraj. Dolazio sam kući dosta puta modar, krvav i poderan. Teta Mara je nekoliko puta htjela ići u školu, ali djed nije dopuštao. Rekao mi je: ,,Dite moje, ono što te ne ubije, to te ojača'', a teti Mari da se ne brine jer će brzo doći vrijeme kad će njih zbog mene zvati u školu. Itekako je bio u pravu, narednih godinu-dvije toliko sam se izdužio i ojačao da sam se mogao bez problema potući i s dosta starijima od sebe. Počeli su me manje provocirati, ali sam zato osjećao ignoriranje i izbjegavanje. Nisam bio dovoljno dobar za njihovo društvo. ,,Talijansko kopile'' bila je najveća uvreda koju mi je izrekla jedna nastavnica. Pljunuo sam je zbog toga i da nije bilo nekog rođaka tete Mare, već bi me tada izbacili iz škole. Uskoro se to i desilo, jer grupa njih dobacivala mi je u školskom hodniku da je moj otac fašist ubio moga tetka Vicu. Smračilo mi se pred očima, nasrnuo sam na njih nekoliko. U tom metežu jednoga sam šakom udario, a on poslije glavom u prozorski kameni prag. Bio je nekoliko mjeseci u komi i jedva ostao živ, dugo mu je vremena trebalo da se oporavi. Mene su htjeli poslati u popravni dom, ali djed se zauzeo za mene. Ispisali su me iz škole, a ja sam poslije od tete Mare doznao da je djed prepisao državi neku našu zemlju na Crnici samo da se mene ne odvede u popravni. Osim toga, imali smo zemlju u Zatonu. Kako više nisam išao u školu, počeo sam ići s djedom i drugima svaki dan gajetama u Zaton. Školu sam prekinuo, ali na djedovo sam inzistiranje odlazio u crkvu i tamo s don Stjepanom učio talijanski. Težački kruh doista je bio težak – zahtijevao je puno muke i truda, jada i znoja. Nije mi se sviđalo raditi na zemlji pa sam koristio sve načine da što više budem u barci na moru. Bio sam dobar s ostima i imao sam oštro oko – što bih vidio, to bih pogodio. Sve sam se više bavio ribarstvom uživajući u tome. Skoro bih uvijek ulovio više nego što nam je trebalo pa se dijelilo uokolo susjedima i rodbini, a onda je jedan dan teta Mare počela prodavati na ribarnici. Djeda sam sve manje vozio barkom u Zaton. Bio je ponosan na svoju gajetu, jer je bila jedna od prvih u Šibeniku s ugrađenim Torpedovim motorom. Djed je umro kad mi je bilo dvanaest godina, a od njega mi je ostala ta gajeta. Nakon njegove smrti vrbovali su me da s gajetom prijeđem u ribarsku zadrugu i bili bi mi je oduzeli da nisam pristupio. – djelova mi je kao da je tražio opravdanje za svoj postupak, a onda je nastavio.

– Znaš, kad je djed umro, osim tete Mare nikoga svoga više nisam imao. Nikog bliskoga, ostala je samo daljnja rodbina koja nam je uzela zemlju u Zatonu. Djed je imao dva mlađa brata koja su svojevremeno bila otišla vanka. Jedan je poginuo bez roda i poroda u rudnicima negdje u Čileu, a drugi se zaputio u Australiju i nikad se više nije javio; za njega se nije znalo je li živ ili mrtav. Ja sam nastavio loviti ribu u ribarskoj zadruzi za što sam odbijao plaću, jer smo lipo živjeli s boračkom penzijom koju je primala teta. Teta Mare je kad bi mogla svako malo kupovala neko zlato, od koga i kako nikad nisam saznao, ali poslije mi je bilo jasno zašto je to radila. – iako nije rekao, shvatio sam da je štedjela za njega.

– Prolazile su godine i ja sam izrastao u visokog momka prepuna snage, dobro građenog za svoje godine. Zbližio sam se s Antom koji je radio skupa sa mnom u zadruzi – bio je godinu dana stariji od mene. Često smo ribarili u paru, dobro smo se slagali. Primaklo se njemu tako doba punoljetnosti i trebao je iduće godine krenuti na odsluženje vojnog roka. Loveći

ribu s vanjske strane Kornata, često smo viđali patrolne čamce; znali smo da je negdje preko Italija. Počeli smo spominjati mogućnost bijega iz zemlje. Ja sam naučio nešto talijanskog s don Stjepanom ili sam mislio da sam naučio, što je bilo najvažnije. Pažljivo sam se počeo raspitivati kod jednog popa o tome koliko je daleko Italija, kako prijeći i što da napravimo kada dođemo tamo. Imali smo sreću, jer savjeti koje smo dobili uvelike su olakšali naš bijeg i boravak u Italiji. Teta Mare je osjetila da se nešto sprema. Ništa me nije pitala, samo mi je jedne večeri prije bijega dala punu vrećicu zlatnog prstenja, privjesaka i naušnica. Gledala me nijemo dok su joj suze kapale niz lice. A kad je progovorila, svaka mi se riječ poput noža zarila u srce. ,,Sinko moj, odgojila sam te kao svoga, Bog mi je svjedok. Znam da moraš poći, oduvijek sam znala da će doći taj dan. Čuvaj se i neka te dragi Bog čuva, a ja ću moliti za tebe.“ Zagrlio sam je i bilo mi je tada tako teško da sam rekao da neću poći zbog nje, na što me ona zaklela da moram otići i pokušati pronaći svoje s očeve strane. Obećao sam da ću to napraviti, a nekoliko godina poslije, kad sam doznao da je umrla, otišao sam u Vestone potražiti svoje korijene.

Stjepan Šešelj

Naše more hrvatsko[34] roman ne samo za mladež

O tisuću stotoj obljetnici Hrvatskoga Kraljevstva 925. – 2025.

XXI.

Kum Mladen Veža se zaustavi, na onomu istomu mjestu odakle ga je mater onoga ljeta zazvala, moleći ga: Mladane, ajde, ćaću naslikaj! I kao danas, čuje materin vapaj, koji ga prati, evo, čitavoga njegova života. Dotle Mikula Mali korač lagano iza kuma, ne gledajući ni u što okolo sebe, već se zabuljio u otvorenu *didovu knjigu*, iz koje po prvi put ne čita uzbudljive zgode dida mu i njegovih prijatelja, već gleda crtež što mu ga je kuma darovao. Bila je na njemu ispisana i posveta – *Dan kada smo razgovarali s maslinom!* Ispisana kumovom rukom, istom onom rukom koja je pisala i ime njegova broda.

– Ehej… Mikulica, pričekaj me malo! Ne ostavljaj me sama… progutat će me sjećanja.

– Kume, a mene je zanija ovi tvoj cretž… *kroki*… pa nisan ni vidija da si osta.

– Znadeš li ti, Nikica moj, da dok mi ovako hodimo… da čitav jedan drugi život hoda uza me, uz ovaj Brist još je jedan Brist izvire okolo mene… ali nema više mojih, ni Jakova, ni Šimuna, ni Petra… svi su već pod čempresima. Sami smo ostali did ti Mikula Stari i ja…

– I did Bartul. – doda Nikica.

– E… a on je od nas mlađi cijelu godinu dana!

– Ih! Kume, godina dana… – usporavajući korak s kumovim – …ko da ti je to nešto!

– Vidit ćeš ti, ako ti Bog da da poživiš… – dobaci mu stari Marin, sjedeći i pušeći na suncu ispred svoje konobe – …i da njiove godine doživiš. Ehehej… Mikula moj Mali… da ti Bog!...

– Je li bolje danas?, a striče… Marine… – pozdravi ga Mladen.

34 Romanom *Naše more hrvatsko* - autor Stjepan Šešelj - objedinjuje svoj ranije pisan, prema scenariju istoimenoga filma Obrada Gluščevića, i objelodanjen roman za mladež *Kapetan Mikula Mali*, (Spektar, Zagreb, 1984.), uklapajući ga u cjelinu svoga novoga teksta romana za mladež, i ne samo za mladež, koji čitatelji sada imaju u rukama, naslovljena - *Naše more hrvatsko*.
Roman *Naše more hrvatsko* - govori o višestoljetnoj borbi Hrvata za hrvatsko more Jadransko – *Mare nostrum croaticum* – odbijajući sve nasilničke nasrtaje kroza povijest, a poglavito one naših susjeda - Serenissima República de Venesia, Kraljevina Ugarska te Austro-Ugarska Monarhija, Italia imperijale, Großdeutschland te megalomanska malena Srbija s privjeskom Srbo-Crnom Gorom.
Junaci romana *Naše more hrvatsko* pripadnici su hrvatske obitelji Martinovića iz Brista, u povijesnoj Neretvanskoj kneževini, Paganiji, kojoj povijest seže u vremena daleko prije hrvatskoga kneza Domagoja (vladao od oko 864. do 876.), koji je uspješno ratovao na moru protiv Serenissime.
Prva dva poglavlja romana *Naše more hrvatsko*, objavljena su u časopisu *Kolo*, Matice hrvatske, broj 4/2024., a III. i IV. poglavlje objavljuje se u časopisu *Nova Istra*, V. i VI. poglavlje u *Zadarskoj smotri*, dok VII. i VIII. poglavlje u *Književnoj Rijeci*, IX. i X. u *Osvitu*, XI. i XII. objavljuje se u časopisu *Dubrovnik*, poglavlje XIII. XIV., a XV. i XVI. u časopisu *Književna riječ*, u *Republici* poglavlje XII. i XVIII., u časopisu *Motrišta* objavljuje poglavlje XIX. i XX., dok se ovom broju *Riječi* objavljuje XXI., XXII., XXIII. i XXIV. poglavlje.

– A, moj Veža, je, malo je bolje kad niko od naši iz Brista nije poginija. Je li Mikula Mali?... Niko je, kaza mi je jutros did ti Mikula, da je dobro, živ je… a o drugima se ništa loše nije čulo. Premda nam je trnes hrvacski branitelja izginilo, na Malinici. – teško to izgovori starina Marin, te križajući se nastavi, više za se:

-- A ko zna kolko će jin još?...

– E, što ćeš, moj Marine… Laka im bila hrvatska zemlja, za koju su živote dali.

– Laka im bila!... I sritna, moj Veža… za ovu našu dicu… za Mikulu, za moga Ivana i za njiovu dicu… ako li im Bog da!

Marin će, lagano ispuštajući dim cigare što je dogorijevala, zagledan u more i barke, u koje već odavna nije sjeo, pa započne razgovor s njima.

– E… i oni bi na more, da… da… – pa za se – …dobabogda ne imali sriće, ni roda ni poroda… ovi što su navalili… ko magarad u sikavicu… na ovo naše trudno more…

– Dide Marine, ostaj nam u dobru, zbogon!… – Nikica će mu, napuštajući ga.

– Marta nas čeka… ne smijemo kasniti. – pozdravi ga i susjed Veža – Bog, striče Marine!

– A… vi ćete na obid, a? Unda će brzo i podne… – sebi – Moralo bi bit, podne blizu...

Naslonjen na topli zid konobe, grijući tako svoje stare kosti, starina Marin je i dalje ostajao zagledan u more, uz koje su se, lagano se odmičući, gubili, kao u magli što mu je obvijala vidik, i susjed mu Mladen Veža i Mikula Mali Martinović.

– Da svratimo malo k našemu meštru… Meštroviću… što misliš, Mikula? – zapita kum Mikulu – Još imamo dosta vremena do objeda!

– Može! – radosno prihvati Nikica. – Baš bi volija vidit kako ti gledaš na rad našega velikoga hrvatskog kipara.

– Mogu odmah potvrditi tu tvoju tvrdnju, da i ne gledam neko djelo Ivan Meštrovića. Meštrović je najveći hrvatski kipar, zapamti Mikula, a malo je i u svijetu kipara koji se mogu mjeriti s njime. A nama Hrvatima, koji smo uistinu velesila u kiparskoj umjetnosti, Meštrović je najveći dar s neba. Kao Starčević u političkoj misli. Nema ih većih od njih! I, upamti dobro, Nikica, njegov briški *Andrija Kačić Miošić* bogatstvo je, koje se ne može mjeriti ovozemnim mjerilima.

Zaustave se pred crkvom svete Margarite i Meštrovim brončanim guslačom Starcom Milovanom.

– Kume, Meštrović je počeja diljat ka mali čoban u Dalmatinskoj zagori? Kao što si i ti rezbarija u žilju masline!

– Taj dio sebe on nije nikada tajio, ni u svome govoru, ni u političkom djelovanju, a niti u književnim i kiparskim djelima. Vidiš, on je i u ovom briškom Kačiću ugradio i sebe i svoje gusle. A gusle, njihova napeta glazba, koja se uostalom odražava i u svakoj njegovoj skulpturi, nastala ona u Hrvatskoj ili u Americi, svejedno.

– Bio je i rektor Akademije, zar ne kume, dok si ti studira?

– Ma ti znaš i više… Nikica… negoli povijest!

– Zanima me sve… i o Bristu i… – priviši se uz kuma – …i posebno o momu kumu Mladenu Veži.

– Dobro, lijepo je to. – Veža ga zagrli i nastavi mu govoriti: – O Meštroviću smo govorili, o rektoru, zar ne?... Meštar, tako smo ga svi zvali, bio je Akademijin veliki autoritet. Inače, za njegovim stolom u kavani Medulić, u Ilici, u blizini Akademije, u kojoj se sastajalo njegovo društvo, svakodnevno oko podneva. Za tim dugim stolom, koji je bio smješten sučelice pogledima prolaznika Ilicom, sjedili bi

uz Meštrovića kipari Robert Frangeš Mihanović i Frano Kršinić, slikari Jozo Kljaković i Vladimir Becić, grafičar Tomislav Krizman, slikar, profesor i tajnik Akademije dr. Branko Šenoa te direktor Muzeja grada Zagreba Gjuro Sabo, ravnatelj Moderne galerije Ivo Šrepel i skladatelji Franjo Dugan, Fran Lhotka, Rudof Matz… Sve su to značajnici zagrebačkoga i hrvatskoga kulturnog života. O njima ćeš znati više kada malo porasteš… Ali, Meštar je i tu bio glavni!

– Neka, neka… – obgrlivši brončanoga Starca Milovana. – Reci mi nešto o ovomu kiparskomu djelu… o našemu Meštru i o tomu kako su mu naši fratri pisali u Ameriku, u vezi s dvista pedesetom obljeticon Kačićeva rođenja.

– I on im je… pa to sigurno znaš! – Veža će obilazeći oko briškoga guslača – …odgovorio im je. fra Karlu Jurišiću i fra Karlu Noli i svomu prijatelju fra Petru Grabiću, dva mjeseca poslije njihova pisma.

– *Poštovani fra Karlo, braćo i prijatelji!* – smijući se počne Mikula, kao da čita Meštrovićevo pismo, koje je znao gotovo napamet.

– E, Mikula, Mikula… – prihvati smijehom kum Veža – …uncute jedan!... kako bi rekao did ti Mikula Stari. Pa ti sve znaš!

– Reka sam ti, ako je o Bristu! Znam i da nam je Meštrović ovako otpisa: *Vaša nakana da prigodom toga jubileja podignete makar i skromni spomenik Kačiću u njegovu rodnom mjestu Bristu vrlo me je obradovala koliko radi pieteta prema našem značajnom narodnom pjesniku, toliko i radi toga što vi i vaš Red održavate svoju tradiciju da se brinete oko narodnih duhovnih vrednota.*

– I ja nešto od toga znam, Mikula Mali, pa i ja sam Briščanin! Čuj: …*ja ću se vašoj želji odazvati i, ako Bog dopusti, svoje obećanje izvršiti. U kom opsegu i kako, to ću tek promisliti i u svoje vrijeme vas obavijestiti. Međutim bih vas molio, da mi pošaljete koju fotografiju sela i mjesta na koje bi mogao doći spomenik.*

– Kume, slušaj: *Vaše pismo me je veselilo i radi toga što me je vratilo u djetinjsko milovansko sjećanje što je naravno kad nam se godine počmu približavati ponovno djetinjstvu. Tako se približavamo Kraljevstvu, za koje je Učitelj rekao da je dječje.*

– Mikula!... – kum će Mladen natjecateljski. – *Dvjesto pedeset godina je otkada je Milovan došao, a slabo se je što promijenilo u njegovu patničkom narodu…*

Ali Mikula Mali je mlađi i brži te požuri: *Usprkos svega toga, imade nešto što je utješljivo i što se nije promijenilo, a to su naša vilinska brda, naše sinje plavo more i naša čedna, primitivna, ali jaka duša, koju ništa, ni nitko ne će slomiti. Neka nam Bog sačuva to naše bogatstvo u siromaštvu i da nitko osim Njega ne vidi suze naše!*

– *Uz srdačne pozdrave i poštovanje, Ivan Meštrović, New York*! – završe istodobno u smijehu kum Veža i Mikula Mali.

Uto ponad njih započne škripa i cvil konopa i zvona u kampanjelu crke svete Margarite, našto se kum Mladen i Mikula, opet istodobno, zapute hitro k Martinovića dvorima, kako ne bi zakasnili na objed. I onda zazvoniše crkvena zvona i slaviše podne, još dok su njih dvojica dolazila u kuću, k stolu babe Marte. Za stolom je sjedio snužden Stari Mikula. Baba Marta je polagala noževe uz žlice i vilice na stol pored tanjura. Nikica položi *didovu knjigu* i kumov crtež na stolić kod vaze s cvijećem u kutu pa ode za kumom u kupaonicu.

– Što je Mikula, zašto ovakva šutnja? – upita kum Veža, sjedajući za stol.

– Ubili su nan trines branitelja! Strila nebeska!... nji dabogda ubila…

– Na Maslinici!... do danas, moj kume… fala budi Bogu vičnomu za moga Niku – protisne Marta, te radeći nastavi svoju molitvu svetoj Margariti.

Čuvši sve, sjedne i Mikula Mali, šuteći i dalje slušajući.

– Danas ćemo za njih moliti *Pokoj vični* i molitvu svetomu Mihovilu, da nas očisti nasrtljivih razbojnika s istoka.

Mikula Stari započne predvodeći tihu molitvu, koju svi smjerno prihvate. Nakon molitve u šutnji nastave s jelom. Tek Mikula Stari se povremeno oglasi, između zalogaja, promrsivši jedva čujno – strila nebeska… jin ubila… dabogda…

Nakon jela i obvezne čaše bevande Mikula se Stari povuče u svoju *kamaru*, uz isprike kumu Mladenu, kako bi *ubio oko,* ne zaboravljajući svoga staroga tranzistora kojega ponese sa sobom.

Kum Veža i Mikula Mali, zahvalivši se kumi i babi Marti na objedu, spuste se niza kamene skaline u konobu. Mikula rastvori *didovu knjigu* i izvadi iz nje crtež kuma Veže:

– Kume, bit će najbolje da mi ti uokviriš ovo tvoj… *kroki*…

– A gdje mi je okvir, kako ću…?!

– Nema čega u Mikule nama! – Nikica će smijući se. – Evo ti ode *škvadra* kume, iz didove je ruke.

– Vidim, vidum Mikule Staroga djelo. A što je u njemu dosad bilo?

– Ništa. Did je mislija stavit moju sliku s kapetanskon kapon…

– E, sada ćemo tu položiti ovaj *kroki*, kako si ti zamislio, a did Mikula će onda napraviti novogi *škvadar*… za sliku koju ćemo nazvati… *Kapetan Mikula Mali*!

– Pa kako…

– Lijepo! Kum će naslikati svoga kuma Nikicu, ovoga tu mladoga gospodina, s pravom kapetanskom kapom…

Nikica se stane smijati, sav radostan.

– …koja će podsjećati na kapetansku kapu dida Mikule…

– Onaku… iznošenu!...

– E, moj Mali Mikula, ali ona didova kapetanska kapa, puno pamti, puno toga… kao i maslina o kojoj sam ti jutros govorio. Tvoja kapa bit će bez toga iskustva i zato ćemo je nazvati *Kapetan Mikula Mali*! A tvoj brod će biti u pozadini te slike, iza tvojih leđa. Je li to u redu?...

– Kume, ja ti sve virujen! I zahvaljujem ti se na svemu!

Kum se Veža uhvati posla oko polaganja *krokija* poda staklo okvira što mu ga je Nikica dao.

– Mikula, dok ja ovo radim… – namiještajući papir u okvir – …volio bih znati što je bilo s didom ti Mikulom Malim… u zvoniku one hvarske crkve.

– Sad ću ti odma ja kazat.

Otvori *Kapetana Mikulu Maloga*, tražeći stranicu na kojoj je ranije stao.

– Evo… kume… sad ću ja…

– Ne žuri Mikula. Jer, *svaka priša vrat lomi*! – Mikuli će kum Mladen, s pomnjom obrćući okvir sa staklom i polažući u nj crtež.

– Jejeee… baba mi Marta svako malo to isto kaže, dok ja svejedno jurim niz skaline.

Našavši stranicu u knjizi, kaza tiho: – Evo je!...

– Da čujemo… samo, čitaj malo glasnije.

– Evo… jedanesto poglavlje!... – stane čitati, pogledavajući povremeno kuma Vežu kako umeće u okvir njegov *kroki.*

XXII.

Nikica je još uvijek otezao sa svojim silaskom, još uvijek mu se činilo da did Mikula nije dovoljno daleko odmaknuo, toliko daleko da bi bio izvan dohvata poručnikove zapovijedi.

– Ajde, mali, što je, što više radiš? – već je nervozno zazivao tumač, mašući rukama prema vrhu crkvenoga tornja.

– Evo me! Sad ću… ne mogu pomaknut skale, teške su! – izvlačio se novom dosjetkom Nikica.

– Silazi!

– Evo, evo… sad ću, spustit ću se niz konop!

Prebacio je konop s vanjske strane zvonika i počeo se polagano puštati niz konop, odupirući se vješto nogama o zid. Kako se približavao tlu, tako se krug vojnika skupljao okolo zvonika. Nikica stupi nogama na zemlju, protrlja ugrijane ruke i, kao da nije okružen vojnicima, krene probijajući put između, pozivajući ih gotovo zapovjedno:

– Za mnom! Vidit ćete da ja ne lažem i da ste dobro učinili što ste me poslušali i pustili onoga staroga, moga dida, neka iđe svojim poslom! On bi nam samo smeta i kvarija posa! Ja vam kažem…

Za Nikicom su potrčavali poručnik i tumač, a za njima desetak vojnika pod punom ratnom opremom. A Nikica je izbjegavao staze i putiće, klonio se prohodnih prolaza i čistih klanaca, navodio ih je kroz gustu i oštru čestu, kroz kupinu i drač. I tako se sve više udaljavao od mjesta na koje ih je na kraju ipak kanio dovesti, od skrovita žbuna ponad mjesnoga groblja.

– Po kakvom nas ovo putu vodiš? – pitao je tumač na zahtjev poručnika.

– Po ovome sam putu i Ingleza vodija, a on je još i ozlijeđen bija, pa je isto iša. Ne znam drugoga! – odgovorio je mirno Nikica.

– Mali tvrdi da nas vodi istim putem kojim je vodio i engleskoga zrakoplovca – prevodi tumač Nikičin odgovor poručniku.

Nikica se poput lasice provlačio kroz žbunje, prebacivao preko stijena i verao uza suhozide. Odmakao bi im tako i po stotinjak koraka, učinilo bi im se onda da su ga izgubili, da im je pobjegao, ali na svaki njihov poziv on bi se odmah odazivao i pojavljivao bi se na nekoj uzvisini, kako bi ga mogli vidjeti. Želio je svakako zadobiti njihovo povjerenje te je u tome očito i uspijevao, a posebno nakon što ih je doveo do skrovišta ponad seoskoga groblja.

– Evo, njega sam tu bija sakrija… – pokazuje i objašnjava Nikica tumaču, a ovaj prevodi njemačkom oficiru. – Kad je mene, doli u vinogradima prvi put vidija, pobjega je, pristrašija se, a bija je ozlijeđen kako je pada s padobranom… Evo, tu sam ga bija ostavija, vidite zavoj, nije on moga daleko, jer vam on dobro šepa, jedva se on vuče!

Poručnik pozove vojnike, i oni se svi brzo okupiše oko njega, čekajući naredbu.

– Nije vam on sigurno moga uteć dalje od oni' pećina gori… – pokazuje Nikica prema stijenama iznad groblja, na suprotnu stranu od prijevoja i puta prema uvali. – Jedva se on vuka, reka sam vam, a vidite i ove zavoje…

– Evo i kutije za cigarete… američka! – pružajući praznu kutiju cigareta tvrdi tumač.

– Ne, cigarete su također engleske! – ispravi hladno oficir svoga prevoditelja.

– Da, da svakako! – požuri se potvrditi tumač.

Poručnik izda naredbu vojnicima, i oni se na to rastrčaše, s naperenim puškama, te zahvaćajući što veći prostor krenu prema stijenama iznad groblja. Pomno pretražuju svaku lavandu, svaki grm, svaki kamen, ali nigdje ne mogu pronaći padobranca. I koliko god da se potjera oteže, srećom

poručnik i dalje odbija svaku sumnju u dječakovu iskrenost, jer dokazi koje mu je Nikica ponudio za nj su čisti, i Englez bi svakako morao biti negdje tu u blizini.

– Tražite dalje! Naprijed! Pretražite svaki žbun ponovno, pretražite svaki kamen, ne može biti daleko! – viče oficir na svoje vojnike i sve zabrinutije pogledava prema zapadu, prema suncu koje upravo zahodi u daljini, u more.

Nikica je već više puta pomišljao kako je neka prilika upravo kao stvorena za njegov bijeg, kako bi je trebao iskoristiti i pobjeći vojnicima, ali ovoga puta, baš kao da je osjetio Nikicinu želju, obratio mu se tumač:

– Gospodin poručnik kaže da se ne smiješ ni maknut odavle, inače će te ubiti! Razumiš?

– Hm, kako ne bi razumija, nisam lud! – ozbiljno će Nikica prevoditelju, a u isti čas pokaže rukom poručniku prema masliniku pored groblja, kao ,,tamo bi nešto moglo biti sumnjivo".

Oficir prinese dalekozor očima i počne pomno pretraživati predio na koji ga je upozorio dječak. Kako dalekozorom ne otkrije ništa, pošalje nekoliko vojnika onamo.

Nikica je od prevoditeljeva upozorenja neprestano stajao na jednom mjestu, kao ukopan, otvoreno je pokazivao da je vrlo ozbiljno shvatio poručnikovu naredbu. To je ponovno učvrstilo oficirovo povjerenje u Nikicu. A Nikica je istodobno sijekući očima na sve strane pozorno pratio svaki vojnički pokret, a posebno oficirove naredbe i nakane.

Sunce je već bilo zašlo, i obzor je sve većma tamnio. Na zalazu dana lavanda je sve jače mirisala, upravo je opajala svojim jakim mirisima. Sparina sutona, mirisi, teško kamenito tlo, sve je to iscrpljivalo vojnike, i oni su i ne hoteći posustajali, ali bi se brzo, nakon oštre zapovijedi oficira, opet pribirali i nastavljali s pretraživanjem. Nikica je i to zamjećivao, i o tome i o svemu drugome vodio je računa, sve što bi mu zasigurno u drugim prilikama promaknulo, sada je zapažao i sve je to kanio iskoristiti u pravome trenutku. Oficir je sve češće i nervoznije pogledavao prema obzorju, oštrije je i bezobzirnije požurivao svoje vojnike da pretražuju i da svakako uhvate padobranca prije noći.

– Brže, tamo brže! – zaurlao bi kada bi vidio da neki vojnik posustaje.

Nikica i dalje stoji na mjestu, ne pomiče se. Pored njega su poručnik i tumač, prate svaki korak tragača, očekuju u svakom trenu povik ,,tu je!", ali na njihovu žalost traganje se bez rezultata i dalje nastavlja, padobrancu još uvijek nikakva traga. A suton će uskoro nezaustavljivo zamijeniti noć, i poručnik i njegovi vojnici morat će odustati do jutra. Poručnik, očito izgubivši i zadnje trunke svoga vojničkoga mira, stane i sam trčati i pretraživati okolinu. Iza jednoga smrijeka najednom stane, zaurla, pozove tumača k sebi. Tumač mu se u tren nađe do nogu, a Nikica u prvi mah pomisli kako je uistinu našao padobranca.

– Što je, gospodine poručniče? – pitao je zadihani prevoditelj.

– Drek! Drek je! – urlao je i dalje oficir. – Čistite i ne pitajte gluposti, zar ne vidite u što sam nagazio? A na što sam u ovoj zemlji i mogao nagaziti… – mrmljao je za sebe ljutiti poručnik. – Živio Ciko i njegove smokve! – reče naglas Nikica, ali ipak tako tiho da je samo on to mogao čuti te kao strijela jurne u smjeru prijevoja i uvale.

Tumač je sluganski oblijetao oko poručnika, brao lavandu i kadulju, skupljao u ruci metlicu i neprestano ponavljao:

– Sad ćemo mi to, gospodine! Sad ćemo mi to, gospodine!

– Brže, brže! – vikao je poručnik, otresajući nogom.

– To je također očit dokaz da je on bio tu… – govorio mu je prevoditelj. – To je svježe, gospodine poručniče, on je sigurno negdje tu…

– Ne brbljajte gluposti, nego učinite nešto!

– Da, da… Sad ćemo mi to, gospodine! Samo jedan čas!

Tumač je držao u ruci metlicu od grančica lavande i kadulje i tražio pogledom Nikicu.

– Mali! Mali! – zazivao je tumač.

– Dođi, očisti gospodinu poručniku čizmu! Mali!

Nitko mu ne odgovori. Osvrne se i na drugu stranu, ali Nikice nigdje.

– Pobjegao je! Gospodine poručniče, mali je pobjegao! – izvijesti prevoditelj gotovo jedva čujno.

– Čistite, što čekate! – zaurla oficir na tumača, a onda povika: – Halt! Halt! – i nakon toga ispali nekoliko hitaca iz pištolja u zrak.

XXIII.

Vrući je mjesec srpanj. Prođe i *Ilinštak*. Teče i peta ratna godina, tisuću devetsto i devedeset peta. Svesrpski protuhrvatski rat sveudilj traje. Hrvatska vojska i Hrvatsko vijeće obrane danomice napreduju oslobađajući i osiguravajući hrvatske ljude i krajeve.

– Spremni su oni… strila nebeska… za sve okršaje… jesu, dakako, prava je to vojska postala, prava oružana sila… ja vam to kažen, nego, strila nebeska! – razmišlja tako, zadovoljno i glasno stari Mikula Martinović, govoreći sam sebi – …spremni su oni danas obranit i… – smijući se slavodobitno, tako da ga može čuti i susjed mu Bartul – …*obranit i zadnji pedalj hrvacke zemlje.* Da, da…

Stari kapetan Mikula Martinović namjestio se i drijema u srpanjskomu hladu svoje stare konobe. Ovo mu je nekako, *najdraže misto na ovemu svitu*, za popodnevni odmor. Naravno, istodobno pućkajući oblačiće dima iz svoje nagorjele lule. A kapetansku kapu zabacivši na potiljak, te mu služi kao udoban jastučić na naslonu pletene klupe, daru njegova prijatelja Grge iz opuzenske Podgradine. Na stolčiću, nadohvat mu ruke, bukara je bevande, kojom Mikula taži žeđ, pijuckajući s vremena na vrijeme.

Vrata konobe širom su rastvorena tako da u konobu k Mikuli Staromu dopire lagani dašak maestrala s mora, što se šumoreći nabire oko barka i njegove bracere *Kapetan Mikula Mali.* U braceri je, na zvizadnu, u velikomu poslu, kapetan Mikula Mali, sav predan uređivanju brod za skoru plovidbu. Znoj mu se slijeva niz preplanulu kožu, koju hladi morem iz bujola, kojim upravo polijeva bukaportu, koju onda pomno briše starim jutenim krpama.

Baba Marta, kao i svakim danom, u ovo doba, laća se poslova ređenja kuće, posebno posuđa i pokućstva, nakon što su svi iz kužine izišli, a nitko do nje ne zna tako pomno i u miru sve te posle posvršavati. Tako drži baba Mikule Maloga. Popodnevni je mir i ona je sama u kući te se može radeći neprestano moliti svetoj Margariti i ostalim svetcima zaštitnicima, za život i zdravlje njezina sina Nike.

Tomica, majka Mikule Maloga, još nije stigla s posla iz ratne bolnice u Metkoviću, gdje odlazi svakoga dana i otkud donosi najnovije, povjerljive vijesti, naročito one vezane za Četvrtu gardijsku brigadu Hrvatske vojske. Istina, često donosi i povrće, krumpire, a s jeseni i mandarine, što joj pripremi njezina majka Lucija. Ali nikad još nije uspjela saznati gdje joj se muž trenutno nalazi, ni vrijeme njegovih iznenadnih posjeta Bristu i svojima, najmilijima. A oni sve vijesti pomno slušaju, uz šapat, što zahtijeva did Mikula Stari, a sve zbog njihova susjeda Bartula, oca onoga vojnoga prebjega.

Niko Martinović, hrvatski branitelj, sada s činom bojnika Hrvatske vojske, nije se ništa promijenio, osim što je postao šutljiviji i promišljeniji u donošenju odluka. I dalje voli svoju Tomicu, svakim ratnim danom sve više, kao i sina svoga, nasljednika plemenite kući Martinovića i *najlipšega broda na svitu – Kapetana Mikule Maloga*.

Susjed im Batrul, kojega Mikula Stari gleda, kao da ga ne vidi, virka svejednako iza svojih škura i pokatkad, onako s prozora, govori o svome Tonću, koji je sada već će druga godina djelatnik pri veleposlanstvu Republike Hrvatske u Rimu i ima velike mogućnosti postati diplomat u Parizu, a još vjerojatnije u Bruselju ili Brusselu, odnosno Bruxsellesu.

Kum Mladen Veža, otkad je 18. srpnja 1993. sagrađen pontonski most na Novskome ždrilu, te tako nadomješten stari srušeni most i ponovno uspostavljena kopnena veza hrvatskoga juga sa Zagrebom i ostalim dijelovima Hrvatske i Europe, dolazi češće u Brist. I uvijek navraća najprije kumu Mikuli Staromu i njegovima, a potom otključava svoja kućna vrata. Tako bi i ovoga ljeta.

Did Grga i baba Lucija što nestrpljivo iščekuju svoga jedinoga unuka, kapetana Mikulu Maloga, i njegovo doplovljavanje na opuzensku rivu, a onda s trupom dida Grge k njima u Podgradinu.

Prijatelji kapetana Mikule Staroga, Ciko i Jerko, koji su mu prijatelji, ne iz ovoga našega braniteljskoga rata, *vengo iz onega*… – konta Mikula Sari – …u komu smo ratovali protivu uljeza na hrvatsku zemlju i more, protivu talijanaca i srbočetnika, s popom Đujićom pod šubarom s ukriženin šljukima na čelu, što su tili osvojit ovo naše hrvacko more i uzmorje… Strila nebeska! Je da mi nismo bili tu i branili i obranili sve do iza Palagruže i iza Jabuke… Ehehe… Mare nostrum!... Strila nebeska!

Prijatelji Mikule Staroga, Ciko i Jerko, dolaze u Brist svakoga ljeta otkako je Hrvatska spojena s pontonskim mostom na Novigradskom ždrilu. Dolaze skupa s unucima Jurom i Jerom, kako ih imenova kapetan Mikula Mali još prije njihova prvoga dolaska u Brist. Dolaze s djecom svojih sinova, koji su kao i otac Mikule Maloga branitelji u Hrvatskoj vojsci i Hrvatskom vijeću obrane. Ta trojica hrvatskih branitelja nisu se još sreli ni upoznali, kao što su Nikica i Jure i Jere, koji već treću godinu nastavljaju prijateljstvo djedova im, Mikule Staroga Martinovića i Jerolima Cikotića i Jurja Jerkovića.

– Ehej, stani, stani!... – Mikula će Stari, lupnuvši se po koljenu, kao da i nije njegovo – Ma, što s dicon? Nisu oni više dica – opet će kapetan Mikula Stari – ni ti mali Jure, ni ti mali Jere, i oni su isti ka i oni moj mladić, oni tamo što se peče na zvizdanu, moja uzdanica – kapetan Mikula Mali. Već su svi zagazili u petnestu! Eeee…

Vrućine su nesnosne i u hladu stare konobe. I mast se, čini se Mikuli Staromu, počela cijediti iz pršuta u najtamnijem i najhladnijemu dijelu njegove konobe. Rat i dalje traje, premda su oslobođeni hrvatsko more i otoci, ali još Hrvatska nije cijela, bez Vukovara, Knina i bez…

– Mikula! – dovikuje, prekidajući razmišljanje, djed unuku. – Ajde, ostavi se toga više, strila nebeska!... kolpat će te… čuješ li?

– Dide… neka još, samo malo, i gotov sam.

– Ma, vidiš li kako je upeklo?

– Osjećam, dide, a zato je tu bujol mora, pa se ladin. Ne brini!

– Mikula Mali, poslušaj dida… nebuno je doba!... slušaj ga… – dovikne Nikici susjed Bartul te hitro zatvori rebrenice svoga prozora.

– Pazi se, diko didova!... – čula se još, kroza zatvorene škure, poruka dida Bartula Nikici.

– Je, je… tebe će poslušat!... – promrmlja sebi u bradu Mikula Stari.

Mikula uznemiren Bartulovim miješanjem u Nikicine i njegove posle povika, tako da se to moglo čuti i dalje od Barulova prozora i bracer u kojoj Nikica ništa nije čuo zanesen svojim poslom.

– Ajde, u lad, čuješ li me, strila nebeska! Mikula!...

– Samo još ovo malo, na provi… i gotovo je… – odgovori Mikula izlijevajući more iz bujola, više po sebi nego po brodskoj provi – …dide, ne brini… skoro ću ja…

Mikula Sari, *pravo za reć*, uživa u živoj slici pred sobom, koju uokviruju širom otvorna vrta konobe, a u njoj unuk mu kapetan Mikula Mali priprema brod za njihove prijatelje Ciku i Jerku te Jeru i Juru. Oni su kao i svake godine najavili dolazak u Brist, pa valja pripremiti *Kapetana Mikulu Maloga*, kako dolikuje njegovu ugledu – *najlipšega broda na cilomu svitu!* To znaju i Jere i Jure, a kako onda ne bi zna i njegov kapetan Mikula Mali, koji ih je, sve to što znaju o brodu i o moru, *on naučija*.

Did Mikula potom svrće pogled s žive slike koju gleda kroz vrata konobe, na sliku kuma Veže, što ju je on, Mikula, sam *stavija u* škvadar *izdiljan mojon rukon*, i eto je kako već treću godinu visi uz kumovu škicu, onu odmah pokraj Krista Svevišnjega. I jedna i druga slave kapetana Mikulu Maloga!

– Neka ga u zdravlju poživi! – zaželi mu did Mikula, gledajući ga, ponosan, u braceri.

Nikica završi posao. Izlije iz bujola ostatak mora sebi po nogama. Ogleda zadovoljno obavljen posao te potom iskoči na mul krećući brzo k didu Mikuli u konobu.

– E, nije ti pametno po ovakvu zvizdanu… – dočeka did Mikula preznojena Nikicu.

– Mora sam dide završit posa… – brišući pot s čela – …kakvi bi mi bili kapetani i vukovi morski da jih sutra dočeka nespreman brod?!

– Ma, jes kako govoriš… ali isto moran ja malo mislit i na te…

– Misliš ti dide i te kako! Fala ti na brizi… – ispija punu buku vode, hladeći se njome.

– Mikula, znaš da te je lipo naslika kum Mladan, pogledaj!

– Dide, nema dana da mi to ne kažeš.

– A što ću, kad je tako!

– Kad će se kum Veža vratit?...

– Otiša je u Zaostrog, ima nekoga posla s fra Jurom…

– Znaš dide, baš mi je lipo slušat kuma Mladena kad govori o Zagrebu.

– I o Vladku Mačeku!

– Da, i o Stipici Radiću, i o Hrvatskoj bratskoj zajednici u Americi i…

– Je, je lipo… sve je to lipo… a o našin maslinama i o ono nešto loze što je ostalo u vinogradu dida ti, prandida, šukundida… pa o našen *Kapetanu Mikuli Malomu*… ne govorite ni riči!…

– Ma daj, dide! Tvoj Mikula Mali ti kaže, ako Bog da, postat ću povjesničar, a nikad se ne ću nazvat prodancem i nikad ne ću zaboravit svetinje koje su i tebi svete. Ni naše masline, ni naše loze, a kako bi moga zaboravit našu staru i najlipšu braceru. Onu tamo kraj našega mula, što sam je uredija ko za vinčanje, za svatove!

– Daj Bože da ti se ćaća vrati iz ovoga rata živ i zdrav!

– Oće dide…. vratit će se ćaća!

– Iz tvoji usta u Božje uši!

Ušuti did Mikula, motreći u šutnji unuka Nikicu, pa opet sliku kuma Veže, pa braceru što se ljuljuška tu uz njegov mul. Moli se za povratak sina mu Nike. I bi mu sve to nekako milo te onako zabrinuto počne misliti o budućnosti toga malenoga briškoga bogatstva, što mu je ostalo čitavo na pleću, njemu domaćinu obitelji Martinovića.

A unuk Mikula Mali predobro poznaje svoga dida, kako u dobru, tako i u zlu, sluteći njegovu muku, sjedne do njega, odmaknuvši *didovu knjigu*, koju je tu prije ostavio. Nasloni se uza nj, uz njegovu ruku, koja ga privuče nježno, bliže, k sebi.

– Dide, gledaj kako lipo *vihori* naša nova trobojnica na krmi!

– E… baš lipo ćuhta naš barjak hrvacki!

– Jeee… veselit će se prijatelji mi Jere i Jure, a ne će znat čiji je…

– Pa hrvacki!… strila nebeska!

Nikica se nasmija na tu tvrdnju dida Mikule.

– …pa valjda znadu?.. – i did se zagleda u Mikulu Maloga.

– Ma, što ti je… – još kroza smijeh odgovara Nikica – …nego, ne će znat čija je, kao što ni ja više na znam, jer su obojica lani donili po istu zastavu za krmu *Kapetana Mikule Maloga*! Pa ne zan ni ja čija je koja i čiju san stavija, Jurinu il Jerinu…

– E, Nikica, Nikica.

– Nego, dide, lipo si reka ono – ćuhta!

– Je. Je li tako kaže oni imocki Bracanin z Vrhgorca?

– *Korugva nam* ćuhta… *gremo mi puntari*!

– Ujević? Je li?...

– Je. Tin Ujević!

– Nikica, ali pazi, moraš uvik reć: hrvacki pjesnik!

– Pa, zna se da je Tin hrvatski pjesnik, dide.

– Zna se, zna se! Al zbog ovi koji su nan rat nametnili, moraš reć tako kako san ti reka. Jer, kako su oni nasrnili na Hrvacku, urlajuć ,,ovo je Srbija", isto tako oni zavijajiu laži o našin velikanima, ko što su Bošković il Gudulić ili Držić…

– Znamo za te njiove laži, i o književnicima i znanstvenicima.

– Je, al nji zanima naše more, oni bi se njega dočepali. Zato uvik triba reć…

– One lipe riči: Hrvatska, Hrvat, hrvatsko, hrvatski… je li tako, dide?

– Strila nebeska! Nego kako! To nan je oružje protiv te bratije. Ko što su bile puške, haubice i tenkovi na Južnohrvackon bojišnici, s kojima su naši mladići obranili Dubrovnik, Konavle, Popovo…

– I tvoj je Niko, dide, bija s njima! – istakne Nikica sav ponosan.

– Tvoj ćaća, itekako, Mikula moj, i svi hrvacki branitelji, kojima moramo bit vječno zafalni! Ne zaboravljaj to!

– Da, dide!

– Zafalimo Gospi Međugorskoj da jih i ubuduće čuva.

Did se Mikula prekriži. Unuk Nikica ga prati u šutnji.

– Lipo je to napisa… – najednom će Stari Mikula – …ko da je s nami plovija!

Ponovno pripali svoju lulu, koja se skoro izgasila, a onda je pućkajući ražaruje.

– Dide?

– E… Mikula moj!

– Raduješ li se što oni dolaze…?

– Ko i svaki put.

– I dici se raduješ?

– Da dica? A na jesen ćete u gimnaziju!

– Baš bi bilo lipo, da možemo, svi skupa ić u gimnaziju… u Zagreb! A dide?

– Ne brzaj Mikula. U Zagrebu ćete ić na sveučilište. Čekaj malo, daj da did bude uza te još zeru vrimena!

– Ma to san samo tako reka. – hvatajući mu se čvršće ruke.

– Ostaje, dide, tvoj Nikica uza te. I znaj, najmanje ću te dvaput dnevno ljubit – uz odlazak i po povratku iz pločanske gimnazije. I to svaki dan… upamti to!

– Osim suboton i nediljon! – smijući se, did će mu Mikula.

– E.

– Nikica, a što ti ne bi iša u Makarsku, u školu?

– Dide, vidiš… majka me ujutro vozi u Ploče, kad iđe na posa u Metković, a popodne se opet vraćamo skupa doma. Premda bi ja najradije plovija, do Ploča i natrag, s našin *Kapetanom*…

– To bi, sinko, bilo najlipše, virujen ti.

I opet se Mikula Stari mora baviti neposlušnom lulom, koju čisti, ispuhuje, pa umeće u nju novi duhan.

– E, strila nebeska! – uspijeva zapaliti lulu i duhanski dim zamiriše konobom.

– A prijatelji ti Jere i Jure, di će oni najesen?

– Pa reka si, da ćemo najesen u gimnaziju! A Jere kojega zanimaju knjige, a i sam nešto piše, on će u gimnaziju u Tomislavgradu.

– A Jure?

– Jure će u gospićku gimnaziju. Njega ti dide zanima priroda.

– Lika je raj za prirodoslovce!

Did Mikula uključi svoj stari tranzistor. Vrti po postajama, ali ne nalazi ništa važno što bi mogao slušati. Mikula Mali šuti naslonjen na svoga dida.

– Eto, strila nebeska!.. – isključi svoga staroga ljubimca. – Ko da i nije rat, o ničemu ni riči! Ma, što kriju od naroda, o čemu muče? Strila nebeska!

Onda se prihvati lule, pućkajuć i grleći svoga unuka.

– Kapetane, triba bi se malo prigrnit. Konoba dukčije diše, negoli brod na zvizdanu!

Mikula Mali ga odmah posluša te navuče majicu koja je bila tu pored *didove knjige*, a knjigu premjesti na stari baul babe Marte.

– Ne sklanjaj ti libar! Mikula… baš san se nešto mislija, o onomu kad smo se opet svi onako skupili, poslin nego san ja nadmudrija one Švabe na Hvaru – dade znak Mikuli da uzme knjigu. – A to nan je sve lipo zapisano u tomu mom libru…

– Znan dide i di je zapisano!

Nikica žustro lista *didovu knjigu*, tražeći dobro mu znanu stranicu. A kako je i ne bi znao, kada je toliko puta pročitao. Zna ih sve naizust i nikad mu nisu dosadile.

– I nako triba, upanti to, nadmudrit sve koji urtaju na naše more i na nas… i onoga posru tumača, koji jim je privodija i špijuna svoj narod.

– Evo je, dide! Evo, tu ste opet svi skupa. – podižući knjigu u zrak, pokazujući Didu stranicu o kojoj je govorio – Evo, stranica osamdeset i deveta!

– I sve što je tu zapisano gleda je i oni Inglez. I nek ništa nije razumija, al opet je sve zna, da smo tu

mi svoji na svomu... i da je otok naš i da ne smi niko nad njim vlada dok smo mi živi!... Strila nebeska!

– *Dok je tumač iza smrijeka čistio poručnikovu čizmu*… – Nikica započne čitati, misleći da mu did daje znak.

– Mukte im elitna vojska, srce i duša su važniji… – nastavlja Mikula Stari jednakom žestinom. – A oni su navrli silom u dušu hrvackon narodu… E, ne ćeš, strila nebeska! Ni Nijemac, ni Talijan, ni Srbin, ni Srbocnogorac, jednako ko prija nji ni Ugri il Turčini!...

Stara Mikulina lula ne dimi se više i on je stane tresti o naslon svoj pletene stolice.

– Dide? – Nikica će s otvorenom knjigom u rukama.

Vrućina je nesnosna, u hladu stare konobe čuju se kapi masti, što kaplju s ruba pršuta, u staromu maškaduru.

– Čitaj, Nikica, sluša te did tvoj!

XXIV.

Dok je tumač iza smrijeka čistio poručnikovu čizmu, a vojnici se skupljali oko njih, čuvši ispaljene hitce, Nikica je jurio niz brdo koliko su ga noge mogle nositi, prema uvali u kojoj su ga nestrpljivo iščekivali did Mikula, prijatelji Jerko i Ciko i uznemireni Englez. Noćilo se, a Nikica je trčao niza strminu kao da trči po čistoj ledini usred dana, vijugao je između stijena, između grmova, preskačući vješto sve zapreke na putu.

U uvali ga svi dočekaše zastala daha, ne vjerujući vlastitim očima, a opet svi neizmjerno sretni što bijahu u pravu vjerujući da će se Nikica umjeti izvući iz stupice u koju je sam ušao. Sretni što je uspio nadmudriti vojnike i umaknuti im. A ponad svega sretni zato što je Nikica ponovno s njima, živ i zdrav. Did Mikula ga je, šuteći stiskao u zagrljaju, mrsio mu kosu, a pri svemu tome držao je svoju glavu visoko ponad Nikičine kako ne bi Nikica zamijetio potočiće suza što su mu se slijevali niz obraze.

I ostali su stajali uz dida Mikulu i Nikicu i šutjeli. Bili su to trenutci u kojima se ništa ne može reći, jer se ništa od onoga što se u tim trenutcima osjećalo riječima nije moglo kazati. Šutjeli bi oni tako i dalje, da se Jerko prvi ne sjeti vojnika koji bi se mogli pojaviti u potjeri za padobrancem i Nikicom.

– Trebalo bi krenuti, dide, daleko je do našeg otoka… – obzirno ih upozori Jerko.

– Ih, dašta, kad se samo sjetim… – složi se Ciko. – Kako su me samo nažuljala ona pluta i olova pod provom!

– Ala, ala, ulazite! Strila nebeska, samo da mi to nikada više niste spomenuli! – glumeći ljutnju obrati im se svoj trojici did Mikula.

Kajić je odavna bi spreman, vesla u njemu pripravna, prova okrenuta prema moru, kako bi brže i lakše mogao isploviti. Ciko ga je čitavo vrijeme ponosno pridržavao uz obalu, a kada su svi ušli, onda je tek uskočio, odgurnuvši se što je mogao jače od kamene stijene nad morem. Kapetan Mikula Martinović odmah se prihvatio vesla i zaveslao snažno prema pučini.

– Strila nebeska, kako se uncut izvuka! – ponavljao je stari Mikula, još uvijek ne vjerujući da su nakon svega opet svi na okupu.

– Izvuka se, nego šta, nego se izvuka… – prsi se Nikica, pobjednički. – Nego ću stat skršteni' ruka i gledat kako će mi te obisit! A, ne, ne! Nema druge: kad je voda grlu, valja plivat! Ili se topit, a Ciko?

– Uf, i te kako! Ne spominji… – ogleda se Ciko okolo, a uokolo sve more, iza njih već u velikoj daljini ostao je Hvar.

– Ma, šta vi znate, strila nebeska, balonje jedne, ma šta mi vi znate… – sve tiše i tiše se nadmudruje s dječacima did Mikula, sve tiše jer shvaća i sam da njegove riječi nisu posve točne, da ti njegovi dječaci i previše već znaju za svoje godine.

Kapetanu Mikuli ovoga puta bilo je lakše, pomagali su mu veslati i dječaci i Englez, tako da su već pred zoru stigli do pustoga otočića, do skrovite uvale i bracere. U uvali su svi spavali osim Andre, koji je cijelu noć probdio očekujući kapetanov povratak. Podigao se i odmah izvukao na palubu, čim je još iz velike daljine čuo zvuk vesala.

– Vi ste, kapetane Mikula? – tiho je zazvao Andro prema barci što se približavala. – Ja sam, Andro, ja! – odgovori Mikula glasno, pa doda: – Budi sve, odmah se parćiva! Donili smo pumpu, ali bi mogli brzo za nama i morski psi! Zato treba što prije partit!

– A jesu li s vama i dica, barba? – sa strahom i još tiše zapita Andro.

– Dašta, strila nebeska, a di da bi ta magarad bila nego sa mnom! Ne mogu se od nji' ni anci malo maknut!

– Diži se, narode ustajte! – odlane Andri, pa zaviče još jednom radosno: – Dižite se, vratija se kapetan, i djeca su s njim! Odmah se kreće!

– I saveznici su s nama! – poviče Nikica, pokazujući prema engleskom zrakoplovcu.

– Živjeli naši saveznici! – uzvikne Ciko.

– Ala, dosta toga slavlja… – brunda stari Mikula. – Treba požurit, treba što više odmaknut! Ala, ala… brže!

Navikli već na svakakve nedaće, svakakve jade i nevolje, ljudi brzo poustajaše, pokupiše svoje stvari, ukrcaše se na brod. Nije im bilo žao prekinutoga sna, dapače, obradovaše se kapetanu Mikuli, dječacima, savezničkom pilotu.

– Ajme, Jerko, ajme meni, sinko moj, jadna ti sam ja s tobom! Pa di ste nestali, ma kako ste mogli tako nešto učiniti, jadna ti sam ja s tobom… – naricala je Jerkova majka kao da joj u zagrljaju nije živ i zdrav sin, već kao da ga je ponovno izgubila.

– Dobro, mamo, dobro je, ne plači više – umirivala ju je Jelica. – Pa evo ga, vratio se, ajmo dolje u štivu da se kapetan Mikula opet ne naljuti!

Grane kojima je bila maskirana bracera pobacali su u more, izvukli su sidro, a za to je vrijeme, uza sav umor, kapetan Mikula Martinović zamijenio motornu pumpu za ulje. Sve je bilo spremno za polazak. Stari motor nije se dao odmah pokrenuti, ali ipak nakon nekoliko pokušaja kapetana Mikule zabrekće, a onda nastavi ravnomjerno raditi. Za kormilom je bio Nikica. Bracera lagano krene prema izlazu iz uvalice, opraštajući se od pustoga otočića koji im je u nevolji pružio utočište i sigurnost. Sivko i ona druga dva magareta s njim ispratiše ih, gledaše za njima sve dok krma bracere ne zamače za rt uvale.

– A sad uzmi pravac prema Visu! – dovikuje Nikici iz strojarnice did Mikula.

– Već smo na pravcu prema Visu, daj punom parom, dide!

– Dobro, dobro… evo, je li dobro?

– Bravo, dide, dobro je!

– Uh uncute jedan! Ko te ne zna strila nebeska, skupo bi te platija! – izlazeći uza stube iz strojarnice govori stari Mikula.

– Ima bi i zašto! – ne da se Nikica.

– Dobro, dobro… Samo tako drži, samo tako nastavi, kapetane Mikula Mali! Dobro je! – više za sebe govori stari Mikula, zadovoljno motreći svoga unuka za kormilom bracere.

Englez, kojega su smjestili u kormilarnicu, zahvaljivao se Mikuli i Nikici na svemu onome što su za njega učinili. Nikici je pružio još jedinu mu preostalu čokoladu, a Mikuli kutiju cigareta. Nikica nije imao vremena, držeći kormilo, jesti čokoladu, a sve da je i mogao pustiti iz ruku kormilo, ne bi bez Jerka i Cike dirao u nju. Smatrao je da je to nagrada koja pripada svoj trojici pa je zato odlučio sačekati dok se ne pojave njegova dva prijatelja. Did Mikula i Englez zapalili su po cigaretu i s velikim zadovoljstvom povlačili dimove, klimajući pritom jedan prema drugome glavom, umjesto razgovora.

– Dide, dide Mikula! – uletješe u kormilarnicu Ciko i Jerko gotovo zapomažući. – Brod, ratni brod!

– Ma što, strila nebeska! Zar već dolaze?

Izjuri na palubu kapetan Mikula, zagleda se u smjeru koji mu pokazaše Ciko i Jerko, i zaista u daljini, na samom rubu mora i neba, nazirala se sjena broda. Nije bilo dvojbe, znao je pouzdano kapetan Mikula: njemački vojni brod je pred zoru kretao u potragu za njima, za engleskim padobrancem.

– Jerko, ajde brzo doli u štivu, neka ti Andro da strojnicu! – naredi kapetan, bacajući nedogorenu cigaretu u more.

Jerko otrča odmah bez ikakva pitanja. Mikula se vrati u kormilarnicu.

– Okreći iza škoja! – zapovijedi Nikici.

– To je unda prema Korčuli, dide, a ne prema Visu… – čudi se Nikica zapovijedi.

– Samo čini što ti ja govorim! – otrese se Mikula.

– Dobro, dobro… – prihvati Nikica.

Jerko se vrati zajedno s Androm.

– Daj strojnicu! – reče kapetan i ispruži ruku prema Andri.

– Što će vam, barba? – ne razumije Mikulina zahtjeva Andro.

– Trebat će mi! Daj! – kaza Mikula, zagledavši se u daljinu, prateći kako im se njemački ratni brod sve više približava. – Nikica…

– Slušam, dide – ne okrećući se odgovori Nikica.

– Slušaj, Mikula Mali… Jedino imam ufanja u tebe, samo ćeš ti moć izvest ovi brod! – tiho, gotovo šaptom, ali ipak posve čujno i razgovijetno govori Mikula.

– Dide…

– Muči! Ja ode zapovidam! Slušaj i radi onako kako ti budem reka! Razumiš?

– Ne razumim, dide, ja ne ću… – plačući govori Nikica.

– Nego šta ti oćeš?! Oćeš li da svi poginu?! Svi ovi ljudi na brodu, oćeš da pogine i Ciko i Jerko, a? Tija bi možda da pogine i Andro i Englez, i Jelica i svi… Oćeš li to?!

– Ne… ne ću ni to, dide… – jeca i kroz suze govori Nikica.

– Unda šuti i čini kako ti ja govorin!

– Dide, čuvaj se!... – pomirljivo će Nikica.

– Dobro Nikica, ne brini, tu smo mi, ne će se didu ništa dogodit. – nastoji Andro utješiti Nikicu.

– Što je, pa ne će did nikud otiš? – obrati se i Ciko Nikici.

– Ništa vi ne znate, ne znate vi moga dida…

– Niko – opet će jednako strogo did Mikula. – Uzmi pravac prema Korčuli, kako sam ti reka, pa uz školj, a kad pasaš puntu, onda drito prema Visu!

– Dide, u'vatit će te, pazi se… – grca u suzama Nikica.

– Uncute moj, ne boj se ti za dida! Čuvaj mi se ti, moj veliki berekinu! I pamti sve šta ti je did uvik govorija…

Slušaju ovaj razgovor između Mikule i Nikice jednako i Andro i Ciko i Jerko, ali i jedan i drugi i treći od svega razgovora razumiju koliko i Englez koji sve to čuje, ali niti jedne riječi hrvatskoga ne zna. Shvatiše o čemu se radi tek onda kada kapetan Mikula uđe u kajić sa strojnicom u ruci, odveže ga i zavesla u pravcu odakle im je ususret dolazio njemački ratni brod. Svima je dah zastao, svi su samo buljili prema kajiću i kapetanu Mikuli, ali nitko nije ni riječi progovorio. Jedino Nikica nije okretao glave, jedino je on čvrsto stiskao kormilo i prigušivao suze, držeći se strogo pravca koji mu je odredio did Mikula. Odsad je bracera, i svi na njoj, u njegovim rukama, i o njemu će ovisiti hoće li doploviti do cilja ili ne. A sigurno će doploviti cilju, znao je to Nikica, ukoliko bude do u sitnice ostvario upute kojemu je dao did Mikula.

– Vratimo se! Okreni kormilo! – tresao je Jerko svom snagom Nikicu, molio ga i preklinjao, ali uzalud, Nikica je i dalje strogo držao zadani mu pravac.

– Poslušaj nas, okreni, Nikica, Niko! – preklinjao ga je i Ciko, ali svejednako uzalud.

Na sve je to Nikica, nakon nekoga vremena, odgovorio:

– Jerko, tu doli, u tom škafetu, u toj ladici je sat… vidi koliko je uri!

– Prošlo je četiri i po… – odgovorio mu je Jerko i opet zatvorio ladicu.

– Skoro će svanit. Mi iđemo oko pet-šest milja. Ako sve bude u redu, mogli bismo bit u viškoj luci do podne… – govorio je Nikica Ciki i Jerku, ne okrećući glave i kao da sve to sam sebi govori. – Iskrcat ćemo narod, odmorit ćemo se do večeri… A kad se sunoća, ako 'oćete, možete sa mnom natrag…

Jerko i Ciko radosno zagrle Nikicu, prihvate se i oni drugom rukom kormila, ne rekoše ništa, nestrpljivo iščekujući Vis.

Andro i Englez i dalje su gledali prema kajiću i kapetanu Mikuli, sve dok bracera ne zađe za otočić koji zakrije i kajić i ratni brod u daljini.

Alem Korkut: *Tijelo* (snimio Marko Ercegović)

POEZIJA

Marija Lamot[35]

Čekanje snijega

Čekanje snijega

Raskošno kao barokna glazba
jesen zapahne sobe.
Otklanja prepreke
što nas dijele od minulog.
Šum lišća kao anđeosko krilo
spušta se na zaborav.
Umorne zmije misli bježe
u noćno skrovište.
Mrak sobe istovjetan središtu
svemira.

35 **MARIJA LAMOT** rođena je 22. prosinca 1959. u Krapini, gdje je završila osnovno i gimnazijsko školovanje, a filozofiju i sociologiju diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Bila je zaposlena kao profesorica u gimnazijama u Zaboku i Krapini, a od 28. 12. 2022. je u mirovini.
Objavila je osam zbirki pjesama: *Zrcala začuđena suncem* 1993., *Vrijeme radosti snijega* 1998., *Priprema za obiteljsku fotografiju* 2001. Pjesme iz ove zbirke uvrštene su u antologiju „Off line – hrvatsko pjesništvo devedesetih" (*Quorum*,5/6, Zagreb, 2001.). Zbirka *Mrazove sestrice* objavljena je 2005., *Neprestano stvarima mijenjam imena* 2008., *Mjesto gdje prestaje prostor* 2012., *Zašivene riječi* 2016., *Kalendar sna* 2022.
Poeziju objavljuje u časopisima *Poezija*, *Tema*, *Riječi*, *Luč*, *Polja* te u emisijama 3. programa Radio Zagreba (*Poezija naglas*, *Šest minuta poezije u šest*). Njene pjesme uvrštene su među 70-ak suvremenih hrvatskih pjesnika, u ***Panoramu der zeitgenössischen kroatischen Lyrik*** (Most/The Bridge, DHK, 2018.). Piše prikaze pjesničkih zbirki suvremenih pjesnika. Filozofske stručne članke objavljuje u časopisu *Metodički ogledi*. Suautor je udžbenika *Etika* za 1. razred gimnazije, 2003.
Članica je Hrvatskog društva pisaca i Hrvatskog filozofskog društva.
Dobitnica je književne nagrade „Vesna Parun" za 2019. godinu. te odlikovana Redom Danice hrvatske s likom Marka Marulića.

San o zimi

Žene bijelim rupcima
unose mraz u napuštene
duplje očiju.
Započinju zimski period.
Kalendar je prekršio
pravila vremena.
I ptice su se zasitile sunca.
Zima je sigurnije doba.
Ledeni svijećnjaci
u crkvama
na seoskim grobljima.
Stisnute povorke promrzlih ljudi,
pokrov magle, pomirenost.
Stabla granama uspavljuju noć.

Razlomljena slika

Povremen snijeg na ekranu
ukazuje na loše vremenske prilike,
oslabljene veze.
Vode rascjepljuju brda.
Hladnoća lašti metalni šiljak sunca.
Dijete nogom razgrće snijeg.
Osamljen duh prostora.
Zračne mase oblikuju krila
putujućoj slici.

Promijenjen govor

Prognane riječi teško se snalaze
u zimskom periodu.
Izgubljen govor
traži kartu povratka
nakon neuspjelog pokušaja
da opravda svijet.
Privija se uz ogoljela stabla,
molitvom šutnje priziva korijenje.
Balzamom snijega blaži rane.
Oplakuje riječi otpremljene u
krematorij računala.
Suvišne riječi zatočene u stvarnosti.
Posljednjim riječima
svetkuje promijenjen glas,
zanijemjelu samoću.

Gledala sam šumu očima slikara

Gledala sam zimsku šumu
očima slikara.
Na tamnoj podlozi pokisla stabla
i zelen krvotok među njima.
Bršljan je krao krv stabala.
Ovisno o perspektivi, vidjela sam
noževe zabodene u nevidljive godove.
To nije bila šuma, iskošene linije,
izbrazdane apstraktne plohe.
Iz blizine ponovno vidim stabla.
Uspravna silaze s brijega.
Životinje spavaju, slike su
snovi iz vremena bezbrižnosti.
Bjeloočnica snijega ispod zatvorenih kapaka.
U daljini čujem krikove ptica.
Malen automobil ugašen u vodi.

Mušice

Ljudi zalijepljeni za stvari,
mušice sitnih duša
na mračnim staklima.
Uzdasi mrtvih životinja.
Nerazumljiv govor, nedostatak pjesme.
Gubitak radosti.
Šumskim stablima pridružena tijela,
puna grba, puna posjekotina.
Zrak se puni smolom
ranjenih korijena.

Izgažena noć

Izgažena noć na zaleđenoj cesti.
Lavež pasa s lijeve i
s desne strane prazne šetnice.
Prijeteće zvijezde vise na nebu
kao kuglice u okićenim sobama.
Iščupana ruka nije uspjela
prosipati snijeg,
očistiti prijateljstvo.
Samoću bez jamstva.
Osmijeh Boga u daljini.

Naranča

Večeras je naranča gulila
koru prstiju.
Suhe grančice bačene u vatru.
Vjetar je u dalekom
planinskom domu
pjevao tužaljku.
Oči su padale
umjesto snijega.

Razdaljine

Ptičja šutnja uranja u maglu.
Razdaljine, među glasovima,
među riječima, zaglušuju pjesmu.
I vlakovi se ne čuju u paperju snijega.
Ne zna se kamo odlaze,
ni tko su putnici.
Zalutali snježni ljudi
brzim koracima preskaču pruge.
Piju snijeg u šumama.
Miluju ranjene tragove ptica

Bogdan Arnautović

Kopna zemlja

PROVINCIJSKI VLAK

Kolona dabrova prelazi željezničku prugu na osami. Putnički provincijski vlak stoji na otvorenoj pruzi već 17 minuta. U vlaku je 346 putnika i nitko ne zna kako s dabrovima. Koje su im navike, što ih plaši, u što vjeruju, kakve pjesme vole…? Jedna odrasla djevojka nalik mojoj majci grli svoju majku. Autistična je i ide na liječnički pregled. Ona zna sve o dabrovima. Smije se grleno i neobuzdano. Nosi majicu s natpisom *Slađa od meda*. Pogled joj nije od svijeta kojeg dijele suputnici. *Plesno grmlje* kaže kišna djevojka i kroz prozor pokazuje na kolonu dabrova. Ustaje i pleše po vagonu. Njena se galaksija otvara poput mog uma na zabranjeno znanje. Iz sunčanog sata njene ruke prolama se nebo, cvrkutavo kao turska ženska odbojka. Ova pjesma objašnjava zašto svakog jutra ulazim u ovaj vlak. Ova se pjesma čita uz upaljenu svijeću od voska, spravljenu u dolini dabrova. Pomaknem li ovu pjesmu; izmjestim li piramidu ove pjesme iz ležišta ma i za milimetar/dva dobit će na tajanstvenosti, ili se urušiti i vlak će krenuti.

CEDULJICA

U suton, za meditacije uz čaj, označene
cilikom mjedenog zvona, dok preuređujem
popis želja na jednom od mjesta iz sjećanja,
kad počne kišiti i žabe iziđu iz kraljevstva
jedna ptica što zna letjeti unatrag gura
ceduljicu ispod vrata molitvene dvorane.
Ceduljica klizi kao troakar u kravi ili
ključ u bravi.
Sud anonimne težine o meni tvrdi:
krhkiji od periske i orašastog ploda;
neosporni nasljednik plamteće među
dubokim disanjem ostalih zvijezda;
koristan, čak neprocjenjiv, premda
plahutav dok raste usporedo s maslačkom
i planinom.., a ja možda tek ponešto znam
o stihu kojim se liječi mikrob iz tla i ne
više od toga.

TOČKASTE KOROZIJE

Moj otac je umro uvjeren da Zemlja
nije okrugla. Moja majka je umrla
uvjerena da vještice nisu nadnaravna
bića jer žive *vrata do*.
Moj ujak je umro uvjeren da se pašnjak
odmara nakon što vuk zakolje cijelo
stado. Moja baka je umrla uvjerena da
harmonij klavira počinje crnom tipkom.
Moj djed je umro uvjeren da salamura daje
naknadni okus svemu što se lomi poput
pilećih prsa…
Točkaste su to korozije u tananim ljudskim
pitanjima moje obitelji.

SAMOĆA

Izišla si na nekoliko sati.
Prijam? Svečana sjednica?
Godišnjica tvrtke? Dani kruha?
Dan darivanja tkiva?
Maskenbal? Koncert???
Ne koncert, kultura nas
ne razdvaja!
Samoća je dozrela u
desetak minuta. Kuća
je prazna. Svaki se
centimetar soba, laviranih
sivom sepijom, čini kontinentom.

(vele)GRADSKA

Vasku Popi

Razmetljivo je kleknuti
pred djevojku.
Osim ako ti unuka
ne trči u zagrljaj
nasred šetnice
ispunjene ljudima.

VINSKI PODRUM

S početka noći u ovom zamršenom klupku
otvorenog tlocrta vedri smo, razboriti,
dostojanstveni. Zaneseno i živo, naširoko
pričamo o globalnim fenomenima, Oortovom
oblaku, Krivom Rihu, o neizleglim bubicama
dudovog svilca u ženskim njedrima. Humor nam
je promišljen i nenapadan. Stopala ustegnuta
da propuste mrava. Granice se ne prelaze.
Docnije, vino nas hvata, uzima pod svoje.
Sve prianja što nas se dotakne. Jednosložne
riječi ulijevamo u estuarij višesložnih. Rahli i
meki poput riječnih obala zaplićemo jezicima.
Posežemo u svoj sublimni dio gdje leže rana
sjećanja. Govorimo uglas s ponekom suzom
čujnom kao tuča niz oluke. O jednostavnim i
poniznim listopadskim svecima; lanenom platnu
bez grudice tamnog; zrakama sunca izlomljenim
pokoljima istočnog svijeta. Riječi su nam u toj
zasićenoj atmosferi sirove i bezazlene. Vino
ravna naše vriježe i provalije, sva zakrilca
hrapavosti. Kad se vrčevi u boji bukovače
isprazne mi i iz zidova sišemo vino. Iz našeg
će staleža netko jednom dosegnuti svetost
i ostatak svijeta pustiti na miru.

DODIR LOZE

Kad je svijet još bio savitljiv, a vinograd
nepodatan lijenim rukama bez vjere i
poniznosti pred trsjem. Kad je glasan šum
tresao grane na note *Male noćne muzike* /
Uspavanke cvrčaka / kako mladi očevi kažu.
Kad je poneka senilna strahota mijenjala
mizantropa u nekog tko čuje riječi u drugom.
Kad je metabolizam bio zahvalan na krepkoj
juhi, a perspektiva po dubini nudila tuču
praćenu olujnim vjetrom i poletan govor
pacifista. Kad su se i carevi saginjali da u
čast vinogradu krijes zapale, na livadi jedva
za dva nejaka kosca ja sam zametnuo prvi
cijep. Bliski dodir s lozom već na prikrajcima
lica, tamo gdje su titravi mišići nalik prorezu
u obliku slova eF, stvori nešto bez čega se vino
ne može spraviti.

SLANA/naselje na rubu šume

Jeste li vidjeli muškarce uz rub duboke
šume? Anakrono ponosne na težinu svojih
tijela. U kućama uz kvrgavu, izlokanu cestu
nedostojnu održavanja. Drvosječe na tlu
zasutom jagodama. Jutarnje tipove, nedostižne
poput u propanj gurnutog konja. Neprivlačne
dok ne uzmu sjekiru u ruke. A kad uzmu, lijepe
kao lovci na miraz. One što govore istinu i kad
ih Bog ne gleda.
Nedavno sam, na zavijutku magijski upotpunjenom
kamenom krajputašem, poželio biti spokojan
bez prirodnih neprijatelja, kao buba u dekolteu Hane
Blažević dok u atriju sisačkog muzeja sluša *Dreams*
Fleetwood Maca, pa sam uzeo sjekiru navoštenu
znojem i doselio u taj kvart na rubu šume.

RAT

Mjestašca kroz koja danas prolazim ne daju
tuđosti do daha. Na tandemu ukradenom ispred
Fakulteta za dizajn krunim, meljem taj zemljovid.
Zraka dnevnog svjetla poput sumnjičavog migranta
kroz stablo javora nosi vijest o sukobu. Počeo je
rat i pravi se da me ne vidi. Zaljubljen u zamračenja
polažem zastor na smak svijeta, postrance da ne
pokrije baš cijeli svijet. Novi je to poticaj.
Ukorijenjena navika dizanja duše gdje nije bila.
Zemljovid poput odrona nestaje pod pedalama.
Boje krovova u magli mijenjaju se, rumene pod
težinom tišine. Puževi kao napušteni ljudi s
rječnikom suhih riječi na *Dušni dan* leže u travi
uvučenih rogova; tako otkupljuju moje mane.
Rat bez malo svetosti nema izgleda.

Predrag Vrabec

Grude sunčane

*

Sedefna školjka se otvorila/zatvorila. Na obali nikoga nije bilo. Vjetar je udarao o stablo masline. Povijala se. Prkosila. Vjetar joj nije mogao ništa. Pustila je da joj malo mazi čvornato tijelo. Njezine grane pune plodova zaplesale bi. Zvuk valova, šumor masline spojili su se u predivnom suzvučju. Stazom dolazila je žena. Sjela pod stablo masline. Poput brazdi oranice kose su joj bile pletene. Bila je tu između zemlje i neba. Bila je grmolika. Lijepa. Oplahnuta tišinom.

*

Stvari su nemilosrdne, rekao je Isaac Newton. U pidžami. U pidžami od brašna. Hodao je pravilno. Poštovao je geometriju. Doticao bi se nevinosti dana. Zaogrnuo bi se njegovim misterijem. U ljepoti je tražio smisao. Sve svoje misli bilježio bi u crne bilježnice. Vjerovanje u mogućnost stapanja, sažimanja perspektiva u biću horizonta. Bio je blizak zvijezdama, galaksijama. Njegove oči bile su obasipane prašinom svjetlosti koja je dolazila iz daljina, iz dubina. Život mu je bio krivudava cesta. Bio je sklon iščeznuću, trajanju. Ophodila ga je bol. Prihvaćao je promjene, metamorfoze. Odlazio je u crkvu. Svim srcem prihvaćao je opojnost proljeća. Sobu mu je krasio vrč sa žutim cvjetovima. U gluho doba noći uplovio bi u ekstazu. Zamotao se u snoviđenju. Kičma mu je bila prožeta melankolijom. Težio je harmoniji, simetriji. Boravio je u krugu. U onostranosti. Putovao k ishodištu. Navečer bi se približio moru i ostao s njime do jutra. Izlazio bi iz nužnosti kao što je izlazio iz papuča. Vagao bi uzrok i posljedicu. Nalazio bi utjehu u prozirnosti. U crnim hlačama i bijeloj košulji stajao bi ispred kuće.

*

Malo. Malo svjetlo u daljini. Kao da se približava. Hladno je. Dah mi se smrzava na brkovima, na bradi. Lupam rukama o kaput krznen. Kapu vunenu nabijam na oči. Čekam. Čekam da mi svjetlo priđe. Nebo je prazno. Srce kuca. Ubrzano. Ne znam otkud, ali čujem pjev češljugara. U nosnicama mi miris lavande. Krhotine sjećanja odlamaju se. Zaustavljen sam u trenutku. Skoro će zajutriti. Vidim. Cvijeće. Vidim nju. Ne govorimo. Samo se gledamo. Blago. Blago se nasmiješila. Uzvratio sam joj. Uzvratio dodirom usana. Ruke. Ruke su nam se preplele. Svemir je bio s nama.

*

Iz dubine nogu raslo je vrijeme. Pokušavalo uloviti samo sebe no nije uspijevalo. Zato su brkovi vremena tako dugi. A da o jeziku ni ne govorimo. Kada pokušaš naći vrijeme ne možeš ga naći. Ne zna se njegova kućna adresa. Vjerojatno je negdje između neba i zemlje. Kada učiniš pokret prstom. Kada pomakneš trepavice. Ono je tu. Nasuprot tebe. Nevidljivo. Suputnici ste. Barem. Barem dio puta. Onda svatko ode na svoju stranu.

*

Boja zemlje. Boja zraka. Boja tvoga lica. Pronašle su se. Sažele. Mijenjali su se ciklusi. Prolazili eoni. Eoni. Kroz sve to kročila si. Kročila bosonoga. Konstruirala zrcalo. Zrcalo svijeta. Udomljeno u tvome oku. Bilo ti je devetnaest godina.

*

Zamijaukala je rano. Rano, rano. Po brkovima raspršile su joj se kapljice. Kapljice jutra. Na jedno jedino oko pogledala je. Pogledala svijet. Na papučicama mekanim. Mekanim. Prišuljala se. Prišla mi. Probudila me.

*

Zimi. Na grane drveća stavljamo rukavice. Klupe zamotamo šalovima. Tako nam je svima dobro. Tako nam je toplo u srcu.

*

Pečeni kesteni prosuli su se. Prosuli su se po zemlji kojom hodam. Uzmi ti koji kesten. Pojedi ga. Sladak je. Dodirni ga prstima. Dodirni mi moje lice.

*

Prolaz. Strasti. Vremena. Samoće. Gledamo u mjedene šalice. Tijela nam se isparavaju. Mirišu. Dijelimo dah. Praštamo si. Snivamo u pazusima. Ljubav nam je skrivena. U kutiji od crvenog sandala.

*

Iz ormara izvadili smo kaput. Svečan. Satkan od vihora. Pun. Pun glazbe. Pun poljubaca. Pun čuđenja. Uzdah dubok potreban je. Jedne noći. Jedne noći u pristaništu.

Dragica Reinholz

Pjesme

Ići dolje

U liftu glas iz zvučnika podsjeća
(Nakon što nas zatvori u svoj sanduk)
Ići dolje
Do tada je šutio

U malom prostoru
Ne razmišljamo duboko
Šavovi oko nas odrješito podsjećaju
Ići dolje
Pod zemlju
Smjestili su se kotači
Da još lakše odjurimo
Dolje

Plaćenika i pomagača u tom poslu
Uvijek će biti
Za malo brašna od kosti
Zbog siromaštva u duši i
Nekontroliranog prekomjernog
Kruljenja utrobe poradi vječne gladi
I totalnog mraka koji se širi

Zaklon tu ne pomaže
Netrpeljivost pruža otpor
Svakom svijetlom pokušaju

Ići dolje

Nitko ne zna koliko duboko
Otkad nema zemljanih podova

Divljaci

Divlje meso je sve tvrđe
Zbog guranja mišića uzbrdo
I utrke s još tvrđom
Koricom kruha

Jutarnja pjesma slavuja
Začudno guta
Tvrdu noć
I siječe divljake izišle
Iz pomahnitalog korijena
Za ljuljačke
S kojih kapi rose
Lete u utrobu oblaka

Bit će kiše

Rastopit će tvrdu koricu kruha
Oprati krmeljave oči
A tvrda srca u krvavicama
Od divljači

I dalje će
Lomit mliječne zube
I nevinost
Malih ljudi
Kojima ni trajni zubi
Ne pomažu da pregrizu
Divljake izašle iz plitkog korijena

Neba se otvaraju
Kao iz kabla lijevaju žabe
Divljaci rastu i krekeću

Duša

Lagana kao perce teška kao kamena stijena
U nekim danima gubi orijentaciju i kontrolu
I onda u zračnom balonu leti bezglavo.
U nekim danima je ne mogu iščupati iz dubokog

Tamnog bunara
Presušenog, nakon što su se sve kravice pokipile u loncima,

U posljednjim kapima pitke vode.
Mojih sto grama obješenih na rogove

Predaje se,
Transformira u kamenu stijenu zgrušanu u sebe

Da razbuca krajolik u času odrona

Jer ne znam spojiti dušu sa životom.

Kako ti je bilo

Zašto nema plača
Zdravog glasnog deranja
Iz petnih žila
Da raspori ustajali zrak
Koji je već počeo udarati
Na jajnike i maternicu
Tvrde kao magareća koža
Pred najezdom lajavih jezika
Baba
U crnim marama zavezanih na potiljku
Sela
Kako ti je bilo
Dok si namakala jajnike
U polumračnom bazenu
Sa raspuklim zidovima
Iz kojih su provirivale zmije

Kako ti je bilo
Dok si noćima pripremala zemlju
Da bude topla vlažna i plodna
A tvoj muž
Ju je otrovnim parama tuduma
Kiselio

Kako ti je bilo
Dok su babe šuškale jezicima
Jalova jalova jalova

Kako ti je bilo
Kad si ukrala sjeme
Iz tuđeg vrta
A ono se primilo u tvojem

Kako ti je srce izdržalo radost
I krivnju
Prvim plačem

Kiša

Neki ljudi ne vole kišu
Zagrijani na radnu temperaturu
Premještaju udove
Kao zatvorenici kamenje

Golim otokom
Transformiraju se u muhe
I zuje mojim prostorom
Jer za drugo nemaju formirane
Mape
Zato što misle da imaju krila
Misle da su nadmoćni
Da mogu pljuvati gdje požele
To i uporno rade
Usput se udružuju i množe
Izazivaju kvarnost i nalažu
Debelim crvima da plaze po
Kruhu svagdanjem

Volim kišu
Ne plešem, hodam
U sebe i oblake
Puštam noge u meku zemlju
I ja postajem meka
Dobro je da muhe
Ne podnose kišu
Da me ne zapljučkaju
Ovako razloženu
Kao kruh svagdanji

Klečanje

Čašice su ispraznile vodu u

Porozna klecala
Isparava na povišenoj temperaturi

Neriješene križaljke vraća nebu
Nebo možda zna
Ali šuti

Hipnotizirane oči
Cure kapilarno u crnu zemlju

Dežurne ruke ih skupljaju
Da ne zapnu za duboko korijenje korova
Usput susreću zaboravljenu zemlju
Napunit će dlanove
Voda će sih poškropiti
Pamti kuću iz koje je potekla

Sagibam se zemlji
Moj sram uzima otvorena
Molitvu sadim u gredice
Korov tretiram vrućom krvi
I nije nužno klečeći
Čupati kosu
Jer se previše vijori
Namazana regeneratorom
Nestašna je puno
Glavci
Mole da je ukrotim
Vežem
Ne,
Ne mogu iznevjeriti vjetar

Kod njega su rubovi oštri

Dolazak do ruba stola u kancelariji velikih
Očekivanja
Mladom Martinu grčevi u prsištu

Signaliziraju opasnost od ljutog čilija i
Straha
Za život bez gnijezda u prsima
Koje je oduvijek bilo mitsko vjerovanje
O sreći ušuškanoj u bank
Note
Komponirane isključivo za solo pjevanje
Po preporuci

Umirio se, ukočio
Ali ne može postati nevidljiv
Tu osobinu nema
Sanja bilje skriveno ispod stola
Ostavlja trag otpora i obrane
Kontraefektom
Izaziva agresiju ravnatelja rubova

Ti ćeš se meni prijetiti
Ti smrdljivo
Malo crno ispod nokta!
Martinova tragedija

Na rubu halucinirajućih fotografija

Plavog neba
Obilazi dnevne novine velikog
Grada

Kosa je porodila tugu

U parku sa djevojčicom
Vidjeh veliku pticu u letu
Vidjeh bijelog leptira
Na rascvalom žutom maslačku
Vidjeh kako se djevojčici na vjetru
Vijori duga kosa
Čuh smijeh i strujanje

Pitah se kakva je tvoja kosa
Ispod,
Je li zbunjena
Tek je počela rasti
Nježna kao paperje
Završila je u dubokoj tami

A još je živa,
Živa je još

Gdje si sada prijateljice moja
Imaš li vrijeme
Za ljubav
Čime vijoriš(kosa je ostala tu)
Možemo li u mojoj praznini
Sagraditi prostor od ovog sada

Osamljena sam
I mislim da je mlada kosa
U boli
Porodila moju tugu
I mislim da je najgore prošlo
I mislim da si dobro
Prijateljice
Dušo

Kotač

Vrijeme mi je netko
Nekad davno objesio na kotač
Prije toga je vjerojatno slobodno klizilo
I nitko sa sigurnošću ne može znati
Da li se je vrijeme prvo zakačilo za kotač
Ili obrnuto
Pronalaskom osovine okreću se još brže
Love brzinu svjetlosti
Usput se prilagođavaju na mučnine
Savladavaju strah od velikih brzina
Rotacijom oko vlastite osi
U vlastitom dvorištu mogu se dogoditi
Kobni sudari

I

Ubiti svačije vrijeme i nestati
Negdje u svemiru
Na nekoj okrugloj zvijezdi
U jajetu ili

Sjemenu

Jutarnja kava

Što se događa sa gutljajem
Kada prijeđe put
Izgona
Iz svjetlosti u mrak

Prosipa jutro
Kofeinom pomete noć
Snove sakrije u zaborav
Svakim novim gutljajem
Utrobi viče
Budite se
Moje crno na vaše crno
Zove Dana
I upoznaje nutrinu sa imenom
Koje sjeda i čeka gutljaj
I veli dobro je unutra

U svjedočenju

Stalnog procesa
Selekcije i razgradnje
Na osnovne elemente
Koji me u konačnici spajaju
U sreću ispijanja jutarnje kave
Sa voljenim Danom
Na zajedničkom jastuku

Senka Slivar

Pjesme

BALETAN

Promatram lelujanje visokih trava
Kosa mi je podignuta u punđu
Tek nestašni uvojak dodiruje rame

Ne remeti mi pogled u tišinu
Sve možeš učiniti bez riječi
Možeš disati iza mene
Spustiti jagodice na ušnu resicu
Zanjihati naušnicu
I prateći odsjaj zlata
Pokretom baletana nastaviti ples
U polju žita i makova

Ja ću ostati gdje jesam
Budeš li znao –
Zemlja progutat će krik

FLAMBIRANJE

Molim te, draga, spavaj gola
tvoja je koža pod mojim prstima svila
ni dah ne želim između nas
između nas neka vrišti samo ljepljiv
šerbet od znoja
karameliziran kizombom
molim te, spavaj gola jer

Flambirat ću te, draga, dodirom prsta

Žudim

Pristajem – obuci samo gaćice
da ti mogu dočarati haiku

U vrtovima
dok jorgovan na vratu
rosi ti ušku…

FLANIRANJE DUHA

(Hommage A.G.M.)

Ne birah cilja,
već grančicu koja mi zape za razgolićeno rame
prihvatih ko putokaz,
ta ostavila mi je na koži trag.

Kiša je rosila gondolijere, rubove listova
i utihla krila ptica,
a moja su stopala ostala suha
pored velikog platna s puno boje
i natruhama zlata uz Senu.
Kosa nesputana,
ko koraci na perzijskom tepihu,
kao rasuti biseri strgane ogrlice
oble, zadovoljno nasmiješene gospođe
što pred ogledalom hodi u podsuknji, napudrana.

Istovremeno,
svjetlucala se rijeka i mjesečina u njoj
na praznom tanjuru *flaneura*
koji je u džep spremio bijeli oblutak srcolik,
Domovine znamen.
Istegnuo vrat,
bedrom umirio tijelo violončela
i mekim pokretima omotao noćni zrak
na melankoliju gudala.
Sve zemno i nadzemno ušutjelo je zadivljeno,
samo su šuštali i pištali šumovi
u mlačnoj noći šumske nimfe
začarane, zavedene.

Valjda kroz ogrebotinu na oblu ramenu
uđe i neka ludost u mene
i povede me za mirisom drvenkaste note
u šumu, na mahovinu,
da legnem ošamućena, opijena
i jednostavno se predam uz stablo kestena.

KRUGOVI

Vrte se ljudi u krugovima
koje su iscrtali jedni za druge
drhtavima tankima gustima
dosadnima uobičajenima stezajućima
sveotimajućima

Nebo boji krugove vedrinom
plavilom plavi tintom produbljuje
indigom preslikava od istoka k zapadu
sa sjevera prema jugu
dotičući mora prelijeva se u tirkizno-zeleno
podvlači pod valove pjenuša
zazlati kapljom sunca i napuni čaše šampanjca
prije nego se ugasi dan
a Slikar sve boje slije
na horizontu odmotanih krugova
ispruženih pred san

Pospimo svoje Sada prahom mimoza
poskliznimo se na bobice tise
otpustimo

MOŽEMO SE…

tetošiti šapatom
mamiti u čipkastim prostranstvima
ofirati neobuzdano
gaziti bosonogi grožđe u kacama
ložiti vatru pružnim gredama
zijevati kao ptice od topline
prelijevati gutljaje blagdanskog vina
topiti snijeg stražnjicama
utiskivati otiske na rasparano platno

ako zaboravimo bijela bespuća
prije i poslije nas
i razlijemo svoje boje
usta na usta

NAJBOLJE ZA MENE

Vrijeme je za
staviti na stol čuvane stolnjake
rasparene tanjure
preostao escajg iz prošlih vremena
upaliti svijeće na svijećnjacima po uglovima
obuti papuče s puno paunova perja
zaogrnuti vrat damski posut sjajnim prahom

U blještavilu naušnica
neka se ogledaju sva lica u prolazu
s kojima sam bacala kamenčiće uz put
sada ih bacam u trnje
da mi se ne posklizne stopalo

Znam –
najbolji put za mene
moji koraci pronalaze sami

PENTHOUSE NA AN̂ĐEOSKOJ ADRESI

Puno soba
različitih oblika spojenih vratima
vode u krug
gotovo da se izgubiš u prostorijama
visoko iznad grada u magli
vidik oslobađa zatvorene misli
ipak
čeka se sunce i proljeće
treći je dan trećega mjeseca godine koja završava na tri
anđeoski brojevi
razaznajem poruku

Stan je samo kukuljica razapeta između glavica čička
a ti si stvaran
mogao bi me spasiti na vrhuncu zriobe
gaziš strminom ne mareći za rosu i vlažne niti paučine
koja se hvata za tvoje gležnjeve
opliće ti prepone i traži put
želi ući u tvoje sjemenovode

Imaš muda prijeći crtu
rekla sam samoj sebi
svjesna da ih imam i ja
samo ako se popnem do gore požarnim stubama
unatoč fobiji od visine

Na jastuku u radničkom penthouseu
zvonila su zvona kao na zvoniku katedrale
slaveći novi dan
glasno
a ja sam kao toplo pecivo u gladnim očima
bila željena
i
pojedena – slasno

PLUSKVAMPERFEKT

Za razumjeti što ti želim reći
ne trebaš znati gramatiku
ne hvataj se za glavu
i ne kolutaj očima
nema potrebe izvrtati vrat lijevo-desno
palucati jezikom uz koštice od bundeva
ili se zadubiti ispod naočala
ni u novine
ni u knjigu
nego u videoigricu
seriozni su to izgovori s *levelom*
imaju (malo)građansku taktičku težinu
dosežu pluskvamperfekt

Ti bješe
jako važna karika između mene i mene
i kad je pod silinom
tvoje taštinske strategije karika pukla
našla sam se na mekanoj travi očiju uprtih u vedrinu
i
more slobode

PODVLAČIM MISAO

Podvlačim flomasterom zeleno-fluorescentnim
da mi uđe u vidokrug čim se približim telefonu
„Nitko nema pravo upravljati tvojim životom
sama odabireš mjesto, vrijeme, ljude...“

Kiša pljusne i zalije me
snijeg se poigrava mojim čizmicama u kutiji
vjetar me potjera s osunčane terase –
tko sam ja da im branim mijene njihove?

Tako i vi
koje sam pustila u svoj život
zahvalite što smo ovdje
ne brinite za mene
ni za noć ni za dan

Probudili smo se –
imamo priliku za ljubav

S KOLOČEPA

Miris lovora puni mi pluća.
More nošeno burom.
Gusta aroma mediteranske smole i bilja.
Sol mi vlaži lice.

Radosnim okom zaronim u modro nebo, tirkiznu lučicu. Dodirnem hrđavo sidro na kopnu. Lijepo mi je biti ovdje, samo biti. Motar grli stijenu, a kao da grli svijet. I raste, širi se svakim dubokim udahom mojim.

Na rižinom kolačiću marmelada od šipka.
Darujem si nepce za još veću sreću.
Lovorov vijenac oko vrata pobjednika samo je za Druge.
Čarolija se rađa iz grančice s juga, u čajniku na stolu.
Povezujem nebo i srce zemlje.
Dišem.

ZIHERAŠICE

Postoje osobe i događaji
koje sam izbrisala
iz svih memorija i podmemorija
spužvom gumicom elektronskom brisalicom

Poslužili su da se popiknem
razgulim koljena
razbijem zube
prokrvarim usnu
zahvalno ih otpustim u bezdan
(neka im tamo cvjetaju ruže)
da ne popuju
ni ribama ni komarcima
slatkorječivi sveznajući svemogući
kovači zvijezda
brojači
godina i novčanica

Kada bi samo znali
kako mudra žena može stvoriti blago
neprocjenjivo
iz temeljito utvrđenih lekcija

Ziherašice gradivo prolaze
barem tri puta
Olovkom
Flomasterom
Životom

Omer Ć. Ibrahimagić[36]

Na ovaj način, čini mi se, moguće je voljeti

PELJEŠAC

Zlatan je cvijet u bokorima lavande i purpurne boguvile.
Vjetrom, tišinama i nebom, oblikuje doživljavanje strasti,
tvori nepatvorenu žudnju, zacjeljuje rane duša umornih.
Plijeni životvoran, poistiha se umiljava,
suptilni krotitelj snova uplivava u te.
Istodobno, umiruje osobnosti, zaustavlja u nakani i pokretu, čuva.
Dolce far niente.

Zelen, bijel i grimizan ne čini nelagode,
već, izvjesno je, pravi nenametljive spone.
Travama zastrt, ruzmarinom uzmirisan,
krhkima,
utiskuje i uklapa počela na mjesta što zamamna,
ko malo šta, tako nedostaju običnicima.

Uz njega se (pomislim a ne izreknem) sasma dozreli raspupavamo.

U zemlji bez kraljeva, poluotok okrunjuje, ali i kruni.
Nije, stoga, jednostavno ni posjetiti ga,
a siguran sam,
ni utrtog napustiti.

Posjet, naime, gosta tjera na radoznalost i traganje,
domaćina, pak, na uzdržanost, pristojnost i oprez.
Obojici, svakako, namjere razobličava.
Rastanak sa poluotokom iscrtava,

36 **Omer Ć. Ibrahimagić** (Tuzla, 1968.) ostavio je svoje pjesme, priče i putopise u više od 150 bosanskohercegovačkih i regionalnih časopisa, listova, portala i fanzina. Publicirao je knjige: *Boje Sunca* (2000.), *Šest bijelih mantila* (2007., zbirka pjesama ljekara-liječnika), *Ćilibar i perle* (2007. i 2008.), *Obične riječi* (2012.), *Vaša priča, naša knjiga* (2012.), *Poznavanje prirode i društva* (2014.), *Dobre godine* (2018.), *Pogled na moj svijet* (2018.), *Memento vivere* (2021.) i *Nevidljiva Bosna* (2023., s Mehmedom Đedovićem).
Primio je nagrade: „Mak Dizdar", „Fondacije za izdavaštvo", „Simha Kabiljo", „Dr. Esad Sadiković" (u dva navrata), „Marko Martinović Car", lista „Večernje novine" i udruženja „Mladi Muslimani". Bio je triput u užem izboru za regionalnu nagradu „Lapis Histriae", a jednom za bosanskohercegovačku nagradu „Musa Ćazim Ćatić". Antologiziran je za pripovijetku, kratku priču i pjesmu.
Član je Društva pisaca Bosne i Hercegovine i P.E.N. Centra Bosne i Hercegovine. Liječnik, radi u Klinici za neurologiju Univerzitetskog kliničkog centra u Tuzli. Doktor je medicinskih znanosti i redovni profesor (u trajnom zvanju) na Univerzitetu u Tuzli. Urednik je i dugogodišnji recenzent u domaćim i prestižnim evropskim medicinskim časopisima. Oženjen je, otac kćeri i sina. Živi u rodnom gradu.

po njemu što zasvagda ostaje i po gostu tragaču,
neku varljivu pomiješanost sjete i dragosti, punine i doživotne uskraćenosti.
Dakako, u sveživi amalgam, zbog kojega je stalnoočekujuće viđenje
poželjno i zazivajuće, istovremeno opominjuće i stvarno.

Na ovaj način, čini mi se,
moguće je voljeti.

TUNEL DINGAČ

Otok od mora dijeli, grožđe u vino pretvara.
Uči da ne budeš osion i nestrpljiv.
Kroz njega se, vozeći, ne možeš mimoići.

Stoga: upamti!
Vidiš li svjetlost na drugoj strani, ne žuri,
već, ko strpljiv čovjek,
sačekaj da te ona i obasja.

Potom, nagrađen,
klizni u utrobu zemlje,
u mrak,
pa nanovo, put do svjetlosti pronađi.

PASJI VAKAT

U šetnje izvodimo ulickane automobile,
čizme od nesretnih pitona i
neuspješne imitacije glamuroznih frizura,
zaboravljajući datume rođenja najbližih srodnika.

Zatrovane duše smirujemo najnovijom manikurom,
posrnule mozgove najmodernijim antidepresivima,
pirlitamo se preskupim parfemima,
dok se djeca oko nas drogiraju u smrdljivim kanalizacijskim ispustima.

Peglanjem lica pokušavamo prepraviti savjest
kako bi savršeno odgovarala ušminkanim biografijama
u koje i sami, već nakon nekoliko čitanja, počinjemo vjerovati.

Starci, ne naslutivši ljepotu koju je trebao polučiti,
odustaju od života i mriju,
mladi, ne doživivši ekvilibrij u sebi, zriju.

Religijom se, već dok traju, oštro dijele po mezarjima i grobljima.
Sele i odlaze, kopajući se u jednu te istu Zemlju,
i kosti se, u talogu godina, miješaju.
U životu podijeljeni, u smrti postaju braća i sestre.

Fina trava prekriva i dobre i loše,
korov nadsvođuje i pažljive i osorne.
Humke su svuda okolo, obrubljuju misli i poglede.

Ostaje samo gluha tišina u našim dušama
koju osjetimo tek pošto je naruši neki damar, neki zvuk.

Baš kao kad zabrinuti roditelji u iskonskom strahu zaustavljaju disanje,
ćuteći dah čeda.
A potom obestrašeni,
i udahnu
i izdahnu
i odahnu.

ŠTAPIĆ SANDALOVINE

Otvorim li prozor, dim se prema propuhu podešava,
briše se i nestaje u nevidu.
Pritvorim li okno, sljubim li ga, dim o sebi sam odlučuje,
modrim se rubom spram bezboja odvaja.
Od žige koja na kandilj sliči nastane,
mater koja ga je okotila-nadjača i proguta.
Ne odaje da je nekada bio žar i ne sjeća ninašta.

Miriše da bi dogorio, stopio se,
iščilio i smiraj u havi našao,
sačekao da ga vjetar sa sjevera raspuše,
ostavljajući pamćenje i nadu.

Koliko brzo će se sandalovina trošiti, zavisi puno od nje same.
I kako će se, kroz dim, izgnati iz tankog štapića,
što miruh oko sebe širi.
Tako sve,
dok oslonac ne izgubi,
dok se u prah ne rastoči,
dok joj ne postane tuđ,
dok se, zanavijek, ne rascijepe.

Jasan preobražaj.
Od crna štapića i plava dima,
siv se pepeo rađa.

Zatvorim li oči, izgubim li vidik,
dotaknem neku drugu formu.
Miris što me, poput perzijskog ćilima,
cjeliva, obujmi i prožme,
doživim kao vanvremenski.
Sabur nađem.

Zagrljaj, potraje li, čini se da drugačije nije ni bilo.
Ljepota prevari i mudroga i sijedoga.
Insan se, prosto, začas navikne na dobro.
Tako zaboravi *kako je uvijek na gubitku*.

Da sve, ko štapić od sandalovine, jednom nestane.

FINSKO KUPATILO

Miruješ, obmotan peškirom, na daskama koje život znače.
Zaliješ vodom škatulu sa vrelim kamenjem,
učas se para stvori, kao u triku mađioničara.
Zatvoriš oči, toplina te opkoli, zajmi i prokrči.

Taman bi da udahneš, vatra ti *spali* grlo.
Pokušaš nešto od vazduha uvući kroz nosnice,
al te hiljade fenova spriječi, skloni od onoga što si nakanio.

Već postaje opasno.
Ne mičeš se, ne dišeš.
Samo sjediš, znojiš se i urijetko, ko i svaki paćenik-duboko uzdahneš.
Gledaš tijelo kako se iscjeđuje i čudiš se šta ponovno radi(š) sebi!

U mozak i u oči, baš spram mjesta, uplovi slika džehenemska.
Sve gledaš, prestrašen, u pješčani sat što ga čuvalduz zidnim čini,
kako bi vidio koliko ti je još *preostalo*.
Posve iskreno vjerujuć da ćeš izdržati i ovo *uživanje*.

Iz kupatila u mislima izađeš prividno bezbroj puta,
a u biti tek nakon prvog pravog pokušaja.
Sve sliči stvarnom životu.

Imaš dvije oke manje, koljena klecaju, usne su spečene, jezik baš i ne osjećaš.
Oči su tvrdo skuhana jaja.
To ne smeta da budeš sretan.
Kucni u drvo.
Dobro je.
Izvukao si, očito je, živu glavu na ramenima.

Dok se poslije odmaraš niodčega,
pijuckaš toplu vodu kao da si bolestan,
osjećaš se kao da te je pregazila turska konjica.
Istodobno sažaljevaš hladne Fince i njihove užarene perspektive.

A znatiželjnike, ko pravi papagaj-prevarant,
bez imalo griže savjesti, upućuješ u brojne prednosti baš takvog pristupa životu.
Sebi iznova obećavajući da ti je odsad činiti samo dobra djela.
Jer, ako je ovako običnom smrtniku,
kako li je tek onima koji su odavna preselili i napustili ovaj vidljivi svijet.

OSMIJEH

Ameli

Osmijeh koji pokloniš neće tektako propasti,
niti se utopiti, rijedak, u besmisao svijeta.
Stići će na odabrano, zalijepiti se, dopasti,
dušu natopiti za tren, bez kolopleta.

Ljepota koju donese neće zadugo iščiliti,
niti postati bezbojna, nevidljiva, bez soka.
Proći će do srca pa se odatle raskriliti,
skrasiti se, za nezaborav, u dubinama oka.

Skriven pogled i stih će lavinu sjećanja dozvati, pa navesti prošlost da iznova posadi sjeme. Osmijeh će se, zaleđen, na toplu ljubav pozvati, poput starog zlata zasjati i zaustaviti vrijeme.

RP

Azri i Benjaminu

Neprestano plešem između puno ljubavi i premalo razuma,
neprospavanih noći i pospanih dana,
između neizmjerne brige i bezvremenih trenutaka ugode,
nedostatka strpljivosti i nebrojenih ponavljanja.

Živim između svakodnevnog prepuštanja
i vještačkog postavljanja barijera,
čestih promašaja i dragocjenih pogodaka,
između prijateljstva i autoritarnosti,
krutosti odgoja i stalne popustljivosti koju nameće novo vrijeme.

Pehlivanim između sloge i novca,
vremena sa Vama i vremena bez Vas,
između zagrljaja i povika,
kazni i pohvala,
savjeta i naređenja.

Pokušavam da se,
nevelik,
sažmem u Vas male,
da me popijete.

Ne dvojim da biste trebali naučiti poštenje,
ostati zdravi u tijelu, duši i glavi,
odrasti u ljude.

Samo tada mogu reći da sam postojao.

Ne ubijam pauke

Milijarde kilometara svilenih niti
Nije dovoljno da zapletu
Da ulove u mrežu
Tamnu sliku svijeta

Bubri nada
Zadojena upornošću sline
Da se uspne do svemira
U ruke vremenu,
Jer imati moć ostavljati tragove
Tako je lijepo
I ostajem bez riječi
Misliti
Da postoji nada
U naizgled malim luckastim stvarima
U mračnim skrivenim kutovima
Sobe i šume
U prostoru loše reputacije
Fleming je kihnuo
Sa rukama u džepu
U zdjelicu Petrijeva kruga
I otkrio snagu sline
Ne ubijam pauke
Jer se još ne zna
Kako probiti omote
Tamne slike svijeta
Zadojena nada
Čeka slučajnu snagu

Krunoslav Mrkoci

Nove pjesme

NALIČJE VJETRA

Kada sam hodio dalekim hodom
zemljama bliskim mojemu duhu,
nebo je procvalo.
Polja, livade zelene, pjevale su pjesmu
prepunu makova. Cvao je maslačak
kao plač maloga mačeta
u proljeće.
Oko, krmeljivo i suzno.
Plakali su vjetrovi, hladni
proljetni, ne štedeći oko.
Proljeće je doba okrutno;
doba umiranja.

U mirnome vjetru nepomično stoje
trave. Cvrčci ubijaju vrijeme zvukom
stvarajući mir; doba vječnosti.

Ljeto je na pomolu.
Dlakave uške mačke
u miru iščekuju budućnost.
Spokoj i nevinost života počinje
ubodom krpelja i buhe.

Čovjek i mačak gaje milijune bakterija
što ih ne znaju poimence, izgubljene
među milijardama sličnih.

Naličje je vjetra prozirno; lice mu
u razorenoj krošnji. Treptaj lista
u mirnoći zalaza.

Na rubovima, njeguje se
odsjaj zelenila.

SLIKE IZ RUJANSKE NOĆI

Zastrašujuća životinja
šuljala se krošnjama.
Sazdana sva
od lišća.

Podno punog Mjeseca
uz rasvjetu svjetiljaka
na tlu se vidjela
tek njena sjena.

Iz susjednog gradilišta,
iz ograđenog prostora,
čuje se nekakva buka.
Netko nešto uzima?
Sada, poslije ponoći?

Ili to pas čuvar baca
veliku goljeničnu kost
u smjeru Mjeseca?

SVE JE SPOJENO U JEDNO

U tvom bedru tigar
gricka latice divlje ruže.
Iz leđa mu cvate šipak.

Zavidna magnolija
ljubičastog cvijeta
dočekala je zimu
potpuno gola.

Prezimila je u tvom
trbuhu; isplazila je
u ružičasto proljeće
tvojih prepona.

Ponekad razmišljam
o svemirskim pojavama
neopisive gravitacije i gustoće
privlačnosti.

Venerina muholovka.
Opet nešto žvače.
– Kome zavidi magnolija?

Ružu na tvojim usnama,
snenim poljupcima ujutro?
Ili zimzelenim iglicama
smreke, na bijeloj plahti
naše ljubavi?

Sve je to previše patetično.
Za jednostavne stvari. Za jednostavne
poljupce, isprepletene mišiće
naših spojenih otvora za usisavanje
hrane i zraka.

LJETO, POSLIJE KIŠE

Golub je zapeo na mom tavanu.
Pustio sam ga van.

Cijeli dan, dok sam tipkao,
smetala mi jedna muha.
Potjeru za muhom smatrao sam
smiješnom i djetinjastom;
nedostojnom.

Vrapčići su se i ovog prijepodneva
žustro svađali u žbunju i na tujama.

Dok sam kopao, u namjeri
da izvadim stari betonski stup
međaš, što ga moj djed postavi,
zemlja je bila jako mokra.

U tlu su živjele velike gliste.

Pazio sam da ih ne ozlijedim namjerno,
ali nisam se previše zabrinjavao
ako ih ozlijedim i zgazim
slučajno.

Čokot sorte direktora, Izabela,
star oko šezdeset godina,
pustio je vitice i razrastao se
bujno.

Trava je prošlo ljeto rasla
naočigled.

Ljeto, poslije kiše.

U KRUGU OBITELJI

Upravo reže se
ploška kruha.
Kuhinjom leti
muha.

Ruka put muhe
poletjela; muha
odletjela.

To što nije voljena,
nju ne dira.

GNJAVATORKA (Ubojiti *spanking*)

Provela je sa mnom jednu cijelu noć.
I sada, ujutro, zato misli da smo
odmah najbolji prijatelji.

Dira me po ruci, kao da je ljubomorna
što tipkam, a ne bavim se
njenom malenkošću.

Stavlja se između mene
i ekrana.
– Pričekaj, nešto da napišem,
još mi je malo ostalo.

A onda, kada ga dohvatim
i krenem u akciju ...

Proradit će tad
moj muhomlat.

MUŠKARCI SREDNJIH GODINA

Proučavamo podrijetlo Hrvata,
i bitke posljednjega rata.
I slike golih žena, za uspjeh
muškoga zanata.
Eh, da sam Arsen, sada bih
napisao baladu. Amigo...

Dokle me doveo put, kamo
sam to stigo?
Još jučer bili smo u disku,
voljeli smo gužvu i stisku.
Sada, naš brod spustio je sidro i jedra,
čela naša nisu više vedra,
mlada nisu više naša njedra.
Amigo ...

O, kada bih barem još jednom
ja svoje sidro digo!

DODATAK

Sjajan i ulašten, površine poput
nehrđajućeg čelika, zrcalno reflektirajući,
tijela od titaniuma,
solidne duljine, preciznih 30 cm,
s dodatkom sitnih gumenih
ispupčenja
podno klobuka

probija se kroz gomilu
okupljene svjetine
bez stvarne želje
da se pokrene.

Ništa više – tek dodatak
u torbici dobro odjevene
žene.

ANONIMNOM PJESNIKU

Sve što čovjek treba je: hrana, piće
i krov nad glavom.
I malo zabave izvan kuće.

Što ti treba više? Mercedes,
Be-em-ve? Audi?
Sve to više samo će
tvojoj duši da naudi.

Sva su ta pretjerivanja ništa drugo
nego za tvoju dušu utvaranja,
za um zavaravanja
da si više nego što jesi.

Tehnologija, kompjutori, napredak:
sve je to ništa više nego
jedan običan raspadak.

Obmanjuj sebe, ako moraš,
da si slavan i vječan; ja znam tek
da si s tom vrećom kostiju svojih
vjenčan.

Sve ide svojemu kraju: pjesnike hrvatske
tamna zemlja krije.
Sve što je bilo jednom,
sada više nije.

Ne tjeraj me da te poštujem
jer si bio, kao, anoniman;
tek možda tašt i sebeljuban.

Prihvatiš li istinu pravu,
kruna ti s glave neće pasti;
s maglama vremena u travu
i tvoj će spomenik zarasti.

Mi nismo hindusi da štujemo
svete krave; teletinu tamanimo
k'o od šale.

Mi puk smo – hrvatski!

Ivan Koprić

Sretno ćemo se izgubiti

SANJAO SAM NARANČE

U berbi naranči
Bacali smo novčiće
Pismo – glava

Pismo – pospremamo naranču
U plitki drveni sanduk
Glava – rasijecamo naranču
Pa istisnemo gustu pulpu

Naranča kraj naranče
Sanduk na sanduk
Pulpu smo grabili golim rukama
Razmazivali po grudima i nogama

Narančine sokove na nama
Pohodile su pohotne muhe
Privlačili smo ose i stršljene
Obade i poneku omanju pticu
Na prsa su nam se lijepili leptiri
Uz bedra gmizale gusjenice

Netko je uzeo veliku naranču
Najveću i najtvrđu
Zaigrali smo košarku
Na jedan koš

Probijao sam se pognut
S narančom u rukama
Najmanji među robusnim igračima
Pokušao sam ispraviti leđa
Vinuti se prema košu
Ubaciti naranču kroz obruč

Nadjačali su me
Zatvorili mi prilaze
Stisnuli uz tlo
Sjeli na mene

Čuo se lom
Zvižduk
Fijuk
Raketa
Udarac
Zrak je izletio iz naranče

Rukama sam držao svoju glavu
Gledala je prema sanducima
Punima uredno složenih glava
Iz kojih je natapajući tlo
Pulsirala blijedoružičasta pulpa

SANJAO SAM PONIŽENJE

U vrućici
Hladne su mi ruke
Noge zebu

Tvoje riječi poniženja
Snižavaju temperaturu tla
Ukopan sam
Zaleđen

U naletima prolaznosti
Samo tvoje prolazne riječi žive
Kao zmajevi lošeg horoskopa
Bude me i žare u plućima
Duboko pod pleurom

Pluća brane toplinu mojeg srca
Filtriraju podle riječi
Tresu se i grče
Režnjevi cvile porezani riječima
Ubadaš ih do hilusa
Po brazdama
Po bronhima
Po alveolama

Prijatelju
Dobro da sam ponižen
Kaže Viktor
Da bih naučio tvoja pravila

Tragovi tvojih cipela
Nisu široki kao tragovi
Ranjenih rimskih vojnika
Nego mali i musavi
Kao nahoče iz posuđene budućnosti

U zadnjem činu
Rukovat ćemo se
Stisnut ću ti šaku
Led moje ruke
Prostrujat će u tvoje tijelo
Ja ću ispariti
Nestati
Odletjeti
Na zelenu granu
Ti ćeš ledom okovan
Ostati na vrhu
Kojeg si na prijevaru osvojio

SANJAO SAM GLAD

Nastojim je zaobići
Hodam bučno u cipelama
S drvenom potplatom
Pokrajnjim ulicama
Bez prave rasvjete
Pognem glavu
Usmjerim misli
Ne nešto neobično
Na nešto što će me zaokupiti
Poput koale koja čuva mlado
Ili tasmanskog tigra kako se šulja
Mislim o buci u ratovima
Među grčkim gradovima
U kojima je bilo normalno
Poubijati sve poražene muškarce
A žene i djecu prodati u ropstvo
Rasijecanje mesa i krikovi djece
Drže me dalje od pomisli na nju
Napokon mi na Krista Nazarećanina
Ide misao
I na Petra koji ga je prije zore
Tri puta zanijekao

Ne usudim se pogledati u nju
Tamo na osvijetljenom trgu
U restoranu
Ili na klupi kad bi me mogla
Nespremnog zajahati

Dišem dublje da hripanjem pluća
Nadjačam njezine zvukove
Dolje iz izdajničkih dijelova
Mojeg vlastitog tijela
Mašem rukama da ju otjeram
Ponekad se namjerno ozljeđujem
Kako bi me bol spasila

Sve su mi taktike slabe i neuspješne
Ma koliko se trudio ona me pobjeđuje
Svakoga dana izgubim igru
Promatra me kao veliki pauk
Iz noćne more
Prati me sa svih strana svijeta
Iz svih dijelova mojeg tijela
Najprije šušti
Zatim pišti

Na kraju vrišti
I ubode me

Otrov gladi me obuzme
Gubim razum
Nadzor nad sobom
Zaboravim na upozorenja
Na vlastite odluke
Na zabrane i pristojnost

Izobličim se u ogromna usta
Trčim za životinjskim plijenom
Zarijem zube u sirovo meso
Pijem krv koja izbija iz stabala
Koja otkidam rukama čija snaga
Nadilazi sva poznata ograničenja
Neutaživa je glad koja me
Svakodnevno savladava

Tjera me na paljenje suhe trave
Na vatru nabacujem grane i debla
I sam se bacam u vatru
Obično u prostranstvima stepa
Gorim dok dovoljno ne potamnim
Dok mi lice ne postane zaobljeno
Mrko i iznenađeno prijelazom
U siluetu današnjeg domoroca

Smirim se tek kad svoj odraz
Ugledam u blatnom ogledalu
Rio de la Plate

Tad utonem u san
Isprva miran i spokojan
Zatim nevoljan i neugodan
Demonski prije buđenja

Pogledam se u vodi
Opet sam bijel
I blijed sam
Izmučen

I sve se stalno ponavlja

SANJAO SAM PUTOVANJE

U bizantinskom gradu
U koji sam stigao
Ušminkanom starom limuzinom
U pješačkoj zoni
Šetao sam s nekim
Sasvim nepoznatim ljudima
Ulicom pored rijeke

Kad sam je prešao
Na drugoj me obali
Dočekalo šarenilo
Izloženih stvari
Trgovci koji čekaju kupce
I nasmiješena mačka
Naslikana na drvenoj podlozi
Izložena na vrhu jednog štanda

Kad sam skrenuo pogled
U pozadini sna čuo sam
Lupkanje šapom po staklu
Balkonskih vrata

Moj je bijeli pas ljubomoran
Na sve mačke
Čak i naslikane
Čak i u snu
Čak i nehotice
Budi me i kaže
Pusti mačke
Idemo u šetnju
Čeka nas novi
Šareni dan
Bez mačaka

SANJAO SAM OKRUGLICE

Noću se penjem
Staklenim stepenicama
Desnim kutom tvorničke hale

U tami stepenicama
Ne raspoznajem broj
Glatke su i skliske

Griju me odbljescima
Koncentrirane tame

Ne znam zašto su mi noge bose
Čudi me vlastita golotinja
Nezaštićen sam
Sam sam

Ako sam umro
Kako je moguće da se penjem
Jesam li umro u snu
Pa se tek moja sirota misao
Zadnja
Smrću iznenađena
Penje staklenim stepenicama

Kamo se penje
Kamo se penjem
Mrak je prekrio početnu plohu
Mrak ulazi u moje tijelo
Samo sam sjena
Što se uspinje
Staklenim stepenicama

Udaram o tvrdi strop
Gledam kroza nj
Proziran je
Prljav ali proziran
Staklen je
Neprobojan je

Gledam obrnute otiske đonova
S donje strane staklenog razdjelnika

Upirem pogled
Vidim listove ženskih nogu
Hlače i kapute
Haljine

Razgovaraju
Okreću se oko sebe
Okupljaju
Nazdravljaju
Piju pjenušac iz uskih čaša
Smiju se bahato
Grohotom

Shvaćam napokon
S gornje strane
Tvrdog staklenog poda
Uspješni su i sretni ljudi

Kakav sam onda ja
S donje strane
I tko sam
Jesam li
Zašto sam siva sjena

Masiraju me rasprskavajuće
Grudice mraka
Kuglice tame
Okruglice od tmine
Hvatam ih i gutam
Kao bombone od tamne čokolade
Bezokusne su
Suhe
Nejestive

Ljudima s druge strane
Mojeg staklenog plafona
Padaju zvonke čaše
Smiju se mrlje prolivenog pjenušca
Vrište krhotine stakla
Okrećem pogled opet prema dolje
Kako bih izbjegao slučajni pogled
Na njihovo rublje

Ne volim prljavštinu
Upirem pogled u svoja prozirna stopala

SANJAO SAM BOJE

Samo jutrima vidim
Boje čitavog spektra
Svih sedam na lenti

Danju se boje miješaju
Slabe i iščezavaju
Skupa s mišićnom snagom

Predvečer sve je sivo
Sive su plohe
Sive su ulice zgrade ljudi
Cvijeće u prozorskim teglama
Trava u parkovima

U sumraku i riječi na ekranu posive
Ne raspoznajem nijanse sive

Potkraj dana jednolično sivilo
Obuzima tabane prste i prsa
Abdomenska cirkulacija je siva
Sivi su prostor uzmaka
Prostor kajanja
I prostor obrane

Sivilo prijelaza u san
Dodatno usporava vibracije

Dlanove bogate bjelinom
Stavljam pod umornu glavu
Hiberniram do novog života
Do obnove svih sedam boja
Na ravnim plohama jutra

SANJAO SAM KIŠU

Noćas je padala kiša
Odozdo prema gore
Kaplje su prskale
Odbačene od ulica
Pločnika i krovova
Natrag u oblake
Koji su ih primali
Iznenađeni i nesigurni

Kihnuo sam i sam iznenađen
Pojavom obrnute kiše
A kapljice sline vratile su mi se
Naglo kao što sam ih izbacio
Natrag u usta
Zagrcnuo sam se
Poplavio i prestao disati

Pokušali su me staviti
U udaljen prokop
Daleko ispod svih
Odavno zauzetih humaka
Na strmini koja se nagnula
K tami olfaktivnog kaosa
Tijelo mi se ljuštilo
Kao osušeno deblo
U isušenoj pustinji
Dok sam se kotrljao
I poskakivao preko busena
Osmeđene trave

Pao sam i padao
Propadao
K Veneri
U potrazi za izgubljenim Suncem

SANJAO SAM DAN

Današnji je dan trebao biti jednostavan
Miran zimski dan zamrznut u sjećanju

Iznenada smo počeli ubrzano starjeti
Radnici su se vraćali svojim kućama
Svakakvi šljam popletao mi se pod nogama
Opasne opcije dobivale su razumno lice
Vrtjeli smo se u sve užim krugovima
Brzali smo brzacima ostarjelog jutra

Snijeg se raznježio pa skrutio i smrznuo

Moja je baka bila divna i jednostavna
Bila je vještica s granom posred leđa
Razgovarala je s ćosavim i ćoravim
Popravljala je limene karoserije
Vozila je Volkswagenov kombi
Iz kojeg su ispadala guščja jetra
Posred isprekidane bijele crte

Tako sam lijepo umro da mi je bilo žao
Što mi se to nije i prije dogodilo

SANJAO SAM PUSTINJU

Udara me sunce u potiljak
Prži mi osušene kapke
Pokušavam se ukopati u pijesak
Kao kornjača prije nego snese jaja
Pustinja se raduje mojem tijelu
Sipi uokolo i nada mnom

Rezervoar sam tekućine
Otok prepun hrane

U jatima pristižu škorpioni
Ispod oskudne flore
Izmigolje male otrovnice
Pa me svi skupa
Gledaju puni nade

Obnevidio sam
Napuhnuo se
Propadaju mi oči
Koža puca na udovima
Kuhana sam stara žaba
Krastača s malo sukrvice
Čije se rapidno sušenje
Čuje kao cvrčanje čvaraka

Iz dubine dine čujem glas
Stigao si napokon
Toliko sam te dugo čekala
Kao pustinja vodu
Kao smrt život
Kao umorna cesta zalutalog putnika
Budi moj samo moj zauvijek moj
Stopit ćemo se kao živi škorpion
I vrela smola na ukrasu
Kojim si okitio svoju dragu

SANJAO SAM GUBITAK

U prvom razredu osnovne škole
Izgubio sam tople rukavice
Hodao promrzlih ruku
Tri tužna kilometra

Pri drugom posjetu
U Sarajevu sam ostavio
Tople vunene hlače
Putovao sam u trapericama
Avion se tresao od smijeha
A ja od hladnoće

Na trećem zelenom polju
S dobrim pregledom širine Kvarnera
Gubio sam crvene cigle
I sive novčanice
Dobri moj neznanče

Nadam se da ću se i dalje dobro gubiti
Postupno i polagano
Na dijelove
Na organe
Na rate

Otplatit ću sve dugove
Sravniti stare račune
Podvući ravnu crtu

Ostavit ću i pluća u Salzburgu
Noge će mi ostati u Perthu
Jedna ruka u Bogoti
Druga u Pekingu
Trbuh ću izgubiti u Kairu
Srce u Coimbri
Jetra će se ohladiti u Cluju
Moju će glavu naći u Oulu
A žuč će se razliti Crvenim morem

Dobri moj stranče
Hladno mi je u tvom gradu
Ležeći uz zid zgrade
S gladnim beskućnicima
Još uvijek tragam za toplinom
Koju nigdje ne mogu naći

Zato ću kad sve izgubim
Dobri moj nasmiješeni prolazniče
Otići u pustinju pijeska u stalnom pokretu
Na hladnu zakusku pod suncem
Na topli obrok s beduinima u oazi
I na vrelo varivo od dehidriranih komadića
Sjećanja na konzervirane knjige
Čije bih stranice htio
S tobom listati

Hoćeš li sa mnom
Mogli bismo se zajedno
Sasvim sretno izgubiti

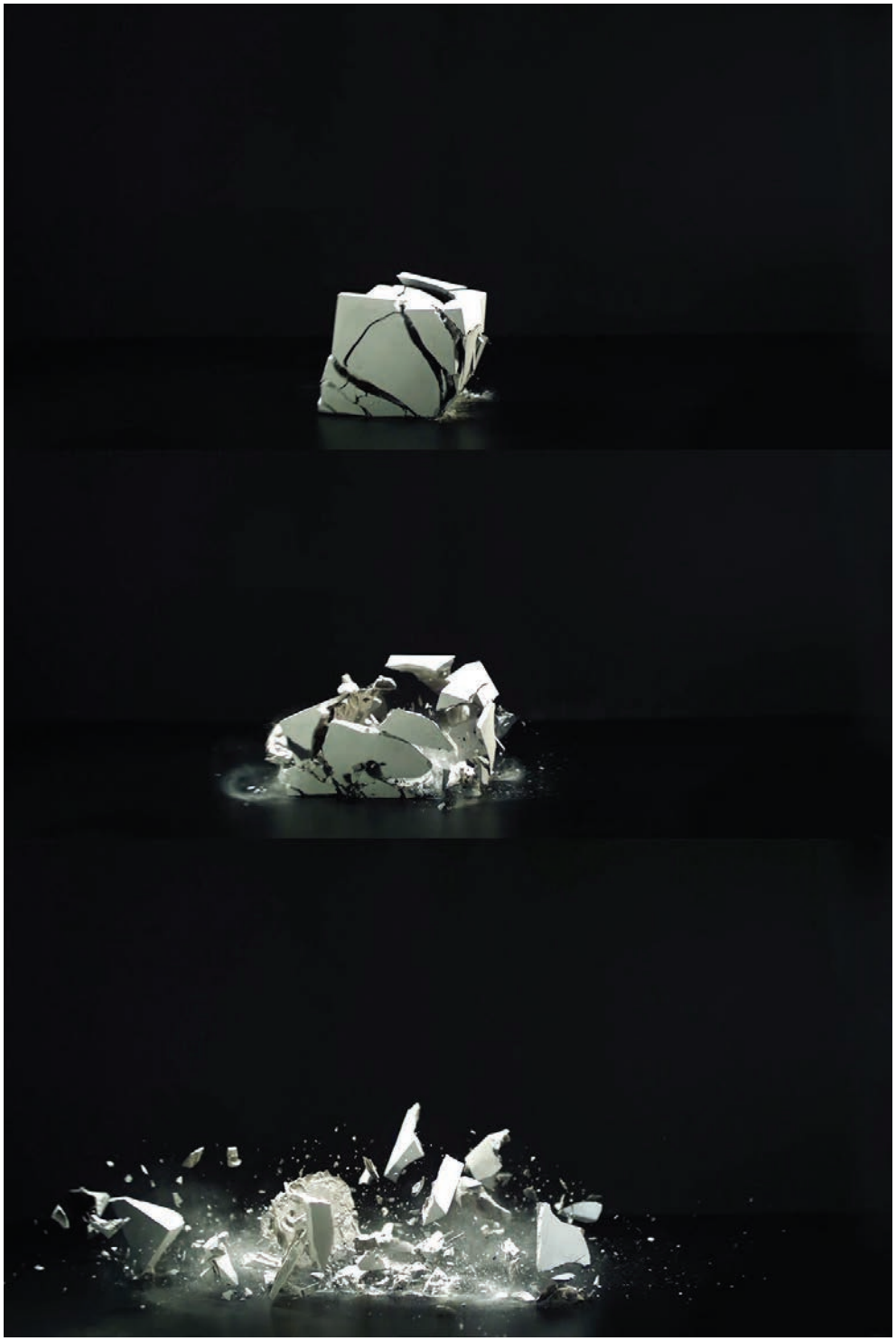

Alem Korkut: *Kocka*

PRIJEVODNA KNJIŽEVNOST

Brigitte Hamann:

Bertha von Suttner – jedan život za mir

Naziv originala: ***Brigitte Hamann: Bertha von Suttner (Une vie pour la paiž)***

Predgovor

Pred vama je prikaz života jedne žene s kraja 19. stoljeća, koju je tada dio njenih suvremenika smatrao utopistom, dok većina njena nastojanja nije razumjela. Slavni poziv ,,Dolje s oružjem!'' tonuo je uvijek u isto beznađe, gubeći se bez odjeka u Europi zapljusnutoj nacionalističkom groznicom, koja je htjela veliki rat, ismijavajući njena upozorenja nazivima ,,Bertha - Mira'', kao uostalom što su ismijavani i drugi napori žena toga vremena koje su željele ,,ostaviti svoj trag''.

Međutim, pozivi za mir krajem 19. stoljeća nisu nikako bili tek iskreni pozivi nekoliko izoliranih moralista. Oni su prije svega predstavljali veoma realističan odgovor na prijetnju koja je nastala tadašnjim razvojem tehnike naoružanja: eksploziv koji je izumio Nobel, borbeni plinovi, podmornice i vojna avijacija, pokrenuti prvi put 1911. godine u vrijeme Talijansko-turskog rata, pokazali su moć ratnog razaranja u prostoru, nepojmljivu do samo prije par godina. ,,Sve se uvećava za stotine, tisuće puta: brzina, vidljivost, razmjeri destrukcije'', pisala je Bertha von Suttner u knjizi *Dolje s oružjem* (*Die Waffen nieder*). ,,Vrijednosti milijuna sati manualnog ili intelektualnog rada mogu biti poništene u jednoj sekundi, na tisuće strašnih patnji mogu nastati eksplozijom samo jedne bombe.'' *(citat iz knjige Dolje s oružjem*)

Ona se suprotstavila tom modernom ratu koji, uz nove vrste oružja, neće biti moguće dobiti ni jednoj strani: ,,Neće biti završetka, konačnog rezultata rata u budućnosti: ničega

do iscrpljivanja dvije zaraćene strane!". Uzimajući ovo u obzir, Bertha von Suttner je shvatila nužnost da se sve radikalno promisli, odustajući od prakse rata kao političkog sredstva – jer ni jedan cilj ne može opravdati uništenje čovječanstva. „Žrtvovanje nekolicine u ime većine, može se još uvijek smatrati časnim i poželjnim činom, ali što znači žrtvovati sve za ništa, za nikoga? To bi doista bio vrhunac ludila."(BvS, Maschinenzeitalter (Doba strojeva), Dresden, 1899., str. 309).

Naspram takve jedne perspektive, potrebno je da ljudi usmjere sve svoje energije k uspostavljanju uvjeta za mir. Za Berthu von Suttner to ne znači samo bespoštednu borbu protiv Guillaumove* ratne mornarice II (*časnik Francuske ratne mornarice) i protiv izgradnje ratnog vazduhoplovstva, nego i borbu protiv svih oblika nacionalističkog i vjerskog fanatizma, protiv društvenih nepravdi i kršenja svih vrsta ljudskih prava, uključujući diskriminaciju žena. Ona se zalaže za radikalni obrat u načinu mišljenja političkih vođa, ali i svih drugih: tisućgodišnji ideal „ratnog heroja" treba konačno biti zamijenjen idealom „heroja mira".

Berta von Suttner, naivno misleći kako se čovječanstvo neprestano kreće k moralnom oplemenjivanju i kako se svijest neprestano progresivno razvija (u veoma slobodnoj interpretaciji Darwina) sa sigurnošću je tvrdila – unatoč svim razočarenjima – da je mir moguć. Njena smrt u lipnju 2014. godine poštedjela ju je gorkog iskustva Prvog svjetskog rata, toga „rata budućnosti" protiv koga je ona uzaludno potrošila dvadeset godina života.

Četiri mjeseca kasnije mladi je Stefan Zweig u tonu grižnje savjesti pisao svom prijatelju Romainu Rolandu: „Vi i ja, kao i toliki drugi, svi smo mislili da se ovaj rat može izbjeći, i upravo iz toga razloga nismo se dovoljno suprotstavili, dok je još bilo vremena. Često se sjetim sjajne Berthe von Suttner koja je govorila: „Znam, vi me smatrate sirotom ludom i smiješnom. Daj Bože da ste bili u pravu."(Romain Roland,Stefan Zweig, Prepiska 1910-1919, Albin Michel, Paris, 2014., str. 90.)

Godine 1918., nakon što je ovaj rat uzeo 10 milijuna života, Zweig će javno priznati: „Samo je ova žena, za koju su govorili kako nema ništa reći svijetu osim one tri riječi, samo je ona u potpunosti, u korijenu shvatila i izrekla najdublju misao sadašnjice. Ona se nije bojala zahtijevati ono što je naizgled bilo nemoguće. Ona jedina, bolje nego itko drugi, poznavala je ideju koju je utjelovljavala, ovaj gotovo tragično samorazarajući aspekt pacifizma, što znači da se nikad ne pojavljuje aktualno, suvišan je u mirno doba, a besmislen u vrijeme rata, koji u doba mira nema snagu, a nemoćan je dok traje rat. Ona se ipak prihvatila te uloge, poput Don Quichotta koji se bori protiv vjetrenjača. Ali, mi danas znamo ono što je ona oduvijek znala i zbog čega se mi danas ježimo, da vjetrenjače nisu tu da savladaju vjetar, već kako bi polomile kosti evropskoj mladosti."(Stefan Zweig u Neue Freie Presse, 21.6. 1918.)

Biografija Berthe von Suttner otkriva, osim njene angažiranosti za mir, mnoge druge aspekte koji joj daju upečatljive pustolovne crte. Njezin put od bezbrižne mladosti male kontese, preko godina kada je kao guvernanta zarađivala za život, oskudice koju je doživjela u Rusiji dok je čekala svoj prvi literarni uspjeh, do trenutka kada će najzad u pokretu za mir prepoznati svoju životnu misiju – kada će razmišljati o socijalnoj i kulturnoj realnosti 1900-ih godina i opadanja Austro-Ugarske Monarhije. Taj široki raspon pokriva ovo istraživanje, kombinirajući politička pitanja, pacifizam, literaturu, žurnalizam, feministički pokret, liberalizam, austrijsku aristokraciju i međunarodnu potporu, koja me ohrabrivala da prikažem život Berthe von Suttner u svjetlu njezine epohe.

Ovaj projekt može zahvaliti izuzetnom bogatstvu izvora: nasljeđe koje je ostavila sama Bertha von Suttner i njeni najbliži suradnici, Alfred Herman Fried (pok.), decenijama nekorištenog u knjižnici UN-a u Genèvi. Moja posebna zahvalnost konzervatoru građe dr. Werneru Simonu iz Carske i nacionalne arhive Beča, za njegovu stalnu i strpljivu pomoć. On i dr. Anna Benna, direktorica Arhiva dozvolili su mi ispise nekih važnih dokumenata pohra-

njenih u Genevi, što mi je uštedjelo vrijeme i sredstva za putovanja.

Moja zahvalnost ide i drugim arhivima i pohranama koje spominjem na kraju. Ali ipak, želim posebno zahvaliti austrijskoj i ruskoj Akademiji koje su mi omogućile 14-dnevno studijsko putovanje u Gruziju. Zahvaljujem Institutu Chota-Roustaveli iz Tbilisija, akademiku dr. G. Tsitsichevili i njegovim suradnicima, predavaču dr. Guram Tchocholenidse i gospođi Tamuna Mamissachvili, za njihovu gostoljubivost i bratsku pomoć. Konačno, želim zahvaliti svojoj kćeri Sibylle, prvoj lektorici rukopisa i kćeri Bettini na pomoći kod izrade indeksa.

Brigitte Hamann

(Beč, ljeto, 1986.)

Prvi dio

Mala kontesa Kinsky

„Mlada je Bertha bila prava gubitnica", napisala je u svojim novinama čuvena mirovnjakinja sa svojih 64 godine. To je bilo u vrijeme kada je radila na uređivanju svojih memoara* *(* Autobiografija Berthe von Suttner, Memoari, izišla je 1909. u Stuttgartu*) i razmišljanja o svome životu. Ona je bila mišljenja da ništa izvan njenog rada za mir nije vrijedno zanimanja. Mislila je da „istinska Bertha nije rođena za drugo nego zanimanje za svijet" kroz angažman za mirovni pokret.1 (1- Journal, 23. 10. 1907.)

Kada je počela svoj angažman u mirovnom pokretu Bertha von Suttner je već imala preko četrdeset godina. Više od pola njezinog života je dotad već prošlo. Čak se i sama rugala svojoj mladosti, kada je bila tek mala blijeda austrijska kontesa, te su godine imale nezanemariv značaj u pogledu načina na koji je ona kasnije djelovala.

Kontesa Bertha Sophia Felicita Kinsky von Chinic und Tettau ugledat će svjetlo dana 9. lipnja 1843. u dvorcu Kinsky, izgrađenom na rubu starog grada Praga, u jednom od najljepših građevina rokoko stila glavnog grada Bohemije. Prinčevi i princeze Kinsky bilježe jednu najzanimljiviju aristokratsku liniju Bohemije. Ispunjena je pobunama protiv imperijalne vlasti, konspiracijama i nasilnim smrtima čime svjedoči o ponosnoj aristokratskoj svijesti.

Najuzburkaniji period obitelj doživljava početkom 17. stoljeća: Ulrich Kinsky pridružio se plemićima protestantima koji su se 1618. okrenuli protiv cara i u Pragu bacili visokog carskog funkcionera s prozora jednog zamka, događaj koji je ušao u povijest pod imenom „Praško bacanje kroz prozor" *(defenestration de Prague),* što je bio okidač za tridesetogodišnji rat. Tijekom toga rata Wilchelm Kinsky bit će bliski suradnik Wallensteina, čovjeka od povjerenja kardinala Richeliea u Parizu. Ubijen je 1634. u Egeru, u pratnji Wallensteina i generalâ Illo, Trcka i Neumanna. Za više detalja, čitatelja upućujemo na Schillerovo djelo.

U sljedećem stoljeću Kinsky su se malo smirili. Nalazimo ih među ambasadorima, kancelarima, ministrima u carskoj službi. Ali je sigurno da su se dokazali u vrijeme ratova poduzetih protiv Frederica II. (Prusije) i Napoleona I.

Berthin otac također se upisuje u istu obiteljsku vojnu tradiciju. Bio je „carski i kraljevski general" i veliki dvorski komornik, međutim, nije bio čuven više od svoja tri brata, također generala.

Ova četiri generala Kinsky predstavljala su staru obiteljsku grofovsku lozu Kinsky von Chinic und Tettau, koja je mnogo revnije gajila ratničku tradiciju nego mladi naraštaji, kao što su princeze Kinsky. Mnogi su, dakle, članovi stare postave Berthine obitelji pripadali „Kinsky buntovnicima" o čemu su u Pragu ostale šokantne priče.

Praška palača Kinsky, rezidencija grofovske linije, bila je sve drugo osim mirne luke. Podsjećala je, prije svega, na ogroman hotel gdje su se spuštali članovi šire familije u prolazu kroz Prag, kako bi tu održavali svoje zabave u vrijeme „sezone". Ali prava rezidencija bio je zamak Kinsky u Bohemiji, od kojega ništa od

ostavštine nije pripalo Berthinu ocu, jer nije bio najstariji, odnosno glavni nasljednik, nego tek treći sin u redu za nasljedstvo te se bez vlasništva nad zemljom ili nekretninom, morao držati vojne karijere. Sa svojom obitelji nastanio se u jednom od brojnih prostora palače u Pragu. Tu će, a ne u središnjem dijelu, rezerviranom za prinčeve, Bertha doći na svijet.

S pravom se može pomisliti da dolazak na svijet s takvim jednim imenom i na takvom jednom mjestu nosi obilje mogućnosti i pogodnosti. Ništa od toga, jer novorođena nije imala oca : Franz Josef Kinsky umire kratko pred Berthino rođenje, sa svojih 75 godina. Iza njega ostaje udovica, mlađa od njega skoro pedeset godina. Ova se majka našla u ozbiljnoj nevolji u pogledu Berthine budućnosti: grofica Sophie Kinsky bila je ustvari ,,neplemkinja'' (*non nee**) ili ,,niža'' (*mise bas**), kako se i danas ima običaj reći kod austrijske aristokracije.

To je značilo da ona ne može pripadati u šesnaest krugova plemstva, čija pripadnost jedino osigurava jednakost po rođenju s ostatkom familije, čime se ujedno potvrđuje pravo biti pozvana na sve velike događaje dvora u Beču. Činjenica da je Berthina majka bila mlada dama von Körner, u srodstvu sa slavnim pjesnikom slobode Theodorom Körnerom, nije imala nikakvog utjecaja u očima prvog kruga visokog češkog društva.

Sve dok je njezin muž bio živ, mlada je majka– poštovanjem za koje je i sama imala zasluge – bila je, u izvjesnoj mjeri, zaštićena od izljeva neprijateljstva. Kada je umro, ostala je izolirana. Zbog njenoga buržujskog porijekla, preziru je kneževski i grofovski rođaci i odbacuju na marginu društva. Nikada nije bila prihvaćena kao član obitelji.

Nikad Bertha ne govori o ovim obiteljskim nevoljama. O svome ocu ne govori ništa, čak ni priče koje je čula od svoje majke. U svojim *Memoarima* (*Memoires*) ona spominje tek potvrdu o krštenju parohije Maria-Schnee u Pragu, što poznavateljima aristokratskih običaja dosta govori o razmjerima problema s kojima se obitelj suočavala: tom prilikom kum nije bio nitko od rođaka s prinčevske ili kneževske grane, nego njezin stariji brat, Arthur Kinsky, koji je tada imao šest godina i koji je nakon očeve smrti ustvari postao glava obitelji, dok je kuma bila služavka Barbara Kraticek. Mjesto krštenja, prelijepa crkva Maria-Schnee, nije bila tradicionalno crkva u kojoj su kršteni pripadnici visoke češke aristokracije, koji su krštenja tradicionalno obavljali u crkvi Thein, jednostavnoj samostanskoj crkvi. No, eto činjenice koju se ne može negirati: tu se nije krstio niti jedan punopravni član obitelji, nego jedno ,,kopile'' obitelji Kinsky.

To je porijeklo neizbrisiva mrlja za socijalni položaj kontese Berthe Kinsky. Do svojih posljednjih dana ona nije savladala tu ambivalentnost da je, s jedne strane aristokratkinja, a s druge buržujka. Bila je ponosna na svoje ime, i tek kasnije, kada je postala čuvena pod imenom baronese von Suttner, dala je da se urade vizitkarte s njenim grofovskim nazivom: ,,Baronesa von Suttner, rođ.* kontesa Kinsky''. Ponosno i s radošću to spominje u svom dnevniku nakon što ju je jedan od rođaka s grofovske strane oslovio s ,,ti''. U svojim *Memoarima* ona odaje također počast nekolicini članova obitelji Kinsky koji su održavali poznanstvo s njom i majkom. Jer u tome nije bilo računice niti za rodbinu niti za nju samu.

Svaki put kada se u svojim dnevnicima Bertha dotakne odnosa s ,,čistokrvnim'' Kinskyma, ona izražava osjećaj manje vrijednosti. Svaki susret s nekim od rođaka podsjetio bi je na njezinu inferiornost, koja nije bila pitanje osobne pogreške, nego nepotpunosti obiteljskog stabla. Koliko god se trudila i kakve god zasluge imala, nikad za svoga života nije bila prihvaćena. Za tu kastu nikakva vrijednost nije imala značaj, osim i jedino porijeklo stečeno rođenjem.

Evo što o tome piše Bertha nešto kasnije: ,,Austrijsko plemstvo… nije ni malo prijemčivo za modernitet, ne povećava se poput engleskih titula danih buržoaziji (peerage – dodjela titule od strane monarha); kod nas, njih deset tisuća prije čine jednu kastu nego klasu. Za njih je plava krv stvar vjere. Između srednje klase i

njih stoji cijeli ambis. No, oni prvi su koji rade, fizički ili intelektualno. Pa kako kulturni napredak nije drugo do rezultat rada, jasno je da misao koja vuče našu epohu pripada srednjim klasama. Sva ta misao međutim ne nalazi puta unutar tih deset tisuća, nego prelazi preko njih poput huka valova, neugodnih i prijetećih.“ Općenito govoreći, bila je to „blaženo neznanje svega što je pokrenulo našu epohu“, koje je upravljalo malim svijetom visoke aristokracije.

Ali usprkos svim nemilosrdnim kritikama koje je formulirala kroz cijeli život prema austrijskom plemstvu, ona nikad nije mogla zatomiti divljenje koje je imala prema starim vrijednostima, koje je oličavalo upravo to isto plemstvo, kao što je naprimjer izrazila u opisu jedne aristokratske rezidencije: „Tu su galerije s portretima njihovih kraljevskih predaka, tamo su dvorane s oružjem koje su nosili pripadnici cijele vojne komandne linije, tu su također prostorije za boravak visokih kruna. Isto tako, tu su muzeji s dragocjenim predmetima, pergamentima i dokumentima koji svjedoče o povijesnoj veličanstvenosti loze; sve to govori samo o snazi, prestižu i slavi. Od vrha nazubljenih tornjeva gdje se grb vijori na vjetru, do svodova donje kripte gdje u kamenim ljesovima leže stoljetne kosti, sve ukazuje na veličanstvenost loze koja na ovom mjestu vlada. Poštovanje nadahnjivano kroz stoljeća, pobožni drhtaj koji u svakoj duši budi vidljivi trag davno prošlih vremena, poštovanje koje se duguje melankoličnoj, ali časnoj veličanstvenosti prošlosti. Sav taj danak osjećaja koji život raskošnog dvorca punog povijesti pokazuje svakom posjetitelju, vlasnik duguje vlastitom rođenju, koje ga je učinilo nasljednikom i predstavnikom svih počasti pripadajućih njegovoj plemićkoj lozi. Počasti koje sami sebi pridajemo nazivamo arogancijom, no ne nalazi li se ovdje također neka vrsta pobožnosti?“

Kada sa svojih 64 godine, sada kao poznata mirotvorka biva pozvana u bečki dvorac Kinsky, ona gorljivo piše u svojim novinama: „Doručak kod Carla i Lili Kinsky i artistička šetnja po dvorcu. To nije ništa, sav taj feudalni zadah. Treba razumjeti da su oni konzervativni.“

Nikad za svoga života nije bila prihvaćena od te aristokracije koju je mrzila jednako koliko i voljela. Međutim, paradoksalno je da je u suvremenoj povijesti obitelji Kinsky – priređenoj povodom sklapanja braka princa nasljednika Monaka zabilježeno i grofice Marie Kinsky 1967. – zabilježeno da je Bertha – koja je bila slabo prihvaćena u obitelji, istaknuta kao najpoznatija u toj lozi. Zakašnjela zadovoljština s obzirom da je Bertha već stekla slavu i poštovanje nakon dobivanja Nobelove nagrade za mir.

Usprkos neprijateljstvu koje je ispoljavala okolina, majka i kći su jedna prema drugoj razvijale sve prisniji odnos. Bertha govori o „iskazivanju velik ljubavi majke prema meni i moje prema majci, čije ljubavi su tako velike da sam se za trodnevnog boravka u Beču satima sam jecala slomljena srca.“

Prema riječima Berthe, Sophie Kinsky bijaše „romantične i egzaltirane naravi“. S 18 godina kao kći kapetana carske konjice udala se za starog grofa Kinsky, kao za „dobru partiju“, odustajući od svoga životnoga sna da postane obožavana pjevačica. Jedan poznati talijanski maestro uvjerio je mladu djevojku „kako nikada nije čuo takav sopran kao što je njezin, nakon Grisijeve, Paste i Malibran“. No, njeni su joj roditelji zabranili odlazak u kazalište, koje je poštena buržoazija smatrala za „brlog grijeha“. Stoga je Sophia Kinsky cijelog života žalila zbog neostvarene karijere operne dive. Stalno je pjevala, u sobi mlade Berthe, ulogu Norme koju je podučio maestro. To je za djevojku bio „vrhunski izraz ženske hrabrosti i opernog umijeća. Druidska velika svećenica i grane imele, uzvišena strast: to je, po mom mišljenju, blistavi lik Norme, okrunjene šarmom čuvenih melodija i jednim božanskim glasom“. Tako zapisuje Bertha. Nije trebalo puno vremena pa da shvati kako njena draga majka nema baš tako izuzetan dar, jer nije napravila niti korak dalje od deklamiranja Norme i nekoliko laganih pjesmica.

Malo vremena nakon Berthina rođenja, Sophia Kinsky napustila je Prag i preselila se u Brno,

opskrbljena malim kapitalom i mirazom dodijeljenim od familije Kinsky. Prema tadašnjoj praksi u okviru aristokracije, sin Arthur, premda boležljiv, krenuo je u vojnu školu, udaljivši se od majke i sestre, koje će mu vremenom sve više i više postajati strane.

Razlog promjene adrese nije ležao samo u odnosima s obitelji Kinsky, nego i jer je Berthin tutor, grof Friedrich Fürstenberg, koji je prihvatio djevojčicu i njenu mladu majku, živio u Brnu.

„Fritzerl", kako ga Bertha nježno naziva u svojim *Memoarima*, bio je prijatelj i brat po oružju njezina oca. Kao i on bio je veliki dvorski komornik, brigadni general, i na kraju general divizije u Brnu. Kako je bio od roda moravskih grofova Fürstenberg, posjedovao je imanja i dvorce u Moravskoj, gdje je provodio tek nekoliko tjedana ljeti.

Grof Fürstenberg imao je 50 godina kada se Bertha rodila, dakle dvadeset i pet godina manje od njezina oca. „Izgledao je jako staro i bio je veoma ljubazan", piše Bertha. „Ja sam ga obožavala i prihvaćala kao više biće koje trebam slušati, poštovati i voljeti, što sam činila veoma rado". Ovaj opis obasjava cijelo njezino djetinjstvo i ranu mladost toplom svjetlošću.

Ona također objašnjava zašto se njen staratelj nikad nije oženio: „Radilo se o tome da je on imao naklonost prema jednoj ženi koja, premda je bila udovica jednog aristokrate, zbog svog rodnog porijekla nije mogla biti predstavljena na dvoru, što je u njegovim očima isključivalo brak. Nje želio dati motiva za uznemirenje svoje obitelji. Sve u svemu, to bi i za njega bila jedna neugodnost, jer sve što je izlazilo izvan norme, tradicije, iz „ispravnog" predstavljalo mu je nelagodu". Bertha je diskretno prešutjela činjenicu kako ta dama, po svemu sudeći, nije bila nitko drugi do njena majka Sophie.

Bertha je u Brnu živjela u sigurnom, ali usamljenom djetinjstvu. Francuske i engleske guvernante, sobarice, kuma Babette, njena pomalo egzaltirana majka koja je voljela pjevati i aristokrat Fürstenberg, to je bilo društvo koje je okruživalo djevojčicu, koja nije imala prilike susretati drugu djecu. Razonoda su bili kratki izleti u okolicu, piano i pjevanje, i dvaput tjedno partija karata njene majke i skrbnika, gdje je Berthi dozvoljeno da prisustvuje. Razgovor se ograničavao na društvo, to jest na isključivo aristokratsko društvo, koje je za generala u biti bila jedina ljudska kategorija čiji su ih životi i sudbine jedino [zanimali].

U tom zatvorenom svijetu mlada djevojka postala je mala grofica koja sanja o caru Franc-Josefu, trinaestogodišnjakinja je stalno imala problema s garderobom i bila uvjerena kako je svijet za nju rezervirao „život iz bajke". Nije pokazivala nikakvo zanimanje za vanjski svijet. „Svijet nije bio do stroj čiji se zupčanici kreću ka jedinom cilju, da mi donesu blistavu sreću."

Berthino djetinjstvo odvijalo se nepromjenjivo kako ga je odredio staratelj. On je također u potpunosti živio u okviru normi 18. stoljeća: „Nikada nije putovao. Za njega, svijet se završavao na graničnim postajama Austrijskog carstva. Pobožnost, jednako religiozna kao i vojnička, bila je dijelom, ne mogu reći vrlina njegova karaktera, nego vrlina njegove kaste. Nije mu promakla ni jedna misa, ni jedna religiozna ceremonija, kao ni jedna vojna parada. Zanosio se maršalom Radezkym kojega je i osobno dobro poznavao. Slava austrijske vojske bila je, u njegovim očima, najboljim dijelom univerzalnog poretka svijeta."

S navršenih 12 godina Bertha će upoznati prijateljicu svojih godina, u osobi svoje rođakinje Elvire (Buschel). Majke, obadvije udovice, otad će živjeti zajedno. Kratko vrijeme iza toga Bethin brat Arthur biva otpušten u činu poručnika i ostaje u obitelji zbog bolesti pluća. Ali odnos između sestre i brata nikad nije bio topao. Arthur, koji zbog bolesti nije mogao raditi, malo po malo postajao je sve čudniji: „Živio je divlje i povukao se u jedan mali gradić u Dalmaciji* (u pitanju je Zadar, u to vrijeme pod austrougarskom upravom), uzgajajući cvijeće i igrajući šah. Društvo mu je pravilo tek nekoliko mačaka. Šetnje uz more, čitanje knjiga iz botanike i mineralogije bile su njegove jedine preokupacije.

Velika Berthina ljubav bila je njezina rođakinja Elvira, čiji je otac bio učen i imao sreću osobno se baviti istraživanjem, tako da je mlada djevojka „moglo bi se reći, rasla u roditeljskoj knjižnici". Elvira je od djetinjstva imala priliku upoznati se s djelima velikih filozofa, kao što su Kant, Fichte i Hegel. Čitala je Shakespearea jednako dobro kao i suvremene autore. „Rezultat takvog obrazovanja bila je naravno mala sveznalica", piše Bertha, uzdižući svoju prijateljicu u nebesa, zbog njezina literarnog ukusa i znanja.

Od svoje osme godine Elvira je bila jednako posvećena i poetskoj lektiri. „Mi sve, ona i ja, kao i teta Lotti (Buschel) bile smo bile smo uvjerene da je ona najveća pjesnikinja stoljeća", kaže Bertha koja, sa svoje strane „(htjede) postati velika dama koja će osvajati srca." Tako smo bile podijelile naše uloge u životu gdje ljubomora nije imala nikakva pristupa. Otad se Bertha posvećuje čitanju i zajedničkom radu s Elvirom. Na taj je način upoznala velike pisce, crtajući s njom budućnost. S Elvirom će imati i svoje prvo veliko putovanje koje će je odvesti u Wiesbaden. Cilj ovog putovanja bio je tek da se uzme zraka, kako su dvije majke objasnile skrbniku, grofu Furstenbergu. Ustvari, one su željele poći u kasino u Wiesbadenu da isprobaju sreću. Bile su uvjerene u svoju vidovitost te da mogu predvidjeti dobitni broj, a u njihovoj mašti već su imale predodžbu što bi sve mogle učiniti s dobivenim milijunima. Kupile bi, ništa manje nego zamak kakav ima princ od Liechtensteina, beskrajno bogat, posjede u Moravskoj, i dalji napredak.

Opskrbljene „kapitalom od kojih stotina forinti", one su od jutra „u poslu" u velikoj dvorani igrajući rulet i karte – bez svojih kćeri – sve do poslijepodne, kada njih četiri uživaju u društvu grada na vodi. Bertha je imala 13, a Elvira 14 godina kada odlaze na svoj prvi bal u Wiesbadenu. Nakon osam dana, jedan od pratilaca, princ Philipp Witgenstein, zatražio je njenu ruku: ljubazno je odbijen s obzirom na godine mlade gospođice. Berthin komentar: „Sve to je za mene bio mali ugodni događaj, ali koji nisam primala mnogo srcu."

Sebi svojstvenom lakoćom, dvije dame su iz svega izvele filozofski zaključak, koji je Bethina majka pjevala u stihovima:

„O ti, lagodnosti, ti, najbolja od svih darova,
Podari veličanstvenost i vječnost mojoj pjesmi
Tko bi još poželio smrt
Kada te je nebo ponudilo kao svoju milost?"

Suma kojom su raspolagale bit će uskoro izgubljena u igri. Preostalo je da se dvije dame vrate u Brno. U svojim *Sjećanjima* ne govori ništa o načinu na koji je „Fritzerl" Furstenberg reagirao na ove ispade. Sigurna je jedna stvar: dvije dame su se iz Brna preselile u Beč.

Suprotno onima njihovih majki, izgleda da su snovi mladih djevojaka išli k ostvarenju: Elvira je uskoro postala poznata pjesnikinja. Niti stari Grillparzer, ni mlada Marie von Ebner-Eschenbach nisu se snebivali popeti do Elvirina stana kako bi joj osobno izrazili svoje komplimente. Ona se mogla osjećati prihvaćenom u literarnom svijetu i nastaviti neumorno čitati i pisati, uz žarku podršku svoje prijateljice, koja je sa svoje strane mogla i sebi pripisati nekoliko značajnih uspjeha: nije li ona odbila prvog prosca koji je uz to još i pravi princ? Evo kako je ona vidjela nastavak svoga života: „Srca okružena obiljem ponuda za brak, susreću se s jednom jedinom stvari kojoj je težilo i moje srce, da bude posebno, još bolje, inteligentnije bogatije i plemenitije od svih. Ono što mi se može ponuditi i što sa svoje strane mogu velikodušno uzvratiti, bila bi prava životna sreća." Snovi male grofice.

Prošle su tri godine kada su dvije majke nanovo dobile priliku iskušati sreću u Wiesbadenu. I ovoga puta povele su svoje kćeri, koje su sada imale jedna 16, a druga 17 godina. Bilo je to u ljeto 1859., povijesne godine zbog bitke na Magenti i Solferinu, koje su za Austriju završile gubitkom bogate Lombardije. O tome piše Bertha: „Ali, u to vrijeme bila sam na takav događaj potpuno indiferentna, bio i je nestvaran, kao što bi danas to bila erupcija nekog vulkana na otoku u zapadnoj Indiji, za čije ime nikada nisam čula. Jednostavno događaj koji se zbiva daleko – tako je meni izgledao rat u Italiji.

Nismo imali nikoga svoga koji je sudjelovao u tom ratu zbog koga smo trebale brinuti.“

Visoko društvo i zabave u Wiesbadenu, to je bilo sve što je dame zanimalo. Bertha ulazi u „visoko društvo“ da okusi svijet u kojem ona vidi svoju budućnost. Ona promatra to društvo pronicljivo i s puno oštrine te će kasnije, opisati ovu „grupu koja internacionalno živi na *visokoj razini*“ kao posebno putujuće pleme koje premješta svoje šatore na sva razna mjesta uživanja, osjećajući se svugdje doma, svugdje gdje sreće slične sebi koji žive istim stilom. To su boemi luksuza. Posvuda gdje se čuje operna glazba, flauta i zvuk šampanjca, tamo gdje su grbovi i krune, lepeze i bičevi, pudrijere i lovačko oružje, znakovi profesije, tu gdje su borbe mačem, toalete od dva milijuna franaka, gađanje goluba, pojavljuje se ekipa što s maskama žuri na sastanke, prikazujući svoje pretke sve do križarskih ratova, gdje se bogatstvo broji u milijunima, organiziraju se susreti ovih luksuznih boema.“

No, kako dobitaka u igrama na sreću nije bilo, ulaz u ovaj krug nije bio dozvoljen za naše četiri dame. Sve vještine i metode, svi darovi proricanja ili predviđanja pokazali su se iluzornima te smo svečano jedna drugoj obećale da je kraj zelenim tepisima.

Nakon što su izgubile većinu novca na kocki, preostalo je da Berthina majka rigorozno stegne troškove: napušta stan u Beču i zamjenjuje ga skromnom kućom u Klosterneuburgu, u okolici glavnog grada. „Tu smo morale provesti dvije godine u samoći i ekstremnoj štedljivosti.“

Mlada je djevojka, međutim, ipak bila sretna. Elvira je pisala, a Bertha je nastojala oponašati je. Tako je „putem želje i potaknuta imitiranjem“, priznaje kasnije Bertha, nastala novela *Snovi zemlje na mjesecu* (*Erdentraume im Monde*), koju šalje u malu reviju *Njemačka žena* (*Die deutsche Frau*), i na svoje veliko iznenađenje, novela biva uspješno objavljena. Redakcija nije škrtarila pohvalama mladoj djevojci od nekih 16 godina, ohrabrujući je neka nastavi pisati. „Nisam trebala sebe otkrivati.“ Ali Bertha je to ignorirala i kasnije je opisuje tu novelu kao „nebeski ekstravagantnu“.

U toj seoskoj izoliranosti odvijale su se – uz najmanju moguću cijenu – dvije godine, koje su je odvajale od većine kojoj je pripadala. Jer tek s navršenih 18 godina mlada je djevojka mogla biti predstavljena u visokom društvu Beča. Elvira, koja u ovoj stvari nije gajila iste snove i ambicije kao Bertha, udala se za mladog brodskog zastavnika kraljevske mornarice, stacionirane u Puli, u kojega se zaljubila kroz razmjenu pisama.

Stiže najzad godina 1861.: za Berthu, koja je sada navršila 18 godina, otvara se mogućnost da nađe svoju „životnu sreću“ u osobi mladog i bogatog aristokrata, po mogućnosti zgodnog i istaknutog. Naširoko se raspravlja o pitanju garderobe, i ta tema zauzima otad najvažnije mjesto. Bertha će se kasnije pozabaviti ovom opsesivnom temom garderobe koja je bila trenutna valuta u njenoj mladosti i u njenoj sredini: „Koliko dragocjenog vremena i intelektualne snage je bilo potrošeno u toj epohi da bi se dostigao najviši cilj: biti lijepa, ili najmanje, činiti se takvom. Nemoguće za izmjeriti. „Toaleta“ je bio naziv toga kulta gdje je stalno trebalo pratiti promjene koje su se zvale ‘moda’, biti opsluživana od armije služavki, svećenica i velikih svećenica. Kult koji, slično Molohu koji od davnina ždere svoje žrtve, na čijem oltaru nestaju u dimu brojne sudbine i na kojem se žrtvuju zdravlje i čast.“

Ali nije bilo nikakve druge mogućnosti za mladu djevojku nego istaknuti svoju ljepotu, svim sredstvima. Jer „svi oni atributi časti – položaj, ime, prestiž, pozicija – nisu bili dostupni ženi, osim preko muža koji bi je izabrao za suprugu. I kako je ljepota bila njima ponuđena kao osobina koja im daje najviše šansi pomoću koje će osvojiti muža, bilo je sasvim prirodno u ljepotu ugraditi svoj ponos, kao što jedan muž isto to pokazuje osobinama i zaslugama koje njemu daju položaj i prestiž.“ Isto tako nešto dalje: „Da, zavođenje, to jest rasplamsavanje želje… pripadalo je uglavnom ženama. Ljepši spol se zadovoljio ovim haremskim dostojanstvom.“

Ali ona također poziva na razumijevanje. „Da, *želja* za ugađanjem postaje nepodnošljiva za one koji su odgojeni s *dužnošću* ugađanja.“ Jer žena nema do samo jedan „priznati posao“: brak.

Za Berthin „nastup“ u svijet, izabran je jedan „pique-nique“, u biti, jedan mali bal. Ovo stoga jer se tu nije okupljalo samo aristokratsko društvo s dvora – u koje Bertha nije imala pristupa zbog svoje majke koja je pripadala buržoaziji – već također i „niže klase“ – što će reći mladići koji nisu mogli pokazati svoje apsolutno čisto genealoško stablo. Upravo ono što je nedostajalo mladoj grofici Kinsky, praćenoj njenom majkom.

Ako se uzme u obzir brižnost s kojom je bal izabran, na sve one godine u kojima su majka i kći očekivale taj veliki događaj, i velike nade koje su od toga očekivale, lako ćemo razumjeti Berthino veliko razočarenje koje je uslijedilo. S gorčinom će govoriti godinama nakon toga: „Ušla sam u dvoranu puna radosnih nadanja. A napustila sam je ranjena srca.“ Ona koja je smatrala prekrasnom svoju haljinu s dugmadi poput ruža, praktično je ličila na tapiseriju. „Majke iz visoke aristokracije sjedile su zajedno, moja je majka bila sama u jednom kutu, male grofice su bile na jednoj strani, kikočeći se u grupi, nisam ni jednu poznavala, za večerom su se formirala vesela mala društva, a ja sam bila napuštena.“

Kasnije će ona pokušati objasniti ovaj ponižavajući promašaj: „Kada se cijeli svoj život nalazite izvan visokog društva, ne možete odjednom pasti na njena prsa. Nedostaje svega: maniri, izražavanje, umijeće oblačenja. Izgledaš neusklađeno, da se izrazim jednostavnije – smiješno“ – i ne samo prema visokoj aristokraciji nego i prema nižem plemstvu – „klika koja se manje ponosi svojim imenom, ali zauzvrat, mnogo više svojim bogatstvom.“

Sudar njenih ambicioznih snova s realnošću bio je tako surov da se Bertha cijelog svog života nije sasvim oporavila od toga poraza. Od tog trenutka bilo joj je sasvim jasno kako „svijet nije mjesto koje će bezrezervno ljubazno posebno prihvatiti mladu djevojku bez sreće, rođenu od jedne „neposjednice“.“ Nikad, za nikad, ona, bez posjeda, bez šesnaestine plemićkog porijekla, neće moći imati brak s nekim iz prvog kruga bečkog plemstva, što su bile njene velike želje. I njena majka je bila duboko pogođena: osjećala je grižnju savjesti jer nije bila rođena kao grofica i jer je poremetila rodno stablo svojim ulaskom u obitelj.

Odmah, po povratku, mlada djevojka razočarano izjavljuje kako je spremna udati se za starijeg gospodina koji joj je ne tako davno predložio brak. On je bio jedan od najbogatijih ljudi u Beču i njegova su obećanja bila zavodljiva: „On je želio dati veličanstveni sjaj mome životu i onom moje majke – vile, dvorce, posebni hoteli. Bila sam toliko zaslijepljena, da sam odgovorila „da“. Čak i ne pokušavam uljepšati situaciju. To je strašna stvar, za jednu djevojku od 18 godina, dati svoju ruku mnogo starijem čovjeku, samo zato jer je milijunaš. Prava riječ za to je – ako ćemo nazvati stvari pravim imenom – prodati se.“

U *Sjećanjima* Bertha von Suttner diskretno izostavlja ime ovog prosca, koji se pojavio među prvima. U kasnijim spominjanjima, u njenom žurnalu, saznat ćemo da je to bio grof Gustav von Heine-Geldern, starosti 52 godine, bogati vlasnik *Fremdenblatt* (*Glasilo za strance*) iz Beča, koji je bio mlađi brat Heinricha Heinea.

Tvrtka za iznajmljivanje koju je Gustav Heine osnovao u Hamburgu završila je neuspješno. Tada još mladić, stupio je u austrijsku vojsku. Tu je gradio svoju karijeru sve do zvanja dragunskog časnika. Kasnije će postati uspješan kao vlasnik lista *Fremdenblatt*, tijekom revolucije*(*Bečki ustanak 1848., koji je rezultirao padom Metternicha). Politički suprotan svome bratu Heineu, „znao je kako se obogatiti držeći se uvijek na određenoj strani“ i bio omražen od strane revolucionara zbog činjenice da se „na odvratan način stavio u službu tajne policije,“ njegove novine postaju državno glasilo i govorilo se da je iz tog razloga široko distribuirano.

Obogatio se veoma brzo i zbog svojih dobrih veza s vlastima, kao i velikodušnih darova dobrotvornim društvima, dobio je brojna priznanja i na kraju, titulu barona. Tako je on, odbačeno dijete jedne židovske obitelji iz sjeverne Njemačke, prokrčio sebi put do ranga „drugog kruga" bečkog visokog društva, među one oplemenjene, barone industrijalce iz epohe Ringa*(prestižni bulevar u Beču nastao u 19. st.). Taj krug, čiji je utjecaj na duhovno okruženje bio presudan u to doba u Austriji, sve do kraja monarhije, izrodio je skoro sva poznata imena intelektualnog, ekonomskog i umjetničkog života. Gustav von Heine-Geldern bio je jedna od markantnih pojava javnog života: putem svojih veoma čitanih i poznatih novina, i putem svoje ekonomske moći, imao je veliki upliv u politički život, jer je znao uložiti i djelovati svojim novcem.

Poznati pjesnik u bečkom Burgerteatru Joseph von Weilen osobno, predstavio je Heine-Geldernu mladu groficu Kinsky. Za Heine-Gelderna je mlada grofica izvjesno predstavljala veoma dobru priliku: bila je mlada i lijepa, njeno obrazovanje nije bilo iskrivljeno školovanjem koje su mlade djevojke dobivale u samostanu; upravo suprotno, ona je bila kultivirana i otvorena svijetu. Činjenica da je bila bez nasljeđa nije nimalo brinula barona.

On se dao u osvajanje svoje mlade zaručnice nudeći joj skupocjeni nakit i obilazeći gradom u potrazi za najljepšom garderobom, opremom i namještajem.

Bertha također opisuje svoj prvi susret licem u lice sa svojim zaručnikom: „Bertha, znaš li koliko si lijepa?" Zagrlio me i pritisnuo svoje usne na moje. Prvi ljubavni poljubac koji mi je jedan muškarac dao. Jedan starac, čovjek kojeg nisam voljela, otrgnem se s prigušenim krikom odbojnosti, dok se gorljivi protest budio u meni. Ne, ne, nikada."

***

Nastavio se jedan intenzivan mondeni period u Badenu, grad na vodi nedaleko Beča: „Kao da je svijet bio stvoren s jednim jedinim ciljem, da bude mjesto našeg zadovoljstva."

Nije prošlo dugo, ona će dobiti novu ponudu za brak. Došao je opet od strane starijeg čovjeka, jednog napolitanskog princa, koji je kao batler kraljice Marije od Napulja bio visoki gost zamka Weilburg u Badenu. Pozvao je majku i kćer u Rim. O tome kasnije piše Bertha: „Ipak moram konstatirati, na moju veliku sramotu, da me to nije bio Vječni grad sa šarmom svojih povijesnih spomenika što me privlačilo, nego slika koju sam imala o životu visokog rimskog društva", što su majka i kći saslušale s oduševljenjem. Ponuda je ipak bila odbačena.

Provele su još jedno ljeto u Badenu, potom jednu zimu u Veneciji „radi povratka u društvo". U to vrijeme Venecija je bila u sastavu Austrije gdje se „mondeni život odvijao u austrijskim krugovima". Ono što Bertha zapaža jest: „Bila sam slavna zbog moga duha – jednostavno, bila sam slavne te zime u Veneciji, toliko da sam se osjećala kao jedna od njihovih kraljica. To je uvijek ugodan osjećaj; brzo mi je udario u glavu, te sam bila na dobitku zbog tog ugodnog osjećaja po nosa koji je vodio do više njih. „

Sigurno da je Berthu od drugih mladih djevojaka izdvajalo njeno obrazovanje. Ona nikad nije pohađala konvencionalne škole kao što je to bio redovan slučaj s mladim groficama. Ona je imala guvernante koje su je od najmlađih dana učile francuski jezik, talijanski i engleski, kasnije je uvedena u literaturu. Tradicionalna „lektira za mlade grofice", sastavljena od svetih tekstova i klasičnih djela očišćenih od „nevaljalih" dijelova njoj je ostala strana. Bertha je čitala klasične i suvremene autore u cjelovitom tekstu i na originalnom jeziku.

Knjige su za nju predstavljale oboje, utjehu i stalni izvor kulture: „Koliko daleko mogu pogledati u svoju prošlost, ja sam uvijek – u ovisnosti od situacije i okolnosti – vodila dva života, moj vlastiti život i onaj iz literature – hoću reći da su događaji koje sam osobno proživjela i oni koji su bili opisani u knjigama bogatili moju memoriju na potpuno isti način; tako su osobe iz moga okruženja postajale heroji mojih autora."

U svoja *Sjećanja* Bertha će s ponosom staviti listu knjiga koje je pročitala: cijelog Shakespearea, sve od Goethea, Schillera, Lessinga, i još: ,,Anastasius Grun, Hamerling, Grillparzer, Byron, Shelley, Alfred de Musset, Tennyson, što se tiče pjesnika; od romanopisaca poznavala sam sve od Dickensa, Bulwera… i na francuskom romane George Sand, Balzac, Dumas – drame Corneillea, Racinea, Moliera, Dumas mlađi, Augier, Sardou", kojima dodaje i znanstvenu literaturu: etnografiju, kemiju, astronomiju i filozofiju. ,,To su ta imena, i naravno mnogo drugih koje ne mogu sve pisati, koja su me pratila u mom intelektualnom životu, pratnja koja mi je dala sreću duplog života, koji me odvajao od mog svakodnevnog života i u kojem se moja duša disala punim plućima."

Nasuprot, nije poznavala važne stvari iz područja suvremene biologije, naprimjer Darwina. ,,Još uvijek nisam prihvatila ideju kako se društveni uvjeti mogu razvijati i da znanstvenik može, svojim angažmanom, doprinijeti toj promjeni."

Njena literarna kultura, međutim, nije ni na koji način poboljšavala za brak u tom ,,visoko društvu" koje je toliko cijenila. Obrazovane žene, u to doba, jednako lijepe i vedre što mogu biti, spadale su u ,,niži rod". ,,Bila je poželjna ,,slaba" žena, ,,lijepa" žena, koja zagrljena diže pogled prema muškarcu kojeg voli." Neznanje i glupost nikad nisu smatrani manama, one su prolazile na šarm, ženstvenost, na vrlinu i čednost.

Mnogo kasnije, Bertha je bez prestanka napadala tradicionalno obrazovanje djevojčica, koje im deformira duh, smanjuje inteligenciju i stiska dječju dušu. Neumorno je ponavljala da je želja za učenjem unutarnja potreba djeteta čije ispunjenje ga ispunjava najvećom srećom. ,,I što imamo umjesto toga? Ordinarnu torturu učenja, koja umjesto hrane puni naše plavokose glave kamenjem, čineći period dječjeg školovanja najokrutnijim periodom života, i uistinu, najbeskorisnijim dijelom života. Jer, sve drugo što ne naučiš nakon škole, je smeće." Bertha je odrastala u doba konkordata koji je Crkvi dao kontrolu nad cjelokupnim obrazovanjem u katoličkim školama. To je razlog zbog kojeg je – kao i svi liberalni* (*prosvijetljeni) toga vremena – ona držala Crkvu odgovornom za uskogrudnost nastave: ,,Zbog toga je bilo potrebno izvlačiti malo po malo obrazovanje dolazećih generacija od klera, kako bi ga se stavilo u ruke ,,*visokih svećenika religije Znanosti*"… ,,Ne vjerujem u vječnu potrebu jedne vjere uronjene u dogmu – *nego, obrnuto*, u nužnost etičke pobožnosti*(*slijedeći Kanta to bi bio ekvivalent laičkog morala).

Jedan lažni moral, kako ona vidi, čine mlade djevojke izvještačenima i iskompleksiranima. U jednom od svojih romana, ona daje jednoj od učenica samostana da se žali ovim riječima: ,,Riječ 'ljubav' se kod nas nikada nije izgovarala – osim u smislu 'milosrđa'. Ako bi se pojavila u knjigama, preskakala se, ako bi tijekom čitanja netko zaboravio tako učiniti, svi bi se uznemirili, jednako i sestre. Mnoge su učenice bile opsjednute nervoznim smijehom, jer su toliko bile poremećene."

U godinama 1860. bilo je već izvjesno žena, u inozemstvu, koje su studirale. U Francuskoj naprimjer, od 1963. žene su bile priznate na svim fakultetima (osim onima iz teologije). Četiri godine kasnije to je učinio i univerzitet u Zürichu. Ali ove novosti još uvijek nisu ušle u Austro-Ugarsku. Nije bilo ni ženskih gimnazija i reakcija koja je bila sveprisutna u pogledu žena koje su studirale bila je prožeta velikom moralnom indignacijom. ,,Promatrane s čuđenjem, predmeti pažnje, sarkazma, ogovaranja, pratilo je studente ženskog spola. Kandidatkinje su najviše dolazile iz Rusije. I pošto se u toj zemlji pojavio nihilizam, nastao je u mišljenju velikog dijela publike, jedan spoj između poimanja nihilizma i studiranja, jedna asocijacija ideja, što je bilo tim prirodnije jer su se naslanjale, obje, na princip oslobođenja te da predstavnice te dvije orijentacije imaju običaj nositi kratke frizure. To je za uplašene duše pristaša tradicionalizma izazivalo isti drhtaj tjeskobe kao i pogled na čovjeka obješenog na vješalima."

Mlada se Bertha malo po malo sve više udaljavala od ideala svoje mladosti koji su je vezivali za njenu klasu i epohu, kao i od šansi da nađe „dobru priliku“, koja se sve više smanjivala.

❊

Majka i kći – a da ih se austro-ugarski rat protiv Danske nimalo nije doticao – provele su ljeto 1864. u Homburgu von der Höhe, čiji je kasino bio Meka hazardnih igara. Upravo je tu upoznala princezu od Mingrélie* (*sada oblast u Gruziji), koja će kasnije odigrati značajnu ulogu u Berthinu životu.

Ekaterina Dadiani, udova princa od Mingrélie i kći drugog princa iz Gruzije, starosti oko 48 godina, pokazala je veliko zanimanje za Berthu: „Egzotična strana istoka pomiješana sa ruskim i pariškim stilom, začinjena romantizmom i blistavim bogatstvom zračila je posebnim šarmom za mene; bila sam istinski sretna zbog ovog poznanstva i za mene, ona je bila poput ispunjenja nejasnog i davnog sna.“

Mingrélie, jedna mala država, izvjesno pod patronatom Rusije, ali neovisna sve do šezdesetih godina, upoznala je teška vremena pod vladavinom udove Ekaterine u kojima se ona morala dokazivati kao vladarica.

„Ova energična žena je u ratu s Turcima stala sama na čelo svojih trupa kada su zemlju napali Turci (kako sam se divila ovom hrabrom podvigu kada sam prvi puta čula za njega), da bi potom dobila orden za hrabrost iz ruku svog patrona, cara Rusije. Pritom, nemojmo zamišljati princezu Mingrélie kao mitsku Amazonku koja je od djetinjstva znala samo vitlati kopljem. Ekaterina, koja je odrastala uz odgoj francuskih guvernanti, provela je dugo vremena u Saint-Petersburgu. Ona je bila prava slika dame iz visokog društva, koju je krasila prava ženska ljupkost i dignitet. Pod pritiskom unutarnjih i vanjskih prijetnji kao mladi je regent bila prisiljena zatražiti pomoć Rusije.

Uputila se u Saint-Petersburg, gdje je bila primljena na dvoru sa svim počastima koje pripadaju jednom princu regentu. Tijekom mnogih godina, princeza je boravila u Europi, provodeći zime u Saint-Pteresburgu, u Italiji ili u Parizu, a ljeta u Njemačkoj.“

Otad nadalje mlada se grofica Kinsky zarekla na štovanje princeze i naučiti, preko nje, otvoriti vrata za ulazak i upoznavanje „visokog društva“. Imala je priliku biti predstavljena caru Aleksandru II. u vrijeme njegova boravka u Homburgu. Posjetila je i kasino, držeći se pod ruku s princezom, stavila je komadić zlata u rulet, i izgubila.

Berta se zaljubila u lijepog i melankoličnog princezina rođaka, princa po imenu Heraclius od Gruzije, koji je posjedovao palaču u Tbilisiju i stari zamak u planinama. Puna žara čitala je o povijesti Kavkaza i očekivala ponudu za brak, koja naravno, nikad nije stigla. Princ je otputovao, ostavivši u Homburgu mladu djevojku bez ikakva objašnjenja. Još jednom, Bertha je previše sanjarila.

U međuvremenu, Bertha je napunila 21 godinu, a da još uvijek nije našla svoju „dobru partiju“ za brak. Nada se smanjivala, jer najbolje godine za udaju, one oko 18 godina, prošle su već prije dosta vremena i na stolu za igru, sreća se još uvijek nije osmjehnula maloj obitelji. Niz neuspjeha, i što se tiče troškova, obaveza da se stalno drastično štedi, za pokrivanje dobitaka od kockanja.

Nakon svih tih razočarenja, Bertha počinje shvaćati kako postoje mnoge druge stvari u životu, izvan „visokog društva“ i želje za „dobrom partijom“: „Ona koja ne osluškuje šuštanje haljina, koja ne pada ničice pred sjajem ogrlice, ona koja ne očekuje stalno sreću, njoj će sva ta agitacija biti dosadna i neukusna i tretirat će kao površne budale one koje se upuštaju u to. Napokon, nakon nekoliko godina, sve će se one razočarati. Ona koja nije nikad sita mondene zabave, iako je prošla prva mladost i premda njena očekivanja nisu naišla na odgovor, ona koja ne raspoznaje kao „esencijalnu-bitnu“ svijest da u životu ima i drugih ciljeva, novih zadaća, ozbiljnih, ostaje isprazna, bez nade u oporavak.“

Prevela s francuskog Šura Dumanić

Alem Korkut: *Melting* (snimila Žaklina Antonijević)

Boris Greiner

Alem Korkut: Prostor promijenjenih pravila

Alem Korkut već na samom početku autorske djelatnosti napada jednu od temeljnih značajki skulpture, a to je postojanost. Uranja autoportret od potpuno suhe gline u akvarij s vodom u kojoj ona rastače tu glinu i na kraju se pretvori u hrpicu blata na dnu. Istodobno se tim ciklusom radova pod nazivom „Egotrip" autoironično odnosi i spram svoje djelatnosti i njezine sudbine, kao da na kiparski jezik prevodi izjavu pisca Raymonda Queneaua: „Knjige su kamenje koje se baca u more, neke naprave žabice, ali na kraju sve potonu na dno."

Istraga se nastavlja kontradikcijom sadržaja i sirovine, ono što je inače fluidno predstavlja se u čvrstom, kapi kiše ostavljaju trag u pečenoj glini, površina mora odlivena je u epoksidnoj smoli. Utiskivanje trenutka u vječnost podsjeća na kiparski prijevod temeljne ideje romana *Otok* Aldousa Huxleyja – *sad i ovdje*. Nasuprot tome, debele konstrukcije geometrijskih tijela tope se kao da su od sladoleda, metalne ploče potrgane su po krajevima poput tanka papira ili naborane poput kakve debele tkanine ili čak lepršava zastora. Ustoličujući njihovu suštinu, smjesta je poništava. Uzimajući sinonim za tvrdoću ili trajnost, pokazuje da ništa nije toliko čvrsto kako izgleda, te da je sve podložno promjeni.

Primjerice, u seriji fotografija „Sitnice", u svojoj okolini svjedoči istovjetnim pojavama nastalim neumitnom logikom prirodna razvoja. Potvrda osobne istrage nije mogla doći s autoritativnijeg mjesta – elementarni fenomeni rade isti posao s usporedivim rezultatom. Pa čak možda i više od dojma vizualne sličnosti, u tumačenju simbolike fotografiranih motiva pronalazimo sličnu tendenciju: objelodaniti kako ono najtvrđe ne samo da nije neuništivo, nego je podložno djelovanju fluidnog ili pak gotovo neprimjetnog, a ponekad, do karikature dovedeno, i onog najfragilnijeg, kada nježna vlat šafrana probuši suhi, žilav hrastov list, tu ostajemo zapanjeni, to graniči s čudom.

Da gotovo četvrt stoljeća poslije tome i dalje ostaje vjeran svjedoči trenutna izložba u Splitu pod imenom „Meltdown", na kojoj je, kako kaže kustos Vedran Perkov, „… doslovno *iscijedio* skulpturu. Rad *Meltdown* sastoji se od više aluminijskih elemenata koji, u interakciji s prostorom galerije i geometrijskim strukturama izrađenim od drva i željeza, tvore jedinstven ambijent. Aluminijski objekti lišeni su čvrstoće. Ocijeđeni i omekšani, parodija su samih sebe, odnosno ideje o trajnosti."

U međuvremenu, osim u kiparstvu, Korkut interpretira nepostojanost i u nekiparskim medijima, videu, crtežu, putem mehaničke instalacije ili kemijskim eksperimentima. Ovo potonje ključni je čimbenik njegove pretposljednje izložbe „1,40", to su objekti od različitog materijala, metala, gipsa, papira, kartona, kojima je zajedničko to što su uronjeni u tekućinu različitog sastava i postavljeni tako da rub uronjenosti bude na visini od metar i četrdeset centimetara. Agens je neodrediv iako se vodoravna linija na istoj visini proteže čitavim postavom, ono ispod nje uvijek je drukčije, ovisno o sastavu tekućine u koju su elementi ambijentalne instalacije bili potopljeni. Metal je oksidirao, karton se raspao, a na pojedinim papirima u frizu iscrtani su različiti pejzaži. Oni nisu rezultat duže ili kraće uronjenosti, nego su nastali u suradnji različitih koautora, lišajeva, gljivica, bakterija, plijesni, kemikalija i samoga Korkuta. Kada bi ovo bilo znanstveno istraživanje, ispod svake bi slike bila kemijska formula autorstva. Ali Korkut je umjetnik, ne zahtijeva posvemašnju kontrolu procesa, nego proces tretira kao suradnika. Vođen inspiracijom, u improvizirani bazen ubacuje cvijeće, dobro zapapri, uranja papir i znatiželjno iščekuje repliku procesa. Drugi put ulije nešto razrjeđivača i nareže nešto starog povrća, preuzima ulogu slikara koji sadržaj slike prepušta sirovini za izradu slike – boji. Prije je boja bila organska, žuta od žumanjaka, crvena od cigle, poslije dobiva kemijsku formulu. Korkut ne koristi boju nego mikroorganizme koji se spajaju s vodom, ali prati povijesni razvoj boje, na početku zelenu proizvodi, ostavljajući vodu sve dok ona ne dobije svijest u formi mahovinaste plijesni, da bi proces završio proizvodnjom zelene od kopriva. Promatrajući slike slijeva nadesno, promjene su postupne, jedini je nagli skok onaj između žute od kokošje juhe i ljubičaste od patlidžanovih kora. Osim sadržajne improvizacije, od njega se očekuje poštovanje buduće linije galerijskog horizonta, bazen, razina tekućine, visina ruku koje drže papir, sve uvijek mora biti jednako, kao da se produkcija odvija na milimetarskoj podlozi.

Postavljanje okvira unutar kojeg će ključnu ulogu imati slučaj česta je Korkutova autorska poluga. Bilo da je to kuglica od prešane vate natopljena tušem i pokrenuta vibracijama elektromotora proizvodi grafiku, bilo da su to krugovi na nebu, linije ptičjih putanja što ih računalnim efektom iza njih izvlači Korkut. Ili dijelovi kolekcije pod imenom „Pareidolija", gdje je aluminijskim formama u autorskoj izvedbi 'nevidljiva' vremena i 'nevidljive' energije, što su ih more i kopno napravili od ribljih konzervi i izložili na plaži, dodao male apstraktne figure koje je napravio od drveta. Slavnom Siščaninu Ivanu Kožariću i njegovim „Oblicima prostora" (na zajedničkoj izložbi u Galeriji Kranjčar) dodaje 'Oblike vremena' – metaforički materijalizira dane u drvene držače, koji bi, uzimajući ih poslije u ruku, trebali podsjetiti na meditativno stanje toga dana. Kao odljev raspoloženja koje je prevladavalo dok je oblikovao taj komad drveta. Budući da je zamišljen kao dnevničko intimni kiparski projekt, njegovu materijalnu prezentaciju čini množina dnevnih odljeva, odnosno 'Oblika vremena' što rasuta po površini proizvodi cjelinu, no pojedinačno zadržava svoj autentičan oblik. Kao što nam iz određene vremenske distance svi dani izgledaju slično, no kad im se pojedinačno u sjećanju približimo, moguće ih je razlikovati. Korkut predlaže tezu o njihovu lakšem razlikovanju: daje svakome od njih konkretan oblik, ali s ciljem utiskivanja proizvodnje te forme u sjećanje. Portretirane komade vremena, i to upravo onog vremena potrebnog za izradu pojedinog komada, moguće je označiti kao klasičan primjer vremenske pareidolije u mediju kiparstva.

Ponekad je uloga polukontrolirane proizvodnje ponuđena posjetitelju. „Igračka" je svojevrstan stroj što izgleda poput upravljačkog pulta, najveći dio zauzima bijeli papir B1 formata, s desne strane nalaze se posudice s bojama, a ispred igrača dvije su ručice. Igrač nakapa boju na papir, zatim ručicama pomiče podlogu na koju je papir položen, nakapane se kapljice boje izlijevaju po papiru i tako nastaje slika. Podižući lijevu ili desnu, gornju ili donju stranu podloge, mijenja se njezin nagib, nakapane se kapljica boje izlijevaju po papiru, jasno, prema dolje, i tako nastaje crtež. Svojim nazivom taj stroj ponajprije sugerira slobodno prepuštanje apstraktnim formama, ali vještijem igraču ipak dozvoljava mogućnost figurative.

Nasuprot tome, rad „Živci" također se ostvaruje sudjelovanjem publike, igralište je pomalo zastrašujuće, naizgled, organske naravi. Na prostoru otprilike 5 x 5 m razvučene su crne, debele žice koje se ponašaju kao živci, jer micanjem reagiraju na prisustvo publike... Kao da to i nije igralište, nego kavez koji reagira, pomakneš nogu, a neka žica poskoči. Čak malo i napadne, pa rad u sebi ima neku zlokobnost, neku neodređenu opasnost, izloženost...

U radu „2012." referira se na kraj svijeta po majanskom kalendaru, također se očekuje sudjelovanje publike, prostor je, naime, prilično popunjen napetim drvenim praćkama, obješenima o zid koje u raznim smjerovima ciljaju posjetitelja, pomalo simulirajući baražnu vatru svakodnevice, prijetnja je izvjesnija, izloženost konkretnija.

U video triptihu „Tri", glavnu ulogu preuzimaju tri bijele kocke, one su u opasnosti. Iako su sve kocke naizgled iste, svjedočimo različitim posljedicama njihovih bačenosti, jedna je od krhkog materijala (gipsa) i pri dodiru s površinom puca na sitne komadiće, vrlo usporeni snimak dozvoljava uvid u sve te komadiće. Druga je od mekog materijala (gline), pri dodiru s podlogom rasteže se kao da je od tijesta, treća je gumena i poput lopte se odbija od površine.

Zaigranost je prisutna i na izložbi „Slabost, snaga", prostor Gliptoteke pretvoren je u bijeli geometrijski lunapark koji poziva na ples, priređuje akrobacije, dahće od uzbuđenja… Geometrijska tijela, kocke i kvadri, izrađeni su od bijelog materijala što bi mogao biti gips, plastika ili kamen. Njihova postojanost i pravilnost, međutim, dovedena je u pitanje: niti jedno tijelo ne zadržava osnovnu karakteristiku – nekoliko izduljenih tankih pravokutnih stupova gubi formu pri dodiru s podlogom, kvadri na postolju se ispuhuju i tlače pokretani senzorom pri prolasku posjetitelja, uokolo leže napola rastopljeni kosturi kocaka. Jučer pobunjeni kipar, danas geometar disident ismijava izračunato, neupitnost formule izjednačava sa snagom koju zatim ruši primjenom apsurda i prokazuje njezinu ranjivost. Promjena neupitne karakteristike obličja logičan je nastavak istrage započete promjenom neupitna svojstva materijala. Ovoga puta u konceptualnoj službi izgradnje prostora promijenjenih pravila.

Komunikacija s prostorom bila je prilično glasna na prvom predstavljanju serije skulptura pod nazivom „Tijela" u Galeriji Božidar Jakac u Kostanjevici, koja brojem javnih skulptura u gradu konkurira svom svjetskom bratu, Münsteru. Galerija je smještena unutar samostana čije je veliko dvorište pravi park skulptura. Ogromna zgrada samostana prilično je sačuvana, gotovo posve u funkciji, a umjetnicima na izbor nudi razne izlagačke prostore. Korkut se odlučuje za crkvu u središnjem dijelu unutarnjeg dvorišta, čime odmah na početku otvara pitanje dvojnosti, budući da već i sama činjenica crkve simbolizira spoj između dvije, reklo bi se, elementarno suprotstavljene strane – materije i duha. Građevinu u funkciji duhovnosti moglo bi se nazvati i mjestom njihova pomirenja. Jednako kao što je to i galerija.

Imenujući skulpture u crkvi tijelima, poistovjećuje ih s pastvom, ljudima, pa dok su crkvene forme monumentalne, a linije pravilne i pouzdane, Korkutova „Tijela" kao da u sebi nemaju nikakve čvrstine, izvijaju se i prevaljuju, kao da su zaustavljena u procesu gubitka načela što ih je određivalo. Ili je upravo proces taj što ih oslobađa početna okvira, ne ukipljuje ih u vječnost, nego oživotvoruje, personalizira, pri čemu se oni, iako su očito krenuli od istovjetna oblika, različito mijenjaju. Tijela, međutim, nisu ljudska, nego geometrijska, a osim toga, to uopće i nisu tijela, nego, reklo bi se, kosturi kocke i kvadra. Pa ne samo što im izostaju plohe, nego nestaje i geometrije, kao da su se ti likovi, što zauzimaju volumen od oko dva kubična metra, zatekli u svojevrsnom bezgeometrijskom stanju, vrhovi vuku u raznim smjerovima, a bridovi se razvlače i lelujaju.

Dok jezik crkve visokim svodovima, monumentalnim stupovima i savršenim lukovima stremeći prema gore svima mora biti jasan i razumljiv, dotle Korkutov podsjeća na kakav egzotičan svahili, rasplesan je i razuzdan, izražava odgovornost ritmu, a ne sintaksi. Za razliku od crkvenog, taj jezik ne miruje, tijela su u pokretu služeći se jedinom mogućnošću što im stoji na raspolaganju, a to je neodgovornost geometrijskim zakonima.

Jasno, ta se neposlušnost očituje na ideološkoj razini, dočim je na onoj izvedbenoj vidljivo kako sva tijela poštuju određenu koreografiju. Dvanaestak je figura raspoređeno po prostoru, pa iako su u zamrznutom trenutku njihove poze međusobno različite, razina i način izmaknutosti od standarda, kao i bijela boja, svrstava ih u jedan ansambl. Članstvo u njemu naizgled nije osvojeno primjenom klasičnih kiparskih postupaka: dodavanjem ili oduzimanjem forme, nego promjenom forme. Njihov je volumen jednak kao i na početku, prije intervencije, a njihova konačnica nedvojbeno upućuje na prvotno stanje, dapače, daleko više nego što izdjeljana skulptura upućuje na komad drveta. Čak na prvi pogled ispada da je krenuo od *ready madea* – pravilnih kocaka i kvadara, te ih stlačio poput tijesta ili razvukao poput gume. Što, dakako, nije točno, zato što im je konstrukcija kruta, a veličina i čvrstoća isključuju mogućnost da se na njih fizički djeluje. Međutim, težište se ovdje ne stavlja na materijal, niti na tehnologiju izrade, nego na formu, svejedno je od čega su skulpture i kako ih je napravio, ono što je smjesta vidljivo jest da im je promijenjena forma, to više nisu pravilna geometrijska tijela. I ne radi se o tome da nam je jasno kako skulpture to nikad nisu ni bile, nego o tome da oblikom sugeriraju da jesu. Iz čega proizlazi kako im se forma nije uistinu promijenila, nego je na sadržajnoj razini to sugerirano.

Ansambl od tijela bez volumena u formi deformiranih kocaka ulazi u crkvu poput kakve rasplesane parade koja se njiše u istom ritmu, baš kao što i Korkut ulazi u galeriju i putuje kiparskim medijem prividno ne poštujući njegove granice.

Ili diverzijama skulpturalne postojanosti otvara pukotine u graničnim ogradama kroz koje izlazi na ničiju zemlju. Ipak, uokviren prostornim razmišljanjem, na raskrčenim multimedijalnim proplancima postavlja trodimenzionalnu signalizaciju.

Alem Korkut u ateljeu (snimila Maja Bosnić)

KRITIKA/OGLED/PRIKAZ

Ivan Smiljanić

Filozofijsko djelo Gjure Arnolda

Berislav Podrug (ur.), Ogranak Matice hrvatske u Sisku, Sisak, 2024., 135. str.

U listopadu 2024. godine izišao je iz tiska zbornik radova pod naslovom *Filozofijsko djelo Gjure Arnolda*. Četvrta je to knjiga iz Filozofske biblioteke *Hermes* u okviru Ogranka Matice hrvatske u Sisku u čijem se uredništvu nalaze respektabilna imena hrvatske filozofije, poput akademika Igora Mikecina, Berislava Podruga, Petra Šegedina, Krešimira Brlobuša te glavnoga urednika biblioteke i predsjednika Ogranka Matice hrvatske u Sisku Tomislava Škrbića. Ovaj zbornik o Gjuri Arnoldu nastao je na temelju znanstvenoga skupa u organizaciji Odjela za filozofiju Matice hrvatske održanoga 19. listopada 2023. godine u Palači Matice hrvatske u Zagrebu povodom 170. obljetnice njegova rođenja. Zbornik radova sačinjava šest znanstvenih članaka, kao i predgovor zborniku koji je napisao pročelnik Odjela za filozofiju Matice hrvatske i ujedno urednik ovoga zbornika Berislav Podrug. Kako je i sâm istaknuo, povod za simpozij posvećen ovomu velikanu hrvatske filozofije, pedagogije i pjesništva, kao i za zbornik radova koji ga je pratio, nije trebalo dugo tražiti, poglavito imajući u vidu koliko je veliku ulogu Gjuro Arnold odigrao u povijesti hrvatske filozofije, razvoju Matice hrvatske i Sveučilišta u Zagrebu, ali i na mnogobrojnim drugim poljima hrvatskoga duha i kulture.

Gjuro Arnold rođen je u Ivancu pokraj Varaždina 24. ožujka 1853. godine, kao devetnaesto dijete u obitelji švicarskih korijena, čiji su predci došli u Hrvatsku tijekom razdoblja Francuske revolucije. Naime, njegov je djed, inače Francuz oženjen Njemicom, došao tijekom tih revolucionarnih previranja u Bjelovar. Provevši rano djetinjstvo u Krapini, osnovnoškolsko obrazovanje Gjuro Arnold završio je u Zagrebu, gimnaziju u Zagrebu i Varaždinu, a potom je 1874. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu upisao filozofiju kao glavni predmet te povijest i zemljopis kao sporedne predmete. Godine 1879. dobio je profesuru u jednoj zagrebačkoj gimnaziji, a već 1880. godine stekao je titulu prvoga doktora filozofije na modernom Sveučilištu u Zagrebu doktorskom disertacijom, ujedno vjerojatno i najpoznatijim i najvažnijim Arnoldovim djelom, pod naslovom *Etika i poviest*. Uz bok toga djela stoji također i naslov *Zadnja bića: metafizična rasprava* iz 1888. godine. Arnold je

autor i veoma cijenjenih srednjoškolskih udžbenika iz logike i psihologije. Na Filozofskomu fakultetu imenovan je 1894. godine za izvanrednoga, a već 1896. godine za redovnoga profesora teoretske i praktične filozofije te pedagogije, gdje je i ostao sve do svojega umirovljenja 1923. godine. Tijekom profesure obnašao je i dužnost dekana Filozofskoga fakulteta u trima navratima (1898./1899., 1912., 1914.), kao i dužnost rektora Sveučilišta u Zagrebu od 1899. do 1900. godine. Upravo je na njegovu inicijativu 1896. godine osnovan Pedagogijski seminar za teoretsku i praktičnu izobrazbu budućih srednjoškolskih nastavnika na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a bio je i njegovim prvim predstojnikom, kao i prvim profesorom pedagogije na Filozofskom fakultetu općenito. Tijekom svoje iznimno bogate karijere bio je i predsjednik Matice hrvatske od 1902. do 1909. godine te glavni urednik časopisa *Vienac* od 1889. do 1900. godine, kao i dopisni član ondašnje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (današnje Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti) od 1891. godine, da bi potom 1899. godine postao i njenim redovnim članom. Vrijedno je također izdvojiti, imajući u vidu Arnoldov veliki interes za razvitak hrvatske kulture i baštine, njegovo članstvo u Družbi „Braća Hrvatskoga Zmaja" od 1924. godine, pod časnim naslovom „Zmaj Krapinski". Preminuo je u Zagrebu 22. veljače 1941. godine.

Zbornik posvećen Gjuri Arnoldu započinje radom Bojana Marottija pod naslovom *Usporedba Markovićeva i Arnoldova rektorskoga govora*. Komparativni je to prikaz zapravo začetaka rektorskih mandata obojice hrvatskih filozofa na Kraljevskom hrvatskom sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu, njihovih sveučilišno-znanstvenih programa, vizije budućnosti hrvatske filozofije, ali također i osvrta na njenu bogatu prošlost, iz čega se dade iščitati upravo filozofijsko-svjetonazorska pozicija obojice autora. Franjo pl. Marković svoj je govor održao 19. listopada 1881. godine pod naslovom *Filosofijske struke pisci hrvatskoga roda s onkraj Velebita u stoljećih XV. do XVIII.* Upravo je za taj govor Marotti istaknuo kako njegovu važnost u povijesti hrvatske filozofije nije moguće precijeniti. Da to nije tek puka fraza i govorničko-stilska figura, svjedoči daljnje Marottijevo pojašnjenje kako je nakon takvoga programskoga teksta svako bavljenje poviješću hrvatske filozofije ujedno i jasno potvrđivanje sljedbeništva onoga puta koji je zacrtao sâm Marković, na temeljima austrijskoga kruga filozofije okupljenoga oko Bernarda Bolzana, a poglavito imajući u vidu činjenicu da je Marković uistinu bio prvi redoviti javni profesor za teoretičku i praktičku filozofiju, kao i za povijest filozofije na tadašnjemu Mudroslovnom fakultetu u Zagrebu. Marković u svojemu bogatom i pregnantnom govoru spominje i opisuje čak 34 hrvatska filozofa od 15. do 18. stoljeća, od kojih kao najveće i najslavnije ističe dakako Franju Petrića i Josipa Ruđera Boškovića, no ujedno se i odmiče od mogućega pukog historiografskog istraživanja povijesti hrvatske filozofije, iako je i to potrebno učiniti kao nužni pretkorak za istinsku sintezu hrvatske filozofijske misli u prošlosti, uspješno izbjegavajući zamku otpočinjanja hrvatske filozofije *ab ovo*. Istoga datuma, također 19. listopada, rektorski govor održao je 1899. godine i Gjuro Arnold pod naslovom *Filosofija, prirodne nauke i socijologija: (Riječ u prilog metafizici)*. To je govor održan na samom kraju 19. stoljeća koje je, kako tvrdi Arnold, sasvim površno moguće opisati kao posve prirodoslovno, no da je unatoč velikim praktičnim otkrićima i izumima prirodnih znanosti, to zapravo stoljeće koje je imalo filozofijsku, prirodoslovnu i sociologijsku fazu, s krajnjim rezultatom posvemašnjega odbacivanja metafizike kao reakcije na proglašenje svemogućnosti spekulativne filozofije kao apsolutne spoznaje u filozofijama Fichtea, Hegela i Schellinga, što će, prema Arnoldu, imati razorne posljedice i na niže slojeve pučanstva koji će u praksi odreći svaku vrijednost moralu utemeljenomu na idealizmu i prihvatiti evolucionizam (princip prava jačega) kao jedini društveni zakon vrijedan poštovanja. Stoga, kao lijek za nadolazeću krizu 20. stoljeća Arnold preporučuje upravo povratak Aristotelu koji je metafiziku, doduše, postavio na središnje mjesto svojega filozofijskoga sustava, ali ujedno i ostavio mjesto za prihvaćanje empirijskoga iskustva kao neizostavnoga dijela svakoga cjelovitog spoznajnog procesa. Marotti će u ostatku svojega rada komparativnom metodom obraditi Markovićeve i Arnoldove razlike u jeziku, pravopi-

su i slovopisu (posustajanje Zagrebačke filološke škole pred hrvatskim vukovcima), ali i u pristupu, utoliko što Marković u svojemu govoru spominje isključivo hrvatske filozofe, dok Arnold u svojemu ne spominje nijednoga hrvatskoga filozofa (izuzevši baruna Lazara Hellenbacha). Marotti zaključuje kako je tomu tako jer Arnold, kao učenik i sljedbenik Markovića, smatra samorazumljivom potrebu istraživanja povijesti hrvatske filozofije, no ujedno i njene uklopljenosti u obzorje i tendenciju velikih europskih filozofijskih tradicija, od čega se donekle razlikuje Marković svojim zahtjevom da hrvatska filozofija stekne ujedno i vlastitost.

Zbornik se nastavlja radom Daniela Miščina pod naslovom *Pet metafizičkih ključeva za čitanje „Zadnjih bića" Gjure Arnolda* u kojemu autor postulira upravo metafiziku kao ne samo temelj, nego i zamašnjak čitava Arnoldova pisana opusa. Naime, sâm je Arnold smatrao kako se borba za dušu svijeta ima voditi upravo na polju metafizike. Utoliko se i autor ovoga rada Miščin okreće najvažnijemu Arnoldovu djelu na području metafizike, a ujedno dijeli i stajalište hrvatskoga filozofa Damira Barbarića, po kojemu je Arnoldov tekst *Zadnja bića* jedan od najdubljih i najdorađenijih tekstova cjelokupne povijesti hrvatske filozofije, u kojemu se Arnold čvrsto zalaže za nesvodivost metafizike na puku prirodnu znanost, a svaki takav pokušaj u novovjekovlju proglašava već *a priori* nemogućim. Utoliko ne treba niti čuditi Arnoldov stav da su se i prirodne znanosti, baš kao i umjetnost, našle na čistini, bez očitoga smjerokaza, upravo zato što su ostale lišene metafizike. Ta bitka za dostojanstvo i primat metafizike predstavlja ujedno tek bitku za prave vrijednosti na kojima se treba utemeljiti osoba, kao i zajednica, u sklopu koje on nužno mora djelovati. Miščin čitatelju njegova rada zapravo nudi pet hermeneutičkih ključeva za čitanje Arnoldova djela *Zadnja bića*. Naime, prvi je ključ koji čitatelj treba usvojiti zapravo onaj programatski „borbe za dušu" koju Arnold pokazuje prvo na polju psihologije, e da bi potom zapravo utvrdio da je psihologija neminovno svojom bîti povezana metafizikom, a ne eksperimentalnim prirodnim znanostima, kako se to tvrdilo od 19. stoljeća sve do današnjih dana, što je još grozomornije posljedice imalo u tome da se redukcionističkim materijalizmom ljudski duh pokušalo pretvoriti u puki fiziološki impuls ljudskoga tijela, ostajući time čak daleko ispod dostojanstva prirodnih znanosti koje one imaju u metafizičkomu filozofijskom sustavu, koji ide ili bi barem trebao pokušavati ići sve do posljednjega uzroka sviju stvari. Dok je drugi ključ Arnoldova (pret)postavka teleologije kao sastavnoga dijela cjelokupne stvarnosti, na tragu *Petoga puta* Tome Akvinskoga iz njegove *Sume teologije*, dotle treći hermeneutički ključ svoje temelje pronalazi u prihvaćanju djelatnoga ili proizvodnoga uzroka (*causa efficiens*), na način apsolutnoga, neovisnoga i prvotnoga uzroka bitka sviju ostalih stvari u takvomu uzročnom nizu čiji je bitak tek relativan, ovisan i drugotan, što je Arnoldova modifikacija *Drugoga puta* Tome Akvinskoga. Četvrti ključ predstavlja Arnoldova kritika Leibnizova načela dovoljnoga razloga iz njegove *Monadologije* i na njemu počivajućega pojma prethodno uspostavljenoga sklada, tj. prestabilirane harmonije, poglavito na području teodiceje (za Voltairea), odnosno i na polju teorijske metafizike (za Arnolda). Time je Miščin Arnolda postavio u dugu i slavnu tradiciju aristotelovsko-tomističke metafizike, a odmaknuo ga od leibnizovske novovjekovne modifikacije drevnih metafizičkih postavki. Kao zaključni peti ključ Miščin emfatično postavlja tvrdnju kako je krajnji cilj Arnoldove metafizike, kojemu je njegovo umovanje kroz djelo *Zadnja bića* otpočetka i vodilo, upravo afirmacija Božjega postojanja, odnosno Boga kao prvotnoga uzroka, krajnje svrhe i savršenoga apsoluta, time ujedno i otvarajući hermeneutički put za razumijevanje posljednjega Arnoldova usklika u ovomu njegovu djelu „Ima Bog".

Sljedeći rad u ovomu zborniku napisao je Tomislav Škrbić pod naslovom *Metafizika i umjetnost u mišljenju Gjure Arnolda*. Za Arnolda je, kako nam to u svojem radu prikazuje Škrbić, vrijedno proučavanja ne samo teoretičko područje ljudskoga djelovanja, nego upravo i ono praktičko – poglavito sfera estetike i estetičkih sudova pod koje spadaju čak i oni etički jer je etika, prema Arnoldu, tek estetika volje, u smislu da je pojam ljepote širi od pojma dobrote, iako uvijek u neraskidivom

metafizičkom trojstvenom sklopu istine, dobrote i ljepote. Arnoldovo metafizičko utemeljenje estetike u pojmu slobode, odnosno pojetičkoga stvarateljskog čina umjetnosti u mogućnosti slobode u kojoj se korijeni i voljno-praktički impuls ujedno, predstavlja zapravo odraz njegove posvećenosti poziciji estetičkoga formalizma Johanna Friedricha Herbarta, iako se ipak približava i poziciji umjerenoga formalizma svojega učitelja Franje pl. Markovića, jer značenjski sadržaj umjetničkoga djela, doduše uvijek drugotan, ne gubi svoju načelno bitnu poziciju u kritici umjetničkoga djela kao slobodnoga stvarateljskog čina. Filozofija je u Arnoldovu mišljenju zapravo u bitnom smislu poistovjećena s metafizikom, odnosno ona je, kako je to primijetio i Damir Barbarić, induktivna ili znanstvena metafizika. Pozicija je to koju je Arnold izgradio samosvjesno, ujedno se odupirući nasrtajima ideologija 19. stoljeća poput materijalizma, pozitivizma, naturalizma, pa samim time naposljetku i ateizma, no ujedno odbacujući i pojam apsolutne slobode klasičnoga njemačkog idealizma kao *causa sui*, u smislu uzrokovanosti vlastitoga uzroka ili identiteta i neidentiteta, po kojemu bi Bog kao bitak i *causa prima* još uvijek bio nedostatan za zahtjeve spekulativnoga uma čija protuslovlja obični ili puki razum, tobože, ne može dosegnuti uslijed ograničenosti vlastita mišljenja. U Arnoldovu je metafizičkomu mišljenju Bog ona jedinstvenost istine, dobrote i ljepote, kao i uzorita ideja savršenstva, dok bi čovjek, za razliku od jedinstvenosti božanske naravi, imao dvostruku narav, u smislu sfere duše kao pozornice ideje slobode i sfere tijela kao pozornice nužnosti prirodnoga poretka, no ipak priznajući njihovu međusobnu upućenost i dinamičku uzajamnost. Upravo zato što filozofiju Arnold nije reducirao na znanstvenu metafiziku kao apsolutnu znanost, nije ni umjetnost mogao shvatiti kao apsolutnu slobodnu umjetnost odriješenu od bilo kakvih zahtjeva morala, ideala, svrhe, smisla ili cilja, što je tendencija koja kroz nihilizam apsolutne slobode guši ne samo umjetnost, znanost ili tehniku, nego upravo i filozofiju sâmu već skoro dva stoljeća. Nadalje, kako to jasno pokazuje i Škrbić, za Arnolda je narodna duša supstancijalitet narodnoga života, baš kao što je i individualna duša čovjekova supstancijalitet individualnoga života čovjekova. Utoliko je i porijeklo kulture i umjetnosti Arnold vidio u narodu (trojstvenost narodne umjetnosti, povijesnosti i narodnoga života), a ne u apstraktnoj samoproizvodećoj slobodi u filozofiji kao znanstvenoj metafizici koja i umjetnost sâmu nužno mora naposljetku žrtvovati na nihilističkomu oltaru nikad utažive volje za moći.

Devetnaestostoljetni proces pretvaranja psihologije iz metafizičke discipline u samokonstruirajuću i samokonstituirajuću znanost, primjenjujući na samu sebe prirodoznanstvene metode egzaktnih znanosti, istražuje se u radu autorskoga para Luke Boršića i Ivane Skuhala Karasman pod naslovom *Odvajanje psihologije od filozofije na primjeru Gjure Arnolda*. Donoseći uvide povjesničara filozofije Wilhelma Windelbanda kako se psihologija sve više udaljavala od filozofije uslijed procesa približavanja prirodnim znanostima, poput fiziologije ili biologije, upravo kao reakcija na visoku spekulativnost klasičnoga njemačkog idealizma, Boršić i Skuhala Karasman smatraju kako je potvrdu tih uvida već u 19. stoljeću potvrdio i sâm Wilhelm Wundt (općenito smatran utemeljiteljem moderne eksperimentalne psihologije), ustvrdivši da je psihologija na najboljem putu samoizgrađivanja kao pozitivna znanost i ujedno udaljavanja od vlastitih filozofijskih korijena, što je u praktičnomu smislu značilo napuštanje deduktivno-misaone metode i prihvaćanje one eksperimentalne, što je pak neminovno moralo dovesti i do spora eksperimentalnih psihologa s tradicionalnim filozofima, ponajprije oko pitanja psihologizma (odnosa logike, epistemologije i psihologije). Upravo se na tomu polju angažirao i Gjuro Arnold koji je već 1893. godine objavio svoj iznimno popularni udžbenik psihologije pod naslovom *Psihologija za srednja učilišta*, u kojemu je iznio stavove glede odnosa psihologije prema filozofiji. Prema Arnoldu, psihologija ili dušoslovlje za svoj temeljni predmet proučavanja ima pojave ili činjenice čovjekove svijesti, o čemu već nešto intuitivno može znati i tzv. predznanstvena psihologija u svakodnevnomu životu. Imajući u vidu kako tijelo i duša bivaju, na neki način, uvijek uzajamno upućeni jedno na drugo, Arnold je smatrao kako psihologiju

treba razlikovati od psihofizike, jer psihologija za svoj predmet ima ipak prvenstveno činjenice iskustvene svijesti, a ne tek njihovu fiziološku podlogu. Upravo zato psihologiju kao takvu Arnold smatra ujedno i pravim čedom metafizike, jer za svoj temeljni predmet istraživanja ima naprosto dušu, iako nije odbacivao i mogućnosti eksperimentalnoga istraživanja, s time da se to ne može u strogomu smislu nazvati čistom psihologijom, dok je empirijsku ili eksperimentalnu psihologiju, na tragu njemačkoga filozofa Friedricha Alberta Langea, smatrao naprosto psihologijom bez duše.

Zbornik nastavlja rad Filipa Grgića pod naslovom *Gjuro Arnold o slobodnoj volji* u kojemu autor istražuje Arnoldove metafizičke pretpostavke koncepta slobodne volje, ponajprije izražene u njegovoj doktorskoj disertaciji pod naslovom *Etika i poviest: odobrena od povjerenikâ strogih izpita Fakulteta mudroslovnoga* iz 1879. godine, poglavito njenu drugu glavu u kojoj raspravlja o ljudskomu djelovanju kao objektivaciji njegove volje, pa bi utoliko i sâma povijest bila uistinu volja, odnosno ona točka dodira povijesti i etike, s time da bi etika ujedno bila i kritička prosuditeljica povijesti naprosto. Cjelokupno Arnoldovo etičko promišljanje uvelike se zapravo oslanja na Herbarta i njegov etički sustav, kao što je to uostalom i slučaj s njegovim učiteljem Franjom pl. Markovićem, što znači da su, baš poput Herbarta, predstavljali svojevrstan odmak od standardnih etika dobra, vrline i dužnosti te zagovaranja primata principa estetičnosti u prosuđivanju naših moralnih čina, odnosno jesu li oni lijepi, skladni i izazivaju li u nama ugodu, gledajući iz perspektive razmjera i harmonije volje. Utoliko je i za Arnolda na području etike vrijedilo pet herbartovskih principa (ideja ćudoredne slobode, savršenosti, blagohotnosti kao ona najvažnija, potom prava i pravednosti). Volja je za Arnolda uvijek nerazdvojno povezana s činom, odnosno volje nema bez njene vlastite realizacije, pa je utoliko važno braniti upravo koncept slobodne volje pred nasrtajem materijalističkoga determinizma prirodnih znanosti, baš kao što je Herbartu bilo važno to učiniti pred spinozističkim fatalizmom, premda Arnold jednako emfatično odbacuje i Kantovo stajalište apsolutnoga indeterminizma volje. Arnoldovo je razrješenje problema slobodne volje zapravo posredujuće jer, s jedne strane, smatra da je volja determinirana (slijedi etičke zakone, a nipošto mehaničke), a s druge strane, da je ipak ujedno i slobodna, što znači da spašava i zadržava pojam moralne odgovornosti za čovjekova djela, u čemu Grgić naslućuje i pojedine probleme takvoga posredujućeg etičkoga stajališta, no u koja Arnold tijekom svojih daljnjih rasprava nije više zalazio.

Srećko Kovač zaključuje zbornik radova posvećen Gjuri Arnoldu i njegovu filozofijskom djelu radom pod naslovom *Smisao i sadržaj u logici: Gjuro Arnold*. Ključno djelo za Arnoldove misli o logici nalaze se svakako u njegovomu djelu *Logika za srednja učilišta* iz 1888. godine, u kojemu se na nekoliko mjesta osvrće i na matematičku logiku koju smatra tek proširenjem onoga bitnoga u logici, ponajprije njenoga smislenoga i sadržajnoga aspekta, odnosno da je uznapredovala kako na poljima intenzionalnosti (dubine shvaćanja), tako i u pogledu ekstenzionalnosti (po opsežnosti kao matematička logika kojoj je priznavao tek relativan doprinos razvoju logike u cjelini). Arnold je logiku zapravo vrlo precizno odvojio od psihologije, što znači da nije potpao pod utjecaj psihologističke pozicije koja je u epistemologiji i etici vidjela tek dijelove psihologije, ali je između psihologizma i antipsihologizma ipak zadržao posredničku poziciju. Posredničku poziciju zadržao je i u logici, u smislu da je smatrao točnim stajalište između pozicija formalizma i realizma, što je pozicija, kako to utvrđuje Kovač, koju je Arnold opet naslijedio od svojega učitelja Franje pl. Markovića. Arnold je matematičku logiku svrstavao u njen širi kontekst zapravo formalno-deduktivne logike, u smislu da je matematička logika daljnje usavršenje deduktivne metode, no ujedno joj upućuje i kritiku da ona kao takva uopće ne govori niti može govoriti nešto o sadržaju logičkih sudova, pa utoliko ostaje puko ekstenzionalna i u pojmovima zanemaruje njihovu bît, no također je smatrao, za razliku od Windelbanda koji je držao da postoje logička pravila u matematici, ali ne i matematička pravila u logici, da matematička obrada logičkih sudova zapravo predstavlja i svojevrstan napredak u sâmoj logici. Arnold je u logici bio i pobornik pozicije apriorizma (idealno-normativna logička

načela ukorijenjena su u naravi duha), iako je ostavio mjesta empirizmu utoliko što je psihologiji i načelu indukcije priznavao vrijednost (aposteriorni doživljaj vanjskoga i unutarnjega iskustva svijeta), no smatrao je da je svaki oblik zaključivanja, uključujući i indukciju, utemeljen na načelima dedukcije, pa je u tomu stavu utemeljena i Arnoldova kritika matematičke logike.

Darija Žilić

Nož Salmana Rushdija

(prevela Barbara Šarić, V.B.Z, Zagreb, 2024.)

Salman Rushdie postao je globalno poznat nakon velikog uspjeha romana *Sotonski stihovi*. Tada je ajatolah Homeini 1989. godine bacio fetvu – poziv na njegovo ubojstvo zbog uvrede islama i proroka Muhameda. Rushdie otad živi pod policijskom zaštitom, stalno na rubu života, a onda zadnjih godina u New Yorku živi mirno. No davna kletva se ipak ostvaruje, i to u kolovozu 2022., kada ga je u jugozapadnim dijelu države New York mladić napao nožem nakon što se pisac uspeo na pozornicu amfiteatra da bi govorio, da paradoks bude veći, o tome koliko je važno pisce sačuvati od opasnosti. Na tom skupu, naime, govorilo se upravo o stvaranju sigurnog mjesta u Americi za pisce iz drugih zemalja. Na početku knjige Rushdie i opisuje upravo taj trenutak, on može u glavi odvrtjeti sliku napada: ,,Vidim sebe kako ustajem i okrećem se prema njemu. (Ostajem okrenut prema njemu. Ni u jednom mu trenutku ne okrećem leđa...).'' On začas osjeti ubode u drugim dijelovima, ubod u oko, otkazuju mu noge i pada. Nakon tog opisa, pisac se retrospektivno vraća u dane koji su prethodili ovom napadu, bili su to idilični dani sa suprugom, pred izlazak novog romana. Jedino je san u noći prije leta naviještao nasilje, intuicija, te neobična igra njega, pisca i Mjeseca. Posljednje nevine noći, kako je naziva, on je promatrao pun mjesec, snatrio je i pustio da mu ,,um luta po mjesecu''. U tom dijelu navodi i reminiscencije te referira i na svoj roman *Grad pobjede* u kojem prvi kraljevi carstva Bisanga u južnoj Indiji navode da su potomci boga Mjeseca. Sjetio se tada i crtića o jariću koji je pojeo Mjesec te Calvinove priče *Daleki Mjesec* o vremenu kada je Mjesec bio mnogo bliže Zemlji, pa su ljubavnici mogli skoknuti ondje na randevu. No najzanimljivije je da se sjeća poznatog filma Georgesa Meliesa, filmskog klasika u kojem su ljudi na Mjesec doputovali kapsulom u obliku metka koju je ispucao dugački top. Ta se letjelica zabila u Mjesečevo oko, a u to vrijeme pisac nije ni slutio što će se dogoditi njegovu desnom oku. On evocira sve kako bi kroz narativnu tehniku nagovještaja naznačio smrtnu opasnost kojoj svjedoči on kao sveznajući pripovjedač, ali i čitatelji, on i čitatelji imaju spoznaju: ,,No mi znamo ono što on ne zna. Znamo da je sretni čovjek na obali jezera u smrtnoj opasnosti. On nema pojma, zbog čega je naš strah za njegovu sigurnost tim veći.'' U tom smislu Rushdie radi raskorak između sebe kao lika i pripovjedača, on kamerom nevidljivog oka stvara *flashback* i vodi pripovijedanje tako da pratimo kako ,,budućnost juri prema njegovu junaku'', a zapravo to je jurila prošlost, gladijator iz sna, davna kletva koja se sada ostvaruje. Riječ je o osvetničkoj prošlosti koja ga želi povući natrag kroz vrijeme, jer u smrti smo svi ,,jučerašnji ljudi'', zaključuje Rushdie. Rushdie je napisao nakon svega memoarsku knjigu, odnosno autofikciju, a u podnaslovu stoji kako je riječ o ,,promišljanjima nakon pokušaja ubojstva'', pa se može reći da je knjiga esejističko-refleksivna. Autor navodi da govori o stvarnim događajima, samo su promijenjena neka imena i prepoznatljivi podaci. Ima u njegovu pripovijedanju neke nesmiljenosti i prema liku, hladnim skalpelom

sve bilježi, sve tjelesne rane gotovo veristički dočarava kao da promatra drugu osobu, secira i vlastiti život, i kroz to se intimistički otvara čak do tog da njegova intima postaje iritantna za neke kritičare, primjerice u New York Timesu gdje se spominju njegove žene i njegov naizgled frivolan odnos. Rushdie u svom djelu čitatelje vodi na duboko unutrašnje putovanje koje ga mijenja, kao da je tek tada život postao *stvaran*. Na blurbu hrvatskog izdanja stoji i to da je to prije svega priča o ljubavi. I to jest također važan dio knjige, posvećenost supruzi Elizi Griffiths, njena briga i razumijevanje, romantična veza koja se događa nakon braka i drugih veza. Ipak bih istaknula da je *Nož* i knjiga o pisanju, jer u njoj Rushdie reflektira vlastito stvaralaštvo, prethodne knjige, pa i sam proces nastajanja ove, piše i o razlikama u pisanju poezije i proze, i to upravo u odnosu sa suprugom koja je pjesnikinja. Zanimljiv je i njegov odnos prema ubojici, kako ga naziva Moj Ugrozitelj, moj nesuđeni Ubojica, kojeg je zvao Uš i nije ga htio imenovati. Čak navodi da ga u privatnosti svog doma naziva još drugačije, to je njegova stvar. Time pokazuje da su afekti kojima piše kontrolirani, da se ne prepušta mržnji, te da su najjače emocije i njihovi iskazi ipak svedeni na zonu privatnog. Ono pak što mu je posebno začudno i strašno jest banalnost zla, to da razlog za napad nipošto nisu *Sotonski stihovi*, već površnost ubojice koji nije niti čitao knjigu, bilo je dovoljno par snimki na YouTube za njegovu odluku. Čak je Rushdie imaginirao mogući dijalog sa svojim egzekutorom, inscenirao ga kao dramu s mnoštvom književnih referenci, na Gidea, Duerrenmata... Riječ je o gotovo filozofskom dijalogu o vjeri, prevođenju, mržnji, o umjetnosti koja pomiče svaku ortodoksiju. Pišući o tom nasilju koje je razbilo njegovu stvarnost, Rushdie shvaća kako je pisanje ove knjige važno prije svega i kao pokušaj razumijevanja onog neshvatljivog, iracionalnog te traženje pravila i logike koja bi ponovno dala obrise zbilji u kojoj pisac mora živjeti. I u tom je smislu knjiga stvaranje novog identiteta. Kao što je i proces oporavka o kojem piše bio obnavljanje tijela, od stupnja kada su mu različite dijelove tijela na okupu držale metalne klamerice do ponovnog kretanja i putovanja. On knjigu posvećuje muškarcima i ženama koji su mu spasili život,odnosi se to i na publiku koja mu je pohrlila u pomoć i liječnicima koji su ga operirali. Osjećaj same blizine smrti postaje i kao trenutak intenzivno tjelesan: ,,Nikakav osjećaj da sam izašao iz vlastita tijela. Zapravo rijetko kad sam se osjećao tako povezanim sa svojim tijelom.'' I upravo ta usmjerenost na tijelo ga prizemljuje, on postaje svjestan viška vlastitih kilograma,- humoristično komentira kateter i spolovilo, ali i na dubljoj razini započinje pitanje tko ili što je taj *ja* na koji je on mislio, ono sebstvo koje je u tijelu, propituje odnos smrtnosti i besmrtnosti, te duše i tijela. I tada privatnost vlastita tijela prestaje postojati, gubi se vlast nad sebstvom, prisutan je i strah od potpune sljepoće zbog gubitka oka. *Nož* je knjiga u kojoj pisac naizgled želi zadržati privatno, ali zapravo događa se da trenutkom u kojem je prepušteno njegovo tijelo drugima, on više ne može biti niti suvereni pripovjedač fikcije, on je primoran javno iznijeti svoje emocije i stanja, priviđenja, sve što se događalo nakon atentata te pisati o ranjivosti i usamljenosti otvoreno. U tom procesu soba postaje svijet, a on poput junaka mitova plovi prema stvarnosti, prema zlatnom runu, zdravlju. Ostaje temeljno metafizičko pitanje života i smrti.

Rushdijev način pripovijedanja je asocijativan, njegov um se oslobađa, pa stoga i navodi primjere noža u raznim filmovima i dramama. Posebno treba istaknuti noževe u najdražim mu knjigama: *Tanki bodež* Philipa Pullmana koji rasijeca otvore među svjetovima i onome tko ga nosi omogućava putovanje kroz različite zbilje. A tu i je i nož u Kafkinu *Procesu*, jer K. je ubijen na posljednjoj stranici, *kao pseto*. Sjeća se tada i stihova iz *Sotonskih stihova*: ,,Da bi se mogao ponovo roditi'', pjevao je Gibreel Farshita dok je prevrćući se u zraku padao s neba, ,,u smrt bi naprije morao odbroditi.'' Rushdie se sad nakon svega prisjeća i objave te knjige, *Sotonski stihovi* su peta knjiga koju je objavio, imao je četrdeset i jednu godinu, a 2022., u vrijeme atentata, imao je sedamdeset

pet i čekao objavu dvadeset prve knjige, *Grad pobjede*. I iz ove bih perspektive, svojim novim čitateljima sugerirao da krenu čitanje s nekom drugom knjigom, jer za *Sotonske stihove* dugo su govorili da je nečitljiva, no to je bio tek pomodni trik. Danas ima pak mnogo mladih čitatelja, ističe, koji su taj roman čitali baš kao roman, ne kao teološku, tempirajuću bombu. No upravo taj pokušaj atentata podsjeća ga da je književnost kao isključivo estetska tvorevina, posebno u njegovu slučaju, nemoguća jer vraćen je u rzino kolo fanatičnih koji će ga svoditi na dimenziju izdajnika koja ponižava islam. Nije stoga slučajno da referira na festival Glasovi svijeta Američkog PEN-a. Pitanje slobode još je uvijek temeljno pitanje književnosti. Kao i ljubav. Posebne dijelove knjige Rushdie posvećuje supruzi Elizi, i toj sreći koju je nemoguće ispisati bez efekata iz romantične komedije, naglašava. Eliza je pjesnikinja, sva od ljepote i užasa, ističe aludirajući na velikog Rilkea. Upoznaje s njom i pjesnički svijet u kojem su ljudi prisniji nego u svijetu romanipisaca. Njihova veza bila je odvojena od javnog, i to je ono što je Rushdiju vrlo važno. Na kraju, shvaća da je riječ također o iluziji. Rushdie se prisjeća traumatičnog djetinjstva, odrastanja, odlaska u Englesku, govori o važnosti obitelji, posebno o dva sina, sestri i njezinoj obitelj od kojih traži i blagoslov. Rushdie piše i o periodu pandemije kad je njihova ljubav opstala, unatoč bolestima, piše i o vjenčanju 2021., te o bračnom putovanju u Italiju, o obiteljima u Londonu i o New Yorku, o rascijepljenosti i tome kako je Eliza saznala za strašan događaj, piše o oporavku, ali nadasve o slobodi koja postaje važna tema za njegovo pisanje. Sloboda govora. Stvarnost njegovih knjiga ga je povezala sa stvarnosti u kojoj živi. Znanosti se više ne vjeruje: „No tijekom pola stoljeća, ja koji sam vjerovao u znanost i razum, koji nisam imao vremena za bogove i božice, pisao sam knjige u kojima su zakoni znanosti bili često potkopani...'' Uostalom, i sama činjenica da je preživio bila je ravna čudu, pa time i njegov ateizam dolazi u sumnju, povjerenje u život i čudo. Sav taj proces oporavka bio je dokumentiran i kamerom, koja je zabilježila i emocije njegove supruge. Nakon izlaska iz bolnice, ponovno su prisutne mjere zaštite, on putuje i živi između Londona i New Yorka i uočava puno više empatije sada nego onda u stara vremena, kad su htjeli da bude „nevidljiv'' i nije im se sviđalo da ide na javna mjesta, jer su mislili, navodi, da je sam kriv za svoju poziciju. Nakon pokušaja atentata, svi brinu i nestaje stigma, tempirajuća bomba zbog koje je često doživljavan kao opasno društvo. U njemu se pojavila još snažnija potreba da bude angažiran, da kritički progovara o ratovima, tlačiteljima i uz to, da zanemari temu Boga i religije, to sad ostaje izvan njegova interesa, no uvijek je okrenut stanju kritike religije, jer ne smije se odustati. Piše Rushdie: „Čak i nakon što je rastrgan na komade, dok mu je odsječena glava plutala niz rijeku Hebro, Orfej je nastavio pjevati podsjećajući nas da je pjesma jača od smrti. Možemo pjevati istinu i imenovati lašce, možemo se solidarno pridružiti svojim drugovima na prvim linijama bojišnice i svojim glasom pojačati njihov glas.'' Uz to, Rushdie se miri s vlastitim životom, rekonstruirao je pisanjem okvir života u kojem je živio sretan, pa ostaje sreća, premda ranjena sreća, u čijem kutu se nalazi jedna sjena. I to je dovoljno. Ova je knjiga i o tom načinu kako da ovaj odličan pisac preuzme vlast nad onim što se dogodilo, da sve pretvori u svoje djelo. Uz to, knjiga je ovo o ljubavi, prijateljstvu, kršćanstvu, svim onim ljudima koji su bili uz njega, Normanu Maileru, Paulu Austeru, Margareth Atwood, Martinu Amisu, ali i o Beckettu, koji je također doživio napad nožem. Unatoč blizini smrti, život je pobijedio. Knjigu natkriljuju dva anđela, anđeo smrti, nakon kojeg je tu anđeo života, pa je knjiga ujedno i buđenje, promišljanje i slavljenje života.

Darija Žilić

Dragec Galić-Hanzek „Trajanje“

(Ogranak Matice hrvatske Hrvatska Kostajnica, 2023.
povodom 50 godina od prvog izdanja iz 1973.)

Glavni urednik *Vijenca* Goran Galić uredio je ovoga puta knjigu svog djeda. Naime, trinaestog lipnja 2023. navršilo se točno 20 godina od smrti njegova djeda Drageca Galića i 50 godina od tiskanja njegove zbirke pjesama ***Trajanje***. Dvostruki jubilej i djedova članska iskaznica Matice hrvatske iz 1971., koju čuva u redakciji *Vijenca*, potaknuli su ga da ponovno, kako ističe, ,,zaroni u djedove stihove i njegov dnevnik – svjedočanstvo jednog vremena i jedne sudbine, koju su mnogi dijelili.“ Predgovor prvom izdanju iz 1973. donosi ispovijest čitateljima u kojem autor piše o svom životu. Rođen je u Hrvatskom zagorju, živio je u Slavoniji, a sad je gostioničar u Vedrom Polju kod Sunje. Posao gostioničara je takav da nema radnog vremena, uvijek je dostupan, to mu je i donijelo puno neposrednog kontakta s ljudima. Zbog manjka vremenskog prostora za pisanje, pjesnik je krao vrijeme zbog želje da zbirku završi. Pritom se čak i ispričava obitelji i rodbini za povučenost zadnjih godina, jer bio je obuzet stvaranjem i tišinom koja mu je bila važna da iskaže svoj poetski svijet. Pjesme su za njega nevidljiva zrnca biserja, najčešće crnog, po životnom putu pokupljena i u svakog čovjeka smještena. I upravo u identificiranju ljudi s pjesmama on vidi mogućnost duhovnog povezivanja i prepoznavanja. Premda u autorefleksivnom osvrtu na vlastite pjesme autor ističe da su prožete pesimizmom i očajanjem, ipak se provlači na kraju iskra nade kao vodilja. A proces pisanja je, kako navodi u pjesmi ,,Nova ruža u meni“, kao olakšanje: ,,Kad god novi stih napišem / Nešto lakne u meni.“

Zanimljivo da je pjesnik i autor crteža i ilustracije na naslovnici. On je ime Hanzek uzeo kao treće, to je bilo očevo ime, a naslovno ime zbirci također je sam dao, riječ je o *Trajanju*. Trajanje i jest proces osvještavanja vremenitosti koja teče, u kojoj se ostvaruje. Pjesme u zbirci, njih 119, sadrže nerijetko i sentence o vlastitom životu i iskustvu, djetinjstvu i radu, prije svega govore o njegovoj pomirljivoj prirodi ,,Kad sam takav“, preziru prema podlosti i licemjerstvu, čak i ,,u društvu divljih“ što znači biti spreman živjeti slobodno s drugima i s ,,više nade Usud preživjeti“. Pjesnik često spominje čast, ali i okruženje besmislom, egzistencijalističkim nemirom i preispitivanjem smisla postojanja te kakofonijom laži ,,glas kreštalica / koje oponašaju ptice“, a živi i traje ipak vjerujući da negdje postoji ,,sunčano jutro / Koje mu vječito izmiče“. Pjesme su okrenute propitivanju biti čovjeka, bitka, Boga, metafizičke su, o onome što je ispod Boga i ispod vremena, misaone, a opet premrežene snažnim metaforama. Galić u odličnoj pjesmi ,,Vapaj mog znanca invalida“ govori i iz pozicije nemoćnog, koji traži pomoć, i želi biti pošten: ,,Ja ću vam to, ipak, / pošteno vratiti / Makar i u snu.“ Unošenje elementa sna kao da unosi još jednu dimenziju, ono onostrano u kojem također bivamo. Između sna i, kako ističe, realnosti odvija se život čovjeka koji je izložen paradoksima: ,,Željan je topline / ali od nje-gine. ,,Laži su metaforički kao biljke, one venu, ,,nema ruža očekivanih“ (pjesma ,,Obmana“), a nalazimo i hiperboličku sliku biofilnu u pjesmi ,,Pod talog vremena i listanja“: ,,Trideset i tri pomrla / Listanja“.

Postoji konstantna svijest o tami duše i neprijateljstvu svijeta, o nemiru koji je u srži spokoja u pjesmi „Propuh". I to nerazumijevanje među ljudima jako tišti pjesnika, uz to i „društvo razbojnika", prkos prema „grabežnim rukama", spoznaja o nepostojanju prijateljstva i poštenja, o opasnosti, crnim slutnjama i hridi istine, nesanicama. Zanimljivo je da se pjesnik prisjeća i onog „djetinjeg Dalekog". U odličnoj pjesmi „Žila života" nalazimo kontrast vječno mladog potoka i taloga mrtvih godina, na kraju je završena sjajnom genitivnom metaforom „linijom života / cijedi trulež hiromantusa". I vječno svjestan vremena, Sunca i sivila koje su i doslovno i metaforički prisutni, pjesnik promišlja život, emocije, istinu, za koju ističe u pjesmi „U bolnici poslije vizite": „to je možda bolje za nas da je ne doznamo". Kroz opise zrcali se i život seoski, prolaznost, postojanje „Vremena drugog", sutoni i sjete, toplina rodnog sela, vrbe na raskršćima, polja strošinačka, čuvar trešanja, kao čuvar života.

Galić ne bježi čak i od vrlo emotivno naglašenih sintagmi, spominje često i otrov, o gostionici piše metaforički kao o zvijeri, a opet s nježnošću zaključuje: „gostionico, stara šljivovico". To pak pokazuje da se u poeziji Drageca Galića Hanzeka miješaju nježnost i okrutnost života, svi registri i da on pušta svojim osjećajima da budu prikazani baš kakvi jesu, bez šmiranja, kao kontrast čistih jutara i prljavih psovki u noćašnjem razlazu. To je svijet koji okružuje gostioničara. Jako lijepo dočarava i tu sjetu provincije, sporo prolaženje vlaka i noć u pjesmi: „Večeri nad kolodvorom sunjskim". Završni stihovi su posebni, svemirski: „Mjesec koji se krevelji / u prozoru stakla/nema astronauta". Uz svijet vremenitosti i smrt je tu stalno prisutna, *memento mori*, pa i vlastiti odlazak, kao u pjesmi „Vječita veza", o svezanosti koja postoji i onkraj smrtnosti, zapravo spomen-stih posvećen ženi Anki.

U pjesmama se osjeti povezanost obitelji, pa nije stoga slučajno da unuk matičar, inspiriran djedom, posveti mu knjigu i na taj način se oduži ne samo njemu, nego i čitavoj plejadi marljivih ljudi, poštenih radnika i poduzetnika iz nekih davnih vremena, koji su bili spriječeni da razviju svoje pune stvaralačke potencijale, ali su ostavili iza sebe vjeru u nadu i stvaranje, u smisao rada za opće dobro, vjeru u poeziju i u umjetnost, te na kraju i u Maticu hrvatsku koja povezuje narod i čuva svijest o jeziku i baštini. Treba napomenuti da je knjigu obogatio vrsnim predgovorom kritičar Davor Šalat. To je važno jer njegova analiza je opovrgnula tezu tadašnjeg kritičara poezije Tomislava Ladana koji je u novinama zapisao u kratkom osvrtu pišući o Galićevoj poeziji da je riječ više o sociološkoj, a ne estetičkoj vrijednosti knjizi. Davor Šalat je pokazao, a sasvim se s njim slažem nakon čitanja pjesama, da je riječ o neujednačenoj zbirci. Riječ je o pjesniku bez veće književne naobrazbe, ali Galićeva poezija, bilježi Šalat točno, neobična je mješavina poetičke nevičnosti i pjesničke opažajne točnosti, privatizma te intuitivnog dohvaćanja atmosfera i refleksija univerzalnih dometa, naivizma i poetski svježih, očuđujućih uvida. Pritom navodi i da se te spontane stilskoformacijske intuicije protežu od vezanog stiha moderne te razvoja slobodnog stiha i grafički razigranih formi ekspresionizma do zgusnutog, pokraćenog besjedovnog stiha egzistencijalizma i razlogaštva. I to je važno, da su otklonjene površne ocjene, jer nije riječ, kako sam i sama istaknula, tek o pučkoj poeziji, već i o metafizičkom i univerzalnom aspektu koji je prisutan u dijelu pjesama, postavljajući ih u kontekst hrvatske poezije.

Luka Rončević

Sjećanje na Danijela Dragojevića

Dana 19. veljače 2024. čitao sam roman Milana Kundere o složenom životu mladog pjesnika. Nešto je tražilo da predahnem. Pogledao sam vlastiti odraz na prozorskome staklu koji se smjestio među granje jednog stabla u pozadini. Tada sam čuo da nas je Danijel Dragojević napustio. Kroz moje tijelo prošao je hladni val, vjerojatno zato što se jedan dio mene čvrsto vezao za figuru sačinjenu od dirljivih, toplih i konciznih riječi koje su artikulirale višeznačnu radosnu misao. Taj hladni val satkan od oblutaka, žarulja, vijaka, prozora, ptica i inih riječi nisu došle kao oprost, već kao podsjetnik da će vječno obitavati na rubovima mojih misli. Danijel Dragojević rođen je 28. siječnja 1934. godine u Veloj Luci. Bio je prozaik, esejist, kritičar, urednik, povjesničar umjetnosti. U njegovim tekstovima subjekti neprekidno tragaju za ,,mrakom'' u svakom ,,pupoljku'' života. Čude se, raduju i igraju toj nekoj tajnovitoj zvjezdanoj iskri koja se nadaje iz svega što nas okružuje. Upravo taj, naizgled jednostavni i infantilni pogled na svijet, želja da se bude *drugi*, želja da se svakodnevna situacija promotri iz drugoga ugla, želja za konstantnim presvlačenjima i prekoračenjima, odlascima ,,negdje'' i ,,nigdje'', razlog je moje zaljubljenosti u njegovu književnu riječ. Dragojevićeva se književna misao počinje konstruirati, izuzev nekoliko pjesama objavljenih u časopisu *Mogućnosti*, zbirkom *Kornjača i drugi predjeli* (1961.) Kritičari su različito primjećivali točke u kojima se zbivaju promjene unutar Dragojevićeve poetike (opće-konkretno, prostor-vrijeme, jaka ili slaba tematičnost, žanr, stil, starost-mladost). Međutim, Dragojevićev opus predstavlja otvoreni sustav, ,,poetsko-filozofičnu križaljku složenih relacija između riječi i stvari'', kako ističe Branko Maleš. Iako u početku maglovitiji u izrazu, artikulirajući teme ,,o posljednjim pitanjima čovjeka i svijeta'' (Pavao Pavličić), Dragojević će već u nadolazećim zbirkama, od *Nevremena i drugog* (1968.), preko Četvrte životinje (1972.), *Prirodopisa* (1974.) i *Razdoblja karbona* (1981.) otpustiti tu kočnicu apstraktnijeg izraza te osnažiti interes za konkretno, početi stvarnost izravnije ,,reducirati'' do, gotovo, posljednjeg jezičnog atoma, do njegova puknuća koji u subjektima stvara nerijetko ambivalentan osjećaj. Radost zbog uspješnog ulaska u igru s predmetima, a konfuziju zbog nemogućnosti konačne spoznaje, zbog nemogućnosti razumijevanja, primjerice, vrapčeva ,,živkanja'' ili cvrkuta kosa. To nešto apstraktno, maglovito i gusto, naznačeno u prvijencu, ostat će i u njegovim ,,najčišćim'' tekstovima. Dragojevićevi lirski subjekti tu nemogućnost krajnje spoznaje, prevođenja jezika okoline ili *Umwelta*, smatraju ljekovitom nemoći, plodnom za sam jezik koji se, kao i čovjekov duh, hrani upravo tim nemogućim. Jedan osjećaj se nadovezuje na drugi. Kaos uvjetuje red, ludilo razum i obratno. Treba reći da se tu ne radi o ludilu kao negativnoj, destruktivnoj kategoriji već ludilo kako ga je, recimo, shvaćao Friedrich Hölderlin, dovodeći ga u blisku vezu s prisutnošću Boga.

Dragojević se igra i s brojnim drugim dihotomijama (nebo-zemlja, svjetlo-mrak, govor-šutnja, subjekt-objekt). Sve se te opreke premrežavaju, nadopunjuju ili drže u stanovitoj distanci. Takva se semantička opreka u njegovu opusu otpočetka povezivala s Heraklitom kojeg Dragojević na nekoliko mjesta eksplicitno spominje i parafrazira, dijeleći s njim viziju kozmosa kao odraza sklada suprotnosti. Spominjali su se i drugi važni predsokratovci za Dragojevićevu poetsku misao kao što

su Zenon i Parmenid. Tako je, primjerice, prva Dragojevićeva životinja – kornjača – bila prepoznata kao ona iz Zenonova paradoksa. Zenon je Dragojeviću bio važan ponajprije zbog kategorija prostora i vremena. Njegova kornjača doživljava istu sudbinu kao brzonogi Ahilej. Međutim nju, kako Zvonimir Mrkonjić ističe, ,,prestiže njezin vlastiti pogled ukoliko ga želi shvatiti kao nacrt svog kretanja". Ona se pomiruje s činjenicom da svoj pogled ne može sustići te ga konačno prihvaća ,,na višoj razini razumijevanja: kao spoznaju da je put k stvarima odnos u samom pogledu a ne izvan njega".

Kornjačin oklop time postaje krhka granica između vanjskog i unutrašnjeg svijeta. Isprva pogled, oči uperene u stvar, zatim sabiranje da bi se stvorio intimni prostor između subjekta i objekta pri čemu nerijetko dolazi do izmjene uloga. Zbog takvih se karakteristika Dragojević obično smatra ,,pjesnikom oka". Rijetko koji kritičar se nije pozivao na njegov fenomenologizam koji će ostati utkan do njegove posljednje objavljene zbirke *Kasno ljeto* (2018.) Bilo da je riječ o fenomenologiji Husserlova, Heiddegerova, Pontyjeva ili u književnome pogledu, Pongeova tipa. Zaista, njegovi subjekti ogoljavaju svakodnevnu situaciju, međutim, postoji ipak izvjesna razlika spram tog francuskog pjesnika. Francis Ponge se zaustavljao u opisima površinskih karakteristika predmeta za razliku od Dragojevića kojega je zanimao spomenuti mrak u njima, neodrediva nutrina koja povećava sanjarski prostor između promatrača i promatranog, čime se isprepliće vanjsko i unutrašnje.

Ideju o bačenosti u smrt, nemogućnosti odmaka izvan jezika kao ,,kuće bitka" baštinio je od M. Heideggera. Otud skromnost u određenju smisla vlastita bića i svijeta u njegovim tekstovima. Čovjek je samo djeličak jezika kao ,,kuće bitka" i u njoj može sudjelovati isključivo kao medijator. Dragojević u svojim tekstovima pušta svijet da bude ono što jest, prikazuje ga u svojoj nepojmljivoj inerciji. Druga važna figura jest E. Husserl od kojeg Dragojević pak baštini proceduru fenomenološke redukcije (,,epoche") u poimanju stvari. Dragojević je oduvijek težio prodrijeti u bit same stvari. Međutim, ono što njegove tekstove čini vrijednima jest njihova otvorenost. Dovoljno je istaknuti da ga podjednakim žarom hvale svećenici i poststrukturalisti. Neki smatraju da je Dragojević isključivo religiozni pjesnik, blizak ranom Husserlu i njegovom kartezijanskom subjektu koji dolazi do čiste svijesti, čime bi svijest i svijet tom redukcijom trebale zadobiti status esencija, a ne pojava. Drugi ga više primiču kasnom Husserlu (o čemu je pisao Dan Zahvi u knjizi *Husserlova fenomenologija*) čije su ideje bliže francuskom filozofu M. M. Pontyju, inače protivniku Husserlove konstitucije kao idealističke koncepcije kartezijanskog transcedentalnog subjekta. Kako god, Heideggerov učitelj E. Husserl zasigurno je važan u razumijevanju Dragojevićeva opusa, ponajprije kada je riječ o redukcijom radu koja zahvaća razinu govora (izostanak slika u korist pojma), subjekta (izostanak psihologizacije subjekta) i društvenog svijeta (prelazak iz govora o općim stvarima u govor o svakodnevnim zbiljskim entitetima i situacijama).

Kao što rekoh, Dragojevićeva je iznimna vrijednost u tome što ga dvije recepcijske krajnosti razvlače. Ono što se zasigurno primjećuje u njegovim tekstovima jesu ,,mjesta trenja", kako ističe Branislav Oblučar, koja se stvaraju u trenutku kada subjekti nastoje spoznati temeljnu prirodu predmeta. Ostaje na čitateljima hoće li te kritične točke, pukotine, kratke spojeve jezika, njegove šumove, upotpuniti ovim ili onim afinitetima. Put do drugoga koji nije Dragojević, već onaj koji je u njemu i *homo faber*, i *homo ludens,* i *homo viator*, onaj koji se nalazi uvijek ,,negdje" i ,,nigdje", u nekoj toploj, blaženoj nejasnoći, zavisi od čitateljeva svjetonazora. I sam Dragojević je u svojem govoru 1992. povodom nagrade ,,Goranov vijenac" istaknuo: ,,Tako su vjernici u njemu nalazili put do Boga, psihoanalitičari glas podsvjesnoga, lingvisti govor jezika, filozofi metodu lucidnog govorenja".

Njegova temeljna poetska strategija – zamjenične igre – prekoračuje tematske slojeve te zadire u formalnu kategoriju njegova stvaralaštva. Pisao je pjesme u klasičnome stihu, pjesme u prozi i eseje. Svaka od spomenutih kategorija sadrži i specifične potkategorije, zavisno o tome u kojoj se mjeri jedan oblik naginje ili ne naginje drugome. Takva formalna prelijevanja logična su, s obzirom na isto-

dobno lepršavu i konciznu misao njegovih subjekata. Od filozofije je preuzeo spekulativna promišljanja pomiješana nerijetko s različitim lirskim strategijama, tvoreći osobnu filozofiju svijeta. Taj spoj morao je po nekoj nužnosti generirati njegove otvorene tekstualne vrste poput autohtonih pjesama u prozi i eseja. Svaki put kada prođem Cvjetnim trgom sjetim se „prolaznika po profesiji", kako je Dragojević imenovao esejističkog subjekta iz istoimene zbirke eseja. Pokušam zamisliti tragove njegova jezičnog hoda. Čas se prikazuju ispred cvjećarnica, čas između klupica, čas oko spomenika Petra Preradovića da bi utihnule najzad u tajnoviti mrak Oktogona, zaokruživši svoju sintaktičku, nikad dokraja, prevodivu putanju.

Pored brojnih stvari, životinje zauzimaju posebnu ulogu u njegovu stvaralaštvu. Sjećam se da sam u vrijeme ljetnih dana, nakon pročitanog eseja o gušteru Lucumoneu iz zbirke *Rasuti teret* (1985.), bio nekoliko dana pod snažnim dojmom. Znao bih sebe uloviti kako neobično i zamišljeno gledam guštera na plaži te se prisjetih riječi: „Lucumone je mnoge koji žele mnogo a postižu malo vratio iz pustih lutanja po riječima, oblicima i zvucima u spokoj i utjehu zemlje. On, ima, govorio je starac, samo jednu misao, ako se to može i smije tako zvati; upravo nju ćemo, dok ga budemo gledali, doznati". S druge strane, ptice ipak zauzimaju posebno mjesto u njegovu opusu što možemo doznati iz njegova eseja „O pticama" iz istoimene zbirke eseja, iako one nekako najviše cvrkuću u zbirci Žamor (2005.). S nekim pticama subjekti uspijevaju odigrati do kraja zamjeničnu igru, dok s nekima ta igra u startu pada u vodu. One su nadasve jezik sam, neka njegova neukrotiva energija, njegova želja da pristigne u vječno, ali isto tako one su i odraz blokade pristizanja u to vječno, odraz nemogućeg što želju čini uvijek budnom. Ne znam koji je pjesnik na našoj književnoj sceni tako posebno govorio o grlicama, slavujima, vrapcima, kosevima i crvendaćima. Na jednom mjestu kaže: „Ptice, pusti ih da prolete kroz riječi, ne muči ih pogledom, oduševljenjem, ne traži priču, preplašene one bježe u provaliju razlike, njima let i pjesma, tebi korak i govor, pusti ih."

Kada razmišljam sada o životinjama u njegovu opusu, prisjećam se teksta o jatu cipala iz posljednje zbirke u kojemu protagonist promatra tu „skupinu sređenu (…) po nečijoj zapovijedi" i za koje kaže da su „zasigurno zadovoljni (…) zato što nisu sami, zato što nevidljivo rasu i ne znaju da ih gledam". Ova mi se posebno urezala u sjećanje, ne samo jer pripada zbirci koja je posljednja, već zato što je cipal prva veća riba koju sam ulovio samo jedanaestak kilometara od Dragojevićeva rodnog mjesta, u maloj bisernoj prigradičkoj vali. U tom malom korčulanskom mjestu nastala su prva moja sjećanja na more, oblutke, borove, cvrčke, ribe i ostale mediteranske motive. Baka i otac pričali su mi da ih je djed čak uspio pripitomiti, hraneći ih svako jutro namočenim koricama kruha. S vremenom su mu cipli bez straha dolazili na dlan.

Štošta bi se još moglo reći o njegovim kritikama u području likovne umjetnosti, dijagnostičarskim esejima o modernizmu i antimodernizmu, ali osjećam da bi valjalo polako zapaliti svijeću povodom njegove godišnjice smrti i pustiti da osjetite plamen njegovih riječi:

Kamen

Odjednom svaki je kamen izuzetan,
svaki lijep, ama baš svaki.
Obasjanje. Odakle god ruka i oko
počeli, neće se izgubiti u težini.
Mirni smo, kao da se nismo rodili,
kao da nam se rođenje omaklo,
a moglo ga je i ne biti.
Srce tuče u nesrcu, teče vrijeme,
ljepota veže ono što nam se činilo
nevidljivo.

Uostalom

Mali svemir u čaši, šalici, vazi, kutiji.
Mnogo malih svemira. Široka riječi kaže
sve je svemir. Možda. Ali ovi su (u čaši,
šalici, vazi, kutiji) na mome stolu.
I vjerojatno su, uvjeren sam, pobjegli
iz svog početnog beskraja. Kao puževi,
stabla, ptice, mora, kopna, kao i ja,
uostalom.

Duboko

Imam riječ duboko.
Imam i druge riječi.
Ali riječ duboko,
ona je umorna,
umornija od drugih.
Ona mi kaže
učini nešto za mene,
izvuci me iz mene
ako sam u sebi,
izvuci me iz tebe
ako sam u tebi,
izvuci me
iz bilo gdje
ako sam bilo gdje,
izvuci me,
pa da svanem,
da se nasmijem
i rasprostrem
kao ovaj zeleni otok
koji je došao do površine
ravno s dna
i ti po njemu
sada hodaš.

Gušteri

Čitav život proveo sam s gušterima
na suncu, radovao im se.
Sada me strah pogledati ih.
Što ako je došlo vrijeme
Da mi je nepoznata ruka, vječnost,
ili kako se to već zove,
promijeni oblik, pogled i svrhu,
pa turne u rupu,
u njoj ostavi, napusti i zaboravi,
kao što je i njih nekada davno
turnula, napustila i zaboravila.

Jesen

Mirišu dovezena drva.
U prašini vrte se vrapci.
Još jedna jesen.
Kasno ja, njegove riječi.

Jabuka

Ona je Eva.
Ona guli jabuku.
Usitnjava je ribežom.
Jedan lijep oblik nestaje.
Nestaje oblina, simetrija,
boja, težina, mogućnost kotrljanja,
prigoda da volimo nešto što smo voljeli.
Otišle su riječi, priče, slike, pogledi.
Nije više plod, nije jabuka, nije visoko,
nema ime, sjenu, žuto vrijeme,
peteljka se negdje izgubila,
Nestala je, kaže se, zauvijek.

Evo nečega

Evo nečega
usprkos prostoru
sa suncem na licu,

zatvoreno u dan.

Jedan kos leti kroz šumu
za svojim kljunom.

Šuma je zelena,
Kos je crn,
kljun je žut.

Evo visine,
zraka koji sanja
list po list,

Granu po granu
i odjednom
sve.

Alem Korkut: *Pareidolija* (snimio Marko Ercegović)

Ivan Smiljanić

Od Krbavske (1493.) do Sisačke bitke (1593.): stogodišnja povijest hrvatsko-osmanskih sukoba

Uvod

Razdoblje između Krbavske (1493.) i Sisačke bitke (1593.) u tradicionalnoj se hrvatskoj historiografiji smatra stogodišnjim razdobljem ratovanja protiv Osmanlija, ali takvu simboliku u povijesnomu razdoblju obilježenomu tim dvjema bitkama vidjela je i osmanska strana, poput velikoga povjesničara i kroničara Ibrahima Alajbegovića Pečevije (1572. – 1650.) koji je zabilježio da su ljudi Bosanskoga pašaluka u Hasan-paši Predojeviću (? – 1593.) vidjeli mogućnost ponavljanja uspjeha Haduma Jakub-paše (? – 1510.), pobjednika na Krbavskomu polju 1493. godine. Hrvatski povijesni prostori našli su se početkom ranoga novoga vijeka na razmeđu triju velikih imperijalnih sustava – Habsburške Monarhije, Osmanskoga Carstva i Mletačke Republike. Takav povijesni specifikum spomenutih hrvatskih prostora nudi neizmjerno bogatstvo povijesnih izvora, ali su nažalost, u većini slučajeva, oni izvori osmanske provenijencije bili nedovoljno korišteni i istraživani. Srećom, takva historiografska praksa sve se više mijenja te se otkriva svo bogatstvo uvida koji nam ti izvori mogu pružiti, ujedno bacajući i novo svjetlo na doista kompleksnu društveno-povijesnu strukturu koja je nastajala stoljećima na ovim prostorima. Današnja slika događaja koji su uslijedili te 1493. godine na Krbavi više nije tako katastrofična kao što je nekad bila, iako je poraz na Krbavskomu polju zasigurno imao iznimno negativne učinke na povijesni razvitak hrvatskoga naroda, pa je

utoliko i vrlo blizu onoj paradigmi o prvomu rasapu Hrvatskoga Kraljevstva, no nije urodio isključivo negativnim posljedicama kao što se to prije mislilo. Kako na početku razmatranja ovoga rada stoji Krbavska bitka kao veliki poraz hrvatske plemenitaške feudalne vojske, tako na kraju stoji Sisačka bitka, koja je označila prekretnicu konstantne defenzive na hrvatskim povijesnim prostorima, ali u razmatranju šire slike imperijalnih sustava koji su se na našemu prostoru dodirivali i preklapali, iako velika pobjeda kršćanske vojske, koju su u velikoj mjeri činili Hrvati, ipak označava samo početak dugogodišnjih nastojanja Habsburgovaca da potisnu Osmanlije iz svoje interesne sfere i na taj način povrate izgubljena područja. Neprijatelj s kojim su se Osmanlije suočili na Krbavi nije bio isti kao onaj koji ih je porazio kod sisačkoga kaštela. Unutar razdoblja od stotinu godinu, europske su vojske prolazile temeljite i duboke reforme koje je engleski povjesničar Michael Roberts nazvao skupnim imenom – vojne revolucije – koju Osmanlije nisu tako efektivno pratile. U prvomu vidu promatranja ovoga rada upravo će se zato naći pogranične zone Osmanskoga Carstva u rasponu od stotinjak godina omeđene Krbavskom i Sisačkom bitkom.

1. Razvoj osmanskoga vojno-birokratskog aparata i logistike

Već od vremena Osmana (1281. – 1326.), povijesnoga i gotovo legendarnoga osnivača Osmanskoga Carstva te turskoga emira i sultana, odnosno početkom 14. stoljeća i rodonačelnika vladajuće sultanske dinastije, mogli su se primijetiti temelji buduće snage tih turskih nomada te neki od ključeva uspona jednoga od mnogih malih turskih plemena do europske, pa čak i svjetske velesile. Od sâmih početaka državnoga ustrojstva vojnici osmanske države bili su turski laki konjanici organizirani po principu plemenskih i vjerskih vođa. Vrlo su se spretno služili strijelama na konju i bili ubojito precizni prilikom napada, kao i prilikom povlačenja. S vremenom, došlo se do zaključka kako ta nomadska vojska sastavljena od pljačkaša nije u stanju trajno zauzimati područja, nego ih samo privremeno pljačkati, što se počelo u velikoj mjeri kositi s osmanskim strateškim ciljevima zauzimanja i širenja vlastitoga teritorija. Osmanov nasljednik, sultan Orhan (1326. – 1362.) počinje sve više organizirati stalnu plaćeničku vojsku sastavljenu od pješaštva (tur. *yaya*) i konjice (tur. *müsellem*). S porastom broja aktivnih vojnika, stara nomadska konjica mogla je potom najefektivnije biti upotrebljena na granici, u smislu da uznemirava neprijatelja i pljačka pokrajinska sela, pa će postati poznata u europskim izvorima pod nazivom akindžije (od turskog *akıncı*, što znači pljačkaš). Razvojem birokratiziranije državne uprave sultan Murat I. (1362. – 1389.) počinje organizirati nove stajaće vojne jedinice koje su bile shvaćene kao robovi Porte (tur. *kapiskullari*), nama svakako poznatiji pod imenom janjičari. Uzimani od malih nogu u sklopu poreza devširme, tj. danka u krvi, bili su odgajani u osmanskoj kulturi i islamskoj vjeri. Janjičari su bili plaćeni od sâmoga sultana te su bili pod vrhovnim zapovjedništvom organa središnje uprave, sve do njihova ukidanja 1826. godine. Nezaobilazni u objašnjavanju temeljnih struktura osmanske vojne moći također su i spahije. Oni su konjica koja u zamjenu za odanu vojnu službu dobiva pravo uživanja posjeda, tj. timara. Upravo tako shvaćena struktura činila je kostur tzv. timarskoga sustava.[37]

Poboljšanje vojne prakse Osmanskoga Carstva u ranomu novom vijeku, a što je imalo znatne posljedice u smislu poboljšavanja i na pograničnim područjima, tj. serhatu, ogleda se u institucionalnomu razvoju birokratskoga aparata i drastičnoj ekspanziji mogućnosti Carstva u vođenju ratova. Brojna se poboljšanja i razvoj mogu vidjeti od sredine 15. pa sve do početaka 18. stoljeća. Promjene su nastupile ponajprije u birokratskomu aparatu koji je podržavao vojne operacije. Dakle, osmanska logistika morala je pratiti osmansku vojsku kako bi uspjeh vojne bio zagarantiran. Bitno je napomenuti kako je proces poboljšavanja vojnoga sustava bio trajan te se ne može lako odrediti neke ključne preo-

37 Usp. George F. Nafziger, Mark Walton, *Islam at War: A History*, Praeger, London, 2003., str. 94–95.

brazbe koje su imale odraz na daljnja geopolitička zbivanja u jugoistočnomu dijelu Europe, ali nakon godine 1600. možemo pratiti opće čimbenike preobrazbe još nezrele i eksperimentalne faze vojne administracije i institucionalnoga razvoja do veoma razvijene institucionalne strukture sposobne za masovnu mobilizaciju ljudskih potencijala i ratovanja u susljednim periodima, s vrlo malo prestanka ratnih zbivanja poradi izmjene godišnjih doba. Još uvijek držeći korak, čak i nadmoć u tehnologiji i bojnim taktikama nad europskim protivnicima, možemo reći kako su Osmanlije uspjele stvoriti stalnu vojnu revoluciju, što će reći stalna poboljšavanja na svim poljima važnima u vojnomu pohodu. Upravo takvu stalnu vojnu revoluciju omogućio im je fleksibilan i vrlo efikasan birokratski sustav vladanja, koji će takvim i ostati veoma dugi niz godina, sve dok jaka sultanska središnja vlast bude u stanju držati takav sustav u šahu. Poraz brojne osmanske vojske pod vodstvom velikoga vezira Kare Mustafe 1683. godine pred Bečom općenito se drži velikom prekretnicom u ratovanju protiv Osmanskoga Carstva, ali sa stajališta logistike, tj. pripreme za opsadu, mobilizacije ljudi, potpore na dotada neviđenoj razini, opsada je bila ipak donekle veliki uspjeh osmanskoga vojnoga institucionalnog sustava.[38]

Organiziranje vojnoga pohoda u sklopu ratne kampanje za osmansku je vojnu silu bio dugotrajan i mukotrpan proces, ali nekoliko postojanih etapa možemo zabilježiti. Uglavnom, poziv na oružje bio je slan ponajprije u Anadoliju, pa sve do Balkana godinu prije sâmoga pohoda. Vojne postrojbe koje bi se podignule u pograničnomu području morale su se pridružiti tijelu glavne vojske koja je marširala do željenoga cilja. Osmanskomu Carstvu velika udaljenost predstavljala je stalan i gotovo nerješiv izvor problema, kao i svim predmodernim vojskama znanima historiografiji. Prosječno marširanje vojske moglo je biti oko 20 – 25 kilometara na dan, što je značilo da je vojsci iz Istanbula, kojoj su se pridruživale vojske pokrajinskih beglerbegluka, trebalo barem vremena do sredine lipnja da bi došla do istočnih rubova ondašnje Ugarske ili istočne Anadolije, dok bi se veći sukobi odvijali od kolovoza sve do listopada kada bi zbog uvjeta na terenu nepovoljnih za ratovanje i nedostatka hrane za vojsku, ona bila nužno raspuštena svojim domovima, a većina bi se janjičara vraćala potom u Istanbul. Dotaknuvši se teme prehrane, bitno je napomenuti kako je odlična logistika najčešće u ovomu periodu ranoga novog vijeka činila osmanskoga vojnika sitim i zadovoljnim. Logistički pogon činile su najčešće deve ili volovi koji su, između ostaloga, vukli i osmansko nezaobilazno oružje za zauzimanje utvrda – topove. Upotreba koordiniranih topničkih napada bila je osmanska specijalnost te je ona ponajviše i zaslužna za, primjerice, uspješno okončanje opsade Carigrada 1453. godine i probijanje, nekad davno, nepremostivih bedema imperijalnoga bizantskoga grada. Općenito uzevši razdoblje Osmanskoga Carstva od osvojenja Carigrada sve do smrti sultana Sulejmana Veličanstvenoga (tur. Kanuni, Zakonodavac) 1566. godine pred Sigetom kojega u tom trenutku brani Nikola Šubić Zrinski, uzima se kao razdoblje najveće imperijalne moći osmanske države. Upravo se zato i naziva „carskim dobom", nakon kojega razdoblja slijedi tzv. razdoblje „granica Carstva" koje traje do mira u Srijemskim Karlovcima 1699. godine.[39]

Američki povjesničar Rhoads Murphey identificirao je tri glavna razdoblja osmanske vojne organizacije i sustava ratovanja. Prvo bi razdoblje otprilike trajalo od 1420. do 1520. godine kada je kontrola nad mehanizmima vojske otrgnuta iz ruku vojnih poduzetnika koji su zapovijedali velikomu broju gotovo autonomnih i autarkičnih postrojbi akindžija. Druga faza sustava od oko 1500. do 1570. godine svjedoči o rađanju mehanizama državne kotrole nad vojnim sustavom, prije svega pomoću razvoja sofisticiranih birokratskih i financijskih aparata koje se moglo uzdržavati zbog uspješnoga ratovanja i zauzimanja teritorija s bogatim prihodom za državu, što je posljedič-

38 Usp. Rhoads Murphey, „Ottoman military organisation in south-eastern Europe, c. 1420–1720", u: Frank Tallett, D. J. B. Trim (ur.), *European Warfare 1350–1750*, Cambridge University Press, New York, 2010., str. 135–136.

39 Usp. Virginia Aksan, „Ottoman war and warfare 1453–1812", u: Jeremy Black (ur.), *War in The Early Modern World 1450–1815*, Routledge, London, 2005., str. 155–156.

no tomu uzrokovalo monetarnu stabilnost i suficit državne blagajne. Završna faza od oko 1570. do 1720. godine završila je birokratskim normama i procedurama koje su se konstantno morale prilagođavati problemima koji su iskrsavali u plaćanju i održavanju velike, sada već i glomazne, stajaće profesionalne osmanske vojske. Problemi su počeli iskrsavati jer je to bilo doba proračunskih ograničenja, nedostatka novca, smanjenja prihoda i gubljenja bitaka u tehnološkom nadmetanju s moćnom i bogatom Habsburškom Monarhijom pod Habsburgovcima, ali s Ruskim Carstvom pod Romanovima. Svakako se može zaključiti da je postojala tendencija u svim trima razdobljima središnje sultanske vlasti u pogledu racionaliziranja i standardiziranja procesa i procedura kako bi vođenje rata bilo što efikasnije, a što će najviše doći do izražaja u zadnjoj spomenutoj fazi kada je efikasnost osobito bila tražena zbog sve jačih financijskih pritisaka i izdataka državne blagajne. U ovomu razdoblju Osmansko Carstvo prvi će se put suočiti s neprijateljskim državama koje su sada imale institucije slične njoj po snazi i moći, što je ponekad vjerojatno bilo i rezultat oponašanja osmanske prakse. Uspjehe osmanskih vojnih pohoda treba, prije svega, tražiti u naporima da vojska na maršu bude dobro hranjena i metodama mobilizacije trupa u kojima se disciplina nužno morala nametati i održavati. Povezanost između prehrambenih navika vojnika i njihove discipline uzrokovala je fizičko i psihološko zdravlje vojnika osmanske vojske. Takvu su uzročno-posljedičnu povezanost prepoznali i nastojali je učiniti stvarnom upravo osmanski vojni stratezi skupa sa središnjom vlasti već od 15. stoljeća nadalje. Snaga osmanskoga vojnoga sustava bila je i u brzini mobilizacije, pohrani logističkoga provijanta i njegovo efikasno distribuiranje aktivnim vojnim frontama. Ta strana osmanskoga vojnoga aparata vjerojatno je najmanje cijenjena i najslabije istraživana, unatoč neoborivim dokazima o njenoj apsolutnoj nužnosti i koristi.[40]

Od kasnoga 16. stoljeća pa nadalje, tradicionalni osmanski vojni, fiskalni i administrativni sustav našao se pred problemima i sâm proživio duboke strukturne i razvojne krize, dijelom i zbog razvoja vojnih tehnologija na Zapadu, što će prvi put doći do izražaja u tzv. Dugomu ratu vođenomu od 1593. do 1606. godine. Naime, nedugo nakon bitke kod Mezőkeresztesa 1596. godine, jednoj od rijetkih velikih bitaka toga rata, bosanski filozof i pravnik Hasan Kafi al-Akhisari (1544. – 1616.) žalio se na činjenicu da habsburška vojska koristi najmodernije tipove arkebuza i topove koji su jasno pokazali nadmoć nad onima osmanskima. Osmanski pak kroničar Selaniki Mustafa-efendija (? – oko 1600.) primjećuje kako se osmanski bojni redovi ne mogu više suprotstaviti strijelcima i mušketirima iz Transilvanije. Velika većina habsburške vojske bila je naoružana puškama i znala vrlo dobro njima rukovati, dok je većina osmanske vojske još uvijek bila konjaničkoga tipa s vrlo malo pušaka u aktivnoj upotrebi, barem kao potpore konjaništvu. Srećom po Osmanlije, ta očita taktička nadmoćnost habsburških postrojbi nije tada bila materijalizirana i u strateškomu smislu, jer su mirom u Zsitvatoroku 1606. godine Osmanlije čak proširile svoj teritorij i dobile dvije ključne pogranične provincije. Zaključilo se tada kako je taktička nadmoć kršćanskih vojski nad Osmanlijama bila toliko očigledna da su se morali smjesta dati u reformiranje vlastitoga vojnog sustava u nadi da će ponovno dobiti momentum u ratovanju u Europi, ali dugoročno gledano takve su se reforme pokazale katastrofalnima. Prvo što je središnja osmanska vlast učinila bilo je povećavanje stajaće vojske janjičara, koji su se već i prije pokazivali kao buntovna skupina unutar vojske, a s vremenom će to sve više postajati, s obzirom na to da su odbacivali autoritet vrhovnih osmanskih vlasti nad njima te će čak kasnije i smjenjivati sultane te se uplitati u dnevnu politiku osmanskoga dvora. Vjerojatno još gori potez bilo je osnivanje novih formacija pješaštva naoružanih puškama i arkebuzama. Te novostvorene formacije bile su sastavljene od skupina nižih društvenih slojeva koji su uslijed kompleksnih i još nedovoljno poznatih eko-

40 Usp. R. Murphey, „Ottoman military organisation in south-eastern Europe, c. 1420–1720“, str. 136–137.

nomskih uvjeta i previranja unutar monetarnoga sustava ostali bez svojih domova i zemlje u 16. stoljeću. U izvorima se pripadnike tih formacija obično naziva *sekban* ili *levand*. Ono na što vladajuća sultanska dinastija nije računala bilo je nezadovoljstvo tih sada naoružanih seljaka koji, bez perspektivne budućnosti uslijed nedostatka obradive zemlje, vide izlaz isključivo u pljačkanju i hajdučiji. Tijekom Dugoga rata Osmansko Carstvo širokogrudno je dočekivalo svakoga vojnika koji bi bio istreniran u korištenju vatrenoga oružja, ali kojega se može raspustiti nakon jedne ili dvije sezone ratovanja, no *sekbani* se sada nisu vraćali svojim selima nakon završene sezone u ratu, nego su postajali banditi ili su podržavali ustanke u središnjemu dijelu Anadolije te u pograničnim područjima Osmanskoga Carstva. Da bi spriječila njihov razoran utjecaj na prihode provincije Anadolije, središnja se državna vlast morala poslužiti janjičarima kako bi potisnula *sekbane* te je tako time zapravo postavila dva važna stupe novoreformirane osmanske vojske jedne protiv drugih.[41]

Od najranijih početaka osmanske države i njene imperijalne ekspanzije, efikasno upravljanje resursima bilo je povezano s razvojem administrativnoga aparata koji je bio sposoban prenijeti naredbe i želje suverena do provincija i obraditi izvještaje koje su slale provincije o stanju lokalnih zaliha, materijalnim uvjetima i o stupnju suradnje lokalnih vlasti u davanju resursa koje je središnja vlast zatražila. Na nižoj administrativnoj razini imperijalne strukture kadija kao sudac služio je pak kao točka razmjene informacija o stupnju poslušnosti lokalnih vlasti vrhovnomu sultanskom autoritetu. Upravo je zato postavljanje kadije na lokalnim razinama bilo doživljavano kao prvi stupanj uvođenja osmanske kontrole i vlasti nad određenim područjem. Vrhovna vlast jednaku je važnost u nadziranju pokrajinskih pašaluka i sandžaka davala i dizdarima, koji su bili zapovjednici lokalnih garnizona i utvrda. Spominjući lanac komunikacijskih kanala između lokalnih i središnjih vlasti u Istanbulu, nezaobilazna karika u njemu bili su i sandžak-begovi, zaduženi za mobilizaciju timarskih posjednika određenoga područja sandžaka. Diljem carstva središnja administracija koristila je kadije kao posrednike između lokalnih vlasti i nje sâme, ne dirajući u neke druge dužnosnike državnih vlasti s dubokim korijenjima u lokalnoj tradiciji zbog bojazni da bi se mogli opirati volji državne uprave. Standardni rok imenovanja kadije bio je reguliran na manje od dvije godine, a plaća i uvjeti zapošljavanja bili su strogo regulirani. Rezultat svega toga bilo je pouzdanje središnje vlasti u brzo i poslušno izvršavanje njezine volje sve do najniže razine lokalnih administrativnih cjelina zahvaljujući obrazovanomu i odanomu administrativnom kadru iako je rizik od korupcije i podrivanja državnih naređenja dakako uvijek postojao. Ključne ovlasti kadije ležale su u proizvodnji papirnatih dokaza i standardiziranih procedura notara za potvrdu plaćanja, registraciji određenih cijena lokalnih tržišta i brizi o sigurnomu dostavljanju vojnih i civilnih naredbi. Bez kadijinih uvida u bît stvari, glatko provođenje prikupljanja vojnih potrepština, balansiranje vojnih i civilnih potražnji lokalnih zaliha hrane i transport dostupnih viškova hrane, prijeko potrebnih za uzdržavanje vojske, ne bi bilo moguće. Kada bi se standardne procedure pokazale neučinkovitima, od kadije je bilo očekivan pronalazak rješenja novonastaloga problema. Sultanski proglasi ili *fermani* bili su čuvani, pa nekad čak i prepisivani poradi kopije (tur. *suret*) kako bi se mogli sačuvati u kadijinom arhivuu ili *sicilu*. Osmanski efikasni birokratski aparat bio je, posljedično tomu, veoma fleksibilan, što su ostali veliki imperijalni sustavi mogli tek neko vrijeme blijedo i nedovoljno dobro kopirati. Fleksibilnost takvoga sustava dopuštala je, primjerice, poreznomu davatelju da svoj porez plati u naturi, novčanoj zamjeni ili radu, u što spada i transport dobara. To je učinilo osmanski sistem prikupljanja zaliha za vojnu kampanju veoma učinkovitim, a državi je dalo daleko veću mogućnost nadomještanja nedostataka logističkoga provijanta na jednomu polju onim drugim u kojemu su se tada pojavili viškovi.[42]

41 Usp. Gábor Ágoston, „Empires and warfare in east-central Europe, 1550–1750: the Ottoman–Habsburg rivalry and military transformation", u: Frank Tallett, D. J. B. Trim (ur.), *European Warfare 1350–1750*, Cambridge University Press, New York, 2010., str. 126–127.

42 Usp. R. Murphey, „Ottoman military organisation in south-eastern Europe, c. 1420–1720", str. 147–151.

2. Osmanska pogranična vojna taktika: primjer Haduma Jakub-paše u Krbavskoj bitci 1493. godine

Primjer Krbavske bitke omogućit će nam sagledavanje u praksi upravo spomenutih teorijskih vojnih koncepata osmanske pogranične sile. Naime, bosanski Hadum Jakub-paša povlačio se 1493. godine s uspješnoga vojnog pohoda po Štajerskoj, Kranjskoj i dijelovima Hrvatske te se našao u situaciji u kojoj su mu povratak u Bosnu prepriječili hrvatski ban Emerik Derenčin i njegova feudalna vojska 9. rujna 1493. Ta plemićka vojska bila je temeljito poražena, veliki je dio hrvatskih vojnika poginuo, a dio je odveden u roblje. Preživjelih je bilo vrlo malo, a tek oni rijetki nisu upali u osmansko sužanjstvo. Krbavska bitka bila je jedna od onih bitaka prekretnica hrvatske povijesti, ali novija slika koju hrvatska historiografija o njoj slaže ne govori nam samo o porazu, nego i o zalogu za budućnost koji će tek postupni biti vidljivim, o čemu svjedoči i izjava hrvatskoga plemstva dana 1. siječnja 1527. godine uslijed procesa biranja Habsburgovca Ferdinanda (1527. – 1564.) za novoga hrvatskoga kralja, a protiv nastojanja Ivana Zapolje kojega je priznalo slavonsko plemstvo u Dubravi kod Čazme. Gledajući u globalnomu smislu, ta bitka pri kraju kasnoga hrvatskoga srednjovjekovlja nije imala neposrednih posljedica po odnose Hrvatskoga Kraljevstva i Osmanskoga Carstva, čak ni ako promatramo geostrateške prostorne teritorije. Hrvatskim porazom na Krbavi osmanski teritorij nije se proširio na račun Hrvatske, a protuosmanski bedem podignut oštrumnošću i sposobnošću ugarsko-hrvatskoga kralja Matijaša Korvina (1458. – 1490.) još je dugo vremena odolijevao osmanskim napadajima. Naime, Hrvatska počinje u znatnijoj mjeri gubiti teritorij tek nakon pada Knina 1522. i Ostrovice 1523. godine. Još intrigantnija činjenica od te zapravo je potpun izostanak pomoći Hrvatskoj nakon toga poraza, što je osmanskomu prodiranju u dubinu hrvatskoga teritorija samo olakšalo osvajanja, ionako već u punomu zamahu. Diplomatska igra koja je Osmanlijama to, između ostaloga, omogućila vidi se u strahovanju Venecije da Senj ne padne u ruke osmanske vlasti i tako postane njeno uporište na tomu dijelu istočnojadranske obale. Vidimo kako se u diplomatskim igrama vodećih europskih dvorova onoga doba, odnosno na popisu njihovih prioriteta, Hrvatska nalazila na posljednjemu mjestu, jer je od sudbine Hrvatskoga Kraljevstva bilo kudikamo važnije promatranje širenja osmanske moći na geostrateški važnomu prostoru. Uzroke poraza na Krbavskomu polju treba, stoga, ponajprije tražiti u odličnoj uvježbanosti Jakub-pašine vojske koja je imala tradicionalno jaku konjaničku jezgru akindžija. Nasuprot njoj stajala je hrvatska vojska heterogenoga sastava kojom su zapovijedali nesložni i međusobno jalni plemići. Primjerice, Frankopani su tada baš ponovno pokušavali osvojiti Senj koji im je oduzeo Matijaš Korvin radi stvaranja Senjske kapetanije. Njihovim su se nastojanjima suprotstavljali ban Emerik Derenčin i Ivan Bot još te iste 1493. godine. Možda i odlučujući čimbenik koji je prevagnuo na osmansku stranu bila je kvantitativna i kvalitativna razlika u konjaništvu, što su prepoznali i suvremeni hrvatski povjesničari srednjovjekovlja:

„Kako bi se, dakle, ta vojska hrvatskih feudalaca, sastavom raznorodna, loše organizirana, bez čvrstog zapovjedništva i oskudno opremljena, uopće bila mogla ravnopravno odupriječi uvježbanom turskom konjaništvu?“[43]

Pobjedi osmanske vojske Jakub-paše pridonijelo je očigledno srljanje i brzopletost hrvatskoga bana Derenčina iako je bitku relativno lako mogao izbjeći i voditi je u trenutku kada je rizik bio znatno niži. Naime, štajerski vojvoda Jakov Sekel poručio je Hrvatima neka ga pričekaju jer će im pomoći u obrani, ali su se oni na to oglušili i pojurili u bitku koja je katastrofalno završila. Uzroke tomu valja, prije svega, gledati u srednjovjekovnomu mentalitetu plemstva i njihovoj želji za ratnom slavom nad mrskim neprijateljem kršćanstva. Ne treba zanemariti

43 Tomislav Raukar, „Prvi rasap Kraljevstva Hrvatskoga“, u: Dragutin Pavličević (ur.), *Krbavska bitka i njezine posljedice*, Hrvatska matica iseljenika, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1997., str: 20.

ni unutrašnje nestabilnosti prouzrokovane dinastičkim nastojanjima cara Svetoga Rimskoga Carstva Maksimilijana I. Habsburškoga (1508. – 1519.) i Vladislava II. Jagelovića (1490. – 1516.) da zavladaju Hrvatsko-Ugarskim Kraljevstvom, što će rezultirati netom prije sâme bitke sporazumom u Požunu 1491. godine. Srednjovjekovno ratovanje bilo je ionako uobičajeno niskoga intenziteta, što se može ilustrirati izrijekom da kada počinje bitka, tada završava rat, odnosno dovoljna je jedna jedina odlučujuća bitka nakon koje je pobjeda u ratu zagarantirana.

Sukobi Hrvata i Osmanlija se takvom simplificiranju ipak ne mogu podvrgnuti upravo zbog osmanskoga načina ratovanja na pograničju. Naime, taktika se sastojala u tomu da osmanske akindžije iznenadnim i sezonskim upadima u pogranična neprijateljska područja unište, ponajprije pljačkanjem i paležom, gospodarski sustav toga kraja. Djelotvorna obrana zastarjelom feudalnom vojskom u ovomu slučaju jednostavno nije više bila moguća. Takav sustav „akina" Osmanlije na ovim prostorima koriste u većoj mjeri sve do sredine 16. stoljeća, jer su prije toga imali nedovoljno disciplinirani pograničnu vojsku kojoj je u interesu bilo ugrabiti što više plijena i roblja, a kombinirano s iznimnom pokretljivošću takvih turskijskih jahača. Sustav akina imao je cilj upravo izbjegavati odlučujuće bitke. Sve to rezultiralo je odlukom Hrvatskoga Sabora 1539. godine da se osnuju čete haramija kojima će biti zadatak dočekivati osmanske pljačkaše u pozadini njihova djelovanja. U osmanskim pljačkaškim akindžijama, kao i u osmanskoj regularnoj vojsci u pograničnim zonama, možemo pratiti tendenciju zaobilaženja utvrda jer nemaju cilj trajno ih zauzeti. Eventualno bi se upustili u zauzimanje utvrda ako bi ona ostala kao neki usamljeni otok u osmanskomu moru, kao što je to, primjerice, ostao Bihać, kojega 1592. godine zauzima bosanski paša Hasan-paša Predojević, o kojemu će biti više riječi u sljedećim stranicama ovoga rada.

Ako bismo htjeli iz Krbavske bitke sagledati neke njezine velike posljedice, primijetili bismo kako ona nije bila prijelomna u vojnomu ni geostrateškomu razmatranju. Iako kratkoročnih posljedica, osim gubitka velikoga broja srednjega i nižega plemstva nije bilo, na duži rok bitka je označila početak kompliciranoga procesa unutarnje slojevite društvene, vojne i gospodarske stagnacije, pa čak i regresa, u kojemu će u vrlo kratkomu roku Hrvatska izgubiti više od polovice teritorija, a veliki će se dio njenoga stanovništva iseliti. Treba imati na umu da je nakon toga poraza cijela hrvatska intelektualna snaga zauzeta u diplomaciji po europskim dvorovima, pričajući o pustošenju strašnoga muslimanskog neprijatelja te tradiciji pisanja govora protiv Turaka, čiji je možda najpoznatiji predstavnik otac hrvatske književnosti Marko Marulić. Takvu crnu sudbinu hrvatska područja, koja dolaze pod vlast Osmanlija, ipak nemaju. Hrvatska je, doduše, doživjela rasap svoga teritorija, masovnu emigraciju i sveopću bijedu, ali ipak na osvojenim dijelovima teritorija Osmanlije uvode svoju učinkovitu upravu sandžaka, a radi gospodarskoga iskorištavanja puste zemlje naseljavaju veliki broj kršćanskih stanovnika. Gradovi pod osmanskom upravom tako bilježe porast broja stanovnika u odnosu na razdoblje hrvatske vlasti te sada postaju središtima gospodarske i vojne uprave osmanske birokracije, a gospodarstvo cvjeta održavanjem redovnih sajmova, poput onoga u Osijeku. Do sredine 16. stoljeća mnogi kadiluci Slavonije i Srijema dobivaju status kasabe, tj. grada, pa na temelju toga možemo zaključivati i o gospodarskomu razvoju toga kraja, dok taj razvoj teče nešto sporije u Dalmatinskoj zagori i Lici.[44]

Već puno prije sâme Krbavske bitke zabilježene su učestale provale Osmanlija na hrvatski teritorij. Tako, primjerice, 1472. godine napadaju čak triput u svibnju, rujnu i studenomu. Porast intenziteta osmanskih akina bilježimo i nakon 1477. godine, tj. nakon smrti bosanskoga kralja Nikole Iločkoga (1471. – 1476.). Jedan od najvećih osmanskih neuspjeha toga razdoblja zasigurno je poraz na rijeci Uni 29.

44 Usp. Ivo Goldstein, „Značaj Krbavske bitke 1493. godine u hrvatskoj povijesti", u: Dragutin Pavličević (ur.), *Krbavska bitka i njezine posljedice*, Hrvatska matica iseljenika, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1997., str: 22–26.

i 30. listopada 1483. godine. Kao i mnogo puta dotad, osmanske akindžije vraćale su se prepune plijena i roblja kojega su pribavile u Kranjskoj i Štajerskoj, ali su ih porazili hrvatski velikaši predvođeni banom Matijašem Gerebom, a posebno se istaknuo i Bernardin Frankapan, budući glas razuma prije Krbavske bitke. Nedugo potom, kralj Matijaš Korvin sklapa petogodišnje primirje sa sultanom iako to obično nije ništa značilo za prekid pograničnih neprestanih čarki. Ponovno, u jesen 1491. godine bilježimo veliki neuspjeh osmanskih akindžijskih trupa protiv vojske predvođene banom Ladislavom i Bernardinom Frankapanom kod Vrpile nedaleko od Korenice. Možda je moguće imenovanje Haduma Jakub-paše, koje će potom uslijediti, tumačiti kao pokušaj sultanske osvete i dovođenja u red akindžijskih trupa, što će posljedično rezultirati bitkom na Krbavi dvije godine kasnije.[45]

Specifičnost vojske Jakub-paše bila je, između ostaloga, i njena priprema te naoružanje koje je posjedovala, a bila je naoružana poput srednjovjekovne europske hrvatske vojske. Naravno, takvo naoružanje nije imala cijela hrvatska vojska, nego samo ona koja je bila dijelom plemićka. Hrvatski povjesničar Milan Kruhek donosi riječi poljskoga putopisca Jana Hasišteinskoga, koji je govorio da „otkad svijet pamti, nikad vidjeli nisu opremom tako snabdjevenih Turaka, kao što su ovi bili; svi su imali poput kršćana oklope, gvozdene ovratnike sprijeda i straga, te elebarde i kacige na sebi […]".[46] Tako dobro opremljenu vojsku poveo je Jakub-paša osobno, pokušavši pritom osvojiti utvrđeni grad Jajce te popaliti i popljačkati njegovu bližu okolicu, ali ipak sâm grad nije uspio osvojiti. Nakon početnoga neuspjeha, krenuo je dolinom Save preko Ključa, sve dok nije stigao do Une te, paleći i pljačkajući, stigao potom do Kupe koju je pregazio i došao sve do Celja. Nakon toga, njegov ga put vodi dalje do rijeke Drave, pa sve do Ptuja. Okreće se tada i dolazi do Varaždinskoga polja, Zagorja i Turopolja. Stigao je do Karlovca i putovao starom rimskom cestom sve do prijelaza na Kapeli. Na tom je dijelu putovanja uništio frankapansko središte Modruš, tada ujedno i središte Krbavsko-modruške biskupije. Iz njegova puta vidimo kako mu je namjera bila što prije i efikasnije s ogromnim plijenom prijeći natrag u Bosnu, koja je bila osmanska već od 1463. godine. Saznavši već kod Modruša da ga čeka hrvatska vojska, odlučio je ne ići putem Une, gdje bi se morao suočiti s velikim brojem utvrda i gradom Bihaćem, nego upravo preko Krbavskog polja. Većina povijesnih kroničara i pisaca slaže se da je hrvatska vojska brojem nadmašivala broj vojnika Jakub-paše, ali da je bio zapažen veliki deficit u broju konjanika hrvatske vojske, što će imati presudnu ulogu tijekom sâme bitke. Zanimljiva je činjenica vjerojatnoga pokušaja nagodbe Jakub-paše s banom Derenčinom, kojemu je htio platiti siguran prolaz u Bosnu, ali je ban zahtijevao oslobađanje svih zarobljenih kršćana, što je Jakub-paša odbio, dijelom iz razloga što je tada već bio siguran u taktičku prednost pred kršćanskom vojskom. Iako je hrvatska vojska mogla birati mjesto i vrijeme sukoba, nedostajalo joj je strateškoga razmišljanja, što je vjerojatno bio rezultat plemićke međusobne netrpeljivosti. Bernardin Frankapan, iskusni borac protiv Osmanlija, predlagao je, poučen uspjesima kod Vrpila 1491. godine, da se vojsku Jakub-paše dočeka u klancu, gdje neće do izražaja doći snaga turskoga konjaništva. Na kraju je prevladala struja koju je predvodio ban Emerik Derenčin, mađarski plemić nevješt ratovanju protiv Turaka, koji se zalagao da se Osmanlije dočekaju na otvorenomu polju podno Udbine, gdje će do izražaja u potpunomu taktičkom manevarskom smislu doći veoma mobilno konjaništvo. Strateško lukavstvo Jakub-paše iskazalo se i u činjenici da je blizu današnjega sela Jošana naredio da se pobiju svi zarobljeni kršćani, a potom da dio konjaništva kroz šumu prijeđu plitku rijeku Krbavu te tako iz pozadine uspješno napadne hrvatsku vojsku koja će se naći između njih i glavnine Jakub-pašine

45 Usp. Borislav Grgin, „Hrvatski velikaši u desetljećima pred Krbavsku bitku", u: Dragutin Pavličević (ur.), *Krbavska bitka i njezine posljedice*, Hrvatska matica iseljenika, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1997., str. 46.

46 Milan Kruhek, „Pregled povijesnih zbivanja na području starohrvatske župe Krbave", u: Dragutin Pavličević (ur.), *Krbavska bitka i njezine posljedice*, Hrvatska matica iseljenika, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1997., str. 75.

vojske.[47] Kruhek prenosi opis bitke hrvatskoga kroničara fra Ivana Tomašića (? – 1562.):

„Kad se tako poredaše vojske, turski vojvoda Izmail-beg takvom silom udari na prve čete naše da je knez Bernardin ne samo bio iz svoga reda potisnut i morao uzmaknuti, nego je također bio prisiljen da ostavi svoje pješake. Na to biše oni protjerani u krvav i sramotan bijeg sve do Krbave, te su se sve od straha pred progonećim ih Turcima sami bacali u rijeku. Svladavši Izmail-beg prvi odio, obori se na drugi, pa budući da je u isti mah na taj navalio i karvilijski vojvoda, poubijaše oni vojnike kneza Cetinskoga sve do jednoga. Knez Cetinski pogubi, doduše, naokolo sebe mnogo Turaka, no naposljetku ubijen bi i sam.“[48]

Prema opisima kroničara, ban Derenčin je za svoju tvrdoglavost i plemićku umišljenost bio nagrađen gledanjem odrubljene glave svojega sina prilikom svakoga ručka i večere u osmanskomu zarobljeništvu. Brojčane posljedice sâme bitke ponešto variraju, ali se svakako može zaključiti da je bitka bila težak poraz hrvatske vojske s obzirom na to da rezultira pogibijom Ivana Frankapana, Karla Krbavskoga i Jurja Vlatkovića te zarobljavanjem bana Derenčina i Nikole Frankapana. Iako Bonfinije broj poginulih na hrvatskoj strani procjenjuje na 5077, a osmanske na oko 1000, te brojeve nikad neće biti moguće verificirati do kraja. Bilo kako bilo, Krbavska bitka jedna je od najkrvavijih i najskupljih, u smislu ljudstva, sukoba hrvatskoga svijeta s osmanskim vojnim sustavom. Možda najbitnije po daljnju hrvatsku povijest činjenica je kako Hrvatska nije propala ni približno kao što je propala Srpska Despotovina nakon Kosovskoga boja 1389., a nije ni šaptom pala poput Bosanskoga Kraljevstva 1463. godine. Hrvatsko plemstvo se već iduće 1494. godine okuplja u Bihaću i šalje proklamaciju da „ovu tursku silu mi već sedamdeset godina zaustavljamo gubeći naša tijela, živote i sva naša dobra, te poput kule i predziđa kršćanstva branimo svakodnevnim ratovanjem kršćanske zemlje, koliko nam je to uopće moguće […]“.[49]

Krbavsku su bitku svakako u velikoj mjeri odredili i karakteri vojskovođa, prije svega onaj Jakub-paše. Naime, Hadum Jakub-paša bio je već kao dječak doveden iz Bosne na dvor Mehmeda II. Osvajača (arap. *el-Fatih*) te je kao eunuh dodijeljen sultanovomu sinu Bajazidu II. (1481. – 1512.), budućemu osmanskom sultanu. S njim je gajio prijateljski odane veze te zajedničku sklonost prema sufizmu, neortodoksnomu obliku mističnoga islama. Nakon dolaska na prijestolje prijatelja Bajazida II., imenovan je sandžak-begom i beglerbegom nekoliko oblasti Anadolije. Na tim položajima sudjelovao je i u obračunu s egipatskim Mamelucima, ali nije doživio puno trijumfa nad njima. Godinu dana nakon Krbavske bitke imenovan je rumelijskim beglerbegom, a zatim 1498. godine prima funkciju trećega vezira. Umire na položaju solunskoga sandžak-bega. Iz istraživanja o njegovomu životu vidimo da je bio blisko povezan sa sultanom još od njihova zajedničkoga djetinjstva te se njegovu karijeru ne može promatrati u strogo normiranim okolnostima, kao ostale državne dužnosnike Osmanskoga Carstva. Znao je izgubiti pokoju bitku, ali zaštita osmanskoga sultana nikad ga nije napustila te mu je uvijek donosila blagodati. Možemo zaključiti kako je Jakub-paša osoba od sultanova povjerenja te mu sultan uvijek namjenjuje delikatne i posebne zadaće. Bio je slan tamo gdje bi sultan procijenio da mu je potreban do smrti odani izvršitelj njegove volje. Iz te nove perspektive, njegovo postavljanje za bosanskoga sandžak-bega postaje puno razumljivije. Možemo razumno sumnjati da je poslanstvo Jakub-paše na pogranične dijelove Osmanskoga Carstva za cilj imalo i zauzeće Senja, u sklopu šire politike Bajazida II. i izgradnje snažne mornarice kojom bi se obračunao s Mletačkom Republikom. Iako taj plan vjerojatno nikad nećemo moći provjeriti, možemo ga tek pretpostaviti i vidjeti kako on nije uspio jer Senj nikad nije bio zauzet, ali kao neposrednu

47 Usp. Hrvoje Kekez, *Bitke prekretnice hrvatske povijesti*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2010., str: 37–41.

48 M. Kruhek, „Pregled povijesnih zbivanja na području starohrvatske župe Krbave“, str: 76.

49 Ibid., str: 78.

posljedicu takvih nastojanja ostavio je iza sebe Krbavsku bitku i rasap hrvatskoga prostora.[50] Hadum Jakub-paša ostavio je veliki trag u simboličnomu smislu na području pograničja i u samoj predaji bosanskih gazija. Tako će bosanski pašaluk u beglerbegu Hasan-paši Predojeviću vidjeti ponavljača velikih pobjeda Jakub-paše stotinu godina ranije. Ilustraciju toga možemo vidjeti kod Ibrahima Alajbegovića Pečevije koji donosi priču o pouzdanomu snu moralne osobe. San je glasio kako se Hasan-paša nadmudrivao sa svojom vojskom i na kraju ostao nemoćan (tur. *hadum*). Tada je jedan derviš zavrtio glavom i zahvalio Uzvišenomu Gospodaru te počeo govoriti:

„Muštuluk za vas, Hasan-paša je ili uništio neprijateljsku vojsku ili će je uništiti. [...] Hadum Jakub-paša je bio taj koji je zagospodario Bosnom. Pobijedio je neprijatelje na Krbavskom polju i sa muslimanskom sabljom posjekao dvadeset hiljada nevjernika. U snu treba Hasan-pašu, koji je također bio hadum (uškopljenik), poistovjetiti s njim jer je i on imao iste osobine. Mislim da je već do sada izvojevao pobjedu."[51]

Područje serhata bilo je doista područje začudnih fenomena. U putopisu Evlije Čelebije tako imamo opis vojnoga kodeksa i običaja koji prevladavaju muslimanima i kršćanima. Evlija Čelebi tako opisuje fenomen davanja vjere između muslimana i kršćanina. Naime, bosanski paša htio je pogubiti haramiju kojega je jedan islamski gazija nastojao spasiti. Upitan od paše što toliko mari za nevjernika, gazija je paši objašnjavao tradiciju davanje vjere i pobratimljenja. Musliman nastoji zaštititi kršćanina jer su si međusobno dali vjeru, pa bi u tom slučaju kršćanin otišao u raj s muslimanskom vjerom, a musliman u pakao jer nije izvršio svoju vjeru, odnosno izbavio svoga pobratima iz ropstva. Davanje vjere bio je mehanizam izbavljanja iz zarobljeničkoga ropstva obiju strana. Budući da je u ovomu konkretnom slučaju iz putopisa kršćanin spasio muslimana iz zarobljeništva, sada se to isto očekuje od muslimana kada je kršćanin pao u njegovo zarobljeništvo. Prekršiti takav kodeks bilo je nezamislivo, pa se čak i sâm paša, koji nije upoznat s tim običajem, morao njemu podvrgnuti te tako obojicu osloboditi.[52] Da slični običaji izbavljenja iz ropstva opstoje i krajem 17. stoljeća može se vidjeti iz dragocjenoga povijesnoga izvora koji je ostao sačuvan u obliku autobiografije Osman-age Temišvarskoga. Naime, budući da je Osman-aga završio u austrijskomu zarobljeništvu, za njegovo izbavljenje potreban mu je jamac koji ga potom prati sve do osmanskoga Temišvara, gdje prikuplja novac, te se s njim ponovno vraća do njegova austrijskoga gospodara koji, poput prethodno spomenutoga bosanskoga paše, nije upoznat s običajima koji vladaju u pograničnim zonama, pa zato prevari Osman-agu, što kao posljedicu ima dugogodišnje robovanje Osman-age i njegovu dirljivu osobnu priču o čeznuću za domovinom i slobodom.[53]

3. Razvitak vojne tehnologije tijekom 16. stoljeća: primjer sukoba s vojskom Hasan-paše Predojevića u Sisačkoj bitci 1593. godine

U razdoblju 15. i 16. stoljeća Hrvatska je bila izložena neprestanim pljačkaškim provalama neregularne osmanske vojske, često sastavljene i od vlaškoga stanovništva. Nasuprot tim razarajućim provalama, ostali su sačuvano jedino gradovi, dok je čitava njihova okolica postala plijenom grabeži akindžija. Način akindžijskoga ratovanja bio je uostalom i veoma učinkovit kao oblik psihološkoga ratovanja. Ratna strategija Osmanlija važno je mjesto dala ulozi vlaškoga stanovništva. Naime, na području Balkana i Srednje Europe osmanski prodor i zauzimanje teritorija može se objasniti puštanjem vlaškoga stanovništva kao neredovitih

50 Usp. Nenad Moačanin, „Život Jakub-paše, pobjednika na Krbavi 1493.", u: Dragutin Pavličević (ur.), *Krbavska bitka i njezine posljedice*, Hrvatska matica iseljenika, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1997., str. 175–176.

51 Ibrahim Alajbegović Pečevija, *Historija: 1576–1640*, sv. 2, El Kalem, Orijentalni institut, Sarajevo, 2000., str. 107.

52 Usp. Evlija Čelebi, *Putopis: odlomci o jugoslavenskim zemljama*, Svjetlost, Sarajevo, 1967., str. 146–147.

53 Usp. Ekrem Čaušević (prir.), *Autobiografija Osman-age Temišvarskog*, Srednja Europa, Zagreb, 2004.

vojnih jedinica (obično nazivanih martolozima) u sklopu redovne osmanske vojske da bi poharali i popljačkali određeni teritorij kojim će kasnije proći i redovna sultanska vojska. Obično nakon toga slijedi naseljavanje vlaškoga stočarskoga stanovništva u prazna područja koja su Osmanlije netom prije osvojili. Vlasi su se brzo priviknuli takvomu načinu života i postaju vrsni krajišnici u novoosvojenim nahijama graničnih sandžaka Osmanskoga Carstva. U popisu poreznih deftera određene su mu zadaće poput održavanja nadzora nad graničnim mjestima, čuvanja osvojenih posjeda, obavljanja vojne službe u slučaju sultanskoga poziva i služenje u agresiji na Hrvatsku i Ugarsku. Nastojeći se tomu suprotstaviti, u Beču se javlja zamisao o organiziranju Krajine u Hrvatskoj i drugim austrijskim zemljama, čiji početak možemo pratiti od saborskoga zasjedanja održanoga u Brücku na Muri 1578. godine. Vrhovno zapovjedništvo toga područja predano je u ruke nadvojvode Unutarnje Austrije Karla II. Habsburškoga (1564. – 1590.). Takav sustav vojnih zapovjedništava i utvrda funkcionirao je vrlo dobro, unatoč brojnim poteškoćama i čestim nestašicama novca te je kulminirao 1593. godine u velikoj pobjedi kod Siska nad vojskom bosanskoga beglerbega Hasan-paše Predojevića. U trenutku Sisačke bitke Hrvatsko Kraljevstvo imalo je oko 16 800 km^2 i oko 400 tisuća stanovnika. Upravo iz toga razloga tradicionalna hrvatska historiografija govori o *reliquae reliquiarum olim inclyti regni Croatiae*, ali unatoč brojnomu gubitku stanovništva i neprocjenjivoj gospodarskoj šteti, Hrvatskoga Kraljevstva nikada nije nestalo, a što je još važnije ni hrvatskoga bana s Hrvatskim saborom kao simbolom i realnim čimbenikom trajne hrvatske političke državotvornosti i državnosti.[54]

Razdoblje između 1591. i 1595. godine možemo označiti razdobljem borbe za kaptolski kaštel u Sisku te borbama na kupskoj fronti. Već od 1580. godine, pod vodstvom Ferhat-paše Sokolovića, prvoga bosanskoga beglerbega, bilježimo prve ozbiljnije osmanske prodore preko Kupe na područje Turopolja. Krajem 16. stoljeća, unatoč gubljenju gotovo dvotrećinskoga teritorija, Hrvatska je bila strateški i vojno dobro organizirana te je ujedno bila velika zapreka daljnjim osvajačkim zauzimanjima teritorija Bosanskoga pašaluka, ali ponovne pokušaje osvajanja sjevernih i zapadnih dijelova Hrvatske započeo je Hasan-paša Predojević. Vraćajući se na sâm početak Hasan-pašinih osvajačkih nastojanja, treba vidjeti kako ih je omogućio završeni rat s Perzijom, a potakla ih je stara želja za osvajenjem hrvatskih i ugarskih zemalja te sâmoga Beča. Iako je car Rudolf II. (1572. – 1608.) postigao sramotan dogovor s osmanskim sultanom po kojemu će plaćati godišnji danak u iznosu od 30 tisuća dukata i srebrnoga posuđa, to nije spriječilo Hasan-pašu da po dolasku u Bosnu 1591. godine odmah započne pripreme osvajanja hrvatskoga prostora, pa sve dok ne izgubi najvažniju bitku kod Siska, osmanski sultan neće ništa poduzeti jer je prešutno odobravao Hasan-pašina nastojanja za osvajanjem, iako je službeno dakako bio mir. Da bi spasio svoj obraz nakon sramotnoga poraza njegove vojske 22. lipnja 1593. godine, osmanski sultan Murat III. (1574. – 1595.) će 17. kolovoza 1593. godine caru Rudolfu II. navijestiti rat, koji će potrajati sve do 1606. godine i mira u Zsitvatoroku, koji je bio prvi pravi ravnopravni međunarodni ugovor kojega je Osmansko Carstvo potpisalo s Habsburškom Monarhijom.[55]

Hasan-paša Predojević sisački kaštel podvrgnuo je opsadi sveukupno triput. Prvi put napao je sisački kaštel 1591. godine te ga opsjedao od 6. do 8. kolovoza. Razlog tako kratkomu opsjedanju valja, prije svega, tražiti u izviđanju sâme utvrde koju su zagrebački prvostolni kanonici izgradili da bi bila ključ čitave kupske fronte. Činjenica je i da je Hasan-paša uvidio da će mu za zauzimanje utvrde trebati puno više topničke moći. To je sve bila uvertira ponovnim osvajanjima i pustošenjima iduće godine kada Hasan-paša konačno zauzima

54 Usp. Mirko Valentić, „Hrvati u Stogodišnjem ratu", u: Ivo Goldstein, Milan Kruhek (ur.), *Sisačka bitka 1593.*, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Sisak, 1994., str. 19–30.

55 Usp. Milan Kruhek, „Rat za opstojnost Hrvatskog Kraljevstva na kupskoj granici", u: Ivo Goldstein, Milan Kruhek (ur.), *Sisačka bitka 1593.*, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Sisak, 1994., str. 33–34.

Bihać te gradi utvrdu Petrinju (tur. *Yeni Hisar*, Nova utvrda) nasuprot sisačkomu kaštelu, a potom ponovno od 22. do 29. srpnja opsjeda kaštel Sisak, ali hrvatski branitelji su se ponovno uspjeli oduprijeti nadmoćnijemu neprijatelju. Hasan-paša je već iduće godine u svibnju bio spreman za prelazak rijeke Kupe i treću opsadu Siska. Kao i obično, poslao je vojsku da pljačka po Turopolju, a potom se okrenuo problemu sâmoga Siska. Dana 14. lipnja započinje opsadu Siska te je snažnom topničkom vatrom nastoji uništiti. Utvrdu je u tomu trenutku branilo oko 300 branitelja. Dana 22. lipnja Hasan-paša bio je svjestan nadolazeće kršćanske vojske pod vrhovnim zapovjedništvom Ruprechta von Eggenberga (1546. – 1611.), a u kojoj su bili hrvatski ban Toma Erdödy (1558. – 1624.; obnašao je dužnost hrvatskoga bana od 1584. do 1595.), zapovjednik Slavonske krajine Stjepan Grasswein, zapovjednik njemačke konjice von Rödern i zapovjednik Hrvatske krajine Andrija Auersperg. Prema najnovijim istraživanjima, broj kršćanskih vojnika bio je oko 4 tisuće, dok kod broja osmanske vojske valja biti oprezan jer uz uobičajeni broj vojnika, izvori obično navode i pomoćnu radnu snagu Vlaha. Procjenjuje se da je kršćanskoj vojsci Hasan-paša suprotstavio oko 10 tisuća vojnika, od sveukupno 20 tisuća do 30 tisuća ljudi koje je doveo pred zidine sisačkoga kaštela.[56] Hasan-paša je prebacio najbolje jedinice svoje vojske s desne na lijevu obalu Kupe, potom je dočekao dolazak kršćanske vojske između Odre i Save, a Kupa mu se nalazila u zaleđu, kao i most preko nje koji je vodio do njegova tabora. Takav je položaj zasigurno morao odabrati samouvjeren čovjek, gotovo siguran u svoju nadmoćnu pobjedu. Taktička pogrješka koju je učinio sastojala se u tomu što je odabrao sužen teren u kojemu je bilo nemoguće u potpunosti razviti brojčano jaču vojsku te tako postići snažnu prednost pred napredujućom kršćanskom vojskom. Da je to učinio, tijek Sisačke bitke možda bi krenuo u sasvim drugomu smjeru – onomu poraza kršćanske vojske, a potom i predaje sisačkoga garnizona u kaštelu.[57]

Sâm tijek bitke vrlo je dobro opisan i poznat te se svi izvori slažu kako nije dugo potrajala. Čete bana Tome Erdödyja napale su lijevo krilo osmanske vojske uz Odru. Lijevo krilo sačinjavali su janjičarski odredi, koji čak i uspijevaju odbaciti postrojbe banske vojske. Ovo je vrlo značajan trenutak jer se vidi kako se janjičari uspijevaju oduprijeti tradicionalnom napadu vojničke formacije. Ipak, kada banska vojska počinje popuštati, snažni napad karlovačkih krajišnika, uz potporu Štajeraca i Kranjaca pod vodstvom Auersperga, na sredinu osmanske vojske bio je toliko jak da su osmanske snage počele uzmicati i stvarati sveopću pomutnju. To uzmicanje pretvorilo se naglo u bijeg preko Kupe i mosta preko nje, ali taj su most također zauzeli karlovački strijelci te time odsjekli jedinu odstupnicu osmanskoj vojsci. Mnogo je ljudi poginulo udavivši se u vodama Kupe, a mnoge su i pobili kršćanski borci. Sisačka posada također je osjetila momentum kršćanskih trupa i izišla jurišajući iz utvrde kako bi pružila potporu ostatku vojske te tako udarila u leđa Osmanlijama, što je označilo kraj bitke s katastrofalnim posljedicama po Bosanski pašaluk, jer je time u jednoj bitci izginulo više njenih boraca nego u svim godinama osvajanja hrvatskoga teritorija dosad. Možemo zaključiti kako osmanska vojska nije imala problema u odbijanju banskih trupa poredanih u tradicionalne formacije, boreći se tradicionalnim oružjem, ali nije bila u mogućnosti oduprijeti se formacijama plaćenićkih postrojbi koje su se borile po principu *countermarcha* (prvi bojni red formacije puca i odlazi na kraj reda, potom drugi puca i također se povlači na kraj reda te se izmjenjivanje redova nastavlja) te tako efektivno obasipale osmanske bojne redove koncentriranom i postojanom paljbom modernoga vatrenoga oružja. Nakon završene bitke nesloga među kršćanskim zapovjednicima bila je prevelika za uspješno osvajanje osmanske utvrde Petrinje, dok potom 30. kolovoza Sisak pada pred

56 Usp. Ante Nazor, „O broju vojnika kršćanske vojske u sisačkoj bici 22. lipnja 1593.“, u: Ivo Goldstein, Milan Kruhek (ur.), *Sisačka bitka 1593.*, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Sisak, 1994., str. 107.

57 Usp. H. Kekec, *Bitke prekretnice hrvatske povijesti*, str. 57–62.

nadmoćnom silom grčkoga, tj. rumelijskoga beglerbega, no izvori u toj okupaciji Siska ne vide puno tragedije jer znaju da će se ta vojska vratiti u Grčku, a njima će se opet valjati boriti protiv vojske Bosanskoga pašaluka. Godine 1594. Osmanlije gube Petrinju, potom i Sisak, ali zbog nepažnje kršćanskih zapovjednika utvrdu Petrinju ponovno zadobivaju sve do noći s 23. na 24. rujna 1595. godine kada je napuštaju bez borbe pod prijetnjom opsade, a njihov zapovjednik Hrustan-beg netom prije preminuo je od zadobivenih rana te ih tako ostavio obezglavljene. Otada pa nadalje kupska granica, uključujući Sisak i Petrinju, nalazila se čvrsto u hrvatskim rukama.[58]

Može se zaključiti da je i tu bitku zaključno odredila osobnost jednoga od vojskovođa, baš kao i onu stotinu godinu ranije na Krbavskom polju. Naime, Hasan-paša Predojević bio je pripadnik ratoborne struje pokrajinskih begova koji su nastojali nagnati osmansku središnju državnu vlast da put do Beča potraži izravno preko Hrvatske, Štajerske, Koruške i Kranjske. On je također bio jedan od mnogih osmanskih velikaša koji je potjecao iz devširme. Možda je upravo zbog toga bio borbeni skorojević uz naznake iznimnoga žara, veoma izražene državničke i vojničke sposobnosti te naročite ambicioznosti i beskrupuloznosti. Izvor kakav je povjesnica Mustafe Selāniki Efendije jasno naznačuje kako veliki vezir Sinan-paša nije podržavao akcije Hasan-paše. Suprotstavljanje velikoga vezira Sinan-paše Hasan-paši, prije svega, bilo je iz razloga što je Sinan-paša nastojao umjerenim putem postizati ciljeve te mu je fokus bio prvenstveno put do Beča preko Ugarske. On je imao više državnički i političko-diplomatski pristup, dok je ratnički pristup Hasan-paše polučio posve negativne posljedice. Nakon poraza 1593. godine i pogibije Hasan-paše bosanske gazije optuživat će Sinan-pašu za namjerni izostanak slanja pomoći poradi nekih osobnih problema u odnosima s Hasan-pašom, a tiču se odbijanja već dogovorene prodaje njegove kuće Sinan-paši kad je ovaj jedno vrijeme pao u sultansku nemilost.[59]

Dvorski krugovi okupljeni oko Sinan-paše zamjerali su pak Hasan-paši ponajviše oholost, lakoumnost, i najviše od svega, nepoštivanje primirja koje je zaključila sultanska vlast s habsburškim dvorom. U globalnoj slici stvari, Hasan-paša je ipak najvjerojatnije imao izvjesnu podršku dvora da se ne osvrće puno na primirje i da pokuša oteti što je moguće više hrvatskoga teritorija. Da se to dogodilo, najvjerojatnije bi bio izbjegnut globalni rat kakav se dogodio Hasan-pašinim porazom kod Siska. U najgoremu slučaju Hasan-pašine pobjede, Habsburgovci bi najvjerojatnije zaključili primirje s Istanbulom jer se ionako radi o malenomu djeliću habsburških zemalja, najviše bi izgubilo Hrvatsko Kraljevstvo, a najviše bi dobio Hasan-paša i bosanske gazije. Osmanski povjesničar Mehmed Fenrari, blizak Sinan-paši, u djelu Şehname-*i hümayun* piše o Hasan-paši veoma negativno, oslikavajući ga kao bezbožnika koji se više uzda u ljudska djela nego u Božja, kao naivca koji se ne osvrće na lukavost kršćanskih protivnika i kao čovjeka koji ne sluša mudri savjet. Još jedan problem s osmanskim izvorima taj je što im se obično predbacuje nekakva orijentalna fantazija u izmaštavanju brojeva neslućenih razmjera, a sve poradi neke želje za uvećavanjem vlastitih pobjeda i umanjivanjem vlastitih poraza, ali to nije sasvim točno. Razlog tomu leži u činjenici da su pogranični zapovjednici, poput sandžak-bega i beglerbega, redovno dopisivali u špijunska izvješća vlastite brojke tako da koliko se god osmanski kroničari trudili savjesno i odgovorno služiti dostupnim im izvorima, točnije podatke iz izvora jednostavno se nije moglo iščitati.[60]

58 Usp. M. Kruhek, „Rat za opstojnost Hrvatskog Kraljevstva na kupskoj granici", str. 37–62.

59 Usp. Snježana Buzov, „Povjesnica Mustafe Selāniki Efendije kao izvor za povijest osmanlijsko-hrvatskih sukoba u drugoj polovici 16. stoljeća", u: Ivo Goldstein, Milan Kruhek (ur.), *Sisačka bitka 1593.*, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Sisak, 1994., str. 133–134.

60 Usp. Nenad Moačanin, „Neki problemi tumačenja turskih izvora u vezi s bitkom kod Siska 1593. godine", u: Ivo Goldstein, Milan Kruhek (ur.), *Sisačka bitka 1593.*, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Sisak, 1994., str. 125–130.

Nadalje, često se u izvorima spominju topništvo i vatreno oružje, što je siguran znak da ono u 16. stoljeću dobiva maksimalno na značenju. Tako, primjerice, znamo da je ban Toma Erdödy sazvao Hrvatsko-slavonski sabor na zagrebačkomu Gradecu 26. srpnja 1591. godine na kojemu proglašava opći zemaljski ustanak, odnosno insurekciju, i traži od gradske uprave da dva topa trenutno raspoređena na gradskomu trgu smjesta otpreme u vojni logor. Sisački kaštel također je bio dobro opremljen topovima. Prilikom prve opsade Siska, Hasan-paša kaštel gađa topovskim zrnima veličine guščjeg jajeta koje ne mogu znatno nauditi trokutasto građenom sisačkomu kaštelu, pa shodno tomu od opsade mora odustati. U isto vrijeme, Rustem-beg na istanbulskomu dvoru pokazuje topovsko zrno veličine 60 funti, odnosno oko 30 kilograma, kako bi dokazao da je hrvatski ban prekršio odredbe primirja s Osmanskim Carstvom jer su topovi velikih kalibara bili zabranjeni ugovorima o primirju obaju država. Prilikom insurekcije Hrvatskoga Kraljevstva svaki dim (jedan dim činile su četiri kuće, svaka kuća je u prosjeku imala osam članova) morao je davati dva pješaka naoružana puškom, a svaki deseti dim morao je davati jednoga konjanika dobro naoružanoga i opremljenoga kacigom. Porazu osmanske vojske pod Siskom pridonijeli su najviše karlovački arkebuziri kojima je zapovijedao Stjepan Blagajski. Puške onoga doba dijelile su se na fitiljače i kremenjače s obzirom na vrstu paljenja kojima bi ispucavale zrno iz puščane cijevi. Kremenjače su u ono vrijeme doista bile luksuzna roba i malo ljudi si ju je uopće moglo i priuštiti. Sustavnije nabavljanje vojne opreme počinje s nadvojvodom Karlom II. kada ne samo da preuzima upravu nad Slavonskom i Hrvatskom Krajinom, nego i nad nabavkom oružja i opreme. Tako je veliki broj oklopa i kaciga za pješake i konjicu, vatreno i hladno oružje, nabavljan u Nürnbergu i Augsburgu, ali i mnoge domaće radionice imale su pune ruke posla s obzirom na konstantno ratovanje na granici.[61]

61 Usp. Maja Šercer, „Vojna oprema i naoružanje u vrijeme bojeva kod Siska 1591–1593.", u: Ivo Goldstein, Milan Kruhek (ur.), *Sisačka bitka 1593.*, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Sisak, 1994., str. 243–254.

Zaključak

Europa između godina 1493. i 1593. bila je nesigurna i podijeljena zbog različitih interesnih grupa i antagonizama koji su postojali među njima. To je Europa koja je pokušavala naći oblik zajedničkoga suživota s Osmanskim Carstvom koje se već u prvomu desetljeću 16. stoljeća postavilo kao svjetska sila koja gospodari istočnim Mediteranom i ozbiljnije prijeti zapadnomu. To je bila država koja je svoju snažnu vojsku temeljila na uspješno organiziranomu birokratskom sustavu koji je bio stran onodobnoj Europi, jer se tek budila iz feudalnoga sustava i načina razmišljanja. Činilo se da ništa ne može stati na put nepobjedivoj osmanskoj vojsci koja je znala samo za pobjede i neprestana osvajanja neprijateljskih teritorija. Zajednička akcija protiv Osmanlija koja je u ono vrijeme trebala Europi nikako nije mogla nastati zbog prevelikoga respekta prema agresivnoj politici osmanskoga imperijalnoga sustava kako na kopnu, tako i na moru. U takvomu neobično teškomu položaju, kada sve europske države nastoje izbjeći otvoreni rat s naizgled premoćnim neprijateljem, našlo se Hrvatsko Kraljevstvo. Hrvati se nisu ustručavali prozivati papu i druge europske vladare zbog nezainteresirane politike suprotstavljanja osmanskoj imperijalnoj moći i nedovoljne pomoći koju Hrvatsko Kraljevstvo dobiva. Najvećim dijelom moglo se nadati moralnoj podršci u vidu naslova *antemurale christianitatis* koji papa Lav X. (1513. – 1521.) daje Hrvatskoj 1519. godine. Svaka novčana pomoć slana Hrvatskoj bila je skromnijega opsega od očekivanog, a pogotovo od onoga što je u datomu trenutku bilo potrebno. Tradicionalna slika Krbavske bitke kao početka rasapa Hrvatskoga Kraljevstva novijim historiografskim dostigućima ponešto je ublažena te se nastoje istaknuti i pozitivni učinci osmanske uprave na okupiranim hrvatskim teritorijima. Unatoč svemu tomu, porastom moći Habsburške Monarhije i opadanjem moći Osmanskoga Carstva hrvatski teritoriji polako se počinju oslobađati te Hrvatska poprima granice prema Bosni i Hercegovini kakve ima i danas. Sre-

ćom, hrvatska historiografija počinje koristiti i vrijedne osmanske izvore koji nam mogu stvoriti novu sliku onoga vremena i pomoći u tumačenju brojnih fenomena i procesa koji su ostali nedorečeni i nedovoljno objašnjeni u dogmatskom tradicionalnom shvaćanju hrvatskih sukoba s Osmanlijama. Štošta bi se također moglo koristiti od inozemnih dostignuća u proučavanju općega europskog procesa vojne revolucije u ranomu novom vijeku kako bi se objasnili sukobi i na našemu povijesnom prostoru, a pogotovo u pobjedničkomu ishodu Sisačke bitke, čime je ujedno zaokruženo i stoljetno razdoblje ratovanja s osmanskim osvajačem, iako će sudjelovanje hrvatskih vojnika u procesu oslobađanja Europe od osmanskoga utjecaja potrajati i sljedeća stoljeća.

Bibliografija

Primarni izvori

Čaušević, Ekrem (prir.), *Autobiografija Osman-age Temišvarskog,* Srednja Europa, Zagreb, 2004.

Čelebi, Evlija, *Putopis: odlomci o jugoslavenskim zemljama*, Svjetlost, Sarajevo, 1967.

Pečevija, Ibrahim Alajbegović, *Historija: 1576–1640*, sv. 2, El Kalem, Orijentalni institut, Sarajevo, 2000.,

Sekundarna literatura

Ágoston, Gábor, ,,Empires and warfare in east-central Europe, 1550–1750: the Ottoman–Habsburg rivalry and military transformation", u: Frank Tallett, D. J. B. Trim (ur.), *European Warfare 1350–1750*, Cambridge University Press, New York, 2010.

Aksan, Virginia, ,,Ottoman war and warfare 1453–1812", u: Jeremy Black (ur.), *War in The Early Modern World 1450–1815*, Routledge, London, 2005.

Buzov, Snježana, ,,Povjesnica Mustafe Selăniki Efendije kao izvor za povijest osmanlijsko-hrvatskih sukoba u drugoj polovici 16. stoljeća", u: Ivo Goldstein, Milan Kruhek (ur.), *Sisačka bitka 1593*., Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Sisak, 1994.

Goldstein, Ivo, ,,Značaj Krbavske bitke 1493. godine u hrvatskoj povijesti", u: Dragutin Pavličević (ur.), *Krbavska bitka i njezine posljedice*, Hrvatska matica iseljenika, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1997.

Grgin, Borislav, ,,Hrvatski velikaši u desetljećima pred Krbavsku bitku", u: Dragutin Pavličević (ur.), *Krbavska bitka i njezine posljedice*, Hrvatska matica iseljenika, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1997.

Kekez, Hrvoje, *Bitke prekretnice hrvatske povijesti*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2010.

Kruhek, Milan, ,,Pregled povijesnih zbivanja na području starohrvatske župe Krbave", u: Dragutin Pavličević (ur.), *Krbavska bitka i njezine posljedice*, Hrvatska matica iseljenika, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1997.

Kruhek, Milan, ,,Rat za opstojnost Hrvatskog Kraljevstva na kupskoj granici", u: Ivo Goldstein, Milan Kruhek (ur.), *Sisačka bitka 1593*., Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Sisak, 1994.

Moačanin, Nenad, ,,Neki problemi tumačenja turskih izvora u vezi s bitkom kod Siska 1593. godine", u: Ivo Goldstein, Milan Kruhek (ur.), *Sisačka bitka 1593*., Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Sisak, 1994.

Moačanin, Nenad, ,,Život Jakub-paše, pobjednika na Krbavi 1493.", u: Dragutin Pavličević (ur.), *Krbavska bitka i njezine posljedice*, Hrvatska matica iseljenika, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1997.

Murphey, Rhoads, ,,Ottoman military organisation in south-eastern Europe, c. 1420–1720", u: Frank Tallett, D. J. B. Trim (ur.), *European Warfare 1350–1750*, Cambridge University Press, New York, 2010.

Nafziger, George F.; Walton, Mark, *Islam at War: A History,* Praeger, London, 2003.

Nazor, Ante, ,,O broju vojnika kršćanske vojske u sisačkoj bici 22. lipnja 1593.", u: Ivo Goldstein, Milan Kruhek (ur.), *Sisačka bitka 1593*., Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Sisak, 1994.

Raukar, Tomislav, ,,Prvi rasap Kraljevstva Hrvatskoga", u: Dragutin Pavličević (ur.), *Krbavska bitka i njezine posljedice*, Hrvatska matica iseljenika, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1997.

Šercer, Maja, ,,Vojna oprema i naoružanje u vrijeme bojeva kod Siska 1591–1593.", u: Ivo Goldstein, Milan Kruhek (ur.), *Sisačka bitka 1593*., Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Sisak, 1994.

Valentić, Mirko, ,,Hrvati u Stogodišnjem ratu", u: Ivo Goldstein, Milan Kruhek (ur.), *Sisačka bitka 1593*., Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Sisak, 1994.

Alem Korkut: „*2012.*“ (snimio Marko Ercegović)

Alem Korkut: *Pljusak* (snimio Marko Ercegović)

Sven Adam Ewin

Carstvo tehnologije

Ti Bogu penješ gvožđa. Ja klanjam Zlatno tele.
Ja imam šum na srcu. Ti imaš Znanje Svijeta.
Ja ću težiti k Nebu. Ti ćeš graditi Skele.
Ti se igraš s Bozonom. Ja sam Čisti Esteta.
Ti Kiborgicu stvaraš, ja nježni miris Žene.
Ti raščlanjuješ Dugu. Ja od nje pravim kuću.
Ja umirem sa cvijetom, a ti mu krojiš gene.
Ti ljubiš Tvrdu Stvarnost. Ja ljubim Nemoguću.
Ti ćeš osvojiti Vrh, oholi Sine Znanja,
Al' ćeš na Vrhu naći pradavne ljudske kosti.
Njega su, prije tebe, osvojili Sinovi Sánjā,
I za te, na barjaku, napisali: OPROSTI.
No druga su vremena. I ti si danas jači.
Ti Strašni Oče Noći, što stiže… (Već se mrači.)